

Työväestö ja demokratia /
Väki Voimakas 32

Työväestö ja demokratia

Toimittaneet

Ilkka Kärriylä, Pete Pesonen, Anna Rajavuori

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2019

Väki Voimakas 32

© Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja kirjoittajat.

Sarjan formaatti: Katriina Rosavaara

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva:

Metallityöväen Liiton TES-äänestys 6.–7.4.1988. Kuvassa Neles Oy:n
työntekijöitä äänestämässä. Kuvaaja: Kalevi Keski-Korhonen.

Kuva: Työväen Arkisto.

ISSN 0782-2332

ISBN:

978-952-5976-75-5 (Nid)

978-952-5976-76-2 (PDF)

Hansaprint Turenki 2019

Sisällys

<i>Ilkka Kärriylä, Pete Pesonen, Anna Rajavuori</i> Työväestö demokratian laajentajana ja haastajana	...7
---	------

Vanhan työväenliikkeen diskurssit

<i>Pasi Ihalainen</i> Proletariaatin vallasta yhteistyöhön porvarillisten demokraattien kanssa SDP:n eduskuntaryhmä demokratian määrittelijänä 1917–1920	...19
--	-------

<i>Ville Vahosalmi</i> Poliittiset vastakkainasettelut ja luokkataistelu Työmies-lehdessä 1899–1907	...59
---	-------

<i>Pekka Valtonen</i> Sosiaalidemokraatit, kansakunnan eheytytys ja demokratia 1920-luvulta 1930-luvun alkuvuosiin	...87
--	-------

Kunnallinen demokratia

<i>Sami Suodenjoki</i> Kohti edustuksellista harvainvaltaa? Kunnanvaltuustojen perustaminen työväestön huolenaiheena 1890–1917	...119
---	--------

<i>Petteri Systä</i> ”Kunta on itsehallintoyhdyskunta eikä liikelaitos” Keskustelu kunnallishallinnosta ja kuntademokratiasta Tampereen kaupunginvaltuustossa 1920-luvulla	...149
---	--------

Kommunistit ja demokratia

Kari Teräs

Puhe ja teko

Kommunistikansanedustajat ja suomalainen
demokratia 1960-luvun puolivälissä

...179

Ammattiyhdistysliike

Ilkka Levä

Menneisyyden henkien manausta?

Neuvotteluoikeuslakko ay-keskusjärjestöjen
haastajana 1973

...223

Demokratian käsitehistoria

Elina Hakoniemi

Sivistyksellisen demokratian käsite sosiaalidemokraattisessa
sivistyspolitiikassa 1940-luvulta 1960-luvulle

...261

Ilkka Kärriä

Mihin katosi vaatimus taloudellisesta demokratiasta?

...299

Kirjoittajat

...339

Työväestö demokratian laajentajana ja haastajana

Demokratia eli kansanvalta on länsimaiden keskeisimpiä poliittisia käsitteitä. Demokratia viittaa sekä periaatteeseen, jolla legitimoidaan poliittista valtaa, että käytännöllisiin hallinnon ja päätöksenteon muotoihin.¹ Vaikka demokratialla on vakiintuneita merkityksiä, kuten kansan harjoittama valta, ja käytännön sovelluksia, kuten yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, ovat demokratian periaatteet ja käytännöt myös jatkuvia poliittisen kamppailun kohteita. Kiistat koskevat esimerkiksi sitä, miten kansa voi käytännössä käyttää valtaansa ja tehdä kollektiivisia päätöksiä tai sitä, ketkä kansaan ylipäänsä kuuluvat.² Vakiintunut vastaus on kansallisvaltioihin rajattu edustuksellinen demokratia³, mutta myös tätä periaatetta on haastettu historian saatossa.

Vaatimukset suorasta ja osallistuvasta demokratiasta esimerkiksi kansanäänestysten ja paikallisyhteisöjen kautta nousevat toistuvasti esiin, kun edustuksellista demokratiaa kritisoidaan liiasta byrokraattisuudesta ja etäisyydestä tavallisiin kansalaisiin. Toisaalta on esitetty vaatimuksia demokratian sovellusalan laajentamisesta. Poliittisten instituutioiden kautta kansalaiset pystyvät vaikuttamaan moniin elämänalueisiin, mutta toisinaan on keskusteltu demokratian soveltamisesta myös taloudellisissa organisaatioissa, kuten yrityksissä, tai julkisissa yhteisöissä ja palveluissa, kuten kouluissa. Suoran demokratian tapaan tätä on perusteltu ihmisten oikeudella vaikuttaa päätöksiin, jotka koskevat heidän jokapäiväistä elämäänsä.⁴ Erityisesti demokratian laajentamista talouden alueelle on perusteltu sillä, että suuret tuotanto- ja investointipäätökset vaikuttavat niin moniin ihmisiin,

ettei niitä ole oikeutettua jättää pelkästään yksityisten omistajien käsiin.⁵

Monet tutkijat ovat pitäneet työväenliikettä yhtenä keskeisimmistä demokratian edistäjistä niin Suomessa kuin globaalisti. Työväenliikkeen rooli esimerkiksi äänioikeuden puolesta eri maissa käydyissä kamppailuissa onkin kiistaton.⁶ Työväenliikkeelle yleinen äänioikeus merkitsi valtiollisen tasa-arvoisuuden periaatteen toteutumista. Marxilaisen käsityksen mukaan yleisen äänioikeuden myötä työväenliikkeelle avautuisi pääsy valtaan. Monille sosialistisille teoreetikoille äänioikeudella olikin ensisijaisesti välillinen merkitys, mutta suomalaisessa työväenliikkeessä kyse oli myös itsearvoisesta päämäärästä, jonka taustalla olivat liberaalimin periaatteet.⁷ Historiassa työväestön ja demokratian suhde on kuitenkin saanut hyvin erilaisia, toisinaan jännitteisiä muotoja. Klassinen ideologinen jakolinja työväenliikkeen sisällä kulki demokraattiseen politiikkaan osallistumisen ja vallankumouksen välillä. Tässäkin kysymyksessä käsitteiden merkitykset ovat toki muuttuneet vuosien saatossa: monille työväenpuolueille vallankumous alkoi jo varhaisessa vaiheessa tarkoittaa yhteiskunnan radikaalia muuttamista rauhanomaisin ja demokraattisin keinoin väkivallan sijaan.

Toisaalta työväenliike on usein pyrkinyt muokkaamaan edustuksellista parlamentaarista demokratiaa kohti suoraa tai osallistuvaa demokratiaa. Tämä oli ihanteena jo Marxin visioimassa 'historian päätepisteessä' eli kommunistisessa yhteiskunnassa. Marx ei kuitenkaan esittänyt kovin systemaattista näkemystä ihanneyhteiskuntansa organisaatiosta, jossa valtio ja yhteiskuntaluokat olisivat lakanneet olemasta.⁸ Myöhemmin työväenliikkeen eri haaroissa kehiteltiin monenlaisia parlamentaarista demokratiaa korvaavia ja täydentäviä malleja työläisneuvostoista ja työläisten omistamista yrityksistä⁹ aina 1960-luvun vasemmistolii-kehennän esiin nostamiin osallistuvaan ja radikaaliin demokratiaan¹⁰. Ammattiyhdistysliikettä on usein pidetty merkittävänä demokraattisen osallistumisen väylänä, kun taas kriitikot ovat esittäneet ammattiyhdistysliikkeen pikemminkin rajoittavan demokratian mittapuuna pidettyä parlamentaarista päätöksente-

koa.¹¹ Ihmisten toiminta monissa eri rooleissa ja konteksteissa, joissa yksien oikeus vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin saattaa rajoittaa toisten oikeutta samaan, onkin yksi demokratiateorian pysyvistä ongelmakohdista.

Työväenliikkeen demokratiakäsityksissä on usein korostettu tuotanto- ja omistussuhteiden merkitystä: pelkkä äänioikeus ja muut mahdolliset poliittiset oikeudet eivät vielä takaa todellista demokratiaa, jos omistava luokka tai muu eliitti pystyy rakenteellisen valta-asemansa turvin ohjailemaan poliittista päätöksentekoa ja sen agenda. Tämä huoli on erittäin ajankohtainen myös nykypäivän kriittisessä yhteiskuntatutkimuksessa. Globaalissa taloudessa, jossa tavaroiden ja pääoman liikkuvuus on varsin vapaata, ylikansalliset yritykset ja pääomat määrittelevät erilaisia reunaehtoja kansalliselle päätöksenteolle. Valtioiden velka on kasvanut, ja valtiot kilpailevat tuottavimmista yrityksistä esimerkiksi matalan verotuksen avulla. Tämä on kaventanut etenkin talouspolitiikan vaihtoehtoja ja tehnyt hyvinvointivaltioiden rahoittamisesta entistä vaikeampaa. Pessimistisimmät yhteiskuntatieteilijät ovat kutsuneet viime vuosikymmeniä demokraattisen kapitalismin kriisiksi¹² tai jopa demokratian jälkeiseksi ajaksi (post-democracy)¹³. Kansanvallan vahvistamiseksi on ehdotettu erilaisia globaalin demokratian¹⁴ ja sääntelyn muotoja, mutta niiden mahdollisuudet näyttävät epävarmoilta tilanteessa, jossa yhä useampi valtio näyttää pikemminkin kääntyvän kohti nationalis-tisempaa politiikkaa.

Työväestön ja demokratian monitahoinen suhde

Tämän vuosikirjan artikkelit tarkastelevat työväestön ja demokratian monivaiheista historiaa eri näkökulmista. Ne käsittelevät muun muassa demokratian vakiintumisen ajanjaksoa Suomessa, työväenpuolueiden suhtautumista demokratiaan ja kunnallisdemokratiaan sekä demokratian laajentumista talouden ja sivistyksen alueille. Artikkelien painopiste on suomalaisessa yhteiskun-

nassa, mutta osa kirjoittajista osoittaa myös laajempia yllirajaisia kehityskulkuja.

Demokratia on ollut olennainen osa suomalaista yhteiskuntaa jo yli vuosisadan ajan: yksikamarisen eduskunnan perustamisesta ja yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta päätettiin jo vuonna 1906, kun suurlakon 1905 aikana työväenliike oli saanut ajettua läpi vaatimuksensa eduskuntauudistuksesta. Äänioikeuden laajentaminen oli aiheuttanut erimielisyyttä ja ensimmäisen selvän repeämisen työväenliikkeen sisällä jo wrightiläisen työväenliikkeen aikana. ”Mies ja ääni” -periaatetta kannattaneet nuorsuomalaiset ja sosialistisia käsityksiä omaksuneet radikaalit pääsivät voitolle Tampereen kokouksessa 1896. Kolme vuotta myöhemmin sosialistit vaativat jo äänioikeutta myös naisille ja puolueen tavoitteeksi otettiin yksikamarinen eduskunta. Yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden tavoittelemiseksi pohdittiin mahdollisia painostuskeinoja. Belgian äänioikeustaistelussa nähtyjen työlakkojen asettaminen nähtiin toistaiseksi kuitenkin viimeisenä keinona.¹⁵

Sortovuosien poliittisen tilanteen vuoksi äänioikeusasia ei kuitenkaan edennyt, mikä aiheutti jyrkentymistä työväenliikkeen kannanotoissa. Äänioikeusasian ratkaisun viipyminen ja poliittisen vallan puuttuminen työväenliikkeeltä kasvattivat vallankumouksellisuutta. Ajatus yleisen äänioikeuden vaatimuksen läpiviemisestä laajalla lakkotaistelulla vakiintui Forssan kokouksessa 1903.¹⁶ Työväenliikkeen tavoitteiden kannalta suurlakko olikin menestyksenkäs: sen myötä sääty-yhteiskunta alkoi muuttua parlamentaarisen kansalaisyhteiskunnan suuntaan.

Ensimmäiset yleiset ja yhtäläiset yksikamarisen eduskunnan vaalit toimitettiin vuonna 1907, mutta demokratian vakiintuminen otti kuitenkin aikansa ja sen muodoista käytiin kovaa kamppailua. Työväenliike oli päässyt suhteellisen helposti osaksi poliittista järjestelmää Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen ansiosta. Se piti itseään demokratian laajentamisen esitaistelijana. Liikettä hallitsi eduskunnan suurin puolue, joka oli sitoutunut parlamentaariseen toimintaan. Työväenliike ei kuitenkaan ollut edennyt päätöksenteon ylimmille portaille, ja puolue oli paljolti

eristyksissä poliittisesti. Lisäksi tsaarinvalta rajoitti eduskunnan toimintaa sen alkuvuosina ja puolueiden kannustimet yhteistyöhön olivat heikot. Niinpä poliittisen järjestelmän toimintakyvyn palautuminen Venäjän vuoden 1917 vallankumouksen myötä oli erityisen tärkeätä sosiaalidemokraateille. Puolue nousi hallitukseen ja sai senaatin varapuheenjohtajan paikan, mikä oli ensimmäinen kerta, kun ylipäätään missään maassa sosialisti nousi hallituksen johtoon.¹⁷ Demokratialla oli kuitenkin epäilijänsä niin porvariston kuin työväenliikkeen piirissä. Vallankumouksellinen linja pääsi työväenliikkeessä vallalle, kun porvarillisena pidettyyn parlamentaariseen demokratiaan ei luotettu, mikä johti lopulta sisällissodan syttymiseen tammikuussa 1918.

Vallankumousyrityksen jälkeen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP) suljettiin hetkellisesti pois poliittisen järjestelmän toiminnasta. Tämän vuosikirjan ensimmäisessä artikkelissa Pasi Ihalainen tarkastelee sitä, miten SDP ja sen eduskuntaryhmä määrittelivät demokratian käsitettä Venäjän vallankumousta seuranneessa käymistilassa. Ihalainen tarkastelee artikkelissaan vuosien 1917–1920 eduskunta- ja lehdistöpuhetta diskurssihistoriallisesta näkökulmasta. Hän osoittaa, miten molemminpuolinen epäluottamus ja kärjistynyt retoriikka osaltaan vaikuttivat sodan syttymiseen ja miten sodan jälkeen työväenliikkeen maltillisempi siipi päätyi yhteistyöhakuisempaan linjaan ja parlamentarismiin.

Ville Vahosalmi analysoi artikkelissaan sitä, miten *Työmiehessä* luotiin vastakkainasetteluja ja siten tuotettiin luokkataistelua ennen ensimmäisiä eduskuntavaaleja. Vahosalmi vertailee toisaalta varhaisen työväenliikkeen tuottamaa vastakkainasettelua kansan ja eliitin välillä ja toisaalta sitä, miten vastakkainasettelu liitettiin ajatukseen luokkataistelusta poliittisena strategiana, jonka keskeisenä ajatuksena oli yhteistyöstä pidättäytyminen porvariston kanssa. Artikkelin asetelma tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman kautskylaisen luokkataistelulinjan kansalliseen tulokintaan. Vaikka *Työmiehen* päätoimittaja Edvard Valpas oli tunnettu jyrkästä kautskylaisesta dogmaattisuudestaan, Vahosalmi osoittaa, että lehden diskurssi oli populaari-demokraattisempi

kuin päätoimittajan taustalla olevat marxilaiset opit antaisivat olettaa.

Pekka Valtonen analysoi sotienvälisen ajan keskustelua kansallisisesta eheyttämisestä sekä työväenliikkeen suhtautumista siihen. Artikkelit tuo esiin sisällissodan jälkeisen jakautuneen ilmapiirin, jossa eheyttämispuheesta huolimatta osapuolilla oli hyvin erilaisia käsityksiä demokratiasta ja yhteiskunnan suunnasta. Oikeistoryhmät pyrkivät pikemminkin integroimaan työväestöä valkoisen Suomen käsityksiin kansakunnasta ja demokratiasta kuin huomioimaan näiden omat näkemykset. Kansakunnan eheyttämisen problematiikka sisällissodan jälkeen on hyvä esimerkki siitä, miten pakotettu konsensus ei välttämättä ole hedelmällisin tapa toteuttaa kansanvaltaa. Monet tutkijat ovat korostaneet pikemminkin kompromissien etsimistä ristiriitaisten intressien ja maailmankuvien välillä niin, että kaikki osapuolet voivat kokea tulevaisuutensa kuulluiksi.¹⁸

Venäjän valtakunnan heikon sotamenestyksen ja epävakaiden olojen ansiosta suomalaiset onnistuivat toteuttamaan eduskuntauudistuksen jo vuonna 1906. Uudistus takasi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden eduskuntavaaleissa maailmanlaajuisesti varhaisessa vaiheessa. Valtakunnallisen päätöksenteon demokratisoimisesta huolimatta paikallisessa hallinnossa äänioikeus määräytyi tulojen perusteella vuoteen 1917 asti.

Vaikka kunnallishallintoon osallistuminen oli rajattu tulojen perusteella, vuoden 1865 kunnallisasetus mahdollisti kunnanvaltuustojen perustamisen Suomen maalaiskunnissa. Kaupunkikunnissa yli 2000 asukkaan kaupungit velvoitettiin asettamaan kaupunginvaltuustot vuoden 1873 asetuksella. Kunnanvaltuustot yleistyivät maalaiskunnissa vasta vuoden 1905 suurlakon jälkeen, ja vuoteen 1917 mennessä lähes 150 maalaiskuntaan asetettiin valtuusto. Vuoden 1917 lopulla säädettyssä kunnallislaisissa yleisellä äänioikeudella valituista kunnanvaltuustoista tuli pakollisia kaikissa kunnissa. Uuden lain mukaiset vaalit järjestettiin vasta sisällissodan jälkeen vuoden 1918 lopussa.

Sami Suodenjoki analysoi vuosina 1890–1917 käydyn sanomalehtikeskustelun perusteella työväenliikkeen suhtautumista

valtuustojärjestelmään ja sitä, miten työväenliikkeen edustajat tulkitsivat sen vaikuttavan kunnallisen päätöksenteon demokraattisuuteen. Valtuustojen perustaminen ennen vuotta 1918 näyttäytyy enemmänkin pyrkimyksenä tehostaa laajentuvaa hallintoa kuin demokratisoida kunnallista päätöksentekoa. Porvarillisten piirien into valtuustojen perustamiseen näkyi käänteisenä vaikutuksena työväenlehdissä. Valtuustojärjestelmän koettiin keskittävän valtaa manttaalimiehille ja sitä kautta heikentävän työväen vaikutusmahdollisuuksia. Valtuustojärjestelmässä työväestö ei voinut käyttää joukkovoimaa kuntakokouksien tapaan. Työväenlehtien kirjoituksissa kansanvaltaisuus tulkittiin yksipuolisesti työväen vaikutusvallan näkökulmasta. Tästä johtuen ne eivät juurikaan ottaneet huomioon valtuustojärjestelmän vaikutuksia alueellisen tasa-arvon laajentumiseen.

Petteri Systä tarkastelee artikkelissaan tamperelaisten kunnallishallintoa kunnallislakimuutoksen jälkeen demokratian kehityksen ja demokratisoitumisen näkökulmista. Systän näkökulma keskittyy vuoden 1927 kunnallishallintouudistukseen, jossa Systän mukaan kunnallishallinnon rakennetta muutettiin siirtämällä edustuksellisen elimen eli valtuuston päätösvaltaa perustetuille kaupunginhallituksille. Sosiaalidemokraatit pyrkivät edistämään hallinnon edustuksellisuutta, ja he vastustivat esityksiä, jotka siirsivät valtuuston päätösvaltaa virkamiehille tai valtiolle. Porvarillisessa katsannossa kaupunginhallitusta edeltänyt rahoituskamari tulkittiin kaupungin toimia ohjanneeksi elimeksi jo ennen kunnallishallintouudistusta, joten uudistuksen vaikutukset katsottiin hallinnon kannalta pieniksi. Porvarilliseen tulkintaan kuului edustajien ”poliittisuuden” ja ”puoluepyyteiden” vieroksuminen.

Vuoden 1918 sisällissodan seurauksena järjestäytynyt työväenliike jakautui kahtia parlamentaarista reformismia kannattaneisiin sosialidemokraatteihin ja vallankumousta tavoitelleihin kommunisteihin. Sosiaalidemokraatit jatkoivat parlamentaarista toimintaansa heti sodan jälkeen, kun kommunistien virallinen toiminta puolestaan kiellettiin. Kommunistit jatkoivat toimintaansa maanalaisesti eri järjestöissä ja ammattiyhdistyksissä.

Puoluetoimintaa varten kommunistit perustivat Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) Moskovassa. Jatkosodan rauhanehdot takasivat kommunisteille täydet toimintaoikeudet, ja äärioikeistolaiset järjestöt puolestaan määrättiin lakkautettaviksi. SKP ja vasemman laidan sosialidemokraatit perustivat Suomen kansan demokraattisen liiton (SKDL) vasemmistolaiseksi yhteistyöpuolueeksi. Vasta perustettu puolue pääsi hallitusvastuuseen melko pian perustamisensa jälkeen vuonna 1944.

SKDL:n hallituskausi jäi yhden vaalikauden mittaiseksi ja sen päättyi vuonna 1948. Sen jälkeen puolue pidettiin oppositiossa aina vuoteen 1966 asti. Kari Teräs paneutuu artikkelissaan SKDL:n entisten kansanedustajien muistitietohaastatteluihin ja siihen, kuinka he tulkitsivat suhdettaan demokratiaan 1960-luvun puolivälissä. Haastatteluiden avaintapahtumia ovat Rafael Paasion kansanrintamahallituksen muodostaminen 1966 ja Urho Kekkosen niin sanottu Ostrobotnia-puhe, jossa Kekkonen painotti kansandemokraattien oikeutta osallistua yhteiskunnan rakentamiseen myös hallituksesta käsin. Avaintapahtumat korostavat SKDL:n integroitumista osaksi suomalaista poliittista järjestelmää.

Ilkka Levän artikkeli avaa näkökulmaa ammattiyhdistysliikkeen demokraattisena toimijana. Suomessa työmarkkinajärjestöt ja niiden jäsenet on koko itsenäisyyden ajan otettu mukaan päätöksentekoon monissa taloutta ja työmarkkinoita koskevissa kysymyksissä, vaikka kollektiivisista työehtosopimuksista tulikin normi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Erityisen keskeisen roolin myös sosiaalipoliittisissa uudistuksissa järjestöt saivat vuonna 1968 tehdyn ensimmäisen tulopoliittisen kokonaisratkaisun myötä. Levä tuo artikkelissaan esiin ay-liikkeen sisäisiä jännitteitä, jotka tulivat näkyviksi toimihenkilöjärjestö STTK:n nostaessa profiliaan 1970-luvun alkupuolella ja vaatiessa pääsopijan asemaa julkisen sektorin työehtosopimuksissa. Tämä kyseenalaisti järjestöjen vanhoja toimivaltarojoja ja johti STTK:n avainalojen lakkoon vuonna 1973, mitä paheksuttiin voimakkaasti julkisessa keskustelussa. Vaikka järjestö ei välittömästi saavuttanut kaikkia tavoitteitaan, se onnistui vakiinnuttamaan paik-

kansa työmarkkinoiden korkeimmissa neuvottelupöydissä. Tämä heijasteli myös yhteiskunnan rakennemuutoksen myötä kasvussa ollutta toimihenkilöiden osuutta palkansaajista.

Pyrkimyksiä demokratian laajentamiseksi ”poliittiseksi” mielletyn sfäärin ulkopuolelle tarkastellaan erityisesti Elina Hakoniemen ja Ilkka Kärryn artikkelissa. Hakoniemi analysoi ”sivistyksellisen demokratian” käsitettä osana sosiaalidemokraattisen puolueen ja Työväen sivistysliiton ajattelua. Hän osoittaa, että sivistyksellinen demokratia oli sosiaalidemokraateille monitahtoinen käsite, joka merkitsi laajempien kansankerrosten pääsyä osalliseksi koulutuksesta ja sivistyksestä sekä tämän mukanaan tuomasta mahdollisuudesta osallistua päätöksentekoon ja vallankäyttöön yhteiskunnassa. 1970-luvulla käsitteen käyttö kuitenkin hiipui, ja koulutuksen ja sivistyksen tasa-arvosta tuli yleisempi iskusana. Hakoniemi tulkitsee, että muutoksen myötä on kadotettu joitakin aktiiviseen osallistumiseen ja vallankäyttöön viittaavia merkityksiä, jotka demokratia-sanaan liittyvät.

Myös taloudellisen demokratian käsite on viime vuosikymmeninä kadonnut poliittisesta kielenkäytöstä. Läpi 1900-luvun erityisesti työväenliike esitti vaatimuksia demokraattisen päätöksenteon laajentamisesta yrityksiin, työmarkkinoille ja kansantalouteen. 1990-luvun alussa taloudellinen demokratia ja sen naapurikäsitteet, kuten yritysdemokratia, kuitenkin katosivat poliittisesta keskustelusta. Kärryn tulkitsee artikkelissaan, että vaatimukset kansalaisten tai työntekijöiden vallasta taloudessa ja yrityksissä sopivat huonosti yhteen kapitalistisen yksityisomistuksen sekä markkinamekanismiin ja asiantuntijuuteen perustuvan vallankäytön kanssa. Näiden legitimitetti on vahvistunut 1970-luvulta alkaen talouskriisien, globalisaation ja reaalisosialismin romahduksen myötä. Uusliberaali ajattelu on esittänyt markkinatalouden ja yksityisomistuksen yksilönvapauden ja hyvinvoinnin takeina. Vaihtoehtoiset tavat järjestää talous ja yhteiskunta ovat jääneet marginaaliin, ja demokraattinen keskustelu niistä on hiipunut. Vahvasta yksilönvapauden eetoksesta huolimatta taloudellinen toiminta ei näytä erityisen vapaalta, vaan niin valtiot kuin yksilötkin joutuvat sopeutumaan erilaisiin

välttämättömyyksiin kilpaillessaan muiden kanssa. Kärriylä esittää, että keskustelu taloudellisesta demokratiasta olisi edelleen aiheellista, vaikka todelliset muutokset pääoman vallan rajoittamiseksi edellyttäisivätkin ylikansallista yhteistyötä.

Historiallinen tarkastelu tuo uusia näkökulmia ajankohtaisiin kysymyksiin. Vuosikirjan artikkelit osoittavat, että työväestön ja demokratian suhde on jatkuvasti ajankohtainen historian tutkimuksen aihe. Sillä on merkitystä nykyhetkessä, jossa demokraattisen osallistumisen ja legitimitetin heikkeneminen on jatkuvana huolenaiheena Suomessa ja useissa muissa maissa.

Viitteet

- 1 Dunn 2005, 15–20; Müller 2011, 3–5.
- 2 Saward 1998, 8–10; Held 1996, 2–3.
- 3 Dunn 2005, 122, 128; Dahl 2000, 103–104.
- 4 Arrhenius 2012, 71–83.
- 5 Dahl 2000, 173–178; Teivainen 2002, 1–5, 15–18, 28–29.
- 6 Esim. Eley 2002; Berman 2006; Soikkanen 1975.
- 7 Soikkanen 1961, 123–124.
- 8 Freeden 1996, 441–442; Held 1996, 150.
- 9 Esim. Muldoon 2018; Lundh 1989.
- 10 Esim. Gilcher-Holtey 2018, 257–273.
- 11 Rothstein 1992, 11–17; Held 1996, 227–231.
- 12 Streeck 2016.
- 13 Crouch 2004.
- 14 Esim. Patomäki & Teivainen 2004.

- 15 Soikkanen 1961, 120–122.
- 16 Soikkanen 1961, 122.
- 17 Alapuro 2017, 171–172.
- 18 Esim. Alapuro 2010.

Lähteet

- Alapuro, Risto (2017): *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
(*Alkuteos State and Revolution in Finland*. California University Press 1988)
- Alapuro, Risto (2010): Ulkoinen ja sisäinen: Suomen poliittisen kulttuurin pitkä linja. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (5), 528–537.
- Arrhenius, Gustaf (2012): Politisk och ekonomisk demokrati. Teoksessa Bo Rothstein (toim.): *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Berman, Sheri (2006): *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Crouch, Colin (2004): *Post-Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Dahl, Robert A. (2000): *On Democracy*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Dunn, John (2005): *Democracy: A History*. Atlantic Monthly Press, New York.
- Eley, Geoff (2002): *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*. Oxford University Press, Oxford.
- Freeden, Michael (1996): *Ideologies and Political Theory. A Conceptual Approach*. Oxford University Press, Oxford.
- Gilcher-Holtey, Ingrid (2018): Political Participation and Democratization in the 1960s. The Concept of Participatory Democracy and its Repercussions. Teoksessa Jussi Kurunmäki, Jeppe Nevers & Henk te Velde (toim.), *Democracy in Modern Europe. A Conceptual History*. Berghahn Books, New York.
- Held, David (1996): *Models of Democracy*, 2nd edition. Stanford University Press, Stanford.
- Lundh, Christer (1989): *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919–1924. 2. Utländska inspirationskällor*. Studentlitteratur, Lund.
- Muldoon, James (2018) (toim.): *Council Democracy: Towards a Democratic Socialist Politics*. Routledge, Lontoo & New York.

- Müller, Jan-Werner (2011): *Contesting Democracy. Political Ideas in Twentieth Century Europe*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Patomäki, Heikki & Teivainen, Teivo (2004): *A Possible World: Democratic Transformation of Global Institutions*. Zed Books, Lontoo.
- Rothstein, Bo (1992): *Den korporativa staten. Intresseorganisationerna och statsförvaltning i svensk politik*. Norstedts, Tukholma.
- Saward, Michael (1998): *The Terms of Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamari-sen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Porvoo-Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta, 1899–1937*. Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Helsinki.
- Streeck, Wolfgang (2016): *Ostettua aikaa. Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi*. Vastapaino, Tampere.
- Teivainen, Teivo (2002): *Enter Economism, Exit Politics. Experts, Economic Policy and the Damage to Democracy*. Zed Books, London & New York.

Proletariaatin vallasta yhteistyöhön porvarillisten demokraattien kanssa SDP:n eduskuntaryhmä demokratian määrittelijänä 1917–1920

Laura Engelstein toteaa kirjassaan *Russia in Flames* (2018), että Venäjän vallankumouksessa oli kysymys poliittisesta kamppailusta, jonka ytimessä oli yhteiskunnassa monilla tasoilla läpi lyönyt demokratian ihanne. ”Demokratia” ymmärrettiin kuitenkin eri tavoin. Sosialisteille oli tavallista samaistaa demokratia ja työväki ja esittää porvarit demokratian vastustajina. Bolševikeilla oli yksinkertaiset, kompromissihaluttomat, jyrkkään luokkataisteluun ja väistämättömään sisällissotaan pohjaavat vastaukset sille, mitä vallankumous merkitsi. Demokraattisella prosessilla tai parlamentarismilla ei ollut tässä roolia. Valta kuului bolševikkien mukaan ”vallankumouksellisille demokraateille, joita johti vallankumouksellinen proletariaatti”, eikä yhteistyö ”porvariston” kanssa tullut missään tapauksessa kysymykseen.¹ Venäjällä vallinneita kilpailevia demokratiakäsityksiä oli Suomessa kieli- ja kulttuurierojen vuoksi vaikeaa hahmottaa, mutta niin vallankumouksellisten sosialistien kuin heidän vastustajiensakin oli helppoa nähdä niissä yhtäläisyyksiä Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen tiukkaa luokkataistelua edustavan linjan kanssa. Näytti siltä, että Suomessakin oli tullut aika ottaa valtiovalta työväenluokan haltuun.

Kuten Sami Suodenjoki ja Risto Turunen ovat osuvasti todenneet, suomalaistenkin käsitykset ja käsitteet jakautuivat vuonna 1917, eli yhteiset merkitykset katosivat poliittisesta keskustelus-

ta.² Etenkin poliittisen järjestelmän ytimessä olleet kansanvallan, demokratian ja parlamentarismien käsitteet olivat kiistanalaisia: niille annettiin poliittisessa puheessa merkityksiä, jotka palvelivat vastakkaisia poliittisia päämääriä. Puolueiden ideologia – esimerkiksi ajan myötä muuttuva ja mahdollisesti myös kilpailuvia käsityksiä sisällään pitänyt ymmärrys parlamentarismista ja demokratiasta – ei ole suoraan luettavissa mistään teoreettikojen kirjoituksista. Demokratiaymmärrystä ei voi myöskään lukea suoraan puolueohjelmista, sillä keskeisten käsitteiden merkityksiä määriteltiin vastaan tulleissa poliittisissa tilanteissa koko ajan uudelleen. Näin tapahtui erityisesti puoluelehdissä ja eduskunnassa, joissa ideologiat selvimmin kohtasivat ja erityisesti Suomen tapauksessa myös törmäsivät toisiinsa. Ideologista yhteentörmäystä vahvisti se paradoksaalinen tilanne, että maailman demokraattisimpana pidetyn äänioikeuden ja tsaarinvallan yhdistelmä oli konservatiivisesta näkökulmasta tuottanut kouluttamattomien luokkavaltaa hamuavan parlamentin ja sosialisetistä näkökulmasta epäonnistunut odotettujen yhteiskunnallisten uudistusten toteuttamisessa. Parlamentaarisesta hallituksen ja siis puolueiden välisten koalitioiden ja kompromissien puuttuessa kukin puolue saattoi julistaa eduskunnassa jyrkkiä mielipiteitään ja painattaa ne kannattajien luettavaksi puoluelehdissään.

Sadan vuoden etäisyydellä on jo syytä jättää sivuun kysymykset syyllisyydestä sisällissotaan ja kohdistaa huomio toisaalta sen ymmärtämiseen, miten ja miksi koko suomalainen poliittinen keskustelu ja siihen pohjaava, muotoutumassa ollut parlamentaarinen demokratia epäonnistuivat, kun konfliktiin ajaututtiin,³ ja toisaalta myös siihen, kuinka tuosta ahdingosta onnistuttiin nousemaan. Suomea koskevan tutkimuksen tulisi pyrkiä syventämään ymmärrystä sekä kansallisesta menneisyydestä että demokratisoitumisen ja parlamentarisoitumisen prosesseista yleisemminkin. Suomen kokemuksesta voisi tällöin olla enemmän hyötyä myös kansainvälisessä tutkimuskeskustelussa. Suomen traaginen ja traumaattinenkin demokratisoitumisen historia ei ole saanut siinä ansaitsemaansa huomiota, ja siksi sitä kannattaa suhteuttaa muiden, poliittisten kulttuurien historian näkökulmasta vertai-

lukelpoisten maiden kehitykseen. Esimerkiksi Ruotsin ja Saksan poliittisen historian ymmärtämistä voisi syventää vertaamalla niitä Suomeen ja ottamalla huomioon yllirajaiset yhteydet, joissa myös Suomella on ollut roolinsa – ainakin innostavana tai varoitavana esimerkkinä. Selvää on sekin, ettei Suomen kehitystä voida ymmärtää irrallaan muiden maiden – erityisesti Venäjän, Saksan ja Ruotsin – kehityksestä.

Suomen kokemus vallankumousajan ideologisten diskurssien risteyspaikkana on kuitenkin lopulta, jälkiviisaasti tarkasteltuna, toivoa herättävä. Keskinäisen syyttelyn, kansanvallan käsitteen monopolisoinnin, viholliskuvien rakentamisen, parlamentarismin murenemisen, sisällissodan ja koston kierteen jälkeen alettiin asteittain rakentaa tasapainoisempaa poliittista järjestelmää. Suomea on 2010-luvulla luonnehdittu jo maailman vakaimmaksi valtioksi, jossa sanotaan asuvan ”maailman onnellisin” kansa. Olisiko mahdollista, että Suomesta tuli vahva ja vakaa demokratia juuri sisällissotansa vuoksi? Selittääkö myöhempää kompromissihalua – jatkuvista ideologisista vastakkainasetteluista huolimatta – yhteinen halu välttää keskustelun liiallinen kärjistyminen, parlamentaarisen demokratian mureneminen ja kansallisen tragedian toistuminen?

Tämän esseeni aiheena on demokratian käsitteen määrittely Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen ja etenkin sen eduskuntaryhmän piirissä Venäjän vallankumousta seuranneessa käymistilassa. Aluksi tarkastelen kirjani *The Springs of Democracy* (2017) tutkimuksellisen näkökulman suhdetta muuhun 1910-luvun loppua koskevaan tutkimukseen, aivan uusimpaan keskittyen. Kirjassa vertailen brittiläisiä, saksalaisia, ruotsalaisia ja suomalaisia parlamentti- ja lehdistökeskusteluja kansanvallasta ja parlamentarismista Venäjän vallankumouksen puhkeamisesta maaliskuussa 1917 heinäkuuhun 1919, jolloin sekä Saksan että Suomen tasavallat hallitusmuodot hyväksyttiin. Kiinnitän kansallisten kontekstien ja vertailun ohella erityistä huomiota kansallisten keskustelujen välisiin yllirajaisiin yhteyksiin ja uudistusprosessien kietoutuneeseen luonteeseen.⁴

Tarkastelen tässä esseessä suomalaista lehdistökeskustelua maaliskuun vallankumouksen alkua seuranneen kuukauden ajalta. Keskityn siihen, millaisia puolueiden tulevaisuudenodotukset kansanvallan suhteen olivat hetkellä, jolloin viimeistään vuoden 1905 suurlakosta alkanut poliittisen keskustelun polarisoituminen ja radikalisoituminen alkoivat saada lisäpontta Petrogradista liikkeelle lähteneestä uudesta vallankumouksesta. Etenen tarkastelemalla vuoden 1917 kuluessa tapahtunutta poliittisen keskustelun polarisoitumista ja radikalisoitumista parlamentaarisen legitimitetin horjumisen ja horjuttamisen näkökulmasta. Käytän tässä lähteenä toisaalta SDP:n puoluearkistoa, toisaalta eduskunnan täysistuntokeskusteluja ja puolueiden pää-äänenkannattajien pääkirjoituksia ja kolumneja. Lopuksi analysoin SDP:n kansanvaltaisten pyrkimysten uudelleenmäärittelyä puolueen uudessa pää-äänenkannattajassa *Suomen Sosialidemokratissa* ja aikalaiskirjallisuudessa syksyllä 1918, vuoden 1919 hallitusmuotokompromissin yhteydessä sekä epilogina Kansainliitto-jäsenyydestä keväällä 1920 käytyä eduskuntakeskustelua, jossa sisällissodan osapuolet löysivät jo yhteisiä nimittäjiä tavoitteessaan integroida Suomi läntisten parlamentaaristen demokratioiden piiriin.

Analysoimani poliittiset tilanteet osoittavat demokratian saavuttamisen keinojen ja itse käsitteenkin merkityksen uudelleenmäärittelyn SDP:n sisällä vuosina 1917–1919. Puolueen piirissä siirryttiin luokkataisteluhenkisestä proletariaatin vallan korostamisesta revisionistiseen valmiuteen tehdä yhteistyötä myös porvarillisten demokraattien kanssa, ja korostettiin entistä enemmän parlamentaarista prosessia uudistusten saavuttamisen tienä. Toki moninaisuus näissä ymmärryksissä oli läsnä kautta tarkastelujakson. Lopuksi pohdin vielä tällaisen tutkimuksen merkitystä toisaalta Suomen sisällissodan historian ymmärtämisen, toisaalta poliittisen historian metodologian kannalta.

Uusia näkökulmia paljon tutkittuun aiheeseen

Suomalaisessa tutkimuksessa on viimeisten viiden vuosikymmenen ajan korostettu ennen muuta yhteiskunnallista epätas-arvoa, nälän pelkoa, työttömyyttä, järjestysvallan horjumista ja keskinäisen luottamuksen puutetta – siis ensisijaisesti rakenteellisia ja vasta toissijaisesti mentaalisia tekijöitä – sisällissodan taustalla. Näillä kaikilla oli tietenkin merkitystä, mutta ilmeistä on, etteivät poliittisen historian vertailevat, yllirajaiset, kielelliset tai diskursiiviset metodologiset käänteet ole sisällissodan tutkimusta erityisemmin uudistaneet. Uusimmassa sisällissotaa käsittelevässä kokoomateoksessa todetaan konfliktin olleen kansallinen ja että se ”heijasteli yhteiskunnan sisäisiä repeämiä”.⁵ Kansallinen ja yhteiskuntahistoriallinen näkökulma katsotaan edelleen riittäväksi, joskin lisätään, että luokkakonflikti ”sai lisäpontta Venäjän sosiaalisesta mullistuksesta”.⁶ Sosiologisen selitysmallin mukaan sisällissota kumpusi massojen sosiaalisesta mobilisaatiosta, luokkarakenteista, valtionmuodostuksesta ja Suomen yhteiskunnallisista, poliittisista ja taloudellisista rakenteista.⁷ Kielelliset, vertailevat ja yllirajaiset näkökulmat toivotetaan periaatteessa tervetulleiksi,⁸ mutta ainakaan näiden yhdistelmiä ei ole juuri nähty.

Vertailut poliittisilta traditioiltaan samankaltaisten maiden poliittisten keskustelujen kesken kuitenkin osoittavat, ettei ratkaisevaa Suomessa ehkä ollut niinkään asioiden ”todellinen” tila eli rakenteet, vaan pikemminkin ne tavat, joilla olosuhteista keskusteltiin, joilla niistä ajateltiin ja joiden pohjalta toimittiin. Voidaan kysyä, oliko Suomi vuonna 1917 todella yhteiskunnallisesti epätasa-arvoisempi tai kärsikö se pahemmasta elintarvikepulasta kuin vaikkapa Ruotsi tai sotaa käyneet maat yleensä.⁹ Järjestysvalta ja keskinäinen luottamus toki horjuivat Suomessa pahemmin kuin vertailumaissa. Mutta Suomessa törmäsivät myös vuoden 1917 aikana eri suunnista lainatut ja kilpailevien yllirajaisen yhteyksien vahvistamat ideologiset puhetavat dramaattisemmin kuin vertailumaissa, pitkälti juuri maan geopolittisen sijainnin vuoksi. Ideologiset vastakkainasettelut eivät syntyneet vuonna

1917 tyhjästä, mutta ne tulivat Suomessa vahvemmin esille heti Venäjän vallankumouksen käynnistyttyä ja sensuurin loputtua. Niskan päälle pääsivät toisaalta luokkataisteluaikutusten vahvistamat viholliskuvat, toisaalta legalistiset reaktiot niihin. Vaikka monessa muussa maassa koettiin 1910-luvun lopulla samansuuntaisia sosiaalisia ja taloudellisia ongelmia, ei kuitenkaan ajauduttu samanlaiseen vastakkainasetteluun. Juuri tämän vuoksi poliittisten järjestelmien välinen diskursiivinen vertailu on tärkeää. Myös Juha Siltalan mukaan sisällissotaan eivät johtaneet olemassa olevat eturistiriidat vaan niiden ”ylipolitisoituminen valtatyhjiössä”.¹⁰ Samoin Lasse Lehtisen ja Risto Volasen mukaan sosiaalisten epäkohtien ohella vallankumouksen ”sytyttäjiksi tarvittiin muutama aatteessaan kiihkomielinen oppinut”.¹¹ Tämä johdattaa tarkastelemaan niitä diskursiivisia prosesseja, jotka tähän ylipolitisoitumiseen ja vallankumouksen syttymiseen osaltaan johtivat.

Näkökulmani suomalaisen parlamentaarisen demokratian kriisiin sata vuotta sitten on siis vertaileva ja kansalliset rajat ylittävän diskursiivisen vuorovaikutuksen huomioiva. Suhteutan suomalaisen poliittisen prosessin Suomen kannalta tärkeimpien poliittisten kulttuurien – Ruotsin, Saksan ja Britannian – kehitykseen ja otan huomioon myös Venäjää koskevan tutkimuksen. Kie-litaitoni ei ole sallinut Venäjän tutkimusta, eikä Venäjä myöskään poliittisena järjestelmänä vertautuisi helposti luoteisen Euroopan edustuksellisuuden ja perustuslaillisuuden perinteisiin nojaavien poliittisiin kulttuureihin. Suomi on seuraavassa, yleisen historian tutkijalle sopivasti, tapaus muiden joukossa – tapaus, jonka lähdeaineistosta nousee esille yhteistä, linkittyntä ja omaperäistä suhteessa muihin maihin.

Suomen demokratisoitumisen ajoitusta ja sen saamia muotoja ei oikeastaan ole mahdollista täysin ymmärtää pelkästään kansallisissa yhteyksissä. Niitä on tulkittava osana pitkää ruotsalaista valtiomuotoperinnettä, Venäjän vallankumousten dynamiikkaa, saksalaisen valtiosääntökeskustelun näkökulmia ja länsiliittoutuneiden voittoa ensimmäisessä maailmansodassa. Suomi oli risteyspaikka – ”länsi” Venäjän keisarikunnan sisällä, kuten esimerkiksi bolševikki Alexandra Kollontai totesi puhuessaan Hel-

singissä huhtikuun alussa vuonna 1917¹² – jossa erilaiset rajat ylittäneet keskustelut törmäsivät ja vaikuttivat osaltaan siihen, mitä ja miten Suomessa poliittisesti koettiin.

Suomen tapaus demokratisoituvassa Euroopassa

Ensimmäinen maailmansota oli vuoteen 1917 mennessä rakentunut kummankin osapuolen propagandassa keskus- ja ympärysaltojen väliseksi konfliktiksi oikeanlaisen demokratian luonteesta. Yhdysvaltain liittyminen sotaan huhtikuussa 1917 vahvisti demokratiapuheen roolia entisestään. Poliittisilta järjestelmiltään Saksa ja Itävalta eivät olleet liberaaleja parlamentaarisia demokratioita, kun taas Britannialla, Ranskalla ja Yhdysvalloilla oli kullakin oma liberaali poliittinen traditionsa. Saksaan kulttuurisesti kallellaan olleissa Ruotsissa ja Suomessa puolestaan kiisteltiin siitä, haluttiinko toteuttaa historiankirjoituksen konstruoimaa muinaista kansallista, saksalaista tai marxilaista kansanvaltaa – vai kenties läntistä demokratiaa ja parlamentarismia.

Niin sotaa käyneissä kuin sodan ulkopuolellekin jääneissä maissa totaalisen sodan kansalaisilta vaatimat uhraukset ja heille aiheutuneet ongelmat, esimerkiksi elintarvikepula, eivät tuntuneet olevan missään suhteessa kansalaisten rajallisiin poliittisiin oikeuksiin ja valtion kohdistuneisiin odotuksiin. Tämä johti eri puolilla legitimitettkriiseihin tai ainakin pelkoihin valtiovallan oikeutuksen horjumisesta. Kansan, demokratian ja parlamentarismien käsitteistä oli puolestaan tullut jo kauan ennen sotaa poliittisten kiistojen ja uudelleenmäärittelyjen kohteita ja poliittisen vallantavoittelun välineitä. 1910-luvun lopulla miltei jokainen poliittinen ryhmittymä väitti tietävänsä kansan tahdon ja edustavansa aidointa kansanvaltaa. Näiden käsitteiden kilpailevat merkitykset mobilisoitiin nyt osaksi sotakokemusten syventämiä sisäpoliittisia kamppailuja.

Perustuslaillisten uudistusten tarpeesta käydyt keskustelut ylittivät kansalliset rajat: poliittiset eliitit olivat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa poliittisten ideologioiden, tieteellisten teorioi-

den, akateemisten verkostojen, mediadebattien ja ystävyssuh-
teiden kautta. Eri maissa vaikutti kilpailevia yllirajaisia verkostoja,
jotka innoittivat poliittisten järjestelmien välisiä tarkoitushakui-
sia vertailuja, mutta edesauttoivat myös poliittisen keskustelun
siirtymiä maiden välillä. Ilmeisimpiä olivat internationalististen
sosialistien verkostot, mutta ainakin yhtä vaikutusvaltaisia ja
huomionarvoisia olivat aiemmassa tutkimuksessa vähemmälle
huomiolle jääneet konservatiivisten oppineiden verkostot, joita
voisi myös ”konservatiiviseksi internationaaliksi” nimittää. Pro-
fessorit eri maista viittasivat toisiinsa akateemisissa julkaisuissa
ja esiintyessään parlamenteissa, usein johtavina poliitikkoina ja
valtiosääntökysymysten asiantuntijoina. Ruotsissa ja Suomessa
puolueiden johtavat poliitikot olivat tyypillisesti professoreita,
joiden yhteydet saksalaiseen tieteelliseen ja poliittiseen keskuste-
luun olivat tiiviit. Liberaalien lehtimiesten internationalismi koki
sekin sodan jälkitunnelmissa lyhyen kukoistuksen.¹³

Suomi, joka oli Venäjän keisarikunnan osana jäänyt eristyksiin
läntisistä valtiomuotokeskusteluista, ajautui keväästä 1917 alkaen
osaksi yllirajaisia poliittisia prosesseja. Venäjän vallankumouksen
käynnistyminen nosti pintaan vuoden 1906 eduskuntauudistuk-
sen jälkeen toteutumatta jääneet reformitavoitteet. Näistä etenkin
kunnallisen äänioikeuden laajentamisen lykkääntyminen oli
herättänyt sosiaalidemokraattien keskuudessa ärtymystä.

Oikeisto yleensä ja useimpien alojen professorit erityisesti kat-
soivat ruotsalaisen valtiosääntöperinteen ja preussilaisen järjes-
tyksen tarjoavan parhaan mallin Suomen tulevalle poliittiselle jär-
jestelmälle. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue ei – toisin kuin
vasemmisto Britanniassa, Saksassa ja Ruotsissa osittain jo ennen
Venäjän vallankumousta mutta viimeistään sen jälkeen keväällä
1917 – jakautunut organisatorisesti maltillisiin, parlamentaarista
yhteistyötä kannattaviin revisionisteihin ja vallankumouksellisen
linjan ja suoran toiminnan kannattajiin. Tämän vuoksi, ja jo läh-
tökohtaisesti radikaalimpana, se ajautui helpommin, työväenliik-
keen yhtenäisyyttä korostaessaan, julkisissa puheissaan asteittain
lähelle Venäjän vallankumouksen radikaaleinta linjaa. Puolueen
sisällä käytiin toki kriittistä keskustelua kompromissihalutonta

luokkataistelua korostavasta linjasta, mutta poliittisen prosessin kannalta ratkaisevaa oli eduskuntaryhmän tapa ilmaista ideologiaansa puolueen pää-äänenkannattajassa ja eduskunnan täysistunnoissa.¹⁴ Moniäänisyys ei siis poliittisen prosessin kannalta tärkeimmillä foorumeilla toteutunut.

Kuten aiemmassa tutkimuksessa on korostettu, Suomen ja Venäjän sosialidemokraateilla oli erilliset historiansa,¹⁵ mutta vuoden 1917 tilanteessa nämä kietoutuivat toisiinsa tiiviimmin kuin aikaisemmin. Anthony Upton, joka ei poliittista puhetta kielellisen käänteen tarkoittamassa merkityksessä analysoinut, luonnehti SDP:tä yleistävästi ”menševikkiseksi” puolueeksi, joka tähtäsi demokraattiseen ja parlamentaariseen tasavaltaan ja sekatalouteen.¹⁶ Puolueessa oli vuoden 1917 aikana sekä suoran toiminnan että parlamentaarisen toiminnan kannattajia.¹⁷ Vallankumouksellinen tilanne linkitti kuitenkin bolševikkien ja SDP:n puhettavat ja tavat tehdä politiikkaa toisiinsa, ainakin eduskunnan kiivaissa väittelyissä, *Työmiehen* ideologisissa pääkirjoituksissa, mielenosoituksissa ja varmasti myös vastapuolen edustajien mielissä. Esimerkiksi Hannu Soikkasen ansiokkaassa SDP:n historiassa ei eduskuntaryhmän täysistunnoissa pitämiä puheita tarkemmin analysoitu, vaan huomio kohdistui puolue-elinten sisäiseen toimintaan.¹⁸

Vaikutteet Petrogradista kantautuivat Suomeen siitä huolimatta, että suomalaisten oli vaikeaa täysin ymmärtää Venäjän vallankumouksen asetelmia – esimerkiksi sitä, ettei Lenin ollut vain yksi sosialidemokraatti muiden sosialidemokraattien joukossa. Vallankumous oli tuttu venäläisen sotaväen ja Helsingissä vierailleiden ja piileskelleiden bolševikkijohtajien muodossa. Kiinnostava on Elena Dubrovskaiän päätelmä, että Suomessa olleiden venäläisten sotilaiden vallankumous vaikutti Suomen vallankumoukseen huomattavasti enemmän kuin aiemmassa tutkimuksessa on tunnustettu. Vallankumoukset olivat tiiviissä yhteydessä toisiinsa ja radikalisoivat toinen toistaan: sotilaiden vallankumous innosti SDP:tä esittämään radikaalimpia yhteiskunnallisia vaatimuksia, kun taas suomalaiset sosiaalidemokraatit radikalisoivat venäläisiä sotilaita kannustamalla heitä osallis-

tumaan Suomen asioita koskeviin mielenosoituksiin ja kehoittamalla heitä vastustamaan väliaikaista hallitusta. Sotilaat osallistuivatkin useaan otteeseen suomalaisten työläisten tavoitteita tukeviin mielenosoituksiin, ja sosiaalidemokraatit onnistuivat taivuttelemaan huomattavan osan heistä tuomitsemaan väliaikaisen hallituksen ”väkivallan” hajotetun eduskunnan kokouksia vastaan ”laittoman” ja ”vastavallankumouksellisena”. Se muodostui käännekohdaksi venäläisjoukkojen radikalisoitumisessa ja edelsi jopa vastaavaa kehitystä Venäjän pääkaupungissa. SDP teki yhteistyötä Helsingin varuskuntien radikaaleimpien voimien eli bolševikkien ja sosiaalivallankumouksellisten kanssa.¹⁹

Bolševikkien tavoitetta tehdä Suomesta ”tukikohta Venäjän proletaariselle demokratialle” ja helsinkiläisten sosiaalidemokraattien yhteistyötä heidän kanssaan tarkasteli jo Tuomo Polvinen teoksessaan *Venäjän vallankumous ja Suomi*. Hänen näkökulmansa ennen konstruktivistisia metodologisia käänteitä oli kuitenkin perinteisen poliittisen historian mukaisesti Suomen itsenäistymiseen johtaneiden tapahtumien tarkassa rekonstruoinnissa ja kuvaavien sitaattien kokoamisessa, ei poliittisten prosessien diskursiivisen dynamiikan analyysissa.²⁰ Myös Hannu Soikkanen katsoo bolševikkien vaikutuksen SDP:hen vahvistuneen keväästä 1917 alkaen ja valtalain ajamisen perustuneen virheelliseen uskoon bolševikkien valtaannoususta.²¹ Eino Ketolan mukaan suomalaiset sosiaalidemokraatit olivat bolševikkiagenttien vaikuttamisen kohteita ja hakivat huhtikuusta 1917 lähtien aktiivisesti tukea radikalisoituvasta Venäjän vasemmistosta.²² Lasse Lehtinen ja Risto Volanen toteavat, että valtalaki, luokkataistelu ja yhteistyö bolševikkien kanssa samais-tettiin SDP:n piirissä. Sympatiat siirtyivät Venäjän muulta vasemmistolta bolševikeille, ja maltilliset pudotettiin pois vuoden 1917 vaalien listoilta. Yhteydet muuttuivat erityisen tiiviiksi marraskuussa 1917.²³ Tämän radikalisoitumisprosessin toteamisessa sinänsä ei ole mitään uutta – sen kielellisessä, vertailevassa ja ylijarjaisessa analyysissa kylläkin.

Vallankumous Suomen lehdistössä keväällä 1917

Venäjän vallankumouksesta käynnistyneen poliittisen keskustelun dynamiikka ansaitsee siis vielä vuonna 2018 sisällissodasta käydyn tieteellisen debatin jälkeenkin enemmän huomiota tarkasteltaessa sitä poliittisen vastakkainasettelun nousua, joka osaltaan vaikutti Suomessa sisällissotaan ajautumiseen. Suomalainen keskustelu oli osa ylijärjestyksen ideologista vastakkainasettelua läntisen parlamentaarisen demokratian eri versioiden ja radikaalin vallankumouksellisen demokratian eri versioiden välillä. 1910-luvun lopun suomalaista poliittista keskustelua tulisi myös historian tutkimuksessa tällaisena analysoida ja siis irrottautua asioita yksinkertaistavasta kansallisvaltiokontekstista.

Suomi ”läntisenä” maana oli tietenkin bolševikeille erityisen mielenkiinnon kohde, koska sosialistit olivat saaneet vuoden 1916 vaaleissa ehdottoman enemmistön eduskuntaan. Maailman ensimmäisen sosialistienemmistöisen parlamentin odotettiin pian kokoontuvan. Jos maailmanvallankumous saataisiin toteutumaan Venäjän imperiumiin kuuluvassa läntisessä maassa, se leviäisi sieltä myös muualle länteen. Niinpä Venäjän Sosialidemokraattinen puolue kehottikin tervehdyksessään SDP:lle huhtikuussa 1917 aseistamaan kansan ja tukemaan Venäjän prolettaarisen demokratian taistelua.²⁴ Puhuessaan Kansallisteatterissa Helsingissä Alexandra Kollontai ohjeisti proletariaattia luokkataistoon, neuvostojen kautta toimimiseen ja väistämättömään sisällissotaan valmistautumiseen.²⁵

Venäjän vallankumous nosti Suomessakin esille kysymyksen kansanvallan luonteesta. Kaikkihan olivat kansanvaltaa viimeistään vuoden 1907 ensimmäisistä eduskuntavaaleista lähtien kaivanneet, mutta tarkoittivat sillä keväällä 1917 hyvin eri asioita. Ruotsalaiselle Kansanpuolueelle demokratia tarkoitti suomenmaalaisten valtaa omassa maassaan, Suomalaiselle Puolueelle ennen muuta väestön suomenkielisen enemmistön valtaa. Maalaisliitolle kansanvalta oli yhteisen kansan valtaa ruotsin- tai suomenkielisen eliitin vallan sijaan ja Suomen Sosialidemokraattiselle Puolueelle proletariaatin eli ”kansan” ytimen, ”demokratian”,

valtaa. Kansanvallan käsitteen monimerkityksisyyttä ja erilaisten diskurssien sekoittumista edesauttoi se, ettei suomen kielessä etnistä, suvereniteettiin ja poliittisiin oikeuksiin viittaavaa kansan käsitettä eroteta toisistaan samaan tapaan kuin indoeurooppalaisten kielten jaottelu *nationiin* toisaalta ja *peopleen/Volkiin/folkiin* toisaalta tekee mahdolliseksi.²⁶ Kansanvallasta puhumalla saattoi siis samaan aikaan korostaa niin etnisyyttä ja kieltä poliittisen yhteisön ytimenä, herrojen vallan haastamista rahvaan nimissä kuin myös marxilaisen teorian mukaista työväen vallan toteuttamista.

Puoluelehdistössä ja eduskunnassa käyty keskustelu oli jo aiemmin ollut Suomessa kärjekkään polarisoitunutta,²⁷ kun parlamentaarisen yhteistyön tarpeen puuttuessa ei nähty tarvetta pitää avoimna mahdollisuuksia poliittisiin kompromisseihin ja hillitä siinä mielessä poliittista retoriikkaa. Lehdistön vapauduttua sensuurista maaliskuussa 1917 puolueiden eriävät kannat oli mahdollista ilmaista ilman rajoituksia. Ei-sosialistisella puolella korostuivat ruotsalainen perustuslaillisuuden ja edustuksellisuuden perinne sekä säännöksistä tiukasti kiinni pitävä ja niillä tarvittaessa tarkoitushakuisesti pelaava, saksalaistyyppinen legalismi, johon etenkin akateeminen eliitti oli venäläistämisvuosina tukeutunut. Sosialistien keskuudessa vahvistuivat Saksasta alun perin lainatut mutta venäläisen keskustelun radikalisoimat luokkataistelua ja vallankumouksen mahdollisuutta korostavat puheet. Lisäksi oltiin tietoisia läntisen parlamentaarisen demokration vaihtoehtoisista malleista, mutta niiden merkitys tunnustettiin kummallakin puolella selvemmin vasta sisällissodan jälkiselvittelyissä vuonna 1919.

Puolueiden äänenkannattajat kävivät jo maaliskuuhun vaihteessa 1917 kiivasta kiistaa vallankumouksen keskeisten käsitteiden merkityksistä. Sosiaalidemokraattien *Työmies* lainasi enimmäkseen bolševikkien lehtiä, ja myös muiden vallankumouslehtien siteeraaminen edisti venäläiselle vallankumousdiskursseille tyypillisen eliitin ja kansan, porvariston ja työväen sekä riiston ja kansanvallan polarisoivan käsitteellistämisen siirtymistä suomalaiseen keskusteluun ja aiempien jakolinjojen vahvistu-

mista. Lehti vaati proletariaatin ja SDP:n eduskuntaenemmistön avulla toteutettua laajennettua luokkataistelua, puolueen yksin edustaman kansan tahdon voimaan saattamista, porvarivallan korvaavaa kansanvaltaa ja vallankumouksen Suomeen tuomista eduskunnan kautta.²⁸ Puolueiden yhteishallituksen nimittäminen aikoihin – siis jo ennen kuin eduskunta oli vielä kokoonnutkkaan – sen pääkirjoituksissa hyökättiin taantumuksellista, kansanvallan, yleisen äänioikeuden ja eduskuntaenemmistön vastaiseksi leimattua, legalismillaan juonittelevaa, luokkaetujaan varjelevaa, kansainvälisesti linkittyntä ja kaiken kaikkiaan kansanvastaista ”porvaristoa” vastaan.²⁹ Kaikki muut puolueet niputettiin siis yhtenäiseksi ”porvaristoksi”, kun ”proletariaatin” osalta korostettiin valmiutta käyttää ulkoparlamentaarisia keinoja tavoitteiden saavuttamiseksi. Erityisen kiinnostava on edellisenä päivänä eduskunnan puhemieheksi valitun Kullervo Mannerin laatima pääkirjoitus, joka ilmestyi 5.4.1917 ja joka heijasteli edellä kuvatun kaltaista ymmärrystä parlamentarismista työväen vallaksi määritellyn kansanvallan toteuttamisen väylänä.³⁰

Moniääninen keskustelu, neuvottelut, yhteistyö ja kompromissit blokkirajan yli suljettiin tässä ideologisessa diskurssissa poliittisesti mahdollisen ulkopuolella. Taustalla vaikutti puoluekokousten aiemmin tekemä tiukka tulkinta toisen internationaalin linjauksista, joita revisionismi tai sotakokemukset eivät olleet Suomessa liudentaneet samaan tapaan kuin Ruotsin ja Saksan enemmistösosiaalidemokraattien keskuudessa. Valtiopäivien avajaisten aikaan *Työmies* rakensi Pietarin kaltaista kaksoisvaltaa antamalla enemmän tilaa Helsinkiin perustetulle työväen eduskunnalle (joka jo nimellään haastoi varsinaisen eduskunnan arvovallan) ja sen kansalliselle parlamentille osoittamille vaatimuksille kuin itse eduskunnalle.³¹ Huomionarvoista on viholliskuvien vahvistaminen ja ”tappelun” metaforien käyttö jo maaliskuun 1917 lopulla.³² Sisällissotaan päättynyt väkivaltaiskurssin ja fyysisen väkivallan toisiaan voimistava kierre oli käynnistymässä. *Työmiehen* kielessä vallankumoukselliset ja bolševistisilta kuulostavat kansan, kansanvallan ja parlamentin käsitteet olivat vahvasti esillä jo kuukauden sisällä vallankumouksen puhkeami-

sesta. Salaliittoteoriat demokratiaa vastustavasta porvarillisesta internationaalista ottivat vallan; diskursiivisesti rakennettiin avoimen konfliktin mahdollisuutta. Toki muussa työväenlehdistössä kuultiin vuoden 1917 aikana myös maltillisempia äänenpainoja,³³ mutta eduskunnassa tai *Työmiehessä* ei.

Samaan aikaan myös moni ei-sosialistinen lehti oli innoissaan vallankumouksesta, luotti eduskunnan kykyyn tehdä uudistuksia ja toivotti tervetulleeksi hallituksen parlamentarisoinnista. Maa-laisliiton *Maakansa* kävi sekä vanhojen ruotsinkielisten eliittien että sosialistien kimppuun, iloitsi ”kansan senaatista” ja vaati eduskunnan vallan laajentamista.³⁴ *Uusi Suometar* oli hyvillään kansanvallan, vapauden ja suomalaisuuden asian edistymisestä ja avoin uudistuksille mutta ilmaisi myös huolensa SDP:n jyrkentyneistä vaatimuksista.³⁵ Ruotsalaisen Kansanpuolueen *Hufvuds-tadsbladet* oli avoimimmin huolissaan kansanvallan saamista massojen vallan muodoista, muttei sekään parlamentaarisen edustuksen tai sosialistienemmistöisen hallituksen oikeutusta kyseenalaistanut.³⁶

Kansanvallasta puhuessaan lehdet tarkoittivat selvästikin hyvin eri asioita. Sosiaalidemokraattinen *Työmies* satoi kolumnissaan kansanvallan kehityksen Venäjän vallankumoukseen todetessaan, että ”jokainen ajatteleva ihminen tässä maassa ymmärtää, että Venäjän vapaus on Suomen vapaus, Venäjän voitto Suomen voitto ja Venäjän kansanvalta Suomen kansanvaltaa.”³⁷ Suomalaisen puolueen pää-äänenkannattajan *Uuden Suomettaren* legalistisen, nationalistisen ja kansallista itsemääräämisoikeutta korostavan tulkinnan mukaan ”ainoastaan laillisella, suomalaisella ja kansanvaltaisella pohjalla on Suomen kansa onnellisen tulevaisuuden saavuttava ja kantava kortensa ihmisyyden alttarille.”³⁸ *Maakansa* puolestaan haastoi poliittisen kentän molemmat ääripäät vaatiessaan, että ”poliittinen ja yhteiskunnallinen luokka- ja harvainvalta on muutettava kansanvaltaan.”³⁹

Huhtikuussa kaikissa ei-sosialistisissa lehdissä heijastui huoli sosiaalidemokraattisen poliittisen puheen radikalisoitumisesta ja yhteyksistä järjestysvallan horjumiseen. *Maakansan* mukaan kansankokouksissa vaadittiin yhden yhteiskuntaluokan eli työvä-

enluokan ylivaltaa. *Uusi Suometar* taas vaati toimia järjestysvaltan takaamiseksi.⁴⁰ Samoihin aikoihin Ruotsissa enemmistösosiaalidemokraatit pyrkivät yhdessä muiden puolueiden kanssa rauhoittelemaan nälkämellakoita ja liikkeelle lähtenyt radikalisoitumista.⁴¹ Vaikka sovinnonhaluisia oli myös SDP:n piirissä, puolueen johto valitsi toisen tien.

Radikalisoituva vallankumouskeskustelu

Venäjän vallankumousten sovittamatonta luokkataistelua korostava keskustelu oli kulkeutunut Suomeen ja vahvistanut järkähättämättömän luokkataistelun periaatteita. Venäjän vallankumouksellisten keskuudessa demokratian käsite oli radikalisoitunut tavalla, jollaista ei läntisen Euroopan pääosin revisionistisen sosiaalidemokratian piirissä tunnettu. Yhtä kompromissihaluttomia kantoja ilmaisivat lähinnä yksittäiset ruotsalaiset vasemmistososialistit, brittiläisen Independent Labour Party:n *The Herald* -lehti tai jotkut Saksan riippumattomat sosiaalidemokraatit. Venäjällä sosialistiset puolueet korostivat sovittamattomia vastakohtia proletariaatin yksin edustaman demokratian ja porvariston harjoittaman riiston välillä ja tästä asetelmasta kumpuavaa väistämätöntä luokkataistelua. Dikotomiat hallitsivat yhteiskunnallista keskustelua. ”Vallankumouksellinen demokratia” bolševistisessä merkityksessä merkitsi yksinkertaisesti koko porvarillisen valtion hävittämistä.

Yhteydet Pietariin olivat vuonna 1917 vahvat. Venäläiset sotilaat, Suomessa piileskelleet bolševikkijohtajat ja neuvostojen kokouksiin Pietarissa osallistuneet suomalaiset kehottivat vastustamaan porvarillista demokratiaa. Ylirajainen vuorovaikutus oli huipussaan, kun venäläiset sotilaat vaativat kesäkuussa 1917, SDP:n puoluekokouksen aikana ja mitä ilmeisimmin suomalaisten sosialistien kannustamina, Helsingin Rautatientorilla *Suomen* eduskunnan vallan laajentamista. Maailmanvallankumouksen tavoittelun näkökulmasta oli loogista toisaalta kannattaa sosialistienemmistöisen parlamentin valtaa, toisaalta kannustaa

enemmistöpuoluetta liittymään radikaaliin Zimmerwaldin internationaaliin, mikä sitten tapahtuikin. Kun ymmärrystä eduskuntaenemmistössä olleen SDP:n tavoitteille löytyi vain bolševikeilta, heidän politiikkansa tulkittiin edustavan sitä vallankumousta, johon myös suomalaisen työväenluokan historiallinen velvollisuus oli osana vallankumousten jatkumoa liittyä.⁴² SDP:kin esitti itsensä ainoana alempien luokkien eli Suomen kansan ytimen tarpeita edistävänä puolueena. Suomalaiselle tutkimukselle on ollut tärkeää korostaa sitä, etteivät ”Suomen sosialistit olleet bolševikkeja vaan lähempänä Saksan sosialidemokraattista puoluetta”.⁴³ Näin varmasti lähtökohdiltaan ja jälleen sisällissodan jälkeen olikin, mutta tuskin vuonna 1917.⁴⁴

Hallitusvalta oli Venäjän vallankumouksen käynnistyttyä periaatteessa parlamentarisoitu Suomessa, mutta kaikkien puolueiden ministeristö ei käytännössä toiminut. Oikeisto halusi ruotsalaisen ja saksalaisen perinteen mukaisesti rajoittaa parlamentin vaikutusvaltaa siitä riippumattomalla hallitusvallalla, vaikka puhui kansanvallan puolesta poliittisen legitimitietin lähteenä. Suomalainen vasemmisto ei puolestaan jakautunut selkeästi parlamentarismiin ja suoran toiminnan kannattajiin, minkä seurauksena SDP muuttui julkisissa puheissaan vihamieliseksi valHEELlisena pitämäänsä ”läntistä” tai ”porvarillista” parlamentarismia kohtaan. SDP:hän oli jo aiemmin ollut jatkuvan luokkataistelun kannalla, ymmärtänyt parlamentin ensisijaisesti agitaation forumiksi, pitänyt etäisyyttä porvarillisiin puolueisiin ja hylännyt ministerisocialismin.

Parlamentarismiin legitimitettiin hajoa

Seuraavaksi tarkastelen prosessia, jossa eduskunnan enemmistöpuolue oli tavoitteidensa saavuttamiseksi valmis haastamaan valtiopäiväjärjestystä ja kääntymään lopulta ulkoparlamentaaristen keinojen kannalle. Myös oikeiston piirissä esiintyi perinteisesti valmiutta tendenssimäisiin laintulkintoihin, mitä pidettiin sosialidemokraattien keskuudessa perusteena joustavalle proseduu-

rien tulkinnalle silloin, kun kysymyksessä oli proletariaatin etujen edistäminen. Säännöillä pelaava legalismi toisaalta ja sen leimaaminen porvarilliseksi luokkaetujen varjelemiseksi toisaalta vahvistivat käsitystä siitä, ettei parlamentarismien sääntöjä noudatettu, mikä johti parlamentaarisen järjestelmän legitimitietin horjumiseen jo ennen kuin sellaista oli ehtinyt vallankumouksen olosuhteissa varsinaisesti edes syntyä. Väkivaltadiskurssit nousivat laillisuusdiskurssien rinnalle ja tilalle ja valmistsivat tietä konkreettiselle fyysiselle väkivallalle.

Analyttisena fokuksena seuraavassa on eduskunnan toimien laillisuudesta ja laittomuudesta käyty keskustelua SDP:n puolue-elimissä, *Työmiehessä* (jota johtavat kansanedustajat tuohon aikaan toimittivat), ei-sosialististen puolueiden äänenkannattajissa ja eduskunnan täysistunnoissa. Täysistunnoista olen digitaalisten lähteiden (digi.kansalliskirjasto.fi) avulla ottanut huomioon kaikki ”eduskunnan” ja ”laillisuuden” tai ”laittomuuden” yhteisesiintymät. Puolue-elimissä käytyä keskustelua olen analysoinut pöytäkirjojen pohjalta ilman ennako-oletuksia niiden ideologisesta suunnasta. Fyysisen toiminnan rekonstruoinnin sijaan olen kohdistanut huomion – uuden poliittisen historian hengessä – kielenkäyttöön yhtä lailla merkityksellisenä poliittisena toimintana.

Vielä helmikuun 1917 puoluepuolestossa työväestön todettiin luottavan eduskunnan tulevaan toimintaan elintarvikekriisin ja muiden ongelmien ratkaisussa. Maaliskuun lopun kokouksessa painotettiin vallankumouksen luokkataistelulle avaamia mahdollisuuksia ja luokkaeroja suhteessa porvaristoon. Huhtikuussa eduskuntaryhmä päätyi jo vastustamaan Venäjän väliaikaisen hallituksen tunnustamista lailliseksi vallanhaltijaksi.⁴⁵ On arveltu, ettei valtiopäiväjärjestyksen tai yleensä lakien noudattaminen ollut puhemies Mannerille mitenkään ensiarvoista, vaikka hän teknisesti taitava puhemies olikin, ja että hän oli valmis yhteistyöhön ulkoparlamentaaristen voimien, mieltään osoittavien sotilaiden ja työläisten ja bolševikkien kanssa. Hänen puheenjohtajuutensa aikana SDP radikalisoitui ja oli lopulta valmis hyväksymään väkivallan käytön.⁴⁶

Valtalakia kesällä 1917 säädettäessä eduskuntakeskustelua leimasivat syytökset parlamentarismien sääntöjen rikkomisesta, ja siitä seurannut koko järjestelmän oikeutuksen mureneminen. Valtalain säätämisen alla SDP:n piirissä pohdittiin julkisesti mahdollisuutta, että laki hyväksyttäisiin valtiopäiväjärjestyksen vaatiman määräenemmistön sijaan yksinkertaisella enemmistöllä. Perustuslakivaliokunnan puheenjohtajan Yrjö Mäkelinin mukaan ”todellisen kansanvallan” luominen luokkataistelun ja vallankumouksen olosuhteissa edellytti sitä, että työväenluokalle vahingollisesta lakien kirjaimellisesta soveltamisesta luovuttiin. Esimerkkejä porvarillisesta legalismista nostettiin perustelemaan tällaista linjaa.⁴⁷ Otto Wille Kuusinen kannatti ryhmäkokouksessa yksinkertaisen enemmistön käyttöä, joukkojen mobilisointia ja vallankumouhallintoon valmistautumista.⁴⁸ Johtava ministeri Oskari Tokoi syytti eduskuntapuheessaan hallitsevia luokkia lain kirjaimen väärinkäytöstä luokkaetujensa turvaamiseen työväenluokan kustannuksella. Kaikkien puolueiden yhteishallituksen nimissä tehdyn lakiesityksen hän esitteli eduskunnalle ”vallankumouksellisenä”.⁴⁹ Mäkelinin mukaan porvaristo ”kansainvälisen taantumuksellisen luokan” edustajana kärsi ”kansanvallan kauhusta”. Porvaristoa syytettiin parlamentaarisen työn tuloksettomuudesta, ja todellinen eduskunnallinen kansanvalta esitettiin sosiaalidemokraattien valtana.⁵⁰ SDP:n julkisesti pää-äänenkannattajassaan ja eduskunnassa konstruoima kansanvallan käsite sulki pois kaikenlaiset kompromissit yhtenäisenä esitetyn porvariston kanssa. *Työmiehen* mukaan etenkin Suomalaiselle Puolueelle laillisuus tarkoitti yksiselitteisesti kansanvallan ja työväenluokan murskaamista.⁵¹

SDP:n eduskuntaryhmän sisällä on havaittavissa valtalain käsittelyn ajalta jakautumista vallankumouksellisten ja parlamentaaristen keinojen kannattajiin sekä näiden välillä horjuviin,⁵² mutta ratkaisevaa oli, ettei jälkimmäisiä päästetty isossa salissa ääneen – tai he eivät nousseet puhumaan puolueen linjasta poikkeavasti. Siitä oltiin eduskuntaryhmän sisällä yhtä mieltä, ettei asioista pitänyt porvariryhmien kanssa neuvotella.⁵³ Radikalismi näyttäytyi erilaisena puolueen sisäisissä taktiikkakeskusteluissa,

joihin aikaisempi tutkimus on pitkälti nojannut, ja julkisissa täysistunnoissa ja puoluelehdistössä, jotka olivat poliittisen keskustelun prosessien kannalta kaikkein merkityksellisimpiä. Ei-sosialistiset ryhmät tekivät päätelmänsä täysistuntojen ja puoluelehdistön perusteella ja reagoivat näkemäänsä polarisaatioon.

Sosiaalidemokraattien julkiset puheet ja kirjoitukset yhdessä ulkoparlamentaarisen väkivallan kanssa saivat porvarillisten puolueiden legalistit vastustamaan vallankumouksen tuomista Suomeen. Laillisuuden periaate, johon venäläistämiskaudella oli johdonmukaisesti vedottu, oli harvoja keskenään kilpailevia ei-sosialistisia puolueita yhdistäviä arvoja. Siinä suhteessa yhtenäisestä porvaristosta puhuminen SDP:n tapaan oli harhaanjohtavaa, minkä myös vuoden 1918 valtiomuototaistelu tuli osoittamaan. Legalistien mukaan oli epälegitiimiä, että valtalaki oli muotoiltu eduskuntakäsittelyn aikana SDP:n puoluekokouksen toiveiden mukaisesti, pietarilaiseen neuvostojen kongressiin tukeutuen ja ”kansanvaltaistamisen” nimissä uusiksi. Tiukkaa proseduurissa pitäytymistä pidettiin sen takeena, että venäläiset jatkossakin kunnioittaisivat Suomen valtiosääntöä.⁵⁴ Valtalain vastustajat kannustivat toisaalta Venäjän väliaikaista hallitusta pidättäytymään lain vahvistamisesta, mikä puolestaan näyttäytyi sosiaalidemokraattien silmissä jälleen legalistisena juonitteluna.

SDP kyseenalaisti näyttävästi valtalain hyväksymistä seuranneen eduskunnan hajotuksen ja uudet vaalit mutta pyysi samaan aikaan työväkeä osoittamaan tahtonsa ”kansanvallan vihollisille” seuraavissa ”vallankumouksellisissa” vaaleissa.⁵⁵ Kun venäläiset sotilaat estivät Kullervo Mannerin johtaman vanhan eduskunnan kokoontumisen elokuun lopussa, tämä tulkittiin sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän ja *Työmiehen* piirissä julmaksi ja laittomaksi ”kansanvaltaisen eduskunnan” vastaiseksi ”aseelliseksi väkivallaksi”, jota Suomen porvaristo tuki. Viholliseksi konstruoidun porvariston julistettiin jo tässä vaiheessa olevan valmis ”täyteen sisällissotaan”.⁵⁶ Tällainen väkivaltadiskurssin käyttö sinänsä väkivallattoman (sotilaiden läsnäoloon perustuvan) poliittisen tapahtuman kuvauksessa merkitsi siirtymistä legalistisesta legitimitetikeskustelusta entistäkin jyrkempään

poliittiseen polarisaatioon, jossa fyysisen voiman käyttö työväen ja lailliseksi määritellyn hajotetun eduskunnan puolustamiseksi ”laittomuutta” ja ”väkivaltaa” vastaan alkoi näyttäytyä oikeuteulta vaihtoehdolta. Vastaava näytös uusittiin syyskuun lopussa.⁵⁷

Kun eduskuntaenemmistö oli uusissa vaaleissa menetetty, osa SDP:n johdosta alkoi suhtautua eduskuntaan hajoamassa olevan porvarillisen yhteiskunnan instituutiona, mikä avasi jälleen tietä ulkoparlamentaaristen ja vallankumouksellisten keinojen käyttämiselle. Radikalisoitumisen on katsottu tapahtuneen paikallistasolla, eikä radikalisoituneiden massojen hillitsemistä ole pidetty mahdollisena,⁵⁸ mutta selvästi myös puoluejohdon asenteella ja kielenkäytöllä oli siinä merkitystä. Lokakuun lopussa Kuusinen totesi puolueuueuvostossa, että proletariaatti lähtisi pian kaduille menetettyään luottamuksensa parlamentarismiin. Uutta ”laitonta” eduskuntaa käytettäisiin vain agitaation foorumina hyökkäyksiin porvariston harjoittamaa ”laittomuutta” vastaan.⁵⁹ SDP:n ryhmäpuheenvuorossa 8. marraskuuta 1917 – bolševikkivallankumousta seuranneena päivänä – todettiin porvariston janoavan ”kansanvallan pelossaan väkivaltaa ja laittomuutta”.⁶⁰ Muissa puheenvuoroissa uuden eduskunnan legitimizeetti kiistettiin, kritisoitiin porvaristoa luokkaetuja palvelevista kyseenalaisista proseduureista (tähän kritiikkiin yhtyi osa keskustastakin) ja uhattiin avoimesti sisällissodalla. Samaan aikaan kun ryhmän sisällä ja ylimääräisessä puoluekokouksessa varoitettiin etenemästä ”proletariaatin diktatuurin suuntaan” ja kohti eduskunnan tuhoamista, ryhmän johtajat ottivat itselleen vallan päättää täysistuntojen puhujista. Julkisuudessa kehoitettiin työväkeä taisteluun ”kansanvallan puolesta” ”kansan vihollisia vastaan”.⁶¹ Niin ryhmän sisällä, suuressa salissa kuin julkisuudessaakin porvariston tavoitteeksi julistettiin ”kansanvallan tuhoaminen”,⁶² mikä oikeutti työväen kansannousun. Porvaristo kokonaisuudessaan oli nyt määritelty yksiselitteisesti kansanvaltan vihollisiksi.

Diskursseilla on selvästikin merkitystä poliittisen prosessin saaman suunnan kannalta, aivan tosiasioista rippumattakin. Kun vertailumaissa enemmistösosialistit etsivät yhteistyötä liberaa-

lien reformistien kanssa, Suomessa parlamentaarinen demokratia, sosiaalidemokratia ja köyhälistön valta määrittyivät vuonna 1917 samaksi asiaksi, eikä kompromisseja ”porvareiden” kanssa pidetty mahdollisina.⁶³ Tällainen kansanvallan monopolisointi kuulosti kansanvaltaa itsekäin omasta mielestään kannattaneiden keskustan ja oikeiston korvissa bolševistisen vallankumouksellisen demokratian ajamiselta, etenkin kun SDP hyökkäsi ”läntistä” ja ”porvarillista” parlamentaarista demokratiaa vastaan, esitti bolševikit todellisen kansanvallan edustajana ja uhkasi vallankumouksella ja sisällissodalla.⁶⁴ Olihan suomenkielinen oikeisto kuitenkin ollut varsin luottavaista suhteessa kansanvaltaan, jos sitä verrataan Ruotsin ja Saksan oikeistoon, ja maalaisliitto oli tavoitteissaan ei-sosialistiseksi puolueeksi poikkeuksellisen radikaali. Mitään vastaavaa ei-sosialistista radikalismia ei Britanniasta, Ruotsista tai Saksasta löytynyt.

SDP:n eduskuntaryhmä ja *Työmies* normalisoivat syksyllä 1917 väkivallalla uhkaavan poliittisen puheen. Kuten Juha Siltala on todennut, väkivalta institutionalisoitiin silloin, kun kysymyksessä oli valtalain puolustaminen tai työläisiin kohdistuvan väkivallan estäminen.⁶⁵ Tämä sai ei-sosialistit toisaalta puolustamaan eduskuntaa, toisaalta valmistautumaan fyysisen voiman käyttöön. Kun yhteistä ymmärrystä kansanvaltaisuudesta ei löytynyt, aseellisen voiman käyttö alkoi näyttäytyä vaihtoehtona molempien puolten eduskuntapuheissa ja eduskunnan ulkopuolisissa toiminna jo kauan ennen varsinaisen sisällissodan puhkeamista. Tämän diskursiivisen poliittisen prosessin ja käsitteiden merkityksiä koskevan debatin tarkempi analyysi yleisen sosiologisen rakennehistorian,⁶⁶ tapahtumien kronologisen ylös kirjaamisen sekä apologeettisen yleisillä yhteiskunnallisilla syillä ja hallitsemattomilla tyytymättömyillä massoilla selittämisen⁶⁷ rinnalla syventäisi ymmärrystämme siitä, miten Suomen sisällissotaan ajaututtiin. Auttaisiko kielen poliittisuuden tunnistaminen ja siis konstruktivistinen käänne Suomen sisällissodan historiassa ymmärtämään, miten – Alapuronkin mukaan – vallankumouksellinen ”toimijuus ei noussut suoraan puutteesta ja sen aiheutta-

masta katkeruudesta vaan valtion hajoamiseen liittyvästä poliittisesta prosessista” eli miten vallankumoukseen ajaututtiin?⁶⁸

Sisällissodassa molemmat osapuolet taistelivat oman ymmärryksensä mukaan kansanvallan puolesta. He vain ymmärsivät kansanvallan kovin eri tavoin, määrittelyissään suomen kielen tukemiin erilaisiin merkityksiin ja kilpaileviin ulkomaisiin esikuviin nojautuen, mikä teki Suomen sisällissodasta erityisen katkeran. Sisällissodan taustalta löytyy yllirajainen ideologinen ja diskursiivinen yhteenotto radikaalin vallankumouksellisen demokratian ja läntisen, porvarilliseksi nimitetyn, demokratian välillä, joka kriisiytyi Suomessa äärimmilleen. Suomesta tuli vuonna 1917 vallankumouksellisten keskustelujen ja poliittisesti kiistanalaisten käsitteiden risteyspaikka – Suomi oli yksi vallankumouksen neksuksista.

Horjuva suomalainen kansanvalta vuonna 1918

Jos Suomi oli vielä vuonna 1917 ollut yleisen äänioikeutensa ja naiskansanedustajiensa osalta ihailun kohde ainakin Alankomaiden, Ruotsin ja Saksan uudistusmielisten piirissä, sisällissotansa jälkeen Suomesta tuli eurooppalaisessa keskustelussa varoittava esimerkki romahtaneesta demokratiasta.⁶⁹ *Manchester Guardianin* mukaan ”maailman demokraattisimpana maana” esiintynyt Suomi olikin nyt ”kiihkeän taantumuksen” näyttämö.⁷⁰ Suomi näytti uivan vastavirtaan, sillä sodan päätyttyä odotettiin demokratian yleistä läpimurtoa kaikkialla Euroopassa. Saksan vasemmistososiaalidemokraattien mukaan Suomen sisällissodan voittajien preussilaishenkinen kuningasprojekti oli tuhoamassa maasta kansanvallan ja merkitsi yksinkertaisesti ”terroriregimin” rakentamista.⁷¹

Kesällä ja syksyllä 1918 Suomi oli edelleen kilpailevien poliittisten diskurssien risteyspaikka – sillä erotuksella, että radikaali vallankumouksellinen puhe oli käytännössä vaiennettu julkisesta keskustelusta. Suomalainen kansanvalta oli sisällissodan jälkeenkin vaaranalaista, ja se säilyi sellaisena niin kauan kuin valkoisen

Suomen johtajat uskoivat kritiikittömästi Saksan voittoon ensimmäisessä maailmansodassa. Kun sisällissodassa ”läntisen” tai ”porvarillisen” mallin mukaisen parlamentaarisen demokratian oli haastanut ääriivasemmisto, sen suurin uhka tuli syksyllä 1918 vastavallankumouksellisen oikeiston taholta.

Sisällissodan seurauksena oikeiston luottamus Suomen kansan poliittiseen arvostelukykyyn katosi, ainakin väliaikaisesti. Sisällissota oli osoittanut oikeistolle, mitä vasemmistolainen kansanvalta saattoi radikaaleimmillaan merkitä, ja sai oikeiston vaatimaan rajoituksia enemmistöparlamentarismille, vaikka kuninkaan valta edelleen johdonmukaisesti ”kansanvaltaiseksi” selitettiin. Niin suomen- kuin ruotsinkielinenkin oikeisto ja osa liberaaleista kaipasivat saksalaistaustaista kuningasta hallitusmuodon vakauden ja Suomen ulkopoliittisen aseman takaa-jaksi. Yleisen äänioikeuden rajoituksilla spekulointi avoimesti.⁷²

Tynkäeduskunta jakaantui toisaalta keisari-Saksaa kritiikittömästi ihailleisiin monarkisteihin, toisaalta kansanvaltaa edelleen johdonmukaisesti ja äänekkäästi puolustaneisiin tasavaltalaisiin, uuteen vasemmistoon, jonka radikaalisuutta ei voida vertailumaiden keskustapuolueisiin suhteutettuna korostaa liikaa ja jonka olemassaolo kyseenalaistaa yleistävän ”porvariston” käsitteen oikeutuksen. Tynkäeduskunnan keskusteluissa heijastui Venäjän vallankumouksesta kummunnut punaisten pelko, joka sai konservatiivit Euroopan eri maissa vastustamaan sosialistien lisäksi myös edistysmielisiä, jarruttamaan demokraattisia uudistuksia ja tukemaan autoritäärisiä ratkaisuja.⁷³ Eduskunnan asteittain laajentunut monarkistinen enemmistö etenikin kuninkaanvaaliin riippumatta siitä, että lokakuun 1918 alussa tiedettiin jo Saksan häviävän sodan ja poliittisen järjestelmän uudistuvan sielläkin, ja osoitti tässä suhteessa harvinaislaatuista tosiasioiden kieltämistä.

Vaihtoehtoina syksyn 1918 kiivaassa ideologisessa lehdistökeskustelussa näyttäytyivät Ruotsista peritylle monarkistiselle hallitusmuodolle rakentuva kansanvalta, Saksasta lainatut demokratian mallit tai niiden vastustus sekä läntisen parlamentaarisen demokratian eri versiot. Neuvosto-Venäjän mallit olivat relevantteja ainoastaan joillekin maasta paenneille tai maan alla toimi-

neille kommunisteille. Esimerkiksi Otto Wille Kuusinen sanoutui nyt jyrkästi irti ”läntisestä” ja ”porvarillisesta” demokratiasta ja parlamentarismista ja julisti sen sijaan kansainvälistä vallankumousta ja proletariaatin diktatuuria Moskovassa perustetun Suomen Kommunistisen Puolueen tavoitteena.⁷⁴ SKP hylkäsi niin eduskuntatyön, ammattiyhdistystoiminnan kuin osuustoiminnan ja puhui aseellisen vallankumouksen puolesta.⁷⁵

Olenainen muutos suomalaisissa kilpailevissa demokratia-ymmärryksissä tapahtui, kun SDP:n linjaa määriteltiin jossain määrin jo sisällissodan aikana⁷⁶ ja etenkin syksyn 1918 kuluessa uudelleen puolueen uudessa pää-äänenkannattajassa *Suomen Sosialidemokraatissa*. Puolue pyrki jatkossa yhteiskunnallisiin uudistuksiin tekemällä parlamentaarista yhteistyötä ei-sosialististen demokraattien kanssa, aivan kuten sisarpuolueet Ruotsissa, Tanskassa, Ranskassa ja Saksassa.⁷⁷ SDP:n ainoan eduskunnassa jatkaneen kansanedustajan ja *Suomen Sosialidemokraatin* päätoimittajan Matti Paasivuoren puheissa korostuivat läntisen parlamentaarisen demokratian tavoittelu ja suomalaisten monarkistien harjoittama politiikka läntisen demokratian vastaisena.⁷⁸ Paasivuori ja lehden toinen toimittaja Hannes Ryömä painottivat SDP:n piirissä syksyllä 1917 esiintynyttä proletariaatin diktatuurin vastustusta. Nämä puolueen uudet puhemiehet sanoutuivat irti eduskunnan haastamisesta ”kaiken kansanvallan vastaisena” ja pienen anarkistijoukon laittomana päätöksenä.⁷⁹

Evert Huttusen syys-lokakuussa 1918 julkaistu artikkelisarja esitti yksityiskohtaisen vuoden 1917 poliittisen prosessin tulkinnan, joka vastaa eduskuntakeskustelujen ja puolueen arkistojen pohjalta edellä tehtyä analyysia. Huttusen mukaan anarkistisocialistit olivat vaarantaneet suomalaisen demokratian sitomalla SDP:n kohtalon Venäjän bolševikkiliikkeeseen. Jakautumista parlamentaaristen ja vallankumouksellisten puolueisiin ei ollut tapahtunut. Alexandra Kollontain aloitteesta toimeenpantu Zimmerwaldin internationaaliin liittyminen oli radikalisoitunut entisestään sitä vallankumouksellista, tinkimätöntä luokkataistelua korostavaa puhetta, jota oli esiintynyt *Työmiehen*, puolue-elinten ja Helsingin työväenyhdistyksen piirissä jo pitkään. Puolueen

viesti oli radikalisoinut joukot sen sijaan, että olisi pyritty niitä rauhoittamaan. Luokkaeroja oli liioiteltu, yhteistyöstä kaikkein radikaaleimpien ja demokraattisimpienkin porvaripuolueiden kanssa sanouduttu irti, agitoitu väkivaltaisesti porvaristoa vastaan ja tuomittu maakuntien työväenlehtien maltillisemmat näkemykset ”revisionismina”. Eduskuntaryhmän johto oli pakottanut toisinajattelijat omalle puolelleen ja lopulta luopunut parlamentarismistakin. Huttunen oli omien sanojensa mukaan nähnyt

miten ryhmän toimintaa ohjattiin tuntemattomille vaarallisille poluille ja mitenkä ryhmä yhä tahdottomammin luisui sellaisiin menettelytapoihin, jotka johtivat parlamentaariseen kriisiin ja sen kautta edistivät anarkososialistista liikettä työväendiktatuuriin.⁸⁰

Huttusen mukaan SDP:n eduskuntaryhmä oli toiminut toistuvasti tavalla, jota olisi pidetty läntisen parlamentaarisen demokratian vallitessa skandaalimaisena: muiden puolueiden kantoja ei ollut valtakia säädettyä kuunneltu; eduskunnassa käsiteltäviä asioita oli viety samanaikaisesti puoluekokouksiin; oli järjestetty venäläisten sotilaiden kanssa mielenosoituksia; oli ajettu läpi päätöksiä, jotka tekivät parlamentaarisista kompromisseista mahdottomia; oli pakotettu maltilliset myöntymään puoluejohdon linjoille; oli kutsuttu Mannerin eduskunta koolle ilman muita puolueita; oli julistettu vaalit vallankumoukselliseksi ja vaadittu kansalliskokouksen kokoon kutsumista. Tämä kaikki oli Huttusen mukaan johtanut vallankumouksellisiin ratkaisuihin ja lopulta väkivallan käyttöön. Puoluejohdon vakava virhe oli ollut kuvitella, etteivät massat etenisi sanoja ja uhkauksia pidemmälle, vallankumoukselliseen toimintaan.⁸¹

Syksyllä 1918 *Suomen Sosialidemokraatti* liitti SDP:tä aktiivisesti ruotsalaisiin ja brittiläisiin ideologisiin keskusteluihin, jotka eivät olleet vuonna 1917 saaneet osakseen ainakaan myönteistä huomiota. Lehti korosti puolueen teorian ja käytännön olevan lähtöisin Saksasta ja tuomitsi Anton Huotarín sanoin bolševismin ”yhteiskunnallisen kansanvallan” vastaisena liikkeenä, joka tavoitteli vähemmistödiktatuuria ja loputonta sisällissotaa. *Suomen Sosialidemokraatti* luotti nyt siihen, että ”porvaril-

liset demokraatit” puolustaisivat eduskunnassa ”kansanvaltaisia”, ”läntisiä” ja ”parlamentaarisia” arvoja oikeistolaisia ”kansanvaltan vihollisia” ja niiden ajamaa ”valeparlamentarismia” vastaan.⁸² Kun lehti Saksan vallankumouksen alettua marraskuussa 1918 liittyi avoimesti entente-mielisiin ”kansainvälisen demokratian” ja ”maailmanvallankumouksen” läpimurron julistajiin, vaikka sanoutuikin samalla irti bolševismista,⁸³ viranomaiset lakkauttivat sen kuukauden ajaksi.⁸⁴ Loppuvuodesta SDP:n ideologiseksi tavoitteeksi määriteltiin enemmistödemokratian kautta toteutettu sosialismi, mutta myönnettiin samalla Karl Kautskyn hengessä, että demokratiaa saattoi olla olemassa myös ilman sosialismia. Yhteistyö kaikkien ”kansanvaltaisten kansalaisten” kanssa katsottiin mahdolliseksi. Visiona oli ”kansanvaltainen poliittinen ’vallankumous’” Ranskan, Ruotsin, Saksan ja Tanskan malliin. Lehden mukaan sisällissota olisi vältetty, jos SDP:n eduskuntaryhmä olisi ollut valmis tällaiseen demokraattisten voimien väliseen yhteistyöhön blokkirajojen yli jo vuonna 1917.⁸⁵ Yhteydet pohjoismaisiin työväenpuolueisiin, joihin oli niiden revisionismin vuoksi aiemmin pidetty etäisyyttä, avattiin.⁸⁶

Toki on muistettava, ettei puolueen jäsen- ja kannattajakunta puoluejohdon ja pää-äänenkannattajan uudelleenmäärittelyjen tuloksena vaihtunut, eivätkä sen käsitykset hetkessä muuttuneet eikä puolueen sisäinen vasemmisto-oppositio mihinkään kadonnut.⁸⁷ Käsitykset vallankumouksen periaatteellisesta yhteiskunnallisesta oikeutuksesta jäivät elämään työväenkulttuuriin ja 1960-luvulta lähtien entistä vahvemmin myös historian tutkimukseen, joissa huomio kohdistettiin valkoisten rankaisutointen ilmeiseen epäoikeudenmukaisuuteen. Samalla sisällissotaan johdannut SDP:n sisäinen ja kaikkia puolueita koskenut diskursiivinen poliittinen prosessi – kiista kansanvallasta – on jätetty tutkimuksessa liian vähälle huomiolle.

Läntisten demokratioiden voitto marraskuussa 1918 pakotti myös suomalaisen oikeiston pohtimaan uudelleen läntisen parlamentaarisen demokratian vastustustaan ja sopeutumaan asteittain perustuslailliseen kompromissiin. Molempien poliittisten ääripäiden – vallankumouksellisten punaisten ja vastavallanku-

mouksellisten kuningasmielisten – uskottavuus enemmistön silmissä oli mennyt. Lähes kaikki halusivat välttää uuden sisällissodan, ja uusissa vaaleissa tasavaltalaisten keskustaryhmien kannatus osoittautuikin huomattavaksi.

Kompromissina presidenttivaltaiseen parlamentaariseen demokratiaan

Keväällä 1919, kun Saksa oli hävinnyt sodan, saksalainen ja suomalainen monarkia haaksirikkoutuneet ja tasavaltalaiset voittaneet eduskuntaenemmistön, suomalaista kansanvaltaa määriteltiin jälleen valtiomuotokeskustelun kautta, tällä kertaa kompromissia etsien. Kansanvallan merkityksen väistämätön kiistanalaisuus säilyi osana suomalaista politiikkaa, mutta poliittinen keskustelu alkoi muuttua asteittain sovittelevammaksi. Luokkapohjaiset argumentit väistyivät kevään aikana, kun pienintä yhteistä nimittäjää etsittiin presidenttivaltaisen tasavallan pohjalta. Kompromissihaluinen, uudelleen määritelty SDP oli siirtynyt läntisten sisarpuolueiden linjoille ja ilmaisi selvästi valmiuttaan yhteistyöhön porvarillisten demokraattien kanssa. Hallitusmuotokeskustelussa äänessä olivat lähinnä maltillisen revisionismin edustajat Matti Paasivuori, Hannes Ryömä, Väinö Tanner ja Väinö Voionmaa, mikä edelleen mahdollisti SDP:lle kaksilla korteilla pelaamisen.

Yhtä lailla tärkeää oli suomenkielisen oikeiston kyky löytää uudelleen luottamus Suomen kansaan – osittain ulkoistamalla punakapina bolševikkien aikaansaannokseksi – ja taipua tasavaltaiseen kompromissiin sillä edellytyksellä, että presidentistä tehtiin monarkin kaltainen toimija ja eduskuntaenemmistölle vaihtoehtoinen kansan tahdon väylä. Vaikka kokoomuksen piirissä säilyi epäilyksiä liiallisen kansanvallan ja parlamentarismien suhteen, presidentti-instituution muovaaminen sen mieleiseksi taivutti suomenkieliset konservatiivit lopulta tasavallaisen hallitusmuodon taakse. Lopullista valintaa parlamentaarisen demo-

kratian puolesta saatiin kuitenkin odottaa 1930-luvulle saakka, aivan kuten Ruotsissakin.

Sosiaalidemokraatit ja jäsenyys Kansainliitossa

Poliittiset mallit suunnattiin Suomessa nopeasti uudelleen, aiemmin yleisesti ihaillusta Saksasta lännemmäksi. Kansainliittojäsenyyden ajankohtaistuessa keväällä 1920 brittiläiset internationalistiset argumentit otettiin jo positiivisesti vastaan Suomen porvarillisen hallituskoalition piirissä. Myös SDP:n eduskuntaryhmästä puolet oli valmis hyväksymään jäsenyyden läntisiksi demokratioiksi nimitetyssä arvoyhteisössä, johon muut Pohjoismaat olivat jo päättäneet liittyä.⁸⁸

Tässä keskustelussa demokratisoituminen ja kansainvälistyminen kulkivat kiinnostavalla tavalla käsi kädessä, mitä Suomen tapauksessa korosti osaltaan valtiomuotokiistan ja ulkopoliitiikan yhteen kietoutuminen vuosina 1917 ja 1918. Kun hallituskoalitio haki Kansainliiton jäsenyydestä valtiomuotokompromissin ja nuoren tasavallan turvallisuuspoliittisen aseman vakiinnuttamisen keinoa, SDP:lle se näyttäytyi tilaisuutena koettaa edistää ulkopoliittisen vallankäytön parlamentarisoitua, mikä oli ollut kansainvälisen sosiaalidemokraattisen yhteistyön keskeinen tavoite. Vaikka edustus Kansainliitossa jäikin lopulta hallituksen päätettäväksi, puolet eduskuntaryhmästä äänesti hallituksen kanssa jäsenyyden puolesta. Kansainliiton jäsenyydestä tuli näin yksi sisällissodan jälkeisistä poliittisen blokkirajan ylittäneistä poliittisista hankkeista. Lännelle haluttiin yhteisvoimin osoittaa, että Suomesta oli kuin olikin tulossa toimiva parlamentaarinen demokratia. Uudelta kansainväliseltä organisaatiolta toivottiin sekä Suomen kansallisen suvereniteetin turvaamista että vahvistusta heikolle mutta entistä selvemmin *läntiseksi* määritellylle suomalaiselle demokratialle.

SDP jakautui kysymyksessä, vaikkakaan eduskuntaryhmän sisällä ei käyty asiasta pöytäkirjoihin kirjattua keskustelua. *Suomen Sosialidemokraatti* julkaisi eduskuntaryhmän jakautumista

heijastavat puheet ilman kommentteja. Marxilaiset Kansainliitto-jäsenyyden vastustajat jäivät ideologisessa diskurssissaan vähemmistöön, mutta jäsenyyttä vastusti kuitenkin edelleen 38 edustajaa 80:stä. Heistä nimekkäin oli ryhmästä samana päivänä eronnut Jonas Laherma, joka hyökkäsi Kansainliittoa vastaan läntisenä, imperialistisena, kapitalistisena, militaristisena, vastavallankumouksellisena ja työväen ja demokratian etujen vastaisena organisaationa.⁸⁹

J. W. Kedon kautskylaisen vastineen mukaan taas anti-imperialistisia, taantumuksen vastaisia, antimilitaristisia ja protektionismien vastaisia voimia oli kapitalistisissa maissa myös työväenluokan ulkopuolella, ei-sosialistien keskuudessa. Demokratian ansiosta maailmanrauhan kannattajat saivat enemmistön myös niissä maissa, joissa työväenluokka ei ollut tarpeeksi voimakas hallitakseen yksin. Kedon mukaan sosiaalidemokraattien tuli olla valmiita yhteistyöhön porvarillisten demokraattien kanssa yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Kansainliitto-jäsenyyden hän katsoi edistävän parlamentaarista demokratiaa ja Kansainvälisen Työjärjestön kautta revisionistisen työväenliikkeen pyrkimyksiä ja viime kädessä työväenluokan lopullista voittoa.⁹⁰

Puheellaan Keto osallistui siihen suomalaisen sosiaalidemokratian kansanvallan käsitteen ja koko liikkeen luonteen uudelleenmäärittelyyn, joka oli seurannut sisällissotaa. Proletariaatin yksinvallan tavoittelun tilalle oli tullut yhteistyö porvarillisten demokraattien kanssa. Huomionarvoista on, että *Uusi Suomi*, joka oli aiemmin kritisoinut sosiaalidemokraatteja parlamentaarista jarrutuksesta jäsenyyksikysymyksessä, piti Kansainliitto-jäsenyyttä yhtenä osoituksena halusta tehdä kansainvälistä yhteistyötä työväestön olojen parantamiseksi.⁹¹ Jäsenyydestä ja kansainvälisestä yhteistyöstä ylipäätään oli tullut yhteinen hanke, jonka kautta osaltaan haettiin sovintoa sisällissodan osapuolten välille. Osapuolten ymmärrykset suomalaisesta kansanvallasta alkoivat myös vähitellen lähetä toisiaan.

Loppupäätelmät

Edellisen analyysin pohjalta voidaan tehdä ainakin seuraavat päätelmät koskien demokratian käsitteen ja sen poliittisten implikaatioiden uudelleenmäärittelyä SDP:n piirissä ja Suomessa laajemminkin:

1. Kansan, kansanvallan ja parlamentarismin käsitteet ovat aina poliittisesti monimerkityksisiä ja kiistanalaisia. Ne olivat sitä erityisesti vuonna 1917 ja erityisesti Suomessa, sekä eri puolueiden välillä että niiden sisällä. Tämä kiistanalaisuus ansaitsee tutkimuksessa enemmän huomiota.

2. Suomesta muodostui vuoden 1917 kuluessa – ja se oli myös vuosina 1918 ja 1919 – risteyspaikka, jonka valtiosäännön muotoutuminen oli sidoksissa kansainvälisiin suhteisiin ja ulkomaisiin valtiomuotokeskusteluihin. Vuonna 1917 radikaali venäläinen vallankumousdiskurssi myötävaikutti merkittävästi SDP:n julkilausuttujen demokratiakäsitysten radikalisoitumiseen, kun taas vuodesta 1918 alkaen läntisestä, sisarpuolueiden malleihin nojaavasta revisionismista alkoi tulla valtavirtaa. Samaan aikaan oikeiston yhteydet kustavilaiseen valtiomuotooperinteeseen ja saksalaiseen monarkismiin olivat ilmeisiä, samoin keväästä 1919 alkanut uudelleensuuntautuminen länteen.

3. Poliittisten kulttuurien väliset vertailut, niiden välisten siirtymien tarkastelu, suoranaiset ylärajaiset vaikuttamisyritykset ja valikoivat kansainväliset yhteydet ovat olennainen osa poliittisen keskustelun prosessien ymmärtämistä. Poliittisen historian tutkimuksessa tarvitaan vahvempaa vertailevaa ja transnationaalia näkökulmaa⁹² – silläkin uhalla, että se dekonstruoi itseriittoisia ja itsestään selviä kansallisia narratiiveja, erityisyyden myyttejä ja historiapolitiittisia, kansallista sovintoa rakentavia tulkintamalleja. Ruotsilla ja Suomella oli paljon rakenteellisesti yhteistä, mutta erilaiset poliittiset prosessit johtivat niissä erilaisiin lopputuloksiin. Toisaalta Suomessa maltillisen oikeiston ja maltillisen vasemmiston kompromissi onnistui maailmansotien välillä, toisin kuin Saksassa.

4. Poliittisen historian metodologiankin suhteen olisi syytä pohtia laajemmin sitä, mikä on keskustelun rooli politiikassa ja miten tapa keskustella politiikasta vaikuttaa keskustelijoiden ja yleisön tapoihin ajatella ja toimia poliittisesti – seikka, joista tämän päivän tapahtumat Britanniassa, Yhdysvalloissa ja Ranskassa tarjoavat hyviä esimerkkejä. Etenkin vuoden 1917 aikana havaittavissa oleva polarisoimisprosessi, johon liittyy kansanvallan käsitteen monopolisointi, parlamentarismien legitimitietin haastaminen, viholliskuvien rakentaminen ja lopulta siirtyminen väkivaltadiskurssien käyttöön, puhuu sen puolesta, että diskursien ja muun toiminnan vuorovaikutuksen tutkimus ansaitsee myös menneisyyden osalta enemmän huomiota.⁹³ Toisaalta väkivaltakokemukset johtivat sodan jälkeen myös vähemmän kärjistettyyn ja kompromissihaluiseen poliittiseen keskusteluun.

5. Jotakin sisällissodasta Suomessa mitä ilmeisimmin opittiin: sodan osapuolet päätyivät sen seurauksena pohtimaan kansanvallan käsitettä uusista näkökulmista. Kompromissien kautta palattiin demokratian ja parlamentarismien tielle ja koetettiin välttää kansanvallan kriisin toistuminen. Tästä erinomainen esimerkki on eduskuntapuolueiden yhteinen, sisällissodan puhkeamisen 100-vuotispäivän alla 26.1.2018 annettu julkilausuma, jossa todetaan, että keskustelu, erilaisten mielipiteiden kuunteleminen ja poliittisen väkivallan tuomitseminen ovat suomalaisen demokratian ytimessä.⁹⁴

6. Ehkä uuden kriisin välttämiseksi tulikin suomalaisen poliittisen järjestelmän kestävyys keskeinen elementti, mikä selittää poliittisten ryhmien halun välttää eduskuntakeskustelun ja julkisen keskustelun kärjistymistä ja sadan vuoden takaisten vastakainasettelujen uusintamista. Ehkä Suomesta tulikin paradoksaalisesti ”the least fragile country” juuri sisällissotansa ansiosta.

Viitteet

- 1 Engelstein 2018, xix, xxi-xxii, xxv, 144, 172, 175, 183, 208, 626. Demokratian ja työväen vallan samaistamisesta ja porvariston leimaamisesta demokratian vastustajaksi Venäjällä ja Suomessa ks. myös Suodenjoki & Turunen 2017, 24–25.
- 2 Suodenjoki & Turunen 2017, 10, 25.
- 3 Alapuro 2017, 255, on myös kaivannut lisää sotaan johtaneiden syiden, ei syyllisten, pohdintaa.
- 4 Ihalainen 2017a. Aiemmin olen käsitellyt samaa tematiikkaa suomenkielisessä artikkelissa Ihalainen 2017b ja ruotsinkielisessä artikkelissa Ihalainen 2018.
- 5 Tepora & Roselius 2018, 11; vrt. Ihalainen 2019, 95.
- 6 Tepora & Roselius 2018, 12.
- 7 Tepora & Roselius 2018, 17–18, Risto Alapuron kirjaa referoiden.
- 8 Alapuro 2017, 255.
- 9 Haapala 2018, 45; Siltala 2018, 52.
- 10 Siltala 2018, 80.
- 11 Lehtinen & Volanen 2018, 7.
- 12 *Työmies* 11.4.1917, 4.
- 13 Tästä enemmän Ihalainen 2018b.
- 14 Ks. kritiikki sosialidemokraattien sisäisten linjaerojen merkityksestä, Suodenjoki & Turunen 2017, 10, viittamalla työväenlehdistön moniäänisyyteen (Matikainen 2018). Eikö toisaalta parempi kokonaiskuva kehityksestä saada huomioimalla kaikkien puolueiden eduskuntapuheet ja pää-äänenkantajien virallisiksi ymmärretyt kannanotot pelkän työväenlehdistön sijaan?
- 15 Soikkanen 1975; Kujala 1989; Heikkilä 1993.
- 16 Anthony Uptonin tulkinta, jota myös Engelstein 2018, 290, Suomen sisällissodan osalta referoi.
- 17 Lehtinen & Volanen 2018, 39–40, 42, 44, 140.
- 18 Soikkanen 1975.
- 19 Dubrovskaja 2015, 249, 256, 258, 261–265.
- 20 Polvinen 1987 (1967), erityisesti s. 41–49, 62–66, 69–74, 102–108, 116–124, 130–131, lainaus s. 43.
- 21 Soikkanen 1975, 214, 232.
- 22 Ketola 2017, 244, 246.
- 23 Lehtinen & Volanen 2018, 72, 82, 92, 107, 128.
- 24 *Työmies*, 12.4.1917, 4.

- 25 *Työmies*, 11.4.1917, 4–5; Kollontain vakuuttavuudesta kesäkuussa 1917 ks. Lehtinen & Volanen 2018, 64.
- 26 Kansanvallasta katso myös Hyvärinen 2003 ja Kurunmäki 2008.
- 27 Pekonen 2014.
- 28 *Työmies*, 18.3.1917, 4; *Työmies*, 22.3.1917, 3.
- 29 *Työmies*, 26.3.1917, 2; 27.3.1917, 4; 28.3.1917, 3–4.
- 30 *Työmies*, 5.4.1917, 3.
- 31 Vrt. Suomenjoki & Turunen 2017, 21, joiden mukaan hallitusvaltaa asetettiin haastamaan bolševikkien mallin mukaisella vallankumousneuvostolla vasta marraskuussa 1917.
- 32 *Työmies*, ”Tappelu alkaa”, 27.3.1917, 4.
- 33 Matikainen 2018.
- 34 Maakansa, 27.3.1917.
- 35 *Uusi Suometar*, 23.3.1917, 3; 24.3.1917, 3; 27.3.1917, 6; 1.4.1917, 7–8.
- 36 *Hufvudstadsbladet*, 23.3.1917, 4; 25.3.1917, 6; 1.4.1917, 6.
- 37 *Työmies*, 22.3.1917, 3.; ks. myös Lackman 2017, 48.
- 38 *Uusi Suometar*, 27.3.1917, 6.
- 39 *Maakansa*, 27.3.1917.
- 40 *Maakansa*, 5.4.1917; *Uusi Suometar*, 11.4.1917, 3.
- 41 *Aftonbladet*, 18.4.1917.
- 42 Tästä myös Tepora 2018, 155.
- 43 Haapala 2018, 46.
- 44 Ks. Leonhard 2018, 258–259, 269, 285, SPD:n politiikasta.
- 45 Matti Turkia & Yrjö Mäkelin, 2, 21, 19.–24.3.1917, Pöytäkirjat, Puolueneuvosto (tästä lähtien PN) 1917b, Työväen Arkisto (tästä lähtien TA); Yrjö Mäkelin, pykälä 14, 4.4.1917, CA3 SDP:n eduskuntaryhmä (tästä lähtien SDP EK) 1917, TA.
- 46 Lackman 2017, 36, 38, 40.
- 47 *Työmies*, 18.5.1917, 2.
- 48 SDP EK, 15.7.1917, TA.
- 49 Oskari Tokoi, Valtioapäiväasiakirjat (tästä lähtien VP), 12.6.1917, 508; 17.7.1917, 1033.
- 50 Täysistunnon pöytäkirjan konsepti, 2.7.1917, Pöytäkirjat ja muut asiakirjat, 1917 I, mikrofilmi 10, Suuri valiokunta, Eduskunnan arkisto.
- 51 *Työmies*, 12.6.1917, 4.
- 52 Myös Lackman 2017, 53–54 marraskuun ylimääräisestä puoluekokouksesta.

- 53 SDP EK, 15.7.1917, TA.
- 54 Antti Tulenheimo, VP, 17.7.1917, 1005–1007.
- 55 *Työmies*, 31.8.1917, 2.
- 56 *Työmies*, 24.9.1917, 2; 25.9.1917, 4; 26.9.1917, 3; 27.9.1917, 2.
- 57 *Työmies*, 1.10.1917, 5.
- 58 Lackman 2017, 51, Siltalan 2009 pohjalta.
- 59 PN 1917d, 28.10.1917, 3–6, TA.
- 60 Jaakko Mäki, VP, 8.11.1917, 12, 15.
- 61 SDP EK, 9.11.1917, pykälä 4; 14.11.1917, toinen kokous, liite 8; 15.11.1917, pykälä 4; 23.11.1917, pykälä 9, TA.
- 62 SDP EK, 20.11.1917, toinen kokous, pykälä 3, TA; Jussi Vuoristo, VP, 26.11.1917, 219; *Työmies*, 29.11.1917, 3.
- 63 Tämän kansanvaltakäsityksen ongelmallisuudesta myös Haapala 2018, 50, ja Siltala 2018, 59–60.
- 64 Yrjö Sirola, VP, 26.11.1917, 223; Santeri Mäkelä, 232–234; Yrjö Sirola, 7.12.1917, 412, 416; Otto Wille Kuusinen, 5.12.1917, 348, 350–351, 355.
- 65 Siltala 2018, 71.
- 66 Risto Alapuron luonnehdinta teoksestaan *State and Revolution in Finland* (1988), Alapuro 2017, 253; Kekkonen 2016. Pertti Haapalan laaja tuotanto tarjoaa vahvat kontekstit myös diskurssien historian tutkimukselle.
- 67 Alapuro 2017, 260, tiivistää nämä selitysmallit hyvin. Uusimpina esimerkkinä on Lackman 2017, 51, joka perustelee yleislakkoa sillä, ettei ”vastapuoli ... ollut halunnut tehdä juuri mitään kansan tukalan tilanteen helpottamiseksi”. Tässä tutkija hyväksyy yksipuolisesti yhden aikalaisosapuolen selitysmallin toiminnan oikeutuksesta. Toisaalla hän kyllä suhtautuu kriittisesti vallankumoukselliseen toimintaan. Lackman 2017, 63.
- 68 Alapuro 2017, 263.
- 69 Tästä laajemmin Ihalainen 2019.
- 70 *Manchester Guardian*, 26.7.1918, 5.
- 71 Hugo Haase, Verhandlungen des Deutschen Reichstags. Reichstagsprotokolle. Stenographische Berichte, 22.10.1918, 6189.
- 72 *Uusi Suometar*, 8.8.1918, 6; 9.10.1918, 5–6.
- 73 Green 1999.
- 74 Kuusinen 1918, 40–41.
- 75 Saarela 2018, 283.
- 76 Soikkanen 1975, 309–312.
- 77 *Suomen Sosialidemokraatti*, 1.10.1918, 1; 21.10.1918, 2–3.
- 78 Matti Paasivuori, VP, 4.10.1918, 28; 8.10.1918, 72; 9.10.1918, 99.

- 79 *Suomen Sosialidemokraatti*, 16.9.1918, 2; Ryömä 1918, 37. Samansuuntaisen tulkinnan esittää myös Siltala 2018, 61.
- 80 *Suomen Sosialidemokraatti*, 20.9.1918, 2–3; 21.10.1918, 2.
- 81 *Suomen Sosialidemokraatti*, 21.9.1918, 2.
- 82 *Suomen Sosialidemokraatti*, 23.9.1918, 4; 25.9.1918, 3; 7.10.1918, 1; 8.10.1918, 1; 16.10.1918, 2; 17.12.1918, 2.
- 83 *Suomen Sosialidemokraatti*, 6.11.1918, 2; 7.11.1918, 2.
- 84 Soikkanen 1975, 322.
- 85 *Suomen Sosialidemokraatti*, 1.10.1918, 1; 17.10.1918, 1; 21.10.1918, 2–3; 5.12.1918, 2; 29.12.1918, 3–4.
- 86 Soikkanen 1975, 319.
- 87 Roselius 2018, 261; Soikkanen 1975, 330.
- 88 Ihalainen 2018c.
- 89 Jonas Laherma, VP, 28.5.1920, 661, 633–634.
- 90 J. W. Keto, VP, 28.5.1920, 645–653.
- 91 *Uusi Suomi*, 8.5.1920, 4.
- 92 Sinänsä erittäin kiinnostavasta ja uusia näkökulmia avaavasta kokoomate-oksesta Tepora & Roselius 2018 nämä jäävät käytännössä uupumaan.
- 93 Tästä laajemmin katso Ihalainen & Saarinen 2019.
- 94 Eduskuntapuolueiden puheenjohtajien yhteinen puheenvuoro Suomen sisällissodan muistohetkessä 26.1.2018, <https://www.eduskunta.fi/FI/tiedotteet/Sivut/Sisallissodan-muistohetki-eduskunnassa.aspx>.

Lähteet

Arkistolähteet

Eduskunnan arkisto (EK), Helsinki

Suuri valiokunta

Pöytäkirjat ja muut asiakirjat, 1917 I, mikrofilmi 10, täysistunnon pöytäkirjan konsepti, 2.7.1917.

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Suomen Sosialidemokraattisen puolueen arkisto

Puolueneuvosto 1917b, Pöytäkirjat

Sosialidemokraattinen Eduskuntaryhmä

CA3 SDP:n eduskuntaryhmä 1917

Painetut lähteet

Kuusinen, Otto Wille (1918): *Suomen vallankumouksesta. Itsekritiikkiä*. Suomen kommunistisen puolueen keskuskomitea, Petrograd.

Ryömä, Hannes (1918/1980): *Vallankumousvuoden tapahtumista*. Alea-kirja, Helsinki.

Valtiopäiväasiakirjat (VP). 1908–1975. Eduskunta, Helsinki.

Verhandlungen des Deutschen Reichstags. Reichstagsprotokolle. Stenographische Berichte. [www.Verhandlungen des Deutschen Reichstags.de/index.html](http://www.Verhandlungen_des_Deutschen_Reichstags.de/index.html).

Sanomalehdet

Aftonbladet.

Hufvudstadsbladet.

Maakansa.

Manchester Guardian.

Suomen Sosialidemokraatti.

Työmies.

Uusi Suometar/Uusi Suomi.

Internet-lähteet

Eduskuntapuolueiden puheenjohtajien yhteinen puheenvuoro Suomen sisällissodan muistohetkessä, 26.1.2018, <https://www.eduskunta.fi/FI/tiedotteet/Sivut/Sisallissodan-muistohetki-eduskunnassa.aspx>.

Kirjallisuus

Alapuro, Risto (2017): Millainen oli Suomen vallankumous 1918? Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Väki Voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 253–270.

Dubrovskaia, Elena (2015): The Russian Military in Finland and the Russian Revolution. Teoksessa Sarah Badcock, Liudmila G. Novikova & Aaron B. Retish (toim.), *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22. Book 1: Russia's Revolution in Regional Perspective*. Slavica, Bloomington, Indiana, 247–266.

Engelstein, Laura (2018): *Russia in Flames. War, Revolution, Civil War 1914–1921*. Oxford University Press, Oxford.

Green, D. M. (1999): Liberal Moments and Democracy's Durability: Comparing Global Outbreaks of Democracy – 1918, 1945, 1989. *Studies in Comparative International Development* 34 (1), 83–120.

Haapala, Pertti (2018): Kaaoksen monet juuret. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 27–51.

Heikkilä, Jouko (1993): *Kansallista luokkapoliittikkaa. Sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905–1917*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hyvärinen, Matti (2003): Valta. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere, 63–116.

Ihalainen, Pasi (2017a): *The Springs of Democracy: National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919*. Finnish Literature Society: Helsinki.

Ihalainen, Pasi (2017b): Suomalaisen kansanvallan ja parlamentarismien legitimeettikriisi 1917–19 kansainvälisessä kontekstissa. *Tieteessä tapahtuu* 35 (1), 3–9.

Ihalainen, Pasi (2018a): Konflikter och kompromisser på Finlands väg till parlamentarisk demokrati för hundra år sedan. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 93, 111–121.

- Ihalainen, Pasi (2018b): Transnational Constructors of Parliamentary Democracy in Swedish and Finnish Constitutional Controversies, 1917–19. *Scandinavian Journal of History* 43 (5), 213–235.
- Ihalainen, Pasi (2018c): Internationalization and Democratization Interconnected: The Swedish and Finnish Parliaments Debating Membership in the League of Nations. *Parliaments, Estates and Representation* 38 (3), 11–31.
- Ihalainen, Pasi (2019): The Fragility of Finnish Parliamentary Democracy at the Moment when Prussianism Fell. *Journal of Modern European History* 16 (4)
- Ihalainen, Pasi, & Taina Saarinen: Integrating a nexus: The History of Political Discourse and Language Policy Research. *Rethinking History* 23 (3). (Tulossa).
- Kekkonen, Jukka (2016): *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House, Helsinki.
- Ketola, Eino (2017): Sosiaalidemokraattien ohjelma Suomen itsenäisyyden toteuttamiseksi keväällä ja kesällä 1917. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Väki Voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 235–252.
- Kujala, Antti (1989): *Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kurunmäki, Jussi (2008): Different Styles of Parliamentary Democratisation in Finland and Sweden: An Analysis of Two Debates over Parliamentary Reform in 1906. Teoksessa Suvi Soininen & Tapani Turkku (toim.), *The Parliamentary Style of Politics*. Valtiotieteellinen yhdistys, Helsinki, 106–128.
- Lackman, Matti (2017): *Kullervo Manner. Kumouksellisen muotokuva*. Aمانita, Somero.
- Lehtinen, Lasse & Risto Volanen (2018): *1918. Kuinka vallankumous levisi Suomeen*. Otava, Helsinki.
- Leonhard, Jörn (2018): *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923*. C. H. Beck, München.
- Matikainen, Juha (2018): *Parlamentarismien kannattajasta vallankumouksen äänitorveksi. Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen lehdistö 1917–1918*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Pekonen, Onni (2014): *Debating “the ABCs of Parliamentary Life”: The Learning of Parliamentary Rules and Practices in the late Nineteenth-Century Finnish Diet and the early Eduskunta*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Polvinen, Tuomo (1987): *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920*, Porvoo 1987.
- Roselius, Alpo (2018): Valkoinen rintama: vapaussodan muiston vaalijat. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 257–280.

- Saarela, Tauno (2018): Muistella vai ei: työväenliike ja sisällissodan muisto sotien välisenä aikana. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 281–303.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Siltala, Juha (2018): Ratkaisuna sota, jota kukaan ei tahtonut. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 52–81.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansan valtaa. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta, 1, 1899–1935*. Suomen sosialidemokraattinen puolue, Vaasa.
- Suodenjoki, Sami & Risto Turunen (2017): Johdanto: Työväki, valta ja vapaus vuonna 1917. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Väki Voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 7–36.
- Tepora, Tuomas (2018): Mystifioitu sota: uusiutumisen ja uhrin kokemus. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 145–179.
- Tepora, Tuomas & Aapo Roselius (2018): Johdanto: Sisällissota ja historian tutkimus. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 9–23.
- Upton, Anthony F. (1980): *Vallankumous Suomessa 1917–1918, 1*. Kääntänyt Antero Manninen. Kirjayhtymä, Helsinki.

Poliittiset vastakkainasettelut ja luokkataistelu Työmies-lehdessä 1899–1907

Vuosisadan alun sosialistista ideologiaa on perinteisen marxilaisen ajattelutavan mukaan jaoteltu kahteen kategoriaan: utopiasosialistiseen idealismiin sekä marxilaiseen materialismiin. Ensimmäistä ajattelumallia on Suomessa edustanut kurikkalainen¹ ihannesosialismi ja jälkimmäistä kautskylainen luokkataistelulinja, joka vei työväenliikkeessä voiton kurikkalaisuudesta. Luokkataistelulle historiallisesti keskeinen kysymys on ollut, ketkä kuuluvat työväenluokkaan ja millä perusteilla. Suomen vanhan työväenliikkeen erityisenä ominaisuutena on pidetty sen vahvasti agraariselle äänestäjäkunnalle rakentuvaa kannatusta. Suomalainen työväenliike ei ollut taloudelliseen luokkataisteluun rajautunut liike, vaan siihen kuuluivat niin teollisuusproletariaatti, maatyöläiset kuin torpparit. Näiden keskenään erilaisten intressiryhmien edustamisen edellytyksenä oli toimiminen poliittisena joukkoliikkeenä.²

Artikkelissani tutkin vanhan työväenliikkeen diskurssia *Työmies*-lehdessä vuosina 1899–1907 ja siihen sisältyviä vastakkainasetteluja kansan ja eliitin välillä. Tutkittava aikaväli kattaa ajanjakson työväenpuolueen perustamisesta ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin saakka. Tällä tavoin suomalaisen demokratian muotoutuminen ja siihen liittyvät diskurssit valottavat työväenliikkeen keinoja tavoitteidensa esittämisessä. Tarkastelen millä tavoin retoriikkaa kansasta ja eliitistä on tuotettu varhaisessa työväenliikkeessä ja miten vastakkainasettelut suhteellistuvat ajatukseen luokkataistelusta. Luokkataistelu on itses-

sään työväenliikkeen taustalla ollut poliittinen strategia, jonka keskeisenä ajatuksena on ollut yhteistyöstä pidättäytyminen porvariston kanssa ja ”luokkapuhtauden” vaaliminen.³ Tutkimuksessa on usein toistettu työväenliikkeen virallisten marxilaisten oppien ja rahvaan tasolla omaksuttujen sosialististen tulkintojen kirjavuutta.⁴ Artikkelissani selvitän, millä tavoin luokkataistelu ja *Työmiehen* vastakkainasettelujen diskurssi eroavat ja limittyvät toisiinsa.

Ernesto Laclaun mukaan keskeinen tapa tuottaa poliittista diskurssia on puhua vastakkainasettelusta *kansan ja eliitin* välillä.⁵ Kansa ja eliitti ovat tutkimuksellisia käsitteitä, ja pyrin löytämään niille rinnakkaisia puhunnan muotoja, sillä esimerkiksi käsitettä ”eliitti” ei tutkittavana ajankohtana vielä tunnettu. Puhun Laclaun vanhempaa strukturalistista teoriaa mukaillen populaari-demokraattisista diskursseista. Laclaun lähtökohtana oli yleinen marxilaisen luokkataistelulinjan kritiikki.⁶ Suomalaisessa ja historiallisessa kontekstissa Laclaun teoria antaa välineitä suomalaisen työväenliikkeen heterogeenisyyden ja luokkataistelulinjan arvioimiselle.

Puheeseen kansasta ja eliitistä sisältyy myös ajatus ”kansan tahdosta” eli kansan poliittisesta suvereniteetista. Tutkimukselleni toinen keskeinen käsite on poliittinen vastakkainasettelu eli antagonismi. Politologi Chantal Mouffe korostaa antagonismien merkitystä poliittisessa kamppailussa.⁷ Laclaun ja Mouffen mukaan poliittiset identiteetit eivät palaudu suoraan yhteiskuntaluokkaan vaan merkittävämpää on poliittisen identiteetin kokemus.⁸

Tutkimuksessani yhdistän aatehistoriallista tutkimusta ja diskurssiteoreettista lähestymistapaa. *Työmies*-lehden ja erityisesti sen päätoimittajan Edvard Valppaan edustama kautskylainen luokkataistelulinja toimii lähtökohtana työväenliikkeen poliittisen diskurssin tarkastelulle. Pohdin populaari-demokraattisen ja antagonistisen lehdistöpuheen ja taustalla olevien marxilaisten oppien yhteensopivuutta ja ilmenemistä lehden sivuilla. Puolueen johdon marxilaisia vaikutteita on tutkittu huomattavasti, mutta varsinaisen lehdistöpuheen erityispiirteitä ei ole tutkittu paljoakaan.

Diskurssiteoreettisista lähtökohdista työväenliikettä ovat tutkineet esimerkiksi Taina Uusitalo ja Jari Ehrnrooth. Uusitalo soveltaa Laclau ja Mouffen diskurssiteoriaa ja valottaa artikkelissaan jääkäriliikkeen ja työväenliikkeen monimutkaista suhdetta. Diskurssiteoria toimii tässä menetelmänä suhteuttua toisilleen vihamielisinä pidettyjen liikkeiden välistä dynamiikkaa, joka on lähemmässä tarkastelussa oletettua monimuotoisempi. Ehrnroothin foucaultlainen diskurssiteoria ja aatehistoriallinen lähestymistapa on monilla tavoin lähtökohdiltaan omaperäinen.⁹ Ehrnroothin väitöskirjaa on kritisoitu esimerkiksi sen aineiston suppeudesta ja valikoivuudesta. Diskurssiteorian suhteen Ehrnroothin teos on suureellinen, mutta epäselkeä yhdistelmä erilaisia ajattelusuuntauksia, ja hänen teoriansa kritiikki vaatisi oman selvityksensä. Tiiviisti esitettynä keskeiset ongelmat ovat välitys- ja vaikutusmallien suhteellinen suoraviivaisuus, joka ei kohtaa jälkistrukturalistisen diskurssiteorian lähtökohtia.¹⁰ Ehrnrooth tarkastelee Tapio Bergholmin mukaan työväenliikkeen diskurssseja omalakisena järjestelmänä tai dynamiikkana, josta puuttuu laajempi yhteiskunnallinen vuorovaikutus.¹¹

Luokkataistelu ja maaseutukysymys työväenliikkeessä

Suomalainen työväenliike oli luokkareduktionismin ylittänyt poliittinen liike.¹² Vielä 1900-luvun alussa työväenpuolue oli enimmäkseen teollisuusproletariaatin liike, mutta vuoden 1905 suurlakon jälkeen sosialismi levisi maaseudulle hyvin nopeasti. Mitään yksittäistä selitystä tälle kehitykselle ei ole, mutta keskeinen seikka oli suurlakon saama laaja huomio, joka politisoi yhteiskunnalliset kysymykset tavoittaen koko väestön ja mobilisoiden maaseudun väestöä.¹³ Tavallisista suomalaisista tuli poliittisia toimijoita, mikä oli aikalaisille merkittävä muutos.

Ihannesosialismin ja kurikkalaisuuden jäädessä syrjään työväenliikkeen keskiöstä jyrkkä marxilainen ja sovittelematon kanta jäi vallitsevaksi ideologiaksi. Kautskyilaista luokkataistelulinjaa on pidetty marxilaistuneen työväenpuolueen yleisenä poliittisena

linjana. Muita oppeja olivat revisionismi, anarkismi ja amerikkalaisvaikutteinen syndikalismi.¹⁴ Käytännössä puolueessa oli kuitenkin useita näkemyksiä menettelytavoista, esimerkiksi Tampereen työväenliike oli Helsinkiin verrattuna huomattavan ”revisionistinen”. Tamperelainen työväenliike ei tosin ollut teoreettisesti orientoitunutta, joten käsite on hieman harhaanjohtava. Erilaiset menettelytavat korostuivat hiljalleen kansallisella tasolla Forssan kokouksen (1903) ja suurlakon jälkeen.¹⁵

Työväenliikkeen luokkataistelulinjan määrittelyssä keskeinen rooli oli *Työmies*-lehden päätoimittaja Edvard Valppaalla, joka oli omaksunut käsityksiään vieraillessaan Saksan sosiaalidemokraattien parissa.¹⁶ Luokkataistelulle keskeisenä on nähty ennen kaikkea yhteistyön välttäminen porvarien kanssa, mutta taustalla on myös marxilainen ajatus proletaariluokan vallankumouksellisesta roolista. Yleisesti merkittävin marxilainen virtaus oli Suomessa kautskylaisuus, jonka kanssa kilpaileva revisionistinen bernsteinilaisuus ei koskaan saavuttanut yhtä vankkaa asemaa suomalaisessa työväenliikkeessä.

Mutta millä tavoin työväenliikkeessä työväestö ja luokka ymmärrettiin? Työväenliikkeen socialististen oppien kannalta erityisesti maaseutukysymys aiheutti keskeisen ongelman, joka jakoi puolueen eliittiä koulukuntiin ja aiheutti ristiriitaa kannattajakunnan ja puoluejohdon linjausten välillä.¹⁷ Otto Ville Kuusinen ja muut puolueen marxilaiset olivat huolissaan työväenpuolueen talonpoikaisuudesta, ja K. H. Wiik piti mahdollisena sitä vaihtoehtoa, että maalaiset olisivat asettuneet radikaalin porvartai talonpoikaispuolueen taakse, jos sellainen vaihtoehto olisi ollut tarjolla. Kuitenkin työväenliike asettui myöhemmin pienviljelysmyönteiselle kannalle ja vaati torppien itsenäistämistä.¹⁸

Kautskyn teos *Sosialidemokratia ja maatalouskysymys* toimi keskeisenä perusteena puolueen pienviljelijäkysymykseen suhtautumisessa. Kautskylaisten oppien mukaan pienviljelyksen tukeminen oli vain omiaan hidastamaan yhteiskunnallista kehitystä kohti sosialismia. Sosialismin edellytyksenä oli yksityisomistuksen lakkautus ja tuotantokoneiston haltuunotto, mikä maaseudun kohdalla tarkoitti myös maatalouden sosialisointia.

Kautsky myös todisteli teoksessaan yhteiskunnallisen kehityksen johtavan pientilallisuuden kuihtumiseen ja maaseudun kapitalisoitumiseen.¹⁹ Suomessa pyrittiin myös löytämään viitteitä tästä mallista.²⁰ Keskeistä oli myös deterministinen ymmärrys historian kehityksestä. Koska teollistuminen ja proletarisoituminen nähtiin välttämättöminä kehityskulkuina, oli kasvava teollisuustyöläisten joukko sosialistisen työväenpuolueen menestyksen ehto. Teollisuusproletariaatti oli vallankumouksellisen politiikan subjekti, jonka toimijuus nousi sen luokkatietoisuudesta. Se taas syntyi ”itsestään” kapitalismin ristiriidoista.²¹ Maatyöväestö ei ollut vastaavalla tavalla sisäsyntyisesti vallankumouksellinen luokka, koska sen tavoitteena oli ryhtyä tilanomistajiksi tai pientilallisiksi. Tämä marxilaisen teoreettisen ajattelun ja maaseutuväestön vastakkainen asettelu oli luokkataistelulinjan kannalta ongelmallinen, koska luokkaintressit ja työväenluokan ensisijaisuus aiheuttivat poliittisen ristiriidan, johon marxilaisella teorialla ei ollut suoraa kantaa.²²

Kautskyn näkemyksen mukaan sosiaalidemokraattisen agraari-politiikan tuli jakautua ajamaan ensisijaisesti maalaisköyhälistön etuja, minkä jälkeen tuli ajaa maanviljelyksen ja maalaisväestön etuja. Sen sijaan ”erikoisella talonpoikain suojelemisella ei ole tässä ensinkään sijaa”. Maalaisköyhälistön etujen ajaminen alistettiin teollisuusproletariaatin eduksi, ”sellaisiin [tarkoituseriiniin], joiden tarkoituksen on raivata esteet pois proletariaatin vapaan toiminnan ja järjestymisen tieltä”.²³ Suhtautuminen maaseutukysymykseen oli luokkataistelun näkökulmasta ristiriitainen, sillä toisaalta sosialismien oppien mukaan pientilalliset ja talonpojat olivat epätoivottavaa ainesta työväenliikkeen kannattajiksi, mutta samalla torpparit ja tilattomat haikailivat oman maatilan perään.²⁴ Torpparivapautus ja sen ratkaisu eivät kuitenkaan olleet 1900-luvun alun työväenliikkeelle poliittisesti tärkeimpiä kysymyksiä, sillä vaatimukset yleisestä äänioikeudesta ja yksikamari-sesta eduskunnasta olivat tärkeysjärjestyksessä edellä.

Kansa ja eliitti työväenliikkeen diskurssissa

Kansasta puhuminen ja kansan käsitteen runsas käyttö oli suomalaiselle poliittiselle diskurssille tyypillistä eikä yksinomaan työväenliikkeelle ominaista. Suomettarelaiset kokivat edustavansa idealisoitua Suomen kansaa ruotsalaista eliittiä ja Venäjän sortovaltaa vastaan. Nuorsuomalaisten realistisempi käsitys kansasta oli myös romantisoitu. Työväenliike kytkeytyy suoraan sitä edeltäneeseen suomettarelaiseen politiikkaan, ja se omaksui täten myös poliittisen puhunnan tapoja varhaisemmasta poliittisesta kulttuurista.²⁵ Tässä suhteessa lähes kaikissa puolueissa oli populaari-demokraattisia piirteitä.

Nimimerkki ”Maan tollo” argumentoi *Työmieheissä* kansan tahdon ja yleisen mielipiteen olleen ristiriidassa lain ja vallitsevan järjestyksen kanssa. Kirjoittaja asetti lain ja yleisen oikeudentunnon vastakkain, sillä harvainvaltaisella säätyeduskunnalla ei ollut intressejä ajaa yleistä etua itsekkäiden pyrkimysten sijaan. Tällä epädemokraattisella valtiollisella tilanteella oli vaikutuksensa, sillä kirjoittajan mukaan siirtolaisuus Suomesta oli merkki kansan suhtautumisesta isänmaahan. Koska isänmaalla oli tarjota vain velvollisuuksia eikä juurikaan etuja, ”kansa ei ota syytyäkseen” isänmaallisille ajatuksille. Lain suhteen kirjoittajalle tärkeä kysymys oli kieltolaki, jonka hän kytki osaksi kansan tahtoa.²⁶ Tällainen suhtautuminen isänmaallisuuteen oli tavanomainen työväenliikkeessä, eli työväen isänmaa oli siellä, missä hänen oli hyvä olla. Kysymys politisoitiin osaksi laajempaa asettelua, jossa köyhälistön tuli päästä osaksi tasavertaista kansalaisuutta.²⁷

Yhdistysten perustaminen maaseudulla saattoi olla vaikeaa, ja toisaalta patriarkaalisissa tehdasyhteisöissä työntekijä saattoi irtisanomisen pelossa vältellä työväenliikkeeseen liittymistä. Näin argumentoi myös Vilho Pylkkö *Työmiehen* kirjoituksessaan, jossa hän kritisoi ”rahamiehiä” työväestön yhtymis- ja sananvapauden rajoittamisesta. Pylkön mukaan työväestö edusti ”suurinta osaa koko Suomen kansasta”.²⁸ Tällainen kansan puolesta puhuminen oli melko tavanomaista ja esimerkiksi Matti Hälle-

berg (myöhemmin Paasivuori) syytti yläluokkia ”kansan asian vahingoittamisesta.”²⁹

Taavi Tainio esitti maaseutukysymystä käsittelevässä kirjoituksessaan esimerkin raittiusaktiivista, joka palkanalennuksen vuoksi joutui ottamaan lopputilin tehtaalta. Tehtaanomistaja ei ollut pitänyt työläisen puheenvuorosta, jonka tämä oli käyttänyt tehtaan vappukävelyllä. Tainio antoi myös muita esimerkkejä porvarillisesta vastustuksesta maaseudulla, kuten työväenkirjallisuuden levittämisen johdosta toimeenpannut irtisanomiset. Tainio puhui myös luokkataistelun ulottamisesta maaseudulle. Sen edistymisen esteenä oli maaseudun tehdastyöväestön varovaisuus ja pelokkuus poliittisen aktivoitumisen suhteen.³⁰ Arkuus johtui Tainion mukaan ”maantielle joutumisen pelosta”. Tainio puhui erikseen maatyöväestöstä ja torppareista, joiden aseman hän näki teollisuustyöväestön asemaa huonommaksi. Tekstissä välittyi deterministinen historiakäsitys, sillä Tainio ajatteli pienviljelyksen hiljalleen katoavan ja luokkatietoisuuden leviävän maaseudun varallisuuserojen kärjistyessä.³¹ Sami Suodenjoki on puhunut työväenliikkeelle ominaisesta vainopuheesta. Tällaisella puheella korostettiin työväestön ja herrasväen vastakkainasettelua ja lujitettiin työväestön yhteenkuuluvuutta.³²

Nimimerkin ”-s” eli lehden päätoimittaja Edvard Valppaan³³ kirjoittama teksti ”Kansaa petetään” vuodelta 1901 sisälsi suomettarelaisen ideologian ja kansallismielisyyden kritiikkiä. Kirjoitus lähtee liikkeelle suomettarelaisen ja kansallismielisten historian kuvauksella. Tekstissä kuvataan, kuinka suomettarelaiset houkuttelivat kansaa tukijoukoikseen asettumalla vastustamaan ”wiikinkejä” eli svekomaaneja. Suomettarelaisen taktiikka oli Valppaan mukaan vastakkain asetteleva, sillä työväestöä houkutteltiin mukaan lupauksilla palauttaa ”kansalta anastettua omaisuutta” takaisin. Valtaan päästyään suomettarelaiset eivät olleet sen parempia kuin ”wiikingitkään”. Kirjoituksessa otettiin mielenkiintoisesti kantaa samana vuonna perustettuun suomettarelaiseen lehtihankkeeseen eli *Suomen Kansa*an. Valppaan mukaan lehti oli perustettu ajamaan näennäisesti työväen asiaa, todellisuudessa sitä vastustaen ja hajottaen työväen yksimielisyyttä.³⁴

Lehti todella oli suomettarelaiten lehti ja suunnattu nimenomaan työväestölle. Helsingissä ilmestynyt iltapäivälehti oli myös tarkoitusperiltään sosialismin vastainen.³⁵

Valpas palasi vastaavanlaiseen teemaan reilua kuukautta myöhemmin julkaistussa tekstissä ”Mitä tehtävä?”. Valpas kritisoi yläluokkaa ja syytti heitä työväenkysymyksen ”jäljittelystä”. Valppaan mukaan yläluokat olivat ennen suoranaisesti vastustaneet työväenkysymystä, mutta viime aikoina siirtyneet tällaiseen ”petollisempaan menettelyyn”. Porvarillisen kansanvalistustoiminnan Valpas tuomitsi myös harhautukseksi ja työläisten vieraannuttamiseksi yhteiskunnallisista asioista.³⁶ Tällä tavoin eliitti vastusti kansan asiaa ja tahtoa ja yritti harhauttaa työläisiä kannattamaan heidän itsensä vastaista politiikkaa.

Kaikki puolueet pyrkivät enemmän tai vähemmän kilpailemaan kansan äänistä ja esittämään itsensä kansan tahdon ilmaisijoina viimeistään eduskuntauudistuksen myötä. *Työmiehen* sivuilla nimimerkin ”Valistumaton” mukaan kansan suosiosta kilpailtiin jo vuonna 1902 eri puolueiden välillä:

Kaikki puolueet, niin monta kuin niitä onkin, hakevat itsellensä turvaa ja kannatusta varsinaisesta kansasta, syvistä riveistä. Ilman syvien rivien kannatusta ovat meidän yläluokkapuolueet kovin heikoilla perusteilla. Heidän asemansa onttoisuus on heille itselleenkin täysin selvänä. Peljätään, jos kansan syvät rivit heräävät oman asemansa tajuamaan ja liittyvät siihen puolueeseen, jonka huomaavat todella työskentelevän kansan pohjakerrosten, työväen taloudellisten pohjakerrosten, työväen taloudellisten olojen parantamiseksi, sekä valtiollisten oikeuksien voittamiseksi kansalle.³⁷

Kirjoituksessa kuvastuu epäluuloisuus ”yläluokkapuolueita” kohtaan, ja lukijaa vakuutellaan todellisista kansan tahdon edustajista. Työväenpuolue on se poliittinen taho, jolla on kiinnostusta muuttaa vallitsevia oloja ja ajaa oikeuksia kansalle. Puhe kansan syvistä riveistä korostaa myös kansan moninaisuutta ja poliittista vaikutusvaltaa, jota ilman poliittisen toiminnan oikeutus on vajavaisella pohjalla. Porvarilliset sanomalehdet saatettiin

nähdä ”kansan sortajina”, kuten nimimerkki ”R. O. T.”:n kirjoituksen otsikko asian ilmaisi. Kansan asiaa harrastavat herrat saattoivat rajoittaa työväestön järjestäytymisvapautta, ja työväestöä vastustavat sanomalehdet levittivät ”mädännäistä valheellista taruntaansa” herättääkseen katkeruutta työväestöä kohtaan.³⁸ Maatyöväestöä puhuteltiin suoraan nimimerkki ”A. R.”:n kirjoituksessa ”Maalaistyöväestölle”. Suomen kansan hän näkee hitaana ja sitkeänä, mikä tarkoitti sosialismin hidasta etenemistä Suomessa. Vastaavasti maalaisväestön järjestäytymistä hidastaneisuus on estänyt.³⁹ Vaikka kansasta puhuttiin usein abstraktina poliittisena toimijana, kansaa määriteltiin myös sen luonteen tai ominaisuuksien kautta.

Edvard Valpas kirjoitti tulikiven katkuisessa tekstissään ”Hbl. ja kansan säilytys” kansan tahdosta ja ruotsinkielisen luokan venäläismielisyydestä. Valpas kuvaa ruotsalaisia ”herroiksi”, ”rahapohatoiksi” ja ”rahavaltaisiksi”, jotka vastustaessaan äänioikeusasiaa asettuvat kansaa vastaan. Ruotsinkieliset käyttivät Valppaan mukaan asian ajamisessa erilaisia keppihevosia, kuten isänmaallisuuden väärinkäyttämistä. Valpas käyttää tekstissä runsaasti käsitteistöä ”kansan enemmistö”, ”kansan syvät rivit” sekä ”kansan suuri enemmistö”. Vastakkainasettelu on harvainvaltaa kannattavan yläluokan ja kansan enemmistön välillä. Tekstissä kansa saa isänmaallisen merkityksen ja tekstin loppukaneettissa tehdään eroa työväen ja kansan välillä: ”Ei enää askeltakaan Hbl:n tälle uralle, joka on ei ainoastaan työväelle vaan kansamme suurelle enemmistölle vaaraksi”.⁴⁰

Kansan käsitteen käyttäminen työväenliikkeen retoriikassa saattoi olla uhmakasta, ja yläluokkia varoiteltiin kansan tahdon rikkomisesta. Kansan tahto ja sen toteutuminen olivat esimerkiksi nimimerkki ”Mikon” Työmieheen kirjoittaman pääkirjoituksen keskeisiä teemoja. ”Älkää sytyttäkö tulta tappuroihin”, kuului kirjoituksen otsikko, joka käsitteli äänioikeuskysymystä ja eduskuntauudistusta. Kirjoittajan mielestä ”kansaa on aikomus pettää”, ja tekstissä lietsottiin epäluuloa uudistusten toteutumista kohtaan:

Heräjä kansa. Sinun vaikuttava, vaativa äänesi kaikukoon. Meidän on vaadittava säätyjen asiasta jotain äänhtämään. [...] Äänioikeusasia ja eduskunta-uudistus on ratkaistava näillä valtiopäivillä. Se ei saa myöhästyä. Tämä vitkastelu ja salakähmäisyys on leikkiä kansan pyhimpien kaipausten kanssa. Se loppukoon, ennenkuin se on liian pitkällä. Kansan tahto on selvillä. Sitä on toteltava. Kansa on jo antanut viimeisen varoituksen. Me muistutamme, että silloin sanottiin, että teistä riippuu asiain meno. Historian arpa on heitetty. Te voitte rakentaa tai hajottaa. Syvät rivit ovat kantansa määränneet, ne ei tule levähtämään. [...] Teillä ei ole kuin yksi tie kuljettavana ja se tie on kansantahto. Sitä seurakkaa. Tämä viimeaikainen toimintanne, se on ollut tulta tappuroihin. Älkää sitä sytyttäkö. Kansassa palaa jo liian liekehtivänä katkeruus. Jos se syttyy, ette te voi sitä sammuttaa, emmekä me liioin. Kovia kokenut kansa on vannonut oikeutensa ottavansa. Sen kautta sorretun asemansa parantaa. Sen kautta kahleensa katkoo ja uudet vaot kyntää ja uudet perustukset laskee. Silloin kansa, nyt niin pirstottu, muodostuu kokonaiseksi elämän kansaksi. Se tuntee jo itsensä. Ei tarvitse sen kanssa leikitellä. Valvo kansa. Nyt tai ei koskaan.⁴¹

Tekstin tyyli oli uhkaileva ja jopa raamatullisen profeetallinen. Kirjoittaja käyttää erilaisia sanontoja, kuten ”arpa on heitetty”, ”tulta tappuroihin” ja ”kahleensa katkoo”. Vaikka Työmiehen pääkirjoituksissa tällainen tyyli ei ollut tavanomainen, se oli kuitenkin mielenkiintoinen valinta pääkirjoitukseksi. Kansaa kiihottavassa tyyliinsään ja voimakkaassa, jopa luokkavihaa lietsovassa retoriikassaan se ei ollut kaikkien lukijoiden mieleen. Allan Serlachius, myöhemmin suomalaisen puolueen kansanedustaja, kirjoitti vastineen jossa tämä syytti ”Mikkoo” turhasta epäluulon lietsonnasta ja kohtuuttomasta kritiikistä lainvalmistelijoita kohtaan. Serlachius myös problematisoi kansan tahdon merkitystä, jota hän ei pitänyt yksiselitteisenä. Vaikka lakien tuli noudattaa ”kansan tahtoa”, Serlachiuksen mukaan lait määrittivät myös ”kansan tahtoa”. Kansa ei itsessään ollut myöskään yksiselitteinen ja ristiriidaton toimija, vaan eri yhteiskuntaluokkien intressit olivat osiltaan yhteneväiset eivätkä välttämättä ristiriidassa.⁴²

”Mikon” ja Serlachiuksen välinen debatti kuvastaa hyvin, miten toisaalta työväenliikkeen retoriikassa antagonistinen puhe ja ”kansan tahdon” korostaminen saattoivat mennä retorisesti äärimmäisyyksiin. Kansa poliittisena subjektina oli se, mitä työväenliike pyrki yksinomaan edustamaan, mutta toisaalta kärkevän retoriikan käyttö ei ollut kaikkien mielestä tavoiteltavaa politiikan tekoa. Serlachiuksen kaltaisille oppineille värikäs retoriikka ja yläluokkaa kohtaan lietsottu epäluulo ei ollut toivottava poliittinen diskurssi. Toisaalta ”Mikon” tulikivenkatkuinen avautuminen kuvastaa ”kansan” syvien rivien epäluuloa poliittisen järjestelmän uusiutumiskykyyn ja poliitikkojen kykyyn pitää lupauksiaan. Työväenlehdistön sisällä käyty debatti kuvastaa toisaalta myös lehden ja toimituksen ymmärtävyyttä, sillä molemmat tekstit julkaistiin ja keskustelulle annettiin tilaa. ”Kansan tahto” tai kansa eivät käsitteinä olleet sellaisia, joiden merkitys olisi ollut yksiselitteinen edes työväestön keskuudessa, saati laajemmassa keskustelussa. Vaikka vuoden 1905 suurlakon aikana hetken aikaa ”kansan tahto” nähtiin yhtenäisenä poliittisena mielenilmauksena, tämä konseptio kansasta koki nopeasti kärjistymisen porvarillisten ja työväen keskuudessa.⁴³

Kansa ja eliitti ovat populaari-demokraattisen diskurssin keskeisiä käsitteitä. Populaari-demokraattisessa puheessa kansa asettuu eliittiä vastaan. *Työmiehellä* puhuttiin usein *kansasta* pelkän työväenluokan sijaan. Kuvaavaa on, että vuoden 1905 suurlakon alla työväestö mietti kokouksessaan tulisiko, sen edustaa kansaa vai työväestöä – kokous päätyi ensin mainittuun vaihtoehtoon.⁴⁴ Luokasta puhuminen kohdistui useimmiten ”yläluokkiin” työväestön edustaessa kansaa.

Herravihasta luokkavihaan

Ilmari Kianto kuvasi klassisessa romaanissaan *Punainen viiva* sosialismin ja politiikan saapumista maaseudulle sekä suomalaisen yhteiskunnan periferiaan Kainuun korvessa.⁴⁵ Kiannon kuvaukselle leimallista on sekä poliittisen toimijuuden että sosialis-

min tapa artikuloida yhteiskunnallisia valta-asetelmia kokonaan uudenlaisilla tavoilla. Rahvaalle oli arkiymmärryksen ylittävä kokemus jo pelkästään kuulla ensi kertaa työväenlehtiä luettavan ääneen. Rahvas saattoi kyseenalaistaa vallitsevia oloja ja asettua vastustamaan pappeja ja esivaltaa.⁴⁶

Luokka- ja herravihan, kaunan ja katkeruuden teemoja työväenliikkeen leviämisen taustalla on pidetty yhtenä sen keskeisenä piirteenä. Erityisesti Jari Ernhroothin mukaan taustalla on työväenliikkeen vihaa lietsova toiminta.⁴⁷ Näkemystä on kritisoitu niin lähdemateriaalin suppeudesta kuin vertailevan otteen puutteesta.⁴⁸ Tapio Bergholm on kyseenalaistanut onko ”arkainen viha” johdettavissa työväenliikkeen diskurssista vai onko sen taustalla oleva tunnedynamiikka vanhempaa perua. Lisäksi vastaavalaista retoriikkaa on löydetävissä myös muista aikansa joukko- liikkeistä.⁴⁹ Ehrnroothin mukaan luokkaviha oli työväenliikkeen aktiivisen toiminnan lietsomaa ja ylempiä luokkia vastaan kanavoitua politiikkaa, joka johti viime kädessä sisällissotaan. Antti Kujalan mukaan Ehrnrooth sivuuttaa tyystin sisällissotaan liittyvät rakenteelliset selitykset ilman vahvoja perusteluja.⁵⁰ Anna Rajavuori on väitöstutkimuksessaan korostanut työväenliikkeen agitaation tunnesisällön moninaisuutta.⁵¹

Jos asiaa tarkastellaan Chantal Mouffen agonismiteorian kautta, kysymyksenasetteluun voidaan ottaa toisenlainen näkökulma: poliittisen toiminnan tehtävä niin sanotun ”arkaaisen vihan” uudelleenartikuloitina. Yhteiskunnalliset ristiriidat ja niihin liittyvät tunnelataukset voivat kanavoitua erilaisina poliittisina akteina, kuten protesteina, väkivaltana tai mellakoina. Tässä suhteessa demokraattisten käytänteiden merkitys on ristiriitojen sovittelussa ja artikulaatiossa poliittiseksi diskurssiksi. Tällä tavoin viha ja kauna lientyvät poliittiseksi vaikuttamiseksi. Mouffen mukaan tämä on demokratian toimivuuden ehto, sillä yllirationaalinen ja hallinnoiva politiikka eivät kykene tarjoamaan yhteiskunnalliselle turhautumiselle riittävää purkautumiskana- vaa.⁵²

Luokkataistelu, luokkaviha ja luokkapuhe

Työväenpuolueen perustamisen jälkeen *Työmiehessä* nimimerkki ”K” kommentoi porvarillisen lehdistön suhtautumista uuteen puolueeseen. Kirjoituksen mukaan ”valtalehdet” eivät uskoneet muuhun kuin uuden puolueen kykyyn synnyttää luokkavihaa. ”Rikkaiden lehdet” eivät ”K”:n mukaan olleet perehtyneet puolueen ohjelmaan ja uuden puolueen tarkoituksena oli ”temmata pois jäsenensä tästä vihan ja koston valtakunnasta, veljeyden, rakkauden ja tasa-arvoisuuden sopusointuisaan yhteisöön”.⁵³

Puhe kansasta ja luokista saattoi limittyä keskenään, kuten nimettömässä kirjoituksessa ”Mietteitä kansan hyvinvoinnista” vuodelta 1903. Jos tavanomainen vastakkainasettelu oli luokkapuheen suhteen kansa vastaan yläluokka, tässä kirjoituksessa olivat vastakkain luokkataistelun hengessä yläluokka ja alaluokka. Kansan merkitys sen sijaan oli laajempi ja yleisempi kuin pelkästään työväenluokka tai köyhälistö:

Yläluokka se on joka nykyään järjestää yhteiskunnallisia oloja. Alaluokka se nykyään saa olla tyytyväinen siihen yhteiskunta-elämään, mitä milloinkin yläluokan puolelta suvaitaan tarjota. Aivan helppoa on yläluokan puolelta heidän kannaltaan tarjottuna kehua kansan hyvinvointia. On jätetty yhteiskunnallisen vallan ulkopuolelle koko laajat köyhälistön sankat rivit, jotka huokailevat yläluokan ikeen alla. Alaluokka se on, joka elää mitä yksinkertaisinta elämää, ei sen niukat varat kannata asua upeasti rakennetuissa useampi kerroksisissa rakennuksissa [...] Tosi-olot eivät meillä todista, että koko kansa elää hyvinvoinnista. Huomatkaa! Koko kansa! Jos puhutaan koko kansan hyvinvoinnista, silloin täytyy hyvinvointi vallita yhtä hyvin ala- kuin yläluokasakin eli toisin sanoen huonompien ihmisten olosuhteet ja elämän mahdollisuudet täytyy olla samalla kannalla kuin parempien ihmisten keskuudessa yläluokassa.⁵⁴

Työmiehen populaari-demokraattisessa puhunnassa kansa määrittyi usein työväestöksi, mutta kyseisessä kirjoituksessa kansa viittasi laajempaan kokonaisuuteen, johon kuuluivat eri

yhteiskuntaluokat. Vastakkainasettelu oli eri luokkien välillä. Tekstin taustalla oli ajatus luokkataistelusta, jossa eri luokilla oli eri intressit yhteiskunnallisen kehityksen suhteen. Kuitenkin samassa kirjoituksessa vaikuttaa siltä, että kansa samaistettiin alaluokkien kanssa:

Me näemme selvästi, että luokkajako ja luokkajärjestelmä on edelleen käytännössä – ja kumminkin uskalletaan väittää, että kansa voi hyvin. Voiko sellainen kansa tosiaan voida hyvin, kun siltä on riistetty itseltään oikeus määrätä elämästään. Ei kai siihen liene yläluokka syynä? Mitä vielä? [...] Kansan ääni on ollut vain huutavan ääni erämaassa, ei sitä kukaan ole tahtonut kuulla ja sitä paitsi se on vain tuota roskejoukkoa, jota voidaan hallita mielin määrin.⁵⁵

Tekstissä oleva luokkataistelua-asetelma hämärtyy, sillä toisaalta siinä samaistettiin kansa yläluokan vastakohtaksi. Myös ”kansan ääni” oli kirjoittajan mukaan jäänyt kuulematta, ja kansa oli nähty passiivisena vallankäytön kohteen. Vaikka toisaalta luokkataistelua on pidetty marxilaistuneen työväenpuolueen yleisenä linjana, poliittisen diskurssin tasolla luokka-asetelma oli tässä kirjoituksessa epäselvempi. Nimettömästä tekstistä välittyi ”luokkajärjestelmän” kritiikki ja kyseenalaistaminen. Ylä- ja alaluokkien välistä eroa ja ”juopaa” täytyi kirjoittajan mukaan kuroa umpeen kovalla työllä tasa-arvojen ja oikeuksien puolesta.⁵⁶ Puhe kansasta tai luokista ei ollut tietoinen strategia, vaan osa yleistä poliittista kielenkäyttöä. Luokkataistelu ja kansan tahto saattoivat limittyä tällä tavoin toisiinsa.

Kautskyalaista luokkataistelulinjaa edustaa nimetön teksti ”Maatalouskysymyksestä Ranskassa ja muissa maissa”, jossa vertaillaan marxilaisten kurjistumisteorioiden ja eurooppalaisten työväenliikkeiden maatalouspoliittisten käytäntöjen suhdetta. Kirjoittaja suhtautuu epäilevästi *Kommunistisessa manifestissa* esitettyyn teoriaan, jonka mukaan sosialistien ei tarvitse välittää pientilallisisten asemasta kapitalismin tehdessä pienviljelyksestä nopeasti kannattamatonta. Tekstissä korostetaan Kautskyä mukailleen, että vaikka kehityksellä oli tällaisia tendenssejä, ei kehitys ollut

todellisuudessa toistaiseksi teorian mukaista. Lopussa kirjoittaja kautskylaisesti päätyy lopputulokseen, jonka mukaan:

Pikkuviljelijä, joka omilla työaseillaan itse tekee työtä omalla maallaan, on mitä suurin individualisti. Tietoisuus, että hän on itse ansainnut kaiken sen mitä hänellä on, kasvattaa hänessä luonnollisesti jonkunlaista itsekkäisyyttä ja säilyttämisenhalua. Tältä kannalta katsoen on talonpoika ja proletari eri luokkiin kuuluvia ihmisiä eikä ole luultavan, että edellinen ottaisi osaa jälkimmäisen luokkataisteluun. [...] Onpa tapahtunut niinkin, että kaupunkityöväen levittämä liike löytää kannattajia esim. pikkuviljelijäin ja vuokralaisten keskuudesta, joiden toimeentulo on vielä jonkun verran siedettävä, ja vasta myöhemmin äärimmäiseen kurjuuteen vajonneiden irtolaisten keskuudessa, tämä todistaa että talonpoikien liittyminen työväenliikkeeseen ei ole mahdoton.⁵⁷

Vaikka kautskylaisen luokkataisteluopin mukaisesti talonpojat ja pienviljelijät eivät toisaalta olleet luokkatietoisia proletariaatin tavoin, talonpojat olivat kuitenkin jatkuvassa alttiudessa proletarisoitua. Asia ei kuitenkaan ollut niin yksinkertainen, koska toisaalta kirjoituksessa kritisoitiin laajasti liiallista ”teoreettisuutta” maatalouskysymyksen suhteen ja korostettiin käytännöllisen tilannearvion merkitystä.

Otto Wille Kuusisen kirjoitus ”Luokkataistelu ja luokkaviha” oli vastine porvarilliselle työväenliikkeen kritiikille, joka oli hänen mukaansa ymmärtänyt väärin luokkataistelun ja luokkavihan merkityksen. Kuusisen kovan linjan marxilaisuus perustui hyvin ortodoksiselle tulkintatavalle, jossa historian lainalaisuudet ja työväestön kumouksellinen rooli olivat yhteiskunnallisen kehityksen välttämättömät ehdot. Luokkataistelu oli Kuusisen mukaan ”ainoa luonnollinen, vieläpä ainoa mahdollinen tie” yhteiskunnallisen sopuun, eli kapitalismin ja luokkaristiriitojen ylittämiseen. Luokkataistelu oli siis objektiivinen, historiallinen ja ”ihmiskunnan ominainen kehityskulun muoto”, jonka kritisointi oli tosiasioiden kieltämistä. Luokkaviha ei ollut Kuusiselle henkilökohtaista tai subjektiivista vihaa toisia yksilöitä kohtaan,

vaan rakenteellinen suhde, jossa työntekijät kanavoivat turhautumisensa luokkaristiriitoihin poliittisen vaikuttamisen kautta.⁵⁸

Puhdasoppisen marxilaisen maatalouspolitiikan kritiikkiä edusti saksalainen reformistinen sosiaalidemokraatti Eduard David, jonka artikkeli ”Luokkataistelu ja maalaistyöväestö” käännettiin ja julkaistiin *Työmiehessä*. Ortodoksisen marxismin kriittinen suhtautuminen maatalouden ja erityisesti pientilallisuuden tukemiseen ei ollut reformistien mielestä tarkoituksenmukaista sosialistisen politiikan kannalta. Reformistien mukaan osuuskunnallisen toiminnan ja pientilallisuuden tukeminen olivat maatalouspoliittisesti kannatettava linja, sillä se vastasi paremmin mäkitupalaisten, torpparien ja pienviljelijöiden omia tavoitteita.⁵⁹

Reformistisen ja ortodoksisen linjan vastakkainasettelu liittyi erityisesti niiden historiallista kehitystä koskeviin oppeihin, kuten myös David toteaa. Käytännölliseksi strategiaksi hän ehdotti erilaisen agitaation soveltamista kaupunkilaisen ja maalaisen työväestön pariin, sillä erityisesti ensin mainittu kykeni hänen mukaansa huomaamaan omassa arkielämässään sosialistisen teorian lainalaisuudet. Davidin mukaan maatyöläiselle vastaavanlaisen luokkatietoisuuden synty ei ollut mahdollista samalla tavalla, sillä maatyöläinen näki oman kokemuksensa kautta marxilaisessa teoriassa ristiriitoja. Esimerkiksi Davidin mukaan suurviljelyksen tuotannollinen tehokkuus ja varallisuuden keskittyminen eivät toteutuneet maalla yhtä läpinäkyvästi eikä varallisuuden keskittyminen johtunut suoranaisesti kapitalismista. Suurviljelijöiden yhteiskunnallinen valta-asema oli pikemminkin tullipolitiikan ja poliittisen vaikuttamisen tulosta. Pienviljelijä ei samalla tavalla hyötynyt kotimaisen tuotannon suojelemisesta tullipolitiikalla, sillä hänen omavarainen taloutensa ei ollut markkinoiden piirissä.⁶⁰

Työväenliikkeen siltasaarelaisen⁶¹ linjan edustaja Aatto Sirén kirjoitti Davidin artikkeliin vastineen, jossa hän kritisoi kirjoituksen liiallista pienviljelijämyönteisyyttä. Sirén puolusteli marxilaiselle historiakäsitykselle rakentuvaa näkemystä, jonka mukaan maatalouden kapitalisoituminen oli välttämätön kehityskulku.

Tämä kehitys oli Suomessa vielä edessä. Tässä suhteessa ”pienviljelystä on suositeltava”, vaikka se ei ollut paras mahdollinen strategia maatalouspoliittisesti. Pienviljelijät olivat Sirénin mukaan joutuneet jo osaksi kansainvälisiä markkinoita, sillä pienviljelijät eivät tulleet toimeen ilman erilaisia kulttuuri- tai kulutushyödykeitä, joihin he tarvitsivat tuloja. Englanti, joka oli teollistunut varhain, oli elävä esimerkki valtiosta, josta pienviljelys oli lähes kokonaan kadonnut.⁶²

Suurlakosta ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin

Vuoden 1905 suurlakko toi työväenliikkeen viimeistään näkyväksi ja kansalliseksi poliittiseksi tekijäksi. Puolue, jonka jäsenistä suurin osa oli ilman äänioikeutta, todisti joukkovoimallaan merkityksensä ja oikeutuksensa osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Venäjällä alkaneiden levottomuuksien seurauksena Suomessa otettiin osaa liikehdintään ja tilanteessa nähtiin mahdollisuus erilaisille reformeille. Suurlakko oli ennen kaikkea mielenosoitus yleisen äänioikeuden, kokoontumisvapauden ja yksikamarisen eduskunnan puolesta. Laajana ja melko yksimielisenä liikehdintänä alkanut mielenilmaus hajosi nopeasti fraktioihin, joissa eri poliittiset ryhmittymät toimivat osin toisiaan vastaan – työläiskaartit ja ylioppilaskaartit olivat lähellä väkivaltaista yhteenottoa.

Suurlakon aikainen lehtikirjoittelu oli kärjistävää ja kieleltään värikästä. Luokkavastakohdat ja toisaalta työväenliikkeen tapa samaistaa itsensä Suomen kansan kanssa korostuivat entisestään. Jo Tampereella annettu punainen julistus eli alkuperäiseltä nimeltään ”Julistuskirja Suomen kansalle” kuvasti toisaalta voimakasta luokkavallan vastaisuutta ja kansan tahdon suvereniteettia. Vaikka julistus laadittiin erillään Helsingin työväenliikkeestä, erillisten kokousten mielipiteet olivat ”käyneet suureksi osaksi samaan suuntaan”. Vanha säätyjärjestelmä ja luokkavalta liitettiin toisiinsa, ja näiden vastakohdaksi asetui kansan tahto, jonka

”henkinen lippu” punainen julistus oli. Julistuksessa puhuttiin myös proletariaatista luokkana, mutta toisaalta proletariaatin tahto samaistui kansan tahdon kanssa.⁶³

Lakon jälkeen eri puolueiden suhtautuminen työväenliikkeeseen oli muuttunut negatiivisemmaksi. *Työmieheissä* epäiltiin eri puolueiden todellisia tavoitteita kansanvaltaisuuden suhteen, mutta kuitenkin kaikki puolueet tuntuivat kannattavan kansanvaltaisuutta. Nimettömässä kirjoituksessa epäiltiin niin perustuslaillisten, ”viikinkien” kuin porvariston tarkoituksia. Kirjoituksessa vaadittiin myös säätyjen luopumista erioikeuksista, koska ”sellaiset ennakkovakuudet voisivat vähentää kansan kiihkeyttä”. Kirjoitus loppuu jyrkkään toteamukseen: ”Työväellä on velvollisuus horjuttaa kaikkea harvain valtaa, silloin mahdollisimman voimakkaasti kun tilaisuudet ovat otollisia. Työväen toimella on Suomen kansa pääsevä oikeuksiinsa.”⁶⁴ Työväestön asia samais-tettiin vahvasti Suomen kansan oikeuksien kanssa, ja muiden osoitettiin ajavan vain yläluokkien etuja.

Yksittäisenä tapahtumana suurlakko oli työväenliikkeelle voimannäytös, jossa se astui kansallisen politiikan keskiöön. Voimiansa tunnossa liike ajoi yhä voimakkaammin vaatimuksiaan politiikan demokratisoimisesta. Vaikka vastaavanlaisia suurlakkoja ei jatkossa syntynyt, työväenlehdistö saattoi tällaisilla ajatuksilla uhkailla ”luokkaeduskuntaa” ja yläluokkia. *Työmieheissä* julkaistiin esimerkiksi joulukuun lopulla julistus, jossa yläluokille annettiin suoranainen uhkaus:

Viimeinen varoitus jouluk. 30 p:nä annettava! Näyttääksemme luokkaeduskunnalle, kuinka suuri on se joukko, joka vaatii luokkaeduskunnan muuttamista täysin kansanvaltaiseksi eduskunnaksi ja varoittaaksemme vielä viimeisen kerran sitä niskuroimasta kansan tahtoa vastaan. kehoittaa Puoluehallinto [sic] kaikkia työväenyhdistyksiä sekä edistysseuroja että myöskin kakkia edistyslahuisia henkilöitä ryhtymään toimiin mielenosoituksen toimeenpanemiseksi jokaisella paikkakunnalla kautta koko maan lauantaina joulukuun 30 p:nä.⁶⁵

Säätyvaltiopäivistä puhuttiin niin punaisessa julistuksessa kuin kyseisessä varoituksessa ”luokkaeduskuntana”. Vaikka toisaalta työväenliike puhui ajoittain proletariaatista ja työväenluokasta, poliittisen järjestelmän kansanvaltaistaminen oli ennen kaikkea työväenliikkeen asia. Työväenliike ei toiminut varsinaisesti luokkana, vaan se pyrki esittämään itsensä koko kansan puolueena ja kansan tahdon ilmauksena.

Alle vuosi suurlakon jälkeen *Työmiehellä* kirjoitettiin artikkeli, jossa tapahtumaa historiallistettiin. Kaksiosaisen artikkelin otsikkona oli ”Kansan päivä”, ja suurlakon tapahtumat kerrattiin pääpiirteissään. Erityisesti huhtikuun säätyvaltiopäivät nähtiin takautuvasti mahdollisena ”historiallisena juhlapäivänä”, mutta koska kansan tahtoa ei kuultu, päivästä tulikin ”häpeäpäivä, joka olisi voinut syöstä koko Suomen kansan kurjuuteen”. Kirjoituksen mukaan sosialismi oli ollut ”henkinen side”, joka oli luonut yhteishenkeä, ja tätä kautta kansalliskokouksen ajatus ”syöksyi kansan sydämeen”.⁶⁶

Vuoden 1907 vaalien alla työväenpuolue kampanjoi vahvasti kansaa puhuttelevin sanankäntein. Kyseessä oli ensimmäiset yksikamarisen eduskunnan vaalit, joissa sekä miehet että naiset saivat äänestää. *Työmiehellä* ja muissa lehdissä julkaistu vaalijulistus heijasteli vastakkainasettelun logiikkaa, jossa yhteiskunnallisen vastakkainasettelun, eri identiteetti- ja intressiryhmiä kokoava puhe sekä tunteisiin vetoava retoriikka kohtasivat. Jo itse julistuksen otsikko teki selväksi, että työväenpuolue edustaa yksinomaan kansaa: ”Kaikki valta kansalle!”. Populaari-demokraattinen kansa määrittyi työtätekeväksi kansanosaksi, joka tarkennettiin selkeästi seuraaviksi eturyhmiksi: torppareiksi, työväkeksi, palvelijoiksi, köyhiksi, tilattomiksi ja palkollisiksi. Nämä poliittiset subjektit eriteltiin vielä miehiksi, naisiksi, vanhoiksi sekä lapsiksi. Näiden ryhmien yhtenäiset intressit esitettiin vastakkainasettelun kautta, jossa eliitti määriteltiin värikkäin sanankäntein herroiksi, ”muukalaisiksi ylimyksiksi”, ”kotimaisiksi raha- ja virkamiehiksi”, ”rahapösoiksi”, ”sortajiksi”, ”riistäjiksi”, ”laiskureiksi” ja ”toisten työn tuhlaajiksi”.

Työväenpuolue asettui vallitsevaa poliittista järjestelmää vastaan samaistamalla eliitin vallan ja vanhan säätypohjaisen edustusjärjestelmän:

Tähän saakka ovat Suomen asioista päättäneet herrat, muukalaiset ylimykset ja kotimaiset raha- ja virkamiehet. Kansalla ei ole ollut mitään sanomista. Lait ovat tämän takia tulleet kansaa sortaviksi. Rikkaat ovat niitten avulla päässeet yhä rikastumaan, köyhät ovat taas köyhtyneet. [...] Kuka on ensinnä avannut kansan silmät näkemään tämän kurjan kehityksen? Herrasluokkako ja heidän puolueensa? – Ei suinkaan. He ovat vaan pitäneet huolta virkapaikoistaan ja kukkaroistaan. Työväenliikehän se totuuden paljasti. Sehän se kokosi kansan oikeuksiaan valvomaan. Kun ei pyytämällä saatu, vaadittiin. Ja lopuksi täytyi herrain taipua. [...] ⁶⁷

Poliittinen järjestelmä samaistettiin hallitsevan eliitin, eli rikkaiden ja ylimysten, valtaa pitäväksi järjestelmäksi. Tällä tavoin eliitti oli ajanut vain omaa etuaan, ja kansa oli jäänyt alisteiseen asemaan. Työväenliike samaisti itsensä kansan edustajaksi ja muutosvoimaksi, jonka avulla poliittinen järjestelmä uudistettiin palvelemaan myös muitakin kuin eliittiä. Eliitin ja kansan eroa korostettiin vielä puhumalla ”muukalaisista ylimyksistä”. Työväenliikkeen asian edistyminen kytkettiin laajojen ja abstraktien arvojen toteutumiseen: ”Kun tämä puolue voittaa, voittaa myös oikeus ja ihmisyyys”, todetaan julistuksen viimeisessä kohdassa. Sosiaalidemokratia merkitsi: ”työ kunniaan, kansa täyteen valtaan!”. Kansa oli jotain yleisesti samaistuttavaa, ja demokraattinen vaikuttaminen liitettiin olennaisesti osaksi kansan suveriniteettä.

Päätelmiä

Työmies-lehdessä käytetty kansapuhe oli osa aikansa poliittista kielenkäyttöä. Se oli osiltaan perintöä fennomaanisesta kansakunnan rakennusprojektista, mutta työväenliikkeessä kansan merkitys muuttui erityisesti oikeudelliseksi taisteluksi vallasta.

Valpaslainen luokkataistelulinja ja kautskylainen marxismi limityivät kansapuheeseen, mutta varsinaisesta työväenluokasta puhuminen oli vähemmän yleistä kuin vetoaminen ”työväestöön”, ”työkansaan” tai ”kansan syviin riveihin”. Työväenluokan epäselvä suhtautuminen työväenluokan määrittelyyn erityisesti pientilallisten ja talonpoikien kohdalla oli ongelma, mutta toisaalta yleisellä tasolla liikkunut kansadiskurssi mahdollisti laajan samaistumisen työväenliikkeeseen. Luokkataistelulinjaan sopi vastakkainasettelu kansan ja yläluokan kanssa, jonka sovittelmattomuutta ajoittain voimakas retoriikka korosti. Kuitenkaan marxilainen luokkataistelulinja ei näkynyt luokan ja kansan liiallisena problematisointina, vaan merkitys jätettiin lukijan itsensä pääteltäväksi. Erityisesti työväenliikkeelle ongelmallinen talonpoikais- ja pienviljelijäkysymys nousi usein esille luokkataistelua korostavassa diskurssissa, jossa työväenluokkaa määriteltiin marxilaisin käsittein. Populaari-demokraattinen kansapuhe ikään kuin väisti tämän ongelman ja jättää lukijan päätettäväksi, kuuluuko tämä kansaan ja työväkeen.

Työväenliikkeen diskurssi oli luokkataistelulinjasta huolimatta kiinnittynyt populaari-demokraattisiin ajatuksiin kansasta ja kansan suvereniteetista. Kuvaavia ovat työväenliikkeen tapa suurlakon aikana edustaa kansaa ja ensimmäisten yksikamarisen eduskunnan alla puolueen ohjelmissa julistetut populaari-demokraattiset vaatimukset. Tällä tavoin työväenliike esitti ajavansa sen omat intressit ylittäviä poliittisia tavoitteita.

Luokkavihan ja kaunan lietsomisen ajatukset, joita on työväenliikkeen kohdalla esitetty, ovat lähtökohtaisesti tulkintoja, jotka peilaavat vuosisadan alun tapahtumia vuoden 1918 sodan kautta. Kansan ja eliitin vastakkainasettelut korostivat työväenliikkeen vaatimuksia yhteiskunnan demokratisoimisesta ja oikeuden tavoittelusta. Vaikka usein kyse saattoi olla suoranaisestä luokkavihan lietsonnasta, kysymys voidaan myös ymmärtää yhteiskunnallisten pettymysten kanavoimiseksi poliittiseen ja demokraattiseen vaikuttamiseen.

Työväenliikkeen lehdistödiskurssin tutkimus suhteuttaa aiempaa työväenliikkeen aatehistoriallista tutkimusta. Puolueen

marxilaisia oppeja ja koulukuntia on tutkittu perinpohjaisesti, mutta niiden artikulaatiota poliittiseksi diskurssiksi ei ole tutkittu vastaavalla tavalla. *Työmies*-lehden esimerkkitapaus tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman kautskylaisen luokkataistelulinjan kansalliseen tulkintaan. Vaikka *Työmies*-lehden päätoimittajana vuosina 1901–1918 toiminut Edvard Valpas oli tunnettu jyrkästä kautskylaisesta dogmaattisuudestaan, lehden diskurssi oli sinänsä populaari-demokraattisempi kuin päätoimittajan taustalla olevat marxilaiset opit antaisivat olettaa. Asiaa korostaa Valppaan itsensä laatimien tekstien runsas kansaretoriikka ja kansan suvereniteetin alleviivaaminen.

Viitteet

- 1 Matti Kurikka (1863–1915) oli utopistisocialisti ja varhaisen työväenliikkeen kiistelty johtohahmo.
- 2 Kettunen 1989, 236.
- 3 Ehrnrooth 1992, 129–131.
- 4 Pollari 2009, 86; Soikkanen 1961, 181.
- 5 Laclau 2005, 16–20.
- 6 Laclau 1979, 100–111.
- 7 Mouffe 2013, 23–29.
- 8 Uusitalo 2017, 39–40.
- 9 Ks. tarkemmin Uusitalo 2017 sekä Ehrnrooth 1992.
- 10 Howarth 2000, 4–5.
- 11 Bergholm 2002, 190–192.
- 12 Kettunen 1989, 236.

- 13 Esim. Suodenjoki 2010, 37–43.
- 14 Ehrnrooth 1992, 94–96.
- 15 Haapala 1986, 289–291.
- 16 Kettunen 1989, 245.
- 17 Soikkanen 1961, 124–130; Jussila 2015, 14–16.
- 18 Peltonen 1992, 254–256.
- 19 Jussila 2015, 14–16.
- 20 Soikkanen 1975, 46.
- 21 Kettunen 1989, 236.
- 22 Jussila 2015, 14–16.
- 23 Kautsky 1906, 53.
- 24 Maatalouskysymyksen hankaluudesta puolueelle ja ideologian ja poliittisen diskurssin yhdistämisestä ks. Rajavuori 2017, 275–286; Jussila 2015, 14–16.
- 25 Nieminen 2006, 164–165.
- 26 ”Onko laki yleisen mielipiteen tulkki?” *Työmies*, 14.11.1899.
- 27 Kujala 1995, 128–130.
- 28 ”Yhtymis-, kokoon tumis- ja puhevapaus”, *Työmies*, 29.1.1900.
- 29 ”Kellä on oikeus ajaa kansan asiaa?” *Työmies*, 28.5.1900.
- 30 ”Työväenkysymys ja työväenliike maaseuduilla”, *Työmies*, 2.10.1900.
- 31 ”Työväenkysymys ja työväenliike maaseuduilla”, *Työmies*, 2.10.1900.
- 32 Suodenjoki 2010, 163.
- 33 Luettelo *Työmiehessä* käytettyjen nimimerkkien takana olevista henkilöistä. <https://www.marxists.org/suomi/lehdet/tyomies/nimimerkit.htm>. Luettu 25.10.2018.
- 34 ”Kansaa petetään”, *Työmies*, 9.4.1901.
- 35 Tommila et al. 1988, 46.
- 36 ”Mitä tehtävä?”, *Työmies*, 24.5.1901.
- 37 ”Kansan valistus ja puolueet”, *Työmies*, 6.2.1902.
- 38 ”Sanomalehdet kansan sortajina”, *Työmies*, 7.5.1902.
- 39 ”Maalaistyöväestölle”, *Työmies*, 5.8.1903.
- 40 ”Hbl. ja kansan säilytys”, *Työmies*, 17.11.1905.
- 41 ”Älkää sytyttäkö tulta tappuroihin!”, *Työmies*, 3.3.1906.
- 42 ”Kansan tahto ja maan laki”, *Työmies*, 9.3.1906.
- 43 Rojola 2008, 223–224.
- 44 Tikka 2009, 83.

- 45 Ks. Kianto 1909.
- 46 Kiannon teoksessa on esimerkiksi kuvaus agitaattorin ja paikallisen papin sananvaihdosta. Kianto 1909, 66–71. Ks. myös Rajavuori 2017.
- 47 Ehrnrooth 1992.
- 48 Esim. Suodenjoki 2010, 43–44.
- 49 Bergholm 2002, 181–192.
- 50 Kujala 1995, 22.
- 51 Rajavuori 2017, 225–230.
- 52 Mouffe 2013, 30–37, 45–46.
- 53 ”Uusi puolue ja luokkaviha”, *Työmies*, 25.7.1899.
- 54 ”Mietteitä kansan hyvinvoinnista”, *Työmies*, 12.6.1903.
- 55 ”Mietteitä kansan hyvinvoinnista”, *Työmies*, 12.6.1903.
- 56 ”Mietteitä kansan hyvinvoinnista”, *Työmies*, 12.6.1903.
- 57 ”Maatalouskysymyksestä Ranskassa ja muissa maissa”, *Työmies*, 7.9.1905.
- 58 ”Luokkataistelu ja luokkaviha”, *Työmies*, 18.9.1905.
- 59 ”Luokkataistelu ja maalaistyöväestö”, *Työmies*, 30.9.1905.
- 60 ”Luokkataistelu ja maalaistyöväestö”, *Työmies*, 30.9.1905.
- 61 Puhdasta luokkataisteluoppia kannattavien suuntaus.
- 62 ”Maanomistuksen kehittyminen ja pieniviljely”, *Työmies*, 20.10.1905.
- 63 ”Vaatumuksemme lakkopäivinä”, *Työmies*, 7.11.1905.
- 64 ”Harvain valta horjuu ”, *Työmies*, 18.11.1905.
- 65 ”Viimeinen varoitus jouluk. 30 p:nä annettava!”, *Työmies*, 18.12.1905.
- 66 ”Kansan päivä”, *Työmies*, 2.1.1906.
- 67 ”Kaikki valta kansalle”, *Työmies* 13.3.1907.

Lähteet

Lehdet

Työmies 1899–1907

Digitaaliset lähteet

Luettelo Työmieheissä käytettyjen nimimerkkien takana olevista henkilöistä, <https://www.marxists.org/suomi/lehdet/tyomies/nimimerkit.htm> 15.5.2019.

Kirjallisuus

Bergholm, Tapio (1992): Edistysusko ja puolueviha. Teoksessa Katainen, Elina & Kotila, Pirkko (toim.), *Työväki ja tunteet*. Väki voimakas 15. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Helsinki, 181–196.

Ehrnrooth, Jari (1992): *Sanan vallassa, vihan voimalla – Sosialistiset vallankumousovit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.

Gronow, Jukka (2015): *On the Formation of Marxism – Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy*. Brill: Boston.

Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa – Teollistuminen ja työväestön muodos-
tuminen Tampereella 1820–1920*. Osuuskunta Vastapaino: Tampere.

Howarth, David (2000): *Discourse*. Open University Press: Buckingham.

Jussila, Petri (2015): *Tilastomies torpparien asialla – Edvard Gyllingin maatalo-
uspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välissä*. Työväen
historian ja perinteen tutkimuksen seura: Helsinki. [https://helda.helsinki.fi/
handle/10138/153445](https://helda.helsinki.fi/handle/10138/153445).

Kautsky, Karl (1988): *The Agrarian Question*. Zwan Publications: Lontoo.

Kettunen, Pauli (1989): Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike.
Teoksessa Alapuro, Risto et al. (toim.), *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä: Hel-
sinki, 236–250.

Kianto, Ilmari (1909): *Punainen viiva*. Otava: Helsinki.

Kujala, Antti (1995): *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Suo-
men Historiallinen Seura: Helsinki.

Laclau, Ernesto (1979): *Politics and Ideology in Marxist Theory*. Verso: Lontoo.

Laclau, Ernesto (2005): *On Populist Reason*. Verso: Lontoo.

- Liikanen, Ilkka (2003): *Kansa – Fennomanian kansa-käsité ja modernin politiikan kieli. Teoksessa Käsitteet liikkeessä – Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino: Tampere, 257–307.
- Mouffe, Chantal (2013): *Agonistics – Thinking the World Politically*. Verso: Lontoo.
- Nieminen, Hannu (2006): *Kansa seisoi loitommalla – Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino: Tampere.
- Peltonen, Matti (1992): *Talalliset ja torpparit – Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Rajavuori, Anna (2017): *Esityksen politiikka – Sosialistinen agitaatio keskusmaalaisella maaseudulla 1906–1908*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/184737>.
- Rojola, Lea (2008): *Kun kansa tahtoi. Teoksessa Haapala, Pertti et al. (toim.), Kansa kaikkivaltias – Suurlakko Suomessa 1905*. Kustannusosakeyhtiö Teos: Helsinki, 223–236.
- Peltonen, Matti (1992): *Talolliset ja torpparit – Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Pollari, Mikko (2009): *Vihan ja sovun sosialistit. Teoksessa Anttila, Anu-Hanna et al. (toim.), Kuriton kansa – Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino: Tampere, 81–109.
- Salokorpi, Hannu (1988): *Pietarin tie – Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen: Ensimmäisiin yksikamarienen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY: Porvoo.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937 – Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue: Helsinki.
- Suodenjoki, Sami (2010): *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat – Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Tikka, Marko (2009): *Kun kansa leikki kuningasta – Suomen suuri lakko 1905*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1247, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Tommila, Päiviö et al. (toim.) (1988): *Suomen lehdistön historia: 7 Hakuteos Savonlinna – Övermarks tidning: sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila: Kuopio.
- Uusitalo, Taina (2017): *Rakennettu kansalaisuuskäsitys – miten jääkäriliikkeestä tuli työväenliikkeen vastavoima? Teoksessa Suodenjoki, Sami & Turunen, Risto (toim.), Työväki kumouksessa. Väki voimakas 30. Työväen histo-*

rian ja perinteen tutkimuksen seura: Helsinki, 37–67. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/219029>.

Sosiaalidemokraatit, kansakunnan eheytytys ja demokratia 1920-luvulta 1930-luvun alkuvuosiin

Aluksi

Artikkelini on esikatsaus laajempaan, tekeillä olevaan tutkimukseen kansakunnan eheytyksestä ja eheytymisestä sisällissodan jälkeisessä Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Artikkelini nostaa esiin toisaalta konkreettisen eheytyksen tiellä olleita keskeisiä kipukohtia ja toisaalta sen aatteellisen eheytyspuheen, joka ajanjakson aateilmastossa oli hyvinkin näkyvää, mutta joka on jäänyt ajan konfliktien ja usein rajunkin ”vihapuheen” varjoon. Tarkasteltavan ajanjakson alkuvaiheessa eheytymisprosessin suurimpana esteenä oli punavankien armahduskysymys, jonka ympärille kietoutui sisällissodan voittajien ja hävinneiden erilainen näkemys oikeudenmukaisuudesta sisällissodan jälkiselvittelyissä. Koko ajanjakson mittainen kiistan aihe oli puolestaan suojeluskuntien poliittinen rooli. 1930-luvun taitteessa eheytyksen esteeksi näytti asettuvan nouseva oikeistovirtaus lapuanliikkeen johdolla. Sen epäsuora vaikutus eheytykseen saattoi kuitenkin olla positiivinen, sillä se sai sosiaalidemokraatit tiivistämään yhteistyötään maltillisen oikeiston eli aikakauden termein ”keskustan” kanssa ja asettumaan julkisesti vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen tueksi.

Toisen osuuden artikkelista muodostaa katsaus varsinaiseen eheytyspuheeseen, jota harjoittivat keskeiset kansallismieliset järjestöt Akateeminen Karjala-Seura ja Itsenäisyyden Liitto. Eheytyspuheen olemassaolo etenkin 1920-luvulla osoittaa sen, että eheytyksen tarpeesta oltiin tietoisia myös kansallismielisesti

ajattelevien piirissä. Toinen asia taas oli se, että kansallismielinen eheytysretoriikka oli työväenliikkeen näkökulmasta vääränlaista, eikä se siksi onnistunut edesauttamaan eheytymistä. Kansallismielisten järjestöjen eheytyspuhe, joka tavoitteli työväestön saamista samojen isänmaallisten, valkoisen Suomen arvojen taakse, laimenikin 1930-luvun taitteen oikeistovirtauksen myötä. Sosiaalidemokraatit katsoivat, ettei kansallinen eheytyminen – ja esimerkiksi yhteistyö poliittisen keskustan kanssa – saanut kuitenkaan merkitä työväestön joukkovoiman heikentämistä tai hävinneiden kunnian viemistä.

Tässä artikkelissa lähteiden pääpaino on tutkimuskirjallisuudessa ja lehdistössä. Eheytyspaneen osalta järjestöjen äänenkannattajat ovat keskeisiä, sillä niissä tulevat esille sekä ohjelmalliset tavoitteet että kannanotot ajankohtaisiin kysymyksiin. Näitä lehtiä edustavat tässä Akateemisen Karjala-Seuran *Suomen Heimo* ja Itsenäisyyden *Liiton Itsenäinen Suomi*. Lisäksi lähteinä on käytetty aikalaiskirjallisuutta. Laajemmassa tutkimuksessa etenkin eduskuntapuheenvuorot, eduskuntaryhmien sekä puolue-toimikuntien pöytäkirjat ja puolueiden ohjelmat nousevat esille lähdeaineistoina, ja lehdistöä tullaan käyttämään huomattavasti laiveammin.

On yllättävää, miten niukasti eheytymistä on tutkittu osana sotienvälisen ajan kokonaisukehitystä. Merkittävin yksittäinen tutkimus on Timo Soikkasen väitöskirja vuodelta 1984, mutta sekään ei kata koko ajanjaksoa vaan keskittyy talvisotaa edeltäviin seitsemään vuoteen.¹ Eheytymistä käsitelläänkin useimmin talvisodan taustoja selvittävässä tutkimuksissa. Puolueita tarkastelevissa tutkimuksissa eheytyksen näkökulma tulee yleensä esille epäsuorasti, toisin sanoen se ei useinkaan ole mukana omana tutkimuskysymyksenään. Poikkeuksen tästä muodostaa Niko Kanniston seikkaperäinen, sosiaalidemokratteja käsittelevä väitöskirja, joka kattaa vuodet 1918–1924.²

Jakautunut kansakunta

Suomen itsenäistymisen jälkeistä isänmaallisuutta rakennettiin sisällissodan voittajien ehdoilla. Voittajat riitelivät keskenään esimerkiksi kielikysymyksessä ja suhtautumisessa armahduslakeihin, mutta kansakunnan perusarvoista voittajat olivat yksimielisiä. Koululaitos rakentui entistä selvemmin isänmaallis-kristillisille arvoille isänmaallisuuden kiertyessä nuorisoseurojen, kirkon, suojeluskuntien, maanpuolustushengen ja bolševismin vastaisuuden ympärille. Evankelis-luterilainen kirkko oli vahvasti sidoksissa porvarillisiin, oikeistolaisiin ja isänmaallisiin arvoihin. Se näkyi myös kirkonmiesten runsautena valtiollisessa politiikassa ja oikeistolaisissa, jopa äärioikeistolaisissa järjestöissä. Armeijakaan ei ollut poliittisesti neutraali instituutio, vaan osittain jääkäriliikkeen ja valkokaartien perillisenä sitä leimasi ”ryssäviha” ja epäluulo ”punikkeja” ja yleensä työväenliikettä kohtaan.

Sisällissodan muiston vaaliminen juuri vapaussotana oli tärkeä osa kansallismielistä ajattelua. Maan itsenäisyys oli suuri sankarikertomus, jossa kansallinen vapaus oli voitettu pitkäjänteisellä työllä, omin uhrauksin ja taistellen ja josta itsenäisyyden mahdollistaneet kansainvälisten tilanteiden vaikutukset (Venäjän vallankumous, Saksan rooli) haluttiin häivyttää pois.³ Kertomuksessa oli kuitenkin särö, sillä vapaussota oli käyty omia kansalaisia, ei ylivoimaista ulkoista sortajaa vastaan kuten vapautusmyyteissä yleensä. Voittajien voitonriemun taustalla kummittelikin pettymys kansaan: fennomaanien ihanteellisessa valossa näkemä kansa olikin pettänyt ihanteet ja omaksunut vieraan, ulkomaisen aatteen.⁴ Kun sisällissota nähtiin vapaussotana, saattoi helpommin sivuuttaa pettymyksen tunteen. Samasta syystä sotienvälisen ajan vallitsevassa isänmaallisessa kuvastossa Suomen kansa esitettiin läpeensä talonpoikaisena, aivan kuin torppareita ja tehdastyöläisiä ei olisi koskaan ollutkaan eikä teollistuminen ja kaupunkistuminen olisi edennyt lainkaan sitten Runebergin päivien.

Työväenliikkeen suhtautumiseen oikeiston propagoimaan kansallismieliseen, valkoiseen isänmaallisuuteen vaikutti myös liikkeen perinteinen internationalismi. Vielä selvemmin suhtautumiseen vaikutti vuosi 1918. Useimpien katsannossa hävinneille punaisille oli valkoisen Suomen visiossa tarjolla vain raakalaismaisten petojen ja isänmaan petturien rooli, joidenkin katsannossa lähinnä johtajiensa harhaanjohtaman, epäkypsän kansanosan rooli. Joka tapauksessa voittaneen osapuolen suhtautumista väritti pitkään syvä epäluulo koko vasemmistoa kohtaan, mitä kommunistien melko avoin toiminta vielä 1920-luvulla piti yllä. On selvää, että niissä oloissa maltillisenkin työväenliikkeen suhtautuminen vallitsevaan oikeiston kansallisuusaatteeseen oli torjuva.

Sosiaalidemokraattinen puolue ja siihen kytköksissä oleva työväenliike järjestöineen ja lehtineen sai kuitenkin toimia melko vapaasti vuoden 1918 lopulta alkaen. Kevään 1919 vaaleissa sosiaalidemokraatit saivat heti 80 paikkaa. Vaikka paikat laskivat 12:lla syksyn 1917 vaaleista, tulosta voi pitää olosuhteet huomioon ottaen erittäin hyvänä. Sosiaalidemokraatit pysyivät eduskunnan suurimpana puolueena lähestulkoon koko sotienvälisen ajan.⁵ Puolueen vaalijulistetta ”Sorrn yöstä nouskaa” tosin oikeisto kauhistui siinä määrin, että oikeusministeriö määräsi julisteen takavarikoitavaksi ja esitti syytteiden nostamista sen levittäjiä vastaan. Puoluetoimikunnan puheenjohtajan ominaisuudessa Väinö Tanner sai kiihottamisesta ensin kahden kuukauden vankeustuomion, jonka hovioikeus muutti sakoiksi. Takavarikkomääräys tuli kuitenkin liian myöhään, ja julistetta oli ehditty levittää kaikkialle maahan.⁶ Vaalijuliste heijastaa Pauli Kettusen tekemää huomiota sosiaalidemokraattien kahtalaisesta asennoitumisesta sisällissodan jälkeen: haluttiin sanoutua irti 1918 epäonnistuneesta vallankumouksesta, mutta samalla kuitenkin haluttiin kantaa sisällissodan punaista perintöä.⁷

Kärjekäs vaalipropaganda pian sisällissodan jälkeen oli samalla tietenkin myös SDP:n strategia terän taittamiseksi kommunistien kannatukselta (Suomen Kommunistinen Puolue oli hiljattain perustettu Venäjällä). Kommunistitkin saivat aluksi toimia suh-

teellisen vapaasti vuonna 1920 perustetun Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen ja sen seuraajan Suomen Työväenpuolueen nimissä. Kommunistit osallistuivat myös vaaleihin, kunnes heidän johtonsa ja kaikki 27 kansanedustajaansa pidätettiin ja Suomen Työväenpuolue lakkautettiin vuonna 1923. Senkin jälkeen kommunistit osallistuivat vaaleihin Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden vaalijärjestön kautta vuoteen 1930 eli niin sanottujen kommunistilakien hyväksymiseen saakka. Tilanne heijasti enemmän porvarillisen puolen hajaannusta kuin sen myönteisyyttä vasemmiston toimintaa kohtaan.⁸ Sosiaalidemokraattienkin oli vähitellen tiukennettava omaa suhdettaan äärivasemmistoon hälventääkseen oikeiston epäluuloja lojaalisuudesta valtiota ja yhteiskuntajärjestelmää kohtaan. Sosiaalidemokraatit tekivät selvän pesäeron kommunisteihin 1920-luvun puoliväliin mennessä, perusteluinaan paljolti juuri suomalaisen kommunismin ja Neuvostoliiton epäisänmaalliseksi koettu suhde.⁹

Armahduskysymys

Sisällissodan voittajia ja hävinneitä erottaneista kysymyksistä keskeisimpiä oli suhtautuminen armahduksiin. Suurin osa armahduksista toteutettiin jo vuoden 1918 aikana uusien lakien ja oikeuslaitoksen kautta. Vuoden lopussa vankiloissa oli runsaat 6500 henkilöä, kun leireillä ja vankiloissa oli sodan päätyttyä virunut yli 80 000 henkeä.¹⁰ Syinä armahduksiin ja ehdonalaisuuteen päästämisiin olivat paljolti vankeinhoidon ja oikeuslaitoksen ylikuormitus ja vankien epäinhimilliset olosuhteet. Mutta ongelma pysyi vasemmistolle kipeänä. Sen lisäksi, että tuhansien vangittujen lisäksi oli moninkertainen määrä ehdonalaisuuteen tuomittuja ja kansalaisluottamuksensa menettäneitä, oli joulukuun 1918 armahduslaki samalla antanut jo ennakkoon armahduksen sotarikoksiin syyllistyneille valkoisille. Työväenliike koki tällaisen voittajien oikeuskäytännön tietenkin epädemokraattisena. Sosiaalidemokraatit vaativat täydellistä armahdusta ja kansalaisluottamuksen palauttamista kaikille vangituille ja tuomi-

tuille paitsi sodan aikana murhaan tai murhapolttoon syyllistyneille. Viimeksi mainittujenkin tuomiot oli tutkittava uudelleen, jotta vääriä tuomioita ei jäisi voimaan. Terroriin syyllistyneiden valkoisten tilille saamiseen tähtäsi vaatimus, että rankaisematta jääneet murhiin tai murhapolttoihin syyllistyneet oli saatettava vastuuseen.¹¹

Armahduskysymys vaikutti vuosikausia sosiaalidemokraattien ja muiden puolueiden suhteisiin (myös kommunistien kanssa, jotka syyttivät sosiaalidemokraatteja saamattomuudesta). Armahdus oli puolueen rivijäsenille niin tärkeä, että puolueen johdon oli pidettävä sitä esillä, halusipa se tiivistää yhteistyötä muiden puolueiden kanssa tai ei. Oikeistopuolueet eivät näin täydelliselle amnestialle ja etenkin voittajien rankaisemiselle lämmenneet. Jonkin verran vastaantuloa osoittivat maalaisliitto ja edistyspuolue. Lähinnä näiden ansiosta saatiin kesäkuussa 1919 aikaan jälleen uusi armahduslaki, joka päästi ehdonalaiseen vähän yli 2000 henkilöä. Laki antoi vapauden myös 12 nimeltä mainitulle vuoden 1917 kansanedustajalle. Ratkaisu ei tyydyttänyt sosiaalidemokraatteja, jotka tekivät asiasta välikysymyksen. Siinä korostettiin, että ”isänmaamme sisäisen kokoamisen ensimmäinen edellytys” oli armahdusten saattaminen loppuun.¹² Marraskuussa 1919 sosiaalidemokraatit tekivät jälleen uuden armahduslakialoitteen. Edistyspuolueen ja osin maalaisliiton tuella vuoden lopulla hyväksytty laki ei nytkään vastannut alkuperäistä esitystä, mutta päästi kuitenkin ehdonalaiseen 590 vanhaa, joiden tuomioita oli aiemmin lievennetty, sekä kaikki sellaiset vangit, jotka eivät olleet johtajia ja joita ei ollut tuomittu murhasta, murhapoltosta tai vastaavista törkeistä rikoksista, yhteensä noin kolmetuhatta henkeä. Lisäksi 38 000 tuomionsa kärsinyttä sai takaisin kansalaisluottamuksensa.¹³

Vuoden 1919 jälkeen punavankien joukko ei ollut enää suuren suuri, mutta kysymys oli kuitenkin sosiaalidemokraateille periaatteellisesti ja demokratian kannalta tärkeä. Sosiaalidemokraatit (kommunistien ohella) pitivät asiaa jatkuvasti esillä. Esimerkiksi vuoden 1920 lopulla sosiaalidemokraatit pitivät budjettikeskustelun yhteydessä yhteensä 50 tuntia kestäneitä jarrutuspuheita vain

nostaakseen armahdusasian jälleen esiin. Vuotta myöhemmin armahdusasia ajankohtaistui käsiteltäessä lakialoitetta Ahvenanmaan separatistien armahtamiseksi. Kansainliitto oli vastikään vahvistanut Ahvenanmaan hallinnan Suomelle, ja vangittuina oli joukko aseellisin keinoin Ruotsin valtaa ajaneita ahvenanmaalaisia. Sosiaalidemokraatit huomauttivat, kuinka helposti näitä separatisteja oltiin armahtamassa. Osa oli sitä mieltä, että eduskuntaa pitäisi painostaa punavankien lopulliseen armahdukseen asettumalla lakialoitetta vastaan. Lopulta suurin osa puolueen edustajista äänesti ahvenanmaalaisten armahduksen puolesta, sillä kun punavangitkin olivat puolueen mukaan poliittisia vankeja, oli johdonmukaista vaatia armahdusta kaikille poliittisille vangeille.¹⁴

Keväällä 1923 sekä sosiaalidemokraatit että kommunistit ottivat armahdukset esille harvinaisissa yhteismielenosoituksissaan ja eduskunnassa. Eduskunnassa molemmat ryhmät esittivät asiasta omat välikysymyksensä. Kommunistien välikysymys koski myös vuoden 1918 jälkeen valtiorikoksista tuomittuja eli lähinnä heitä itseään. Pääministeri Kyösti Kallio totesi valtiollisia eli poliittisia vankeja olevan enää kaksi, kun taas sosiaalidemokraattien näkemys oli, että heitä oli yhä 92. Muut silloiset viitisensataa ”kapinavankia” olivat hallituksen mukaan tuomittu myös muista kuin valtiollisista rikoksista. Hallituksen näkemyksen mukaiset kaksi poliittista vankia olivat Satakunnan rintaman punaisten viimeinen komentaja Hannes Uksila ja Edward Valpas-Hänninen, joka ei ollut juuri osallistunut sisällissotaan mutta oli paennut sodan jälkeen Venäjälle ja palattuaan vuonna 1919 tuomittu valtiopetoksesta. Vasemmiston mielestä monen punavangin ”yksityisrikkokset” olivat luonteeltaan sellaisia, että ne liittyivät valtiorikokseen, esimerkiksi painovapauslain rikkomukset. Välikysymykset eivät johtaneet mihinkään, mutta oikeusministerin ehdotuksesta presidentti armahti myöhemmin elokuussa 17 henkilöä.¹⁵

Koska armahduskysymys oli jatkunut jo vuosia, vapauteen pääsi tai ehdonalaisensa päätti koko ajan ”kapinavankia” ilman uusia lakejakin. Itse asiassa oikeiston yksi peruste uusien armahduksien vastaan oli juuri se, että aika hoitaisi pian tehtävän. Silti

kesti vielä muutamia vuosia ennen kuin kysymys poistui päivä-järjestyksestä. Sen teki lopulta Tannerin oma yhden puolueen vähemmistöhallitus vuonna 1927, jolloin viimeiset viisikymmentä poliittista vankia vapautettiin ja kansalaisluottamus palautettiin lopuille rangaistuksensa kärsineille. Tannerin hallitusta sinänsä voi tietystä näkökulmasta pitää eheytyksen läpimurtona ja demokratian voittona. Presidentti Relanderin, edistyspuolue-laisten ja osan maalaisliittolaisista näkemys oli, että ”antaa sosiaalidemokraattien yrittää”. Myös ruotsalaiset, jotka aiemmin olivat kiivaammin vastustaneet armahduksia, olivat lämmenneet sosiaalidemokraateille löydettyään näiden kanssa yhteisen rintaman kielitaistelussa. Ääripäät – kokoomus ja kommunistit – sen sijaan vastustivat hallituksen nimittämistä kiivaasti. SDP itse oli puolestaan vuoden 1926 puoluekokouksessa muuttanut kantaansa: hallitukseen voitiin mennä, yksin tai yhdessä muiden puolueiden kanssa, jos sen katsottiin hyödyttävän työväenluokkaa.¹⁶ Eheytystä tai ei, hallituksen taival oli kuitenkin tuskallinen. Lyhytikäisyydessään (joulukuusta 1926 joulukuuhun 1927) se ei tosin eronnut vuosien 1919–1932 hallitusten keskiarvosta.

Sosiaalidemokraatit, suojeluskunnat ja lapuanliike

Toinen suuri kansallisen eheytyksen ja demokratian este vasemiston näkökulmasta olivat suojeluskunnat, jotka etenkin paikallistasolla tarkkailivat työväenyhdistysten toimintaa. Politikoinnin kieltäminen suojeluskunnilta vuosien 1927–1928 asetuksin ja laein ei poistanut niiden ”politikointia” paikallistasolla.¹⁷ Paikalliset suojeluskunnat pyrkivät kontrolloimaan työväenyhdistysten toimintaa, antoivat lausuntoja yksityishenkilöistä esimerkiksi armeijan kutsuntaviranomaisille ja ottivat aktiivisesti ja itsenäisestikin osaa esimerkiksi poliisille kuuluviin toimiin, eikä ainoastaan pyydettyinä virka-apuna.¹⁸ Oikeisto näki kotimaisen vasemiston takana herkästi venäläisen bolševismin haamun, ja ulkoinen maanpuolustus ja kotimaan sisäinen valvonta sulautuivat monen suojeluskuntalaisen mielessä yhdeksi ja samaksi toimin-

naksi. Se taas heijastui työväenliikkeen käsityksiin suojeluskuntalaitoksesta työväestöä vastaan suunnattuna kontrollikoneistona.

Vasemmisto teki eduskunnassa useita esityksiä suojeluskuntajärjestön lakkauttamiseksi, mutta odotetusti ilman menestystä. Vuonna 1926 tuleva pääministeri Tanner ehdotti presidentti Relanderille, että suojeluskunnista tehtäisiin kaikille pakollinen armeijan reservi. Se olisi poistanut suojeluskuntien oikeistolaisen leiman, mutta Relander asetti hallituksen nimittämisen ehdoksi, että suojeluskuntiin ei kosketa.¹⁹ Suojeluskuntien ja vasemmiston suhdetta kuvaa kohu, jonka Tanner aiheutti ottaessaan sairastuneen presidentin velvollisuudentuntoisena sijaisena vastaan Suurkirjon rappusilla suojeluskuntien ja armeijan paraatin toukokuussa 1927. Iso osa hänen omasta puolueestaankin katsoi hänen pettäneen työväenluokan, kun taas suurin osa oikeistosta piti häpeällisenä tehdä kunniaa vasemmistolaiselle pääministerille. Vain maltillisin oikeisto katsoi Tannerin toimineen oikein.

Työmarkkinoiden ongelmat heijastuivat vasemmiston ja suojeluskuntien suhteisiin. Vuoden 1919 satamalakoihin alkaen suojeluskuntalaisia toimi runsaasti sekä lakkorikkureina että rikkureiden värvääjinä. Oikeisto puhui mieluummin lakonmurtajista kuin rikkureista. Työnantajat perustivat vuonna 1920 lakonmurtajatoimintaa varten Suomen Työnantajain Keskusliiton alaisuuteen Yhtymä Vientirauhan. Rekisteröimättömän järjestön johtajaksi nimitettiin Jyväskylän kuuromykkäin koulun opettaja Martti Pihkala, urheilumies Lauri ”Tahko” Pihkalan isovelji, vanhnutunut sosialismin vihollinen ja suojeluskunta-aktiivi, joka vuonna 1933 ilmestyneessä *Aikalaikirjassa* ilmoittaa perustaneensa suojeluskunnan 40 pitäjään. Lakonmurtajatoiminnan oli Pihkalan oppien mukaan perustuttava sille kansalliselle ja aatteelliselle toiminnalle, joka oli vuonna 1918 nostanut miehet vierasta valtaa vastaan. Lakonmurtamisen nähtiin puolustavan ”valkoista työmiestä” punaista työmaaterroria vastaan. Kaikki murtaajat tai heidän värvärinsä eivät olleet suojeluskuntalaisia, mutta toiminnan aatteellinen ja usein käytännöllinen yhteys suojeluskuntiin oli vasemmistolle ilmiselvää.²⁰

Vuoden 1928 lopulla hallitus kaatui vasemmiston suuttumukseen suojeluskuntalaisten toimien takia. Sosiaalidemokraatit tekivät silloin välikysymyksen koskien suojeluskunnan piiripäällikön puuttumista erään postinhoitajaksi Revonlahdella valitun työmiehen nimitykseen ja Tampereen kaupungintalon pakkoliuttamista Tampereen valtauksen kymmenvuotispäivänä vastoin kaupunginhallituksen kantaa. Ruotsalaisten tuella sosiaalidemokraatit onnistuivat kaatamaan Sunilan hallituksen yhden äänen enemmistöllä.²¹ On ilmeistä, että tällaiset käänteet lisäsivät jyrkimmän oikeiston käsityksiä suomalaisen parlamentarismien ja kansanvallan sisäänrakennetuista ongelmista. Niiden yhdeksi ratkaisuksi nähtiin usein yhden miehen vaaliipiirin järjestelmä, joka olisi puoltajiensa laskelmien mukaan heikentänyt juuri vasemmiston vaalimenestystä. Vasemmisto taas koki valtiovallan katselevan suojeluskuntien politikointia ja omavaltaisuuksia läpi sormien. Sosiaalidemokraattien näkökulmasta suojeluskunnat olivat, jos ei nyt suorastaan ”luokkakaarti”, niin kuitenkin poliittinen koneisto, joka oli aidon demokratian ja todellisen eheytymissen esteenä. Kysymys suojeluskuntien poliittisuudesta ja etenkin sen yhdenmukaisuudesta on kuitenkin hankala, sillä edes järjestön johto ei voinut täysin tietää paikallisten osastojen mielialoja ja -piteitä. Onkin esitetty, että suojeluskunnat samaan aikaan sekä rajoittivat ja uhkasivat demokratiaa että mahdollistivat sen.²²

Syksyllä 1929 virinnyt lapuanliike oli käänteentekevä ilmiö sekä kansallismielisille piireille että sosiaalidemokraateille. Paljolti kommunistien toiminnan aktivoitumisesta ärhäköitynyt kansallismielisyys suuntasi nyt kiukkunsa paitsi vasemmistoa, myös suomalaisen demokratian pelisääntöjä vastaan. Puolue-elämä nähtiin mädännäisenä ja ulkoparlamentaarinen vaikuttaminen ”tervehdyttävänä”. Suorastaan jopa uhkailtiin otettavan oikeus omiin käsiin, jos järjestelmä ei kykenisi toimimaan. Liikkeen vaatimukset koskivat kommunistisen toiminnan kieltämistä, mutta sosiaalidemokraatit tunsivat myös itsensä uhatuiksi – eihän voinut tietää, johtaisiko yksi askel toiseen ja myös sosiaalidemokraattien vainoamiseen. Sosiaalidemokraattien tuki vallitsevalle järjestelmälle vankistui lapuanliikkeen noustua, ja sanat

'laillisuus', 'kansanvalta' ja 'demokratia' alkoivat toistua puolueen retoriikassa yhä useammin.²³ SDP löysi ennen pitkää itsensä samalta puolelta niin sanottua "laillisuusrintamaa" maalaisliiton, edistyspuolueen ja ruotsalaisen kansanpuolueen kanssa. Näin sosiaalidemokraattinen työväenliike olikin tiukasti puolustamassa sisällissodan voittajien luomusta. Kansakunnan eheytyminen näyttikin äkkiä nytkähtäneen eteenpäin – lapuanliikkeen tahattomalla myötävaikutuksella.

Lapuanliike luisui yhä tihentyvien laittomuuksien linjalle vuoden 1930 aikana. Liikkeen johto ei ottanut vastuuta yksittäisten kannattajiensa rötöksistä, mutta ei myöskään tuominnut niitä. Osansa saivat sosiaalidemokraatitkin: muun muassa eduskunnan varapuhemies Väinö Hakkila siepattiin ja kyyditettiin kesähuvilaltaan Teiskosta mukiloituna Pohjanmaalle kesällä 1930. Heinävetinen kunnanvaltuutettu Onni Happonen muilutettiin ja lopulta murhattiin. Sosiaalidemokraatteja närkästytti erityisesti se, että lapuanliikkeen rikoksia tuntui olevan kovin vaikea selvittää ja syyllisiä saattaa vastuuseen. Entisen presidentin K. J. Ståhlbergin ja hänen puolisonsa kyyditys kotoaan Kulosaaresta Joensuuun lokakuussa 1930 oli jonkinlainen kulminaatio: se herätti huomiota ulkomaita myöten ja heikensi merkittävästi lapuanliikkeen julkisuus kuvaa kotimaassa. Maltillisempi kannattajakunta alkoi irtautua kansanliikkeestä, oikeistoradikaalisin aines jäi.²⁴

Kommunistilakien tultua hyväksytyiksi voimansa tunnossa ollut kansanliike ei suinkaan lakkauttanut itseään vaan järjestäytyi Lapuan Liike ry:ksi marraskuussa 1930. Kuten sosiaalidemokraatit olivat ennakoineetkin, he olivat nyt liikkeen uusi vihollinen. Kokouksessa laadittu julkilausuma totesi sosiaalidemokraateista, että "niin kauan kuin ne säilyttävät marxilaisen materialistisen kantansa, [heitä] on pidettävä kommunismin juurena ja sen läheisinä liittolaisina ja auttajina". Isänmaallisten puolueiden yhteistyötä sosiaalidemokraattien kanssa oli siksi "pidettävä yhteisen asian peittämisenä".²⁵ Toisaalta lapuanliikkeen ärhentely ei purrut entiseen tapaan: maltillinen oikeisto, joka aluksi oli tukenut liikkeen päämääriä, katsoi sen tehtävän tulleen täytetyksi kommunistilakien myötä. Yhdistykseksi järjestäytynyt Lapuan

Liike ei myöskään enää ollut spontaani kansanliike, vaan poliittinen järjestö, joka tammikuun 1931 presidentinvaaleissa toimi aktiivisesti kokoomuksen ehdokkaan P. E. Svinhufvudin puolesta. Oli pelko, että liike yhdessä suojeluskuntien paikallisosastojen kanssa ryhtyisi väkivaltaisuuksiin, jos Svinhufvud ei voittaisi. Svinhufvud voitti tunnetulla tavalla K. J. Ståhlbergin kolmannella kierroksella täpärästi kahden valitsijamiehen erolla.²⁶

Tällaisen ilmapiirin vallitessa ei lopulta ole yllättävää, että kun loppuvuonna 1931 alkoi kiertää huhuja lapuanliikkeen kapina-aikeista, puoluejohtaja Tanner oli laillisuustahojen vastakampanjasta jopa paremmin informoitu kuin Sunilan maalaisliittolaisen (II) hallituksen kaksi kokoomusministeriä, joihin ei kokoomuksen lapualaissympatioiden vuoksi tässä asiassa luotettu. Maalaisliiton, ruotsalaisen kansanpuolueen ja edistyspuolueen piirissä, etenkin niiden lehdistöväen keskuudessa syntynyt salainen laillisuusjärjestö *Pro patria et lege*, Isänmaan ja lain puolesta, tiedotti Tannerille muun muassa kenraalimajuri K. M. Walleniuksen ja *Ajan Sanan* päätoimittajan, everstiluutnantti Arne Somersalon kiihotusmatkoista ympäri Suomea. Samaten sosiaalidemokraattiselle lehdistölle esitettiin pyyntö osallistua kampanjaan laillisuuden puolesta, toki karttaen suojeluskuntien vastaista ”turhaa sanoilla ärhentelyä”.²⁷ Tällaiseen kampanjaan sosiaalidemokraatteja ei tarvinnut kahta kertaa pyytää.

Mäntsälän kapina maaliskuussa 1932 oli lapuanliikkeen ja samalla suojeluskuntien politikoinnin loppunäytös. Tässä ei ole syytä syventyä itse kapinaan, vaan pohtia sen merkitystä sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen, eheytyksen ja demokratian kannalta. Kapinahan lähti liikkeelle sosiaalidemokraattien kansanedustajan Mikko Erichin puhetilaisuuden estämisestä Ohkolan työväentalolla (itse kapina siirtyi Mäntsälän suojeluskuntatalolle). Kapinalliset myös lähettivät presidentille sähkeen, jossa sanottiin, että ”punainen marxilainen sosialidemokratia” oli kukistettava, tai sitä suojelevaa valtiovaltaa uhkaisi hävitys.²⁸ Viikon kestäneen kapinan jälkeen Lapuan Liike ry. kuitenkin lakkautettiin samojen tasavallan suojelulakien perusteella, joita alkuperäinen lapuanliike oli ajanut kommunisteja vastaan, ja

kapinaan osallistuneet suojeluskuntajohtajat menettivät virkansa. Toisaalta myönnytyksenä lapualaisille laittomuuksiin tiukasti suhtautunut sisäministeri Ernst von Born (ruots.) painostettiin eroamaan. Tuomitut kapinajohtajat saivat armahduksen vain muutaman kuukauden vankeuden jälkeen.

Vaikka kapinan jälkiselvittely jätti oikeudenmukaisuuden kannalta toivomisen varaa (verrattuna sisällissotaan osallistuneiden punaisten rivimiestenkin rankaisemiseen), mistä sosiaalidemokraatit luonnollisesti huomauttelivat, kapinan kukistuminen oli demokratian kannalta voitto. Ulkoparlamentaarinen painostus, uhkailu ja voimankäyttö eivät toimineet Suomessa, eivätkä suuret kansanjoukot vihanneet kansanvaltaista järjestelmää samalla tavoin kuin kapinajohtajat, jos ollenkaan. Hieman pidemmällä tähtäyksellä kapina merkitsi käänteisesti voittoa myös eheytymiselle, sillä se vieraannutti entisestään suomalaisten enemmistöä äärikansallismielisestä ajattelusta, ehkä jopa sisällissodan jälkeisestä valkoisen Suomen ideaalista. Suojeluskuntien politikointi laimeni samalla, kun sen jäsenistön sosiaalinen jakauma alkoi vähitellen muuttua kohti väestön yleistä sosiaalista jakaumaa. Keväällä 1934 suojeluskuntajärjestö sidottiin uuden aluejärjestelmän kautta tiukemmin armeijaan ja maanpuolustukseen.²⁹ Kapinan raunioilta syntyi kyllä uusi äärioikeistolainen ryhmittymä, Isänmaallinen kansanliike (IKL), mutta sen rekisteröinti puolueeksi kytki sen parlamentaariseen järjestelmään. Koska IKL:n saamat äänet olivat käytännössä myös pois kokoomukselta, oikeiston painoarvo eduskunnassa ei noussut, pikemminkin päinvastoin.³⁰ Äärioikeiston momentum Suomessa oli menetetty, ja sen kenttä sirpaloitui merkitykseltään vähäisiksi pieniksi fasisistisiksi tai semifasisistisiksi järjestöiksi, kuten Silvennoinen, Tikka ja Roselius ovat osoittaneet.³¹

Mäntsälän ”henkeä” ei silti heti puhallettu sammuksiin. Sosiaalidemokraatit saivat huomata sen ns. Tampereen lippujupakassa. Sosiaalidemokraattien hallitsema Tampereen kaupunginhallitus kielsi julkisten rakennusten liputuksen vapaussodan päättymisen 15-vuotispäivänä 16. toukokuuta 1933. Jo yksin tämä närkästytti oikeistopiirejä, mutta vielä enemmän ne suuttuivat, kun kaupun-

gin johto salli toukokuun lopussa sosiaalidemokraattien liputtaa Hämeenkadun puolueen ja Suomen lipuin puoluekokouksensa ajaksi. Kokouspäivänä helatorstaina Pohjois-Hämeen suojeluskuntapiirin upseerit, 152 miestä piiripäällikkönsä everstiluutnantti Aaro Pajarin johdolla marssi vaatimaan puoluelippujen poistamista, ilman aseita kuitenkin. Kaupungin poliisimestari ei vaatimuksiin suostunut. Yllytetty ”nuoriso” oli jo edellisenä iltana kaatanut lipputangot, mutta puoluekokousväki oli nostanut ne pystyyn. Nyt suojeluskuntalaiset ottivat puoluelippuja väkisin pois. Syntyi nujakoita ja kiviäkin lenteli. Kun viimein kaupungin poliisi esitti sosiaalidemokraateille pyynnön lippujen poistamisesta, puoluejohto suostui ja otti itse loput liput alas tilanteen rauhoittamiseksi.³²

Lippujupakka sai suurta huomiota, kuten myös tapahtuman jälkiselvittelyt. T. M. Kivimäen edistyspuoluelainen vähemmistöhallitus, joka pysyi pystyssä paljolti sosiaalidemokraattien tuella, kokoontui tapauksen tiimoilta jo samana päivänä ja halusi suojeluskuntien johdon erottavan piiripäällikkö Pajarin. Presidentti Svinhufvud ei pitänyt sitä tarpeellisena. Suojeluskuntien päällikkö Lauri Malmberg kutsui poliittisen paineen alla Pajarin puhuteluun. Siinä kaikki. Kun Tanner elokuussa 1933 sanoi puheessaan suojeluskuntajärjestöä ”diktatuurimpiesten” soluttamaksi ja sen tähtäävän demokratian hävittämiseen, hän sai painokanteen ja 20 päiväsakon tuomion perättömistä väitteistä. Sosiaalidemokraatit vaativat Pajaria ja muita upseereja asetettavaksi syytteeseen, ja viimein niin tapahtui oikeuskanslerin aloitteesta syyskuussa 1933. Maaliskuussa 1934 sotaylioikeus tuomitsi Pajarin kotiaarestiin 20 päiväksi ja kahdeksalle muulle upseerille kirjallisen muistutuksen. Tuomiot olivat siten paljon Tannerin saamaa lievempiä. Sosiaalidemokraattinen lehdistö otti tapauksesta ja sen selvittelyn vaiheista kaiken poliittisen hyödyn irti.³³ Sen verran vaikutusta jupakalla oli, että presidentti ja hallitus painostivat Malmbergin pitkälle virkavapaalle vuoden 1934 alusta.

Aitosuomalaisia eheyttäjiä

Jako valkoisiin ja punaisiin tai voittajiin ja hävinneisiin ei ollut ainoa sotienvälisessä Suomessa. Toinen jakolinja oli kielipoliittinen. 1920-luvun alkuvuosina säädetyt kielilait (koskien muun muassa virkamiesten kielitaitoa, kouluopetusta, silloista valtionyliopistoa eli Helsingin yliopistoa, kaksikielisiä kuntia) eivät tyydyttäneet sen paremmin ruotsin- kuin suomenkielisiäkään. Suhdautuminen ruotsin kieleen vaihteli porvarillisen puolen sisällä ja johti eduskunnassa ruotsalaisen kansanpuolueen eristäytymiseen ja liittoutumiseen monissa kysymyksissä sosiaalidemokraattien kanssa. 1920-luvun puolivälistä alkaen kielitaistelu kiihtyi, kun niin sanottu aitosuomalainen liike alkoi vaatia (itse määrittelemiensä) ruotsinkielisen väestön etuoikeuksien purkamista ja julkishallinnon suomalaistamista. Aitosuomalaisten liitto perustettiin aiemmin syntyneiden paikallisten aitosuomalaisten kerhojen pohjalle vuonna 1926, mutta aitosuomalainen liike oli kokonaisuudessaan tätä järjestöä laajempi.³⁴ Aitosuomalaisten liiton lisäksi siihen voi lukea useimmat sotienvälisen ajan kansallismielisistä järjestöistä, joista kielipoliittisesti ja muutenkin ärhäkkäin oli Akateeminen Karjala-Seura (AKS).

Aitosuomalainen liike tavoitteli kansallisen eheytyksen hengessä myös sosiaalidemokraattien kannatusta. Jos kansallinen, suomenmielinen porvaristo ja työväestö lähentyisivät toisiaan, vahvistuisi rintama ruotsalaisuutta vastaan. SDP ei aitosuomalaisuudelle lämmennyt.³⁵ Puolueen johtajistoon kuuluneen J. W. Kedon arvosteltua aitosuomalaisia hallitusmuodon vastaisesta toiminnasta *Aitosuomalaisen* nimimerkki Seppo kommentoi, että sosiaalidemokraattienkin tulisi ymmärtää, ettei kansallistunto vähääkään heikennä laillista työväenliikettä samalla, kun se on varma rokote kommunismia vastaan.³⁶ SDP:llä oli sekä pragmaattisia että ideologisia perusteita kannattaa kielisopua. Ensinnäkin puolueen riveissä toimi runsaasti myös ruotsinkielisiä. Toiseksi puolueen yhteistyö eduskunnassa ruotsalaisten kanssa mahdollisti toiminnan muita oikeistopuolueita vastaan silloin, kun sosiaalidemokraattien oma parlamentaarinen voima

ei siihen riittänyt. Sosiaalidemokraattien poliittinen asema muistutti oikeiston paineessa kielivähemmistön asemaa, ja työväen etujen heikentäminen oli samastettavissa kielivähemmistön etujen heikentämiseen. Lisäksi kielikysymyksessä kiivaimmat olivat samalla yleensä kiivaita vasemmistovihassa.

Kielitaistelun keskiöön nousi 1920-luvun loppupuolella Helsingin yliopiston suomalaistaminen. Sosiaalidemokraatit eivät siitä innostuneet. Aitosuomalaiset ylioppilaat edustivat valtaosin vasemmistovastaisia valkoisen Suomen arvoja, eikä yliopistolla kokonaisuudessaan ollut työväenluokalle kovin suurta merkitystä. Tunnettu on Tannerin myöhempi toteamus eduskunnassa yliopiston suomalaistamisesta, että se oli Suomen työväenluokalle ”kuudennen luokan kysymys”.³⁷ Sosiaalidemokraattisten ylioppilaiden Akateemisen Sosialistiseuran huhtikuussa 1932 kielikysymyksen tiimoilta järjestämässä avoimessa keskustelutilaisuudessa totesi alustajana toiminut kansanedustaja Hannes Ryömä, että yliopiston suomalaistaminen ei ole tarpeen ja että suomenkielisille ylioppilaille on päinvastoin hyötyä siitä, että kuuntelevat joitakin ruotsinkielisiä luentoja. Sitä paitsi, oli alustaja lisännyt, työväestön kannalta oli samantekevää, olivatko sen sortajina suomalaiset vai ruotsalaiset.³⁸

Vuonna 1922 perustettu Akateeminen Karjala-Seura oli alkuvuosinaan suuntautunut vahvasti kansakunnan eheyttämiseen kielipolitiikan ja heimotyön ohella. Ylioppilasjärjestö näki tehtäväkseen kansalaissodan haavojen parantamisen ja sillan rakentamisen suomalaiseen työväestöön. Suomalainen työmies oli kansalliselta kannalta arvokkaampi kuin ruotsinkielinen yläluokka, joka oli myös kielivihollinen. Eheytystehtävä sopi juuri ylioppilaille, joiden oli asetettava puolue- ja luokkataistelujen yläpuolelle, kuten AKS:n alkuaikojen ideologian muotoilija, varapuheenjohtaja Niilo Kärki esitti ”linjanvetopuheessaan” alkuvuonna 1924. Martti Haavio puhui itsenäisyyspäivän juhlapuheessaan vuonna 1924 vapaussodan haavojen umpeuttamisen tärkeydestä samalla, kun näki koko sodan syntyneen ”itäisen vihamiehemme kavaluuden takia”. Vilho Helanen puolestaan lausui AKS:n vuosijuhlissa 1925 kuuluisat sanansa, kuinka ”[m]e olemme myöskin

pesseet silmistämme pahan unen valkoisista ja punaisista, joita ei mikään mahti maailmassa enää muka yhdistää voi”. Punaisista tosin kommunistit rajattiin eheytyksen ulkopuolelle: raja porvarien ja sosialistien välillä oli siirrettävä kulkemaan kommunistien ja kaikkien muiden välillä.³⁹

AKS:n eheytykslinja oli kuitenkin enemmän aatteellinen ideaali kuin toimenpideohjelma, sillä käytännön toimiin ajatus ei koskaan ehtinyt edetä. Seuran alkuvuosien aatemaailmassa näkynyttä ruutulaista valtiososialismia voi tietyllä tavalla pitää kansallisen eheytyksen poliittisena päämääränä, mutta ei siitä ollut eheytyksen askelmerkeiksi. Eheytysspuheen innokkuuden perusteella olisi luullut Tannerin sosialidemokraattisen hallituksen hyvinkin vastanneen odotuksia, mutta näin ei ollut. AKS pettyi siihen, ettei Tannerin hallitus ollut lainkaan kiinnostunut kielij- ja suomalaisuusasiasta, vaan päinvastoin teki eduskunnassa edelleen yhteistyötä ruotsalaisen kansanpuolueen kanssa. Syytä pettymykseen oli siinäkin, ettei eheytysspuhe ollut herättänyt mitään vastakaikua työväenliikkeen piirissä. 1920-luvun lopulla järjestön eheytysspuhe alkoikin laimeta. Samoin hiipui eheytykseen liittynyt valtiososialismin aate, jolloin AKS:n keskeisiksi aatesisällöiksi jäivät aitosuomalaisuus, kommunisminvastaisuus, ryssäviha, Suur-Suomi- ja heimoaate.

Eheyttäminen jopa ajatuksen tasolla kävi vaikeammaksi ilmapiiirin kiristyessä vuoden 1929 loppupuolella lapuanliikkeen noustua esiin. Saman vuoden itsenäisyyspäivän puheessaan Martti Haavio totesi ensin kansan olevan eduskunnassa polviltaan ”sosialistis-ruotsalais-kommunistisen kolmiliiton” edessä, mutta päätyi kuitenkin toivomaan Suomen nuorison tien käyvän ruotsalaisten ohitse sosiaalidemokraatteihin, jotka voivat ”olla reiluja suomalaisia, kun tulee tiukka paikka”.⁴⁰ Kuvaavasti Haavion puheen sisältävän *Suomen Heimon* numeron kannessa on Vihtori Kosolan tervehdys, jossa vaaditaan 12 vuotta aiemmin aloitetun vapaustaistelun viemistä voitokkaaseen loppuun ja bolševismin kitkemistä. Vuoden 1930 alussa vt. puheenjohtaja Erkki Virta katsoi tärkeiden yhteiskunnallisten ja valtiollisten kysymysten vaativan suomalaiskansallista yhteisrintamaa, jossa

sosiaalidemokraatitkin olisivat mukana.⁴¹ Asia liittyi tietenkin valmisteilla olleisiin kommunistilakeihin. Puhe kansan eheyttämisestä ja yhteistyöstä sosiaalidemokraattien kanssa kuitenkin väheni *Suomen Heimossa* vuoden 1930 aikana. Vielä syyskuussa pakinoitsija Lautamies eli Urho Kekkonen pelkäsi, että se "[m]iehetön sosialidemokraattien vainoaminen, jos sille ei esteitä panna, tulee tekemään tehtävänsä" eli johtamaan maltillisen työväenliikkeen äkkijyrkälle kannalle.⁴² Pakina jäi lehdessä Kekkonen viimeiseksi, sillä AKS:n johdon kääntyessä lapuanliikkeen kannattajiksi hän ja muut laillisuuden kannattajat, kuten Haavio, lakkasivat kirjoittamasta lehteen ja Mäntsälän kapinan myötä erosivat AKS:stä kokonaan.

AKS:n johtoa oli Mäntsälän kapinan jälkeen mukana perustamassa Isänmaallista kansanliikettä, jonka ohjelma oli paljosta velkaa AKS:n ohjelmalle. Puolueeksi perustetun IKL:n oli tosin loivennettava AKS:n jyrkimpiä kantoja esimerkiksi kielipolitiikan suhteen. AKS:n ei sen sijaan tarvinnut loiventaa mitään. Sen uusi fasismia liehittävä aatemaailma toi eheytyksen uudella tavalla takaisin. IKL:n *Ajan Suunta* -lehteen siirtyvä *Suomen Heimon* entinen päätoimittaja Rauno G. Kallia kirjoitti vuoden 1933 lopulla, että "kansallisesti valveutuneen nuorison" tärkein tehtävä oli "suomalaisen *työmiehen voittaminen takaisin Isänmaalle*" (kursivointi alkutekstissä). Isänmaallisen nuorison oli käytävä "vakavaan kamppailuun vasemmiston kanssa työmiehen sielusta, hänen pelastamiseksi väärän kansainvälisyyden lumosta ja puoluepaaviensa kiskonnasta". Tukea tähän vaikeaan työhön oli turha odottaa miltään taholta IKL:ää lukuun ottamatta. Myös porvaripuolueet tulisivat suhtautumaan siihen kylmäkiskoisesti, toiset siksi, että pitivät yritystä toivottomana, toiset siksi, että se häiritsisi puolueiden nykyistä tasapainotilaa, mutta ennen kaikkea siksi, että se väistämättä aiheuttaisi jonkin verran "mieltenkuohua kansassa" ja olisi siksi myös leimattavissa levottomuuden aiheuttamiseksi.⁴³

Vilho Helasen paatoksellinen puhe AKS:n itsenäisyysjuhlassa 1933 ei peittele uutta ideologiaa. Helanen kuulee maassa vain hädän ja tuskan ääniä ja kaiken lävitse pauhaavan kansanluok-

kien keskinäisen katkeruuden ja vihan. Vallitseva kansanvaltainen järjestelmä ei voi nostaa kansaa voimakkaaksi: "[v]ain yksilöjen elävä yhteistahto ja ehdoton alistuminen palvelemaan korkeimpaansa – kokonaisuutta – johtavat kansalliseen voimaan". Yhteistahto ja yksilön alistuminen julistavat "jo aivan toista maailmankatsomusta, täysin vastakkaista vallitsevalle järjestelmälle, joka yrittää huumata suuret kansanjoukot huutamalla itään ja länteen yksilön vapautta ja yksilön oikeuksia". Mutta Suomen korpivaelluksen päätepisteessä on "kansallisen yhtymisen ja valtakunnallisen voiman luvattu maa". Siksi AKS viittooi kaikkia kansanluokkia "nousemaan, yhtymään ja lähtemään isänmaallisen ylösnousemuksen tielle". Pian marssittaisiin kohti uutta päivää soihtujen julistaessa, että "kansakokonaisuus on ylin ja isänmaa on kaikki". Silloin vanha järjestelmä olisi mennyt kalua.⁴⁴

Sosiaalidemokraatit suhtautuivat AKS:n eheytyspuheeseen penseästi jo 1920-luvulla, ja järjestön siirtyessä yhä enemmän oikealle pienimmätkin mahdollisuudet lähentymiseen olivat menneet. Puhe työläisten "voittamisesta isänmaalle" kuulosti siltä, kuin oikeisto olisi tahtonut täydentää vuoden 1918 voittoon vielä työläisten vapaiden ajatustenkin kukistamisella. Koska AKS:n eheytytys ei koskaan edennyt konkreettisiin toimiin puheidon ja kirjoitusten lisäksi, se ei noussut miksiäkään suureksi kannanottojen aiheeksi työväenliikkeen sisällä. Sitä paitsi eheyttäjät eivät työläisten näkökulmasta näyttäneet itsekään elävän oppinsa mukaan, sillä kansallismieliset ylioppilaat toimivat innokkaina lakonmurtajina tai murtajien värväreinä aikakauden suurissa lakoissa (muun muassa lähes vuoden kestäneessä satamalakossa vuosina 1928–1929). Mäntsälän kapinan jälkeinen AKS:n puhe luokattomasta yhteiskunnasta ja itsensä uhraamisesta kansakokonaisuuden⁴⁵ hyväksi oli jo täysin toivotonta työväestön suosion kalastelua ja heijasti ehkä enemmän järjestön tarvetta ideologiansa uudelleen määrittelyyn kuin todellista pyrkimystä kansakunnan eheytykseen.

Sosiaalidemokraatit ja Itsenäisyyden Liitto

Toisin kuin useimmat muut kansallismieliset järjestöt Itsenäisyyden Liitto (IL) oli kielipoliittisesti neutraali. IL syntyi aluksi ylioppilasjärjestönä, mutta muuttui pian yleiseksi kansalaisjärjestöksi. Jos suojeluskuntajärjestöä ei oteta huomioon, IL oli sotienvälisen ajan kansallismielisistä järjestöistä suurin: enimmillään vuonna 1931 sillä oli runsaat 9000 jäsentä (AKS:ssä oli koko sen historian aikana runsaat 4000 jäsentä).⁴⁶ IL:n perusti vuonna 1924 Erkki Räikkönen, joka oli myös AKS:n alkuperäisiä perustajia mutta joka oli eronnut AKS:stä vastalauseena sen omaksumalle kielilinjalle ja osin henkilötason ristiriidoistakin johtuen. Räikkönen ei ollut muodollisesti Liiton johdossa, vaan ainoastaan johtokunnan eli hallituksen jäsen.⁴⁷ Hän oli kuitenkin Liitossa näkyvä vaikuttaja, sillä hän päätoimitti vuonna 1926 aloittanutta järjestön lehteä *Itsenäinen Suomi*, jota hän aluksi kustansi omilla rahoillaan. Syntytaustansa vuoksi IL:lla oli alusta pitäen huonot suhteet AKS:aan, ja järjestöt nokkivat jatkuvasti toisiaan lehtiensä palstoilla.

Jo IL:n perustamiskokouksessa sen valtuuskuntaan liittyi niin sanottuna seniorijäsenenä (IL oli tuolloin vielä muodollisesti ylioppilasjärjestö) sosiaalidemokraattien kansanedustaja, arkeologi Julius Ailio. Liiton ohjelma ei kuitenkaan ollut vielä täysin muotoutunut, ja SDP:ssä tunnetun epäluulon takia Ailion oli pian erottava. Kun *Itsenäinen Suomi* alkoi ilmestyä, myös Liiton ohjelma alkoi kirkastua. Tärkeimmäksi tehtäväksi lehti (käytännössä Räikkönen) asetti ”kansamme eheyttämisen”. Eheytyks käsitte myös ruotsinkielisen väestönosan, jonka tietoja ja taitoja tarvittiin ”siihen luovaan ja rakentavaan työhön, jonka tarkoituksena on säilyttää Suomi itsenäisenä valtakuntana”. Eheyttäminen tapahtuisi vahvistamalla isänmaanrakkautta koko kansan keskuudessa ja herättämällä yhteenkuuluvaisuuden tunnetta eri kansankerrosten välillä. Yhteiskuntaluokkien lähentäminen toisiinsa oli ratkaisevampaa Suomen tulevaisuudelle kuin aitosuomalaisuus koskaan saattoi olla. Inkeriläistäustaisen Räikkösen vaikutuksesta myös heimotyö oli ohjelmassa mukana, mutta sitä

voitiin edistää vain rauhanomaisin keinoin, tekemällä tunnetuksi Karjalan ja Inkerin oloja ja kohottamalla itäkarjalaisten ja inkeriläisten sivistystä.⁴⁸

Ohjelma näytti olevan sosiaalidemokraateillekin mahdollista allekirjoittaa. Vuonna 1926 IL:n valtuuskuntaan liittyi SDP:n kansanedustaja, toimittaja Reinhold Swentorzetski (myöhemmin Svento). IL jopa julkaisi Swentorzetskin kirjan *Politiikan taito* ja sai näin sen julkaisemisesta näytön eheytykslinjastaan. Kaiketi Svento oli myös etsinyt turhaan teokselleen kustantajaa.⁴⁹ Swentorzetskin perässä valtuuskuntaan tulivat seuraavana vuonna myös Väinö Hupli, joka oli tuolloin Tannerin hallituksen ministerinä, kansanedustaja Artturi Aalto ja *Suomen Sosiaalidemokratian* päätoimittaja Anton Huotari. SDP kokonaisuutena ei silti lämmennyt IL:lle, jota pidettiin kuitenkin porvarillisena kansalaisjärjestönä. Puoluesihtööri K.H. Wiik kirjoitti IL:n eheyttämislinjasta, että siinä porvaristo esitti oman luokkaetunsa ”kansan yhteisetuna”. Wiikin mukaan jotkut nuoremmat mainitun liiton toimihenkilöistä saattoivat sen hyvässä uskossa ottaa todestakin, mutta toiset esittivät asiat tietoisesti väärin. Jos työväki saataisiin uskomaan ”yhteisiin etuihin”, se kahlehtisi työväen luokkavoimaa ja porvaristo voisi istua rauhassa. Joitakin uudistuksia voisi porvaristo sen jälkeen myöntää, mutta ei niitäkään kiitokseksi siitä, että työväki oli luokkataistelusta luopunut.⁵⁰

Juuri Wiik oli se, joka jyrkimmin vastusti sosiaalidemokratien osallistumista IL:n toimintaan ja vaikutti sosiaalidemokratien lähtöön järjestöstä. IL:n valtuuskuntaan kuuluneet sosiaalidemokraatit erosivat järjestöstä alkuvuonna 1929. Muodollisena eron syynä oli jo pääministeriksi tällä välin nousseen Oskari Mantereen Liiton itsenäisyysjuhlassa 1928 pitämä, vuoden 1918 tapahtumia käsitellyt ja työväestöä loukannut puhe.⁵¹ IL:n eheyttämislinja koki tässä takaiskun, mutta toisaalta Liiton alkujaan sitenkin melko oikeistolainen pohjavire pääsi puhaltamaan rehellisemmin esiin. Väinö Tanner ja Väinö Wuolijoki esiintyvät *Itsenäisen Suomen* avustajien luettelossa vuoden 1930 alkuun, mutta se lieene ollut tahaton (ellei julkaisijan puolelta peräti tahallinen) jäänne. Lehteen he eivät kuitenkaan kirjoittaneet.

Sosiaalidemokraattien lähdön jälkeen kommunismin vastustaminen nousi etualalle IL:n propagandassa ohitse kansakunnan eheyttämisen ja yleisisänmaallisuuden. Lapuanliikkeen nousun myötä loppuvuonna 1929 myös Itsenäisyyden Liitto alkoi siirtyä oikealle, aivan kuten oli tapahtunut AKS:ssä. Tuolloin *Itsenäisen Suomen* päätoimittaja Erkki Räikkönen ryhtyi taistoon IL:n johtokunnan enemmistöä vastaan, jotta Liitto olisi ottanut ohjelmaansa kommunismin vastustamisen erityiskohdaksi. Päätoimittajana hän aloitti *Itsenäisessä Suomessa* jyrkän kommunisminvastaisen kirjoittelun marraskuussa 1929.⁵² Johtokunta kannatti *Itsenäiselle Suomelle* toimitusneuvostoa, jolla olisi enemmän sananvaltaa lehden sisältöön. Linjaerimielisyys ratkaistiin liiton puheenjohtajan valinnassa vuosikokouksessa helmikuussa 1930, kun Räikkönen itse asettui ehdokkaaksi. Voi olla, kuten pahat kielet AKS:ssä tiesivät kertoa, että Räikkönen oli erityisesti kutsuttanut paikalle kannattajiaan. Puheenjohtajan vaalissa Räikkönen sai 44, ”anti-räikkösläisten” poliittisesti maltillinen Ensio Kytömaa 20 ääntä. Valinnan jälkeen Kytömaata kannattaneet johtokunnan jäsenet jättivät paikkansa vapaiksi, jolloin myös johtokunta täyttyi äänestyksissä räikkösläisistä.⁵³ Räikkösen toimiessa näin sekä Liiton puheenjohtajana että *Itsenäisen Suomen* päätoimittajana järjestön lapualaismielisyys oli kaikille selvää. Varmemmaksi vakuudeksi elokuussa 1930 Kansallisteatterissa järjestetyssä lapuanliikkeen tukikokouksessa Räikkönen valittiin lapuanliikkeen erityisen Helsingin toimikunnan sihteeriksi.

Kommunisminvastaista taistelua edusti *Suomalainen työmieh*-lisälehden julkaiseminen *Itsenäisen Suomen* liitteenä ja myös erillispainoksena toukokuussa 1930. Valistuksellisia keinoja työväestön vieroittamiseksi kommunismista oli terästettävä, kun oli käynyt selväksi, ettei kansakunta yleisesti hyväksynyt lapuanliikkeen ”suoria” keinoja. Kuten *Itsenäisen Suomen* pääkirjoitus totesi, ”[s]anottavasti muita keinoja kommunismin rajoittamiseksi kuin valistuksellinen toiminta ei nyt juuri ole käytettävissä”. Suomalainen työmieh oli tarkoitettu jaettavaksi ”lähinnä kommunisteillemme, mutta myös kommunistisessa ympäristössä eläville isänmaallismielisille työläisille ja muille kansalaisille”.⁵⁴

Lehden sisältö todisteli ei suinkaan suomalaisen työmiehen hyviä vaan venäläisen lajitoverin vielä paljon huonompia olosuhteita. Kuukautta myöhemmin kerrottiin, että *Suomalaisen työmiehen* 30 000 kappaleen painoksesta oli jäljellä enää tuhatkunta. 17 000 kappaletta oli lähetetty postitse ”eri tahoilta hankittujen osoitteiden mukaan”. Helsingin esikaupungeissa lehteä oli jaettu muutamia tuhansia kappaleita.⁵⁵ Lisälehteä ilmestyi kaikkiaan neljä numeroa toukokuuhun 1931 mennessä.

Kaikki eivät IL:n käännettä oikealle hyväksyneet. Syksyllä 1930 Liiton valtuuskunnasta erosi sen edistyspuoluelaisia ja maalaisliittolaisia jäseniä, mikä oli ehkä helpotuskin Räikkösen linjalle. *Itsenäinen Suomi* tuki avoimesti Svinhufvudin valintaa presidentiksi, minkä vuoksi Liittoa arvosteltiin luopumisesta sitoutumattomuudestaan. Mäntsälän kapinan kommentointi tuotti *Itsenäiselle Suomelle* painokanteen. Lehden pääkirjoitus väitti (Sunilan) hallituksen suojelevan ”sosiaalidemokraattien siipien suojassa” käytyä isänmaanvastaista kiihotusta ja piti hallitusta syyllisenä tilanteen kärjistymiseen. Hallitus oli myös jättänyt käyttämättä ainoan todellisen keinonsa kriisin laukaisemiseksi eli eroamisen, kun taas kaikki ansio konfliktin ratkaisusta kuului yksin tasavallan presidentille.⁵⁶ Oikeus päätyi antamaan tasavallan suojelulain perusteella lehdelle kuukauden julkaisukiellon ja sakkoja Räikköselle. Viimeistään nyt IL:n poliittinen linja oli kaikille selvää. Liiton jäsenmäärä väheni niin, että se oli vuoden 1933 lopussa runsaat 5000, neljätuhatta vähemmän kuin pari vuotta aiemmin. Nämä ja muut Räikkösen ”huseeraukset” (kuten mukanaolo IKL:n perustamisessa) aiheuttivat IL:ssa lopulta niin paljon arvostelua, että Liiton vuosikokouksessa 1934 Räikkösen oli luovuttava puheenjohtajan tehtävistä.⁵⁷

Lopuksi

Kaukonäköisimmät päättäjät ymmärsivät jo varhain, että sisällissodan luoman railon umpeen kurominen oli maan tulevaisuuden kannalta välttämätöntä. Se oli välttämätöntä myös vasta

pystytetyn demokratian toimivuuden kannalta: kansanvaltaan sitoutuminen oli eri tavoin vaikeaa niin hävinneille (kenen valtaan sitoutua?) kuin voittajille (miksi luovuttaa vallasta tuumakaan tappion kärsineille?). Esteitä kansakunnan eheytykselle oli paljon: hävinneiden katkeruus, voittajien ylimielisyys ja tarve varmistaa sotilaallinen voitto myös aatteellisesti luomalla uusi, ”vapaussodan” ympärille rakentunut isänmaallisuus; tuhansien punavankien tilanne, jonka voittajat ja hävinneet näkivät eri tavoin; vasemmiston tuntemus olostaan kontrollikoneiston alaisuudessa ja oikeiston pelko siitä, että tuo kontrolli ei pidä. Keskeinen osa kontrollikoneistoa oli suojeluskuntajärjestö. Sosiaalidemokraattinen työväenliike näki eheytyksen omalta kannaltaan: toisaalta oli pidettävä kiinni hävinneiden kunniaista, toisaalta oli raivattava poliittista toimintatilaa uudessa, vaikeassa tilanteessa, mikä edellytti usein myös yhteistyötä voittaneen osapuolen kanssa. Jälkimmäistä tavoitetta palveli myös pesäeron tekeminen kommunisteihin.

Kansallismielisen oikeiston piirissä eheytyks nähtiin ennen kaikkea projektina, jossa työväestö tahdottiin houkutella samojen (valkoisen Suomen) isänmaallisten ja kansallismielisten arvojen taakse. Viime kädessä kysymys nähtiin myös kansakunnan turvallisuuden kannalta tärkeäksi: yhtenäinen kansa olisi vahvempi itäistä uhkaa vastaan. Keskeisten kansallismielisten järjestöjen AKS:n ja IL:n alkuperäisiin ohjelmiin kuului vahvasti eheytyks. Lapuanliikkeen esiinmarssi muutti kuitenkin ratkaisevasti näiden järjestöjen ideologioita, jolloin halut sillanrakentamiseen työväenliikkeen suuntaan haihtuivat ja eheytykspuhe lakkasi. Lapuanliikkeen radikalisoitumisen ja Mäntsälän kapinan myötä myös nämä järjestöt radikalisoituivat – jopa niin, että ne ajoivat lopulta itse itsensä oikeistoradikaaliin marginaaliin, missä niiden todelliset vaikutusmahdollisuudet sekä eheytykseen että havaitsemiensa demokratian valuvikojen korjaamiseen vain heikentyivät.

Kansallismielisten piirien eheytykspuhe ei purrut sosiaalidemokraatteihin sen paremmin kuin työväestöön yleensä lukuun ottamatta sosiaalidemokraattien piipahdusta maltillisen vaiheen

IL:ssa. Kansallismieliseen eheytykseen liittynyt nationalismi oli jo sinänsä vastakkaista työväenaatteen perinteiselle internationalismille, mutta eheytyspuheen sisältö ja luonne eivät yksinkertaisesti puhutelleet työväestöä. Tärkeimpänä syynä siihen oli näköharha, joka johtui näiden piirien epäluulosta kaikkea vasemmistolaisuutta kohtaan. Se peitti näkyvistä sen, että sosiaalidemokraattinen puolue oli pitkin matkaa vuoden 1918 jälkeen muuttunut radikaalista vallankumouspuolueesta parlamentaariseksi reformipuolueeksi, joka jo 1920-luvun alkupuoliskolla asemoi itsensä vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puolustajaksi, ei sen kaatajaksi. 1930-luvun alussa sosiaalidemokratia oli vallitsevan demokratian säilyttämisen kannalla jopa enemmän kuin itseään isänmaallisina pitäneet järjestöt, jotka tavoittelivat yhteiskuntajärjestelmän muutoksia (esimerkiksi yhden miehen vaalipiirejä, presidentin valtaoikeuksien lisäämistä, fasismin korporatiivista hallintoa, kuka mitäkin), jotkut jopa aseellisin keinoin, kuten Mäntsälän kapina ja sen saama tuki kansallismieliseltä kentältä osoitti. Kun valkoinen valta sisällissodan jälkeen katsoi puolustavansa järjestäytyntä yhteiskuntaa ja punaiset nähtiin sen horjuttajina, 1930-luvun alkupuolella tilanne oli kääntynyt osittain toisin päin: sosiaalidemokraattinen työväenliike halusi säilyttää olemassa olevan kansanvallan, jota kansallismielinen radikalismi puolestaan halusi muuttaa.

Tämä esitys ei ulotu 1930-luvun alkuvuosia pidemmälle, mutta muutama sana lopuksi siitä tosiasiallisesta eheytymisestä, joka lopulta päättyi talvisodan ”ihmeeseen”. Sosiaalidemokraattien 1930-luvun mittaan kasvanut ”isänmaallisuus”, joka oikeistossakin pantiin merkille, johtui enemmän ajankohdan muutoksista kuin mistään tietoisesta eheytyksestä. Suojeluskuntalaitoksen yhteiskunnallisen roolin muuttuminen 1930-luvun puolivälistä alkaen sisäisen rauhan turvaajasta maanpuolustusjärjestöksi oli yksi tekijä, suomalaisuusaatteen terävimpien kulmien pyöristyminen ja äärioikeiston marginalisoituminen toinen, sosiaalidemokraattien oma vaalimenestys (78, 83 ja 85 paikkaa vuosina 1933, 1936 ja 1939) kolmas ja kansainvälisen tilanteen kiristyminen neljäs, vain muutamia mainitakseni. Toki myös aika oli

hieman ehtinyt parantaa sisällissodan haavoja. A. K. Cajanderin punamultahallituksen valtaantulo keväällä 1937 osoitti, että myös yhteiskunta laajemmin oli muuttunut.

Viitteet

- 1 Soikkanen T. 1984.
- 2 Kannisto 2016.
- 3 Roselius 2013, 9.
- 4 Alapuro 1999, 99–102.
- 5 Vain vuoden 1929 vaaleissa SDP jäi 59 edustajanpaikallaan yhtä paikkaa pienemmäksi kuin Maalaisliitto. SDP palasi suurimmaksi jo seuraavan vuoden ennenaikaisissa vaaleissa.
- 6 Tanner 1949, 163.
- 7 Kettunen 2018, suullinen tiedonanto.
- 8 Ks. esim. Jussila, Hentilä & Nevakivi 2009, 148–151.
- 9 Kannisto 2016, 169.
- 10 Kesäkuun 1918 alkupuolella vankileireillä oli vielä noin 74 000 vankia. Myöhemmin samassa kuussa noin 60 prosenttia siihen mennessä annetuista tuomioista muutettiin ehdollisiksi, mikä koski noin 40 000 vankia. Loka-kuussa armahdettiin enintään neljän vuoden tuomion saaneet, hieman yli 10 000 henkilöä. Joulukuun armahduslaki päästi ehdonalaiseen noin 6500 henkilöä. Toisaalta tuomioita odotellessa leirien ja vankiloiden surkeissa oloissa noin 12 500 henkeä ehti menehtyä sairauksiin ja nälkään. Myöskään ns. valkoisessa terrorissa surmatut (yli 8000) eivät ehtineet armahduksista ”nauttia”. Näistä luvuista ks. muun muassa Paavolainen 1974, 176–179, 208. Myöhempi tutkimus on tarkentanut vankien määriä eri aikoina, mutta suuruusluokat ovat tässä olennaiset.

- 11 Soikkanen H. 1975, 351.
- 12 Soikkanen H. 1975, 352.
- 13 Soikkanen H. 1975, 352–353; Tanner 1949, 172.
- 14 Tanner 1949, 173; Tanner 1966, 14–18.
- 15 Kannisto 2016, 110–113.
- 16 Paavolainen 1984, 80–87; Soikkanen H. 1975, 445–452; Tanner 1949, 213–220.
- 17 Selén 2001, 162–165; 278–296.
- 18 Siironen 2006, 186–187, 195–196; Tikka 2018, 93–102.
- 19 Paavolainen 1984, 81–82; Soikkanen H. 1998, 65–66; Relander 1967, 347–348.
- 20 Koivuniemi 1998, 87–98; *Aikalaiskirja 1934* (1933), 514; Soikkanen H. 1998, 66–69.
- 21 Soikkanen H. 1998, 70.
- 22 Kettunen 1998, 276–277.
- 23 Soikkanen H. 1975, 516–517.
- 24 Lapuanliikkeen kytdityksistä ks. Siltala 1985. Liikkeen rikoksista laati maa-laisliittolainen kansanedustaja ja lehtimies Uuno Hannula kokonaiskatsauksen jo omana aikanaan (Hannula 1933). Ks. myös Hakkila 1949, 241–246.
- 25 Hakkila 1949, 251.
- 26 Suojeluskuntajärjestön asemoitumisesta presidentinvaaleissa ks. Selén 2001, 355–358.
- 27 Uino 1983, 201–205; Perälä 1998, 246–251.
- 28 28.2. 1932 päätyn sähkeen olivat Mäntsälään kokoontuneiden joukkojen puolesta allekirjoittaneet Otto Ollikainen ja Albert Vuori. Sähke on luettavissa teoksessa Somersalo 1932, 69–71.
- 29 Selén 2001, 408–413. Torjuakseen sosiaalidemokraattien syytöksiä luokka-kkaartista suojeluskuntajärjestö toteutti vuonna 1933 kartoituksen jäsentensä sosiaalisista taustoista: tuolloin elinkeinonharjoittajia (maanviljelijöistä liik-keenharjoittajiin ja käsityöläisiin) oli jäsenistöstä runsaat 57 %, virkamiehiä ja virkailijoita 15 %, palveluskuntaa ja työväkeä 20 % ja loput opiskelijoita ja muita (ks. Virtanen 1975).
- 30 Kokoomus sai vuoden 1930 vaaleissa 42 paikkaa, mutta sen jälkeisissä 1930-luvun vaaleissa (1933, 1936, 1939) kokoomuksen ja IKL:n yhteinenkin paik-kaluku vaihteli välillä 32–34.
- 31 Silvennoinen, Tikka & Roselius (2016).
- 32 Selén 2001, 393–395; Soikkanen H. 1998, 71–72.
- 33 Selén 2001, 396–399; Soikkanen H. 1998, 72–73.

- 34 Valtonen 2017, 234–238.
- 35 SDP:ssä lähinnä vain Yrjö Räsänen eli pakinoitsija Sasu Punanen osoitti myötämieltä aitosuomalaisuudelle (ks. esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 2.5., 4.5., 6.5., 11.5. 1925). Eduskunnassa keväällä 1932 kansanedustaja Räsänen kannatti maalaisliiton Jussi Annalan aloitetta Helsingin yliopiston suomalaistamisesta.
- 36 *Aitosuomalainen* 8/1925.
- 37 Tanner on siteerannut eduskuntapuheensa asianomaista kohtaa myös muistelmissaan, ks. Tanner 1966, 192.
- 38 Selostus kokouksen kulusta ja puheenvuoroista, ks. *Aitosuomalainen* 17–18/1932.
- 39 Klinge 1963, 8–12; Valtonen 2017, 256–258.
- 40 *Suomen Heimo* 12/1929; ks. myös Eskelinen 2004, 271–272.
- 41 *Suomen Heimo* 1/1930.
- 42 *Suomen Heimo* 9/1930. Vainoamisella Kekkonen tarkoittaa paitsi lapuanliikkeen toimeenpanemia kyydityksiä ja muita rötöksiä myös porvarillisen lehdistön vihakampanjaa sosiaalidemokraatteja kohtaan näiden äänestäessä ruotsalaisten tuella kommunistilait lepäämän yli uusien vaalien (jotka kyllä tulivatkin pikaisesti, kun presidentti Relander juuri tästä syystä hajotti eduskunnan ja määräsi uudet vaalit lokakuulle 1930).
- 43 *Suomen Heimo* 11–12/1933.
- 44 *Suomen Heimo* 11–12/1933; ks. myös Valtonen 2017, 273–275.
- 45 Kansakokonaisuuden (*Volksgemeinschaft*) käsitettä käytettiin kansallissosialismissa kuvaamaan kansakunnan orgaanista luonnetta ja yhteisyyttä. Itse käsite on kansallissosialismia vanhempi, ja Suomessa sitä käytti AKS:n alkuvaiheen oppi-isä, valtio-oppinut Yrjö Ruutu jo 1920-luvun alkupuolella omassa valtiososialismissaan (ks. esim. Soikkanen T. 1991, 237–240).
- 46 Jäsenluettelo, ks. *Itsenäinen Suomi* 1/1932; AKS:n jäsenistöstä ks. Kuusi & Aitola (1991).
- 47 Eskelinen 2004, 143–144; Kallio 1976, 22–24.
- 48 *Itsenäinen Suomi* 1/1926 ja 4/1926; ks. myös Kallio 1976, 28–29.
- 49 Kallio 1976, 65.
- 50 *Suomen Sosialidemokraatti* 27.6.1928.
- 51 Kallio 1976, 72–73.
- 52 *Itsenäinen Suomi* 11/1929.
- 53 Kallio 1976, 77–83.
- 54 *Itsenäinen Suomi* 5/1930.

- 55 *Itsenäinen Suomi* 6/1930. 17 000 nimen lista oli mahdollisesti saatu Työantajain Keskusliitolta ja jopa Etsivä Keskuspoliisi oli kuuleman mukaan lupautunut lehtien jakelijaksi (Kallio 1976, 86).
- 56 *Itsenäinen Suomi* 3/1932.
- 57 Valtonen 2017, 297–301.

Lähteet

Suullinen tiedonanto

Kettunen, Pauli (2018). Esitelmä Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran seminaarissa Tampereella 20.8. 2018.

Lehdet

Aitosuomalainen

Itsenäinen Suomi

Suomen Heimo

Suomen Sosialidemokraatti

Kirjallisuus

Aikalaikirja 1934. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista (1933). Otava, Helsinki.

Alapuro, Risto (1999): Kertomus suomalaisista idän ja lännen välissä. Teoksessa Markku Löytönen & Laura Kolbe (toim.), *Suomi: Maa, kansa, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 98–112.

Hakkila, Väinö (1949): Lapualaisvuodet ja niiden jälkimainingit, teoksessa *Suomen Sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949*. Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 221–286.

Hannula, Uno (1933): ”*Me teemme mitä tahdomme*”. Helsingin Uusi Kirjapaino-Osakeyhtiö, Helsinki.

Eskelinen, Heikki (2004): *Me tahdoimme suureksi Suomenmaan. Akateemisen Karjala-Seuran historia I*. WSOY, Helsinki.

- Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka (2009): *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. WSOY, Helsinki.
- Kallio, Veikko (1976): *Itsenäisyyden Liiton tie ylioppilasyhdistyksestä oikeisto-patriotistiseksi kansalaisjärjestöksi 1924–1930*. Julkaisematon suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Kannisto, Niko (2016): *Vaaleanpunainen tasavalta. SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (1998): Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta. Teoksessa Risto Alapuro (toim.), *Raja railona: Näkökulmia suojeluskuntaan*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 273–292.
- Klinge, Matti (1963): Kansakunnan eheyttäminen. Eräs ylioppilasnuorison iskusana 1920-luvulta. *Historiallinen Aikakauskirja* 41 (1), 1–18.
- Koivuniemi, Jussi (1998): Isänmaan asialla vai petturin tiellä? Lakonmurtajat Suomessa 1920-luvun lopun lakoissa. Teoksessa Kirsi-Marja Tuominen, Jussi Koivuniemi, Sari Oikarinen & Jarmo Oikarinen (toim.), *Kansa ja kumous: Modernin Euroopan murroksia 1880–1930*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 87–110.
- Kuusi, Matti & Aitola, Ville-Paavo (toim.) (1991): *Neljä tuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa. AKS:läinen elämäkerrasto*. WSOY, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1984): *Väinö Tanner, sillanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924–1936*. Tammi, Helsinki.
- Perälä, Reijo (1998): *Lapuan liike ja sanan mahti*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.
- Relander, Lauri Kristian (1967): *Presidentin päiväkirja I. Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1925–1927*. Julkaissut Eino Jutikkala. Weilin+Göös, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2013): *Isänmaallinen kevät. Vapausotamyytin alkulähteillä*. Tammi, Helsinki.
- Selén, Kari (2001): *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. WSOY, Helsinki.
- Siironen, Miika (2007): Kurivallan koneistona – Suojeluskunta osana vuoden 1918 sodan voittajien hegemonista projektia. Teoksessa Petri Karonen ja Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 166–202.
- Siltala, Juha (1985): *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula, Tikka, Marko & Roselius, Aapo (2016): *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki.

- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1998): *Vasemmisto ja suojeluskunnat*, Teoksessa Risto Alapuro (toim.), *Raja railona: Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 59–80.
- Soikkanen, Timo (1984): *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- Soikkanen, Timo (1991): *Yrjö Ruutu – näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopoliittikan juurilla*. WSOY, Helsinki.
- Somersalo, Arne (1932): *Totuus Mäntsälästä*. Ajan Sana Oy, Helsinki.
- Tanner, Väinö (1949): *Kansalaissotaa seuranneen vuosikymmenen kehitys*. Teoksessa *Suomen Sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949*. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, Helsinki, 149–220.
- Tanner, Väinö (1966): *Kahden maailmansodan välissä. Muistelmia 20- ja 30-luvuilta*. Tammi, Helsinki.
- Uino, Ari (1983): *Pro Patria et lege – isänmaan ja lain puolesta järjestö. Historiallinen Aikakauskirja* 61 (3), 198–207.
- Uola, Mikko (1982): *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944*. Otava, Helsinki.
- Valtonen, Pekka (2017): *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Virtanen, Matti (1975): *Suojeluskuntien sosiaalinen jakauma. Historiallinen Aikakauskirja* 53 (1), 5–24.

Kohti edustuksellista harvainvaltaa? Kunnanvaltuustojen perustaminen työväestön huolenaiheena 1890–1917

Sosialistit myöntävät kyllä, että valtuusto on parempi kuin kuntakokoukset, mutta he pelkäävät menettävänsä valtansa kunnallisten asiain määräämiseen, jos valtuusto asetetaan. Heillä on se luulo, – joka on kenties oikeakin – että he useassakaan tapauksessa eivät saisi enemmistöä valtuustoon. Ja kun enemmistöä ei saa, niin silloin on koko laitos vaarallinen. Kuntakokouksessa sitävastoin voi kaikellaisilla yllätyksillä useinkin saada enemmistön.¹

Kunnanvaltuustojen vapaaehtoisesta käyttöönotosta käytiin Suomessa keisariajan viimeisinä vuosikymmeninä vilkasta keskustelua, joka kietoutui modernin puoluepolitiikan läpimurtoon. Ajatus valtuustojen perustamisesta sai vahvaa kannatusta esimerkiksi nuorsuomalaisessa *Karjala*-lehdessä, joka pääkirjoituksessaan vuonna 1912 nimesi sosialistit valtuustojärjestelmän kiivaimmiksi vastustajiksi. Lehden mukaan sosialistit pelkäsivät valtuustojärjestelmän heikentävän heidän kunnallisia vaikutusmahdollisuuksiaan ja jarruttivat siksi valtuustojen perustamista maalaiskunnissa. *Karjalan* mielestä tällainen itsekäs vastarinta oli kuitenkin vahingollista, koska valtuustoja tarvittiin täydentämään puoli vuosisataa vanhaa kuntakokousinstituutiota monimutkaistuvan kunnallishallinnon hoitamisessa.

Valtuustojärjestelmän kansanvaltaisuus oli kunnallishallinnon tehokkuuden ohella avainkysymys kunnanvaltuustojen tarpeellisuudesta käydyssä keskustelussa. Äänioikeuden näkökulmasta valtuustojärjestelmän demokratisoiva vaikutus oli kyseenalainen,

sillä vallitsevan lainsäädännön mukaan kunnallinen äänioikeus oli sidottu kunnallisverojen maksamiseen ja äänimäärä riippui verojen suuruudesta. Täten kuntalaisilla oli hyvin epätasa-arvoiset mahdollisuudet vaikuttaa kunnanvaltuutettujen valintaan kuntakokouksissa. Toisaalta kunnanvaltuuston sisällä päätöksenteko oli muodollisesti tasa-arvoista, koska valtuuston äänestysissä kullakin valtuutetulla oli yksi ääni riippumatta siitä, oliko hän vähävarainen työläinen vai vauras maanomistaja. Lisäksi valtuuston käyttöönotto saattoi muuttaa eri puolilla kuntaa asuvien kuntalaisten edellytyksiä osallistua paikalliseen päätöksentekoon, mikä oli aikalaisille tärkeä kansanvaltaisuuden mittari.

Äänioikeuden laajentaminen eteni Suomessa päinvastaisessa järjestyksessä kuin monissa Euroopan maissa, joissa yleinen äänioikeus toteutui ensin paikallisvaaleissa ja vasta myöhemmin parlamenttivaaleissa.² Tämä johtui yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden poikkeuksellisen varhaisesta käyttöönotosta Suomen eduskuntavaaleissa jo vuonna 1906. Kunnallisvaaleissa oli tuolloin yhä käytössä vuoden 1865 kunnallisasetuksessa määritelty äänestysjärjestelmä, joka jätti suuren enemmistön maalaiskuntien aikuisväestöstä vaille kunnallista äänioikeutta. Kun tämä väestönosa eräin poikkeuksin pääsi valitsemaan parlamentti-edustajia salaisilla vaalilipuilla ja samanarvoisilla äänillä keväällä 1907, kunnallinen demokratiavaje muuttui yhä ilmeisemmäksi.

Eduskuntauudistuksen toteuduttua kaikki poliittiset ryhmät alkoivat valmistella valtiopäivillä uusia kunnallislakeja. Valtiopäivien vuonna 1908 hyväksymät lait olisivat laajentaneet kunnallista äänioikeutta ja vakiinnuttaneet valtuustojärjestelmän myös maaseudulla, kuten oli tapahtunut kaupungeissa edeltävällä vuosiadalla. Kunnallislakiuudistus vaati kuitenkin keisarin vahvistuksen, jota eduskunta ei lopulta koskaan saanut.³ Lakiuudistuksen viipyessä valtuustojen perustaminen pysyi maalaiskuntien omassa harkinnassa ja synnytti paikallisia kiistoja. Nämä kiistat paljastavat erilaisia näkemyksiä siitä, mitä kunnallishallinnon kansanvaltaisuus oikeastaan tarkoitti.

Tarkastelen tässä artikkelissa kunnanvaltuustojen asettamisesta käytyä keskustelua Suomessa 1890-luvulta vuoteen 1917.⁴

Pääkysymykseni on, miten työväestö ja sen nimissä edustusvaatimuksia esittävä sosiaalidemokraattinen työväenliike suhtautuivat valtuustojärjestelmään ja tulkitsivat sen vaikuttavan kunnallisen päätöksenteon demokraattisuuteen. Aloitan 1890-luvulta, jolloin säätyvaltiopäivillä ja lehtijulkisuudessa virisi keskustelu valtuustojärjestelmän tarpeellisuudesta maalaiskunnissa. Päätän tarkastelun uusien kunnallislakien säätämiseen marraskuussa 1917, jolloin kunnanvaltuustoista lopulta tuli pakollisia ja yleinen ääni-oikeus laajennettiin myös kunnallisvaaleihin.

Valtuustojärjestelmän yleistyminen on tärkeä osa nykymuotoisen kunnallishallinnon syntyprosessia. Tätä prosessia on viime vuosina tutkittu Suomessa verraten vähän, mihin on kenties vaikuttanut Hannu Soikkasen jo 1960-luvulla julkaisema maalaiskuntien itsehallinnon historia kaikessa perusteellisuudessaan. Soikkasen tutkimus on yhä ohittamaton viittauskohde niin kuntahistorioiden kirjoittajille kuin suomalaisen kunnallishallinnon kehityksestä kiinnostuneille hallintotieteilijöille.⁵ Tässä artikkelissa uudelleenarvioin ennen kaikkea Soikkasen havaintoa siitä, että 1900-luvun alussa sosiaalidemokraatit suhtautuivat yleensä penseästi valtuustojen perustamiseen, jos kohta linjassa näkyy myös paikallisia poikkeamia.⁶

Soikkasen ohella 1900-luvun alun kunnallishallinnon murrosta on luodannut Juhani Piilonen tutkimuksessaan *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Se keskittyy kunnallisiin valtakampailuihin vuosina 1917 ja 1918 sekä punaisen Suomen kunnallispolitiikan sisältöön, mutta hahmottelee myös kunnallishallinnon aiempaa kehitystä. Piilosen tutkimus sisältää muun muassa verraten tarkan kartoituksen kunnanvaltuustojen perustamisesta punaisen Suomen alueella.⁷ Muun Suomen osalta vastaavaa kartoitusta ei ole tehty ennen tätä artikkelia.

Artikkelissani tarkennan Soikkasen ja Piilosen hahmottamaa kuvaa valtuustojen perustamisesta ja sen herättämästä keskustelusta hyödyntämällä Kansalliskirjaston digitaalista sanomalehtikirjastoa, joka sisältää kaikki Suomessa painetut sanomalehdet tarkasteluajalta. Sanomalehtikirjaston digitaaliset hakutoiminnot helpottavat merkittävästi aihetta käsittelevän lehtikirjoittelun

löytämistä ja eri paikkakuntien kehityksen välisten yhteyksien hahmottamista. Sanomalehtien ohella käytän lähteenä eräiden kuntakokousten pöytäkirjoja tarkentaakseni kuvaa yksittäisten kuntien tapahtumista.

Artikkelin ensimmäisessä käsittelyluvussa erittelen käyttämäni lehtiaineistoa ja sen analysointimenetelmiä. Tämän jälkeen selvitän lehtiaineiston avulla valtuustojen perustamisen etenemistä Suomen maalaiskunnissa vuoden 1865 kunnallisasetuksen ja vuoden 1917 kunnallislakiuudistuksen välisenä aikana. Samalla hahmotan syitä valtuustodebatin aktivoitumiseen ja puoluepolitisoitumiseen. Kolmannessa käsittelyluvussa syvennyn lehtikeskustelussa käytettyihin argumentteihin valtuustojen puolesta ja niitä vastaan. Viimeisissä luvuissa käyn tapausesimerkkien avulla läpi työväenliikkeen sopeutumista valtuuston käyttöönottoon, paikallisia liittoumia ensimmäisiä valtuustovaa-leissa ja naisten kunnallisten vaikutusmahdollisuuksien käsittelyä valtuustokysymyksen yhteydessä. Lopuksi palaan kysymyksiin siitä, oliko kunnanvaltuustojärjestelmä työväenliikkeelle punainen vaate ja mitä sen yleistyminen merkitsi kunnallisdemokratian näkökulmasta.

Tutkimusaineisto ja sen analysointimenetelmät

Pääaineistoni koostuu 122 sanomalehtiartikkelista, joissa käsitellään kunnanvaltuuston perustamisen etuja ja haittoja. Jutut jakautuvat 1) pääkirjoituksiin, 2) muihin toimituskunnan tai sen avustajien laatimiin artikkeleihin sekä 3) niin sanottuihin paikalliskirjeisiin, jotka ovat lehtien lukijakunnasta nousevien vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien kirjoittamia ja lähestyvät valtuustokysymystä paikallisesta näkökulmasta.⁸ Juttutyyppejen välinen ero on ajoittain häilyvä, sillä lehdet saattoivat esimerkiksi julkaista paikalliskirjeitä pääkirjoituspalstalla. Yhteistä kaikille aineiston jutuille on joka tapauksessa se, että ne ovat mielipidekirjoituksen luonteisia eli ne ottavat uutisjutuista poiketen kantaa valtuuston tarpeellisuuteen.

Analysoin pääaineistoani sisällönanalyysin keinoin eli luokittelemalla lehtijutut sen mukaan, kannatetaanko vai vastustetaanko niissä kunnanvaltuustojen perustamista tai pidetäänkö niissä valtuustojärjestelmää kannatettavana äänioikeusoukeusreformin jälkeen. Lisäksi olen ryhmitellyt juttuja julkaisuajankohdan mukaan ja sen mukaan, ilmestyivätkö ne sosialistisessa vai ei-socialistisessa sanomalehdessä. Olen myös luetteloinut jutuissa käytettyjä argumentteja valtuustojen perustamisen puolesta tai sitä vastaan.

Digitaaliset hakutoiminnot nopeuttavat merkittävästi valtuustojen perustamiseen liittyvien lehtitekstien löytämistä verrattuna lehtien selaamiseen käsin. Eri hakusanat tuottavat suuren määrän epäolennaisia tuloksia, joiden seasta olen manuaalisesti etsinyt relevantit tekstit. Hakemiseen olen käyttänyt pääasiassa hakusanojen 'kunnanvaltuusto' (tai 'valtuusto'), 'kunnanvaltuusmies' ja 'kuntakokous' yhdistelmiä sekä täydentävinä hakusanoina paikkakuntien nimiä. Myös ruotsinkieliset hakusanat 'kommunalfullmäktige' ja 'kommunalstämma' ovat tuottaneet tuloksia. Löytämäni aineisto ei sisällä kaikkia aiheen kannalta olennaisia tekstejä, mutta pidän aineistoa edustavana koko maata kattavien päätelmien tekemiseen. Olen tehnyt kaikista pääaineistoni jutuista digitaaliseen sanomalehtikirjastoon lehtileikkeet, jotka ovat kaikkien käyttäjien löydettävissä avainsanalla 'valtuustodemokratia'. Näin aineistoa on helppo hyödyntää jatkotutkimukseen.

Pääaineiston keräämisen ohella olen käyttänyt digitaalista sanomalehtikirjastoa kartoittaakseni yleisemmin kunnanvaltuustojärjestelmän yleistymistä Suomessa. Olen etsinyt lehdistä artikkeleita ja ilmoituksia, joissa kerrotaan kunnanvaltuustojen perustamisesta eri paikkakunnilla. Samat tiedot löytyvät useimpien kuntien osalta kunta- ja maakuntahistorioista sekä kunnalliselinten pöytäkirjoista, mutta lehtitekstit voivat tuoda näkyviin myös aiemmin huomaamatta jääneitä piirteitä paikallisista valtuustohankkeista. Olennaista on myös kokonaiskuvan tarkentaminen tietoja yhdistelemällä. Kuten seuraavassa luvussa käy ilmi, valtuustoja perustettiin vuoteen 1917 mennessä enemmän kuin

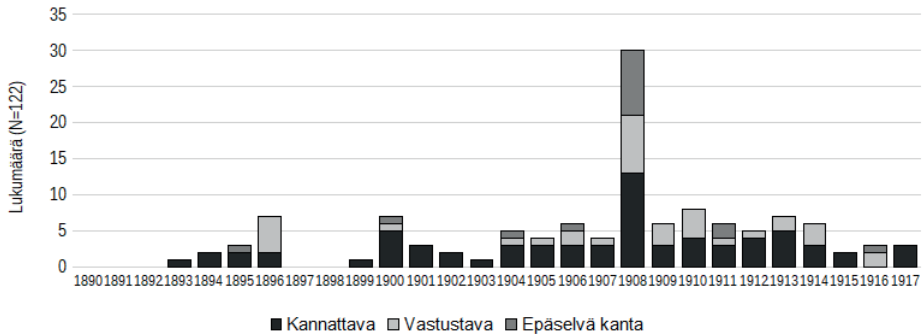
aikaisemmassa kirjallisuudessa esiintyvät luvut antavat ymmärtää.⁹

Valtuustojen käyttöönoton eteneminen

Käsite 'kunnanvaltuusto' juurtui suomen kieleen vasta 1900-luvun alussa: termiä ei käytetty sanomalehdistössä käytännössä lainkaan edeltävällä vuosisadalla.¹⁰ Ajatus määräajaksi nimitettävistä kunnanvaltuutetuista kuitenkin tuotiin esiin jo vuoden 1865 kunnallisasetuksessa, joka sälytti maalaiskuntien päätöksenteon kuntakokousten vastuulle. Kuntakokousten päätöksiin saattoivat osallistua kunnallisveroja maksavat kuntalaiset maksamiensa verojen mukaan porrastetulla äänimäärällä. Asetus antoi kuntakokouksille myös oikeuden halutessaan nimetä 'kunnan valtuusmiehiä', joille siirrettiin osa kuntakokousten päätösvallasta ja jotka valittiin määräajaksi. Päätös valtuutettujen asettamisesta edellytti kuitenkin kahden kolmasosan enemmistöä kahdessa peräkkäisessä kuntakokouksessa. Toinen edellytys oli se, että valtuustosta päättävissä kokouksissa oli edustettuna vähintään puolet kuntalaisten koko äänimäärästä.¹¹ Nämä rajoitukset kohottivat osaltaan kynnystä valtuusmiesjärjestelmän käyttöönottoon.

Rajoituksista huolimatta erät maalaiskunnat valitsivat valtuutettuja jo 1860–1890-luvuilla. Osassa kunnissa valtuutetut jäivät tosin pelkiksi nimiksi paperilla, ja sellaisissakin kunnissa, joissa valtuustot saatiin toimintaan, ne lakkautettiin ennen vuosisadan vaihdetta. Valtuustojen lyhytikäisyyteen vaikuttivat niiden ja kuntakokousten välisen vallanjaon ongelmat. Ajatus veroja maksavien kuntalaisten henkilökohtaisesta oikeudesta osallistua päätöksentekoon oli vahvasti juurtunut paikalliseen poliittiseen kulttuuriin jo kunnallishallintouudistusta edeltävänä pitäjänkokousten aikana. Niinpä kuntalaisten oli vaikea hyväksyä päätösvaltansa luovuttamista erikseen valittaville valtuusmiehille.¹² Viime kädessä kysymys oli siis suoran ja edustuksellisen demokratian paremmuudesta. Valtuusmiesjärjestelmään maaseudulla kohdistunutta vieroksuntaa eivät hälventäneet edes vuodesta 1863

Kuvio 1. Valtuustojen perustamiseen kantaaottaneet sanomalehtikirjoitukset 1890–1917.

alkaen kokoontuneet säätyvaltiopäivät tai vuodesta 1875 alkaen perustetut kaupunginvaltuustot, vaikka molemmat instituutiot tutustuttivat kansalaisia edustukselliseen päätöksentekoon.

Keskustelu kunnanvaltuusmiesten tarpeellisuudesta sai tuulta alleen 1890-luvulla, jolloin valtiopäiväsäädyn nimesivät komitean pohtimaan kunnallisasetuksen uudistamista. Komitean vuonna 1894 antama mietintö vilkastutti myös lehtikirjoittelua aiheesta. Lehtiteksteissä kunnanvaltuutettujen asettamiseen suhtauduttiin enimmäkseen myönteisesti, mutta vuonna 1896 lehtiin ilmestyi myös valtuusmiesjärjestelmää epäileviä ääniä, kuten kuvio 1 osoittaa. Kantojen jakautuminen sävytti myös valtiopäiväkeskustelua. Lopulta valtiosäädyn hyväksyivät vuonna 1898 uuden kunnallisasetuksen, jossa valtuusmiesten asettamista helpotettiin, mutta kunnallista äänioikeutta ei merkittävästi laajennettu.¹³

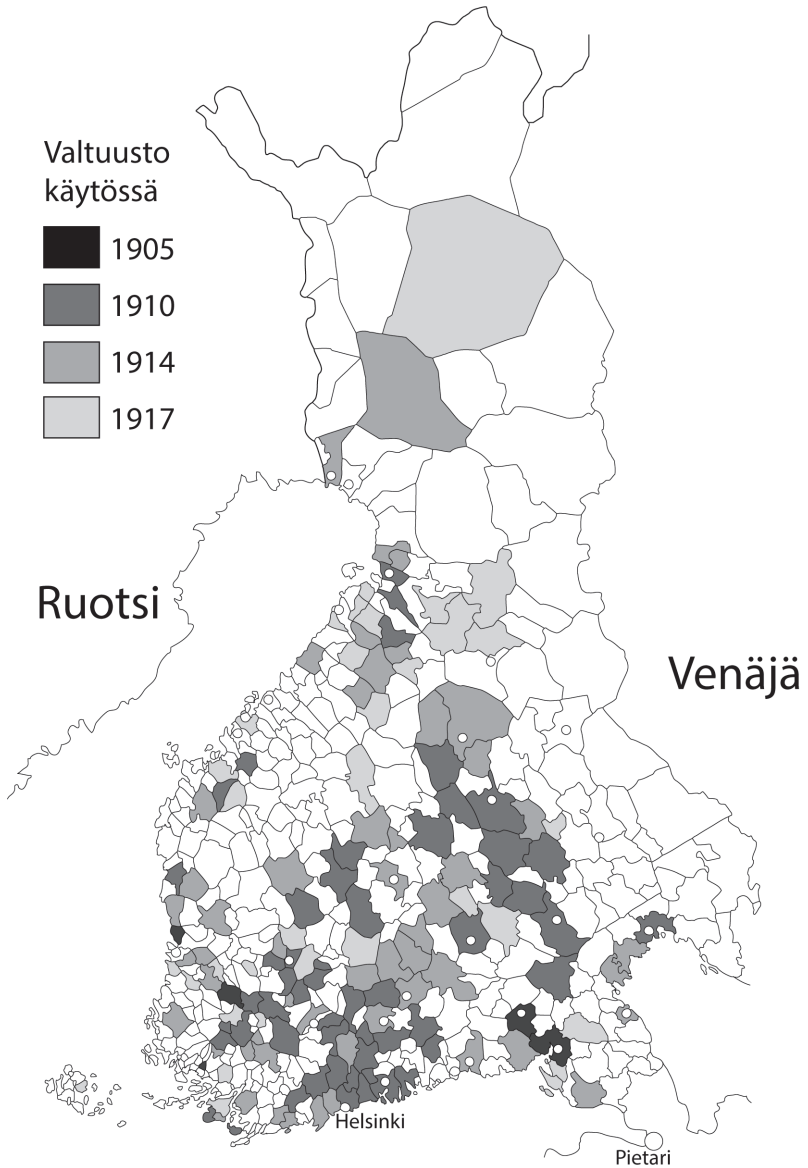
Ensimmäiset pysyviksi jääneet kunnanvaltuustot perustettiin Maariaan ja Huittisiin vuosina 1901 ja 1902. Näihin valtuustoihin valittiin alusta pitäen joitakin työläisiä ja Huittisissa myös torppareita.¹⁴ Kaikkiaan valtuustoja perustettiin Suomessa vuoteen 1905 mennessä kuitenkin vain viiteen kuntaan, jotka kaikki sijaitsivat Turun ja Porin tai Viipurin läänissä (kartta 1).

Edellytykset valtuustojärjestelmän läpimurrolle muuttuivat merkittävästi vuoden 1905 suurlakon ja sitä seuranneen eduskunta- ja äänioikeusuudistuksen jälkeen. Uudistus toi valtioliisiin vaaleihin yleisen äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden, mikä lisäsi odotuksia myös kunnallisen äänioikeusreformin toteuttamisesta.¹⁵ Toimintansa aloitettuaan yksikamarinen eduskunta ryhtyikin heti valmistelemaan kunnallislakien uudistamista. Pohjatyon teki senaatin nimeämä komitea, jonka muotoilemasta kunnallislakiluonnoksesta myös kunnat saivat lausua mielipiteensä keväällä 1908.¹⁶ Vaikka eduskunnan saman vuoden lopulla hyväksymä kunnallislakiuudistus jäi lopulta astumatta voimaan, lainsäädäntötyö vilkastutti merkittävästi julkista keskustelua kunnanvaltuustojen tarpeellisuudesta. Tämä näkyy kuviossa 1 aihetta käsittelevien lehtikirjoitusten määrän huomattavana kasvuna vuonna 1908.

Julkisen keskustelun aktivoituminen ja näköpiirissä häämötävä kunnallislakiuudistus rohkaisivat monia kuntia ottamaan valtuustojärjestelmän käyttöön vapaaehtoisesti. Valtuustojen asettamista vauhdittivat myös kuvernöörien kunnille antamat kehotukset ja 1910-luvun alussa järjestetyt kunnallispäivät, joissa kunnallisvaikuttajille esiteltiin valtuustojärjestelmän hyötyjä.¹⁷ Lisäksi moneen kuntakokoukseen vaikutti varmasti valtuuston asettaneiden naapurikuntien esimerkki. Vuonna 1910 kunnanvaltuustoja olikin toiminnassa jo 60:ssä ja neljä vuotta myöhemmin 116 maalaiskunnassa. Ripeimmin valtuustoja perustettiin Uudellamaalla ja Hämeessä, kuten kartta 1 osoittaa. Pohjanmaalla ja Laatokan Karjalassa valtuuston vapaaehtoinen käyttöönotto sitä vastoin kiinnosti vain harvoja kuntia.¹⁸

Uusien kunnanvaltuustojen asettaminen jatkui myös ensimmäisen maailmansodan aikana. Syksyyn 1917 mennessä valtuusto oli perustettu arviolta 150 maalaiskuntaan, joskaan kaikki niistä eivät välttämättä toimineet.¹⁹ Valtuustojärjestelmän leviämiseen vaikuttivat kunnille sota-aikana sälytetyt uudet velvoitteet, joista etenkin elintarvikepulan hoito pakotti kunnat miettimään hallintonsa tehostamista. Tehostamistarvetta lisäsi kuntakokousten osanottajamäärän kasvu ja kokousten muuttuminen poliittis-

Kartta 1. Valtuustojen käyttöönotto Suomen maalaiskunnissa 1900–1917.

Taulukko 1. Kantaaottavat jutut valtuustojärjestelmän käyttöön-
otosta sosialistisissa ja muissa sanomalehdissä 1906–1917.

	Valtuustoa kannattava	Valtuustoa vastustava	Epäselvä kanta
Sosialistilehdet	2	23	3
Ei-sosialistilehdet	44	4	10

ten puolueiden kiistojen näyttämöiksi. Vaikka kunnallisasetuksen mukaan kuntakokousten päätöksentekoon saivat osallistua vain äänioikeutetut kuntalaiset, kokouksiin saapui usein myös laajempia joukkoja painostamaan päätöksentekijöitä. Soikkasen mukaan eräissä kunnissa talolliset käänsi valtuustojärjestelmän kannattajiksi nimenomaan huoli työväenliikkeen vaikutusvallan kasvusta kuntakokouksissa.²⁰

Sanomalehtikirjoittelun vaikutusta valtuustojärjestelmän yleistymiseen on vaikea mitata, mutta lehdillä oli kiistämätön merkitys mielipiteiden muokkaajina. Aineistoni lehtiteksteissä valtuustojen kannatus oli vastustusta yleisempää erityisesti ennen vuotta 1907, kuten kuvio 1 osoittaa. Kirjoittelun sävy kuitenkin muuttui, kun sosiaalidemokraattinen puoluelehdistö alkoi ottaa kantaa valtuustojen perustamiseen vuodesta 1906 alkaen.²¹ Työväenlehtien näkemys valtuustojärjestelmän tarpeellisuudesta valitsevista oloissa oli lähes yksinomaan kielteinen. Tämä käy ilmi taulukosta 1, joka kertoo myös porvarillisten lehtien myönteisestä suhtautumisesta valtuustojärjestelmään. Lisäksi porvarillisessa lehdistössä ilmestyi lukuisia kannaltaan epäselviä juttuja, joista useimmissa valtuustojärjestelmän katsottiin sopivan yleisen kunnallisen äänioikeuden oloihin kuntakokouksia paremmin, mutta ei otettu kantaa valtuustojen käyttöönottoon ennen äänioikeusluudistusta. Lehtikirjoittelun valossa kunnanvaltuustoista tuli merkittävä sosialisteja ja porvarillisia puolueita jakava kysymys suurlakon jälkeisinä vuosina.

Valtuustoa puoltavat ja vastustavat argumentit

Sanomalehtien kirjoittelussa valtuustojärjestelmän käyttöönottoa kannatettiin yleisesti vetoamalla kunnan kokonaisuuteen. Monet kirjoittajat korostivat, että kuntakokouksiin osallistuivat tavallisesti lähinnä kirkonkyläläiset, kun taas etäämpänä asuvien osanotto oli etäisyyden takia vähäistä. Siksi syrjäkylien edut jäivät päätöksenteossa helposti huomiotta. Kirjoittajien mielestä tämä ongelma korjautuisi valtuuston perustamisen myötä, koska valtuustoon tulisi edustus kunnan joka kulmalta.²² Valtuustojärjestelmän keskeisenä hyötynä siis pidettiin päätöksenteon alueellisen demokraattisuuden paranemista. Se, että valtuusto edustaisi monipuolisesti kunnan eri maantieteellisiä alueita, oli porvarillisten lehtien kirjoittajille selvästi tärkeämpää kuin eri sosiaalisten ryhmien monipuolinen edustus. Jotkut kirjoittajat tosin ottivat huomioon myös kuntakokousjärjestelmän sosiaalisen epätasa-arvoisuuden. He korostivat, että kokouksissa parhaiten edustettuina olivat varakkaimmat maanomistajat, jotka äänivallallaan saattoivat junailla päätökset mieleisikseen. Pieneläjillä sitä vastoin ei välttämättä ollut töidensä vuoksi aikaa tai varaa edes lähteä kuntakokouksiin.²³

Valtuustojärjestelmään siirtymistä perusteltiin lehdissä myös kuntien lisääntyvillä tehtävillä, joiden hoitamiseen vanha kuntakokousjärjestelmä soveltui huonosti.²⁴ Kuntakokousten ongelmana pidettiin erityisesti päätöksenteon tempoilevuutta. Peräkkäiset kuntakokoukset saattoivat tehdä täysin vastakkaisia päätöksiä, koska niihin osallistuivat eri ihmiset. Satunnaisesti kokouksiin saapuvat kuntalaiset eivät myöskään olleet perehtyneitä käsiteltäviin kysymyksiin, vaan tekivät päätöksensä hatarin perustein ja kiihottajien ohjaamina. Monissa kirjoituksissa katsottiin, että kuntakokouksissa äänekkäimmät suunpieksäjät saivat suhteettomasti puhetilaa ja veivät mekastuksellaan ajan asiakustelulta.²⁵

Lehtikirjoituksissa valtuuston käyttöönoton uskottiin muuttavan kunnallista päätöksentekoa asiantuntevammaksi ja johdonmukaisemmaksi, koska asioiden hoito siirtyisi vaaleilla määrä-

ajaksi valittaville edustajille. Nämä valtuutetut olisivat kuntalaisille vastuunalaisia päätöksistään, ja heillä olisi enemmän aikaa paneutua asioihin kuin kuntakokousten vaihtuvilla osanottajilla.²⁶ Päätöksenteon uskottiin myös nopeutuvan valtuustoissa verrattuna kuntakokouksiin, joissa jaaritteluun ja etenkin veroäyri-pohjaisiin äänestystilanteisiin tuhrautui runsaasti aikaa.²⁷ Eräät kirjoittajat korostivat erikseen sitä, että valtuuston istunnoissa äänestäminen tapahtui mies ja ääni -periaatteella, mikä jo lähitökohtaisesti demokratisoi päätöksentekoa verrattuna kuntakokouksiin.²⁸ Jotkut vetivät myös yhtäläisyysmerkit valtuustojärjestelmään siirtymisen ja yksikamarisen eduskuntalaitoksen välille. Valtuusto edusti heille kuin pienoiskuvaa siitä kehityksestä, joka oli nähty valtiollisessa päätöksenteossa.²⁹

Kaikki eivät kuitenkaan olleet vakuuttuneita valtuustojärjestelmän paremmuudesta. Monet lehtikirjoittajat vastustivat valtuuston käyttöönottoa ensinnäkin taloudellisin perustein. He uskoivat kunnan menojen kohoavan, koska valtuuston jäsenille maksettaisiin palkkioita tai koska kuntalaisilta puuttuisi mahdollisuus valvoa valtuuston rahankäyttöä.³⁰ Palkkioiden maksaminen valtuutetuille ei tosin ollut kaikkien mielestä huono asia. Jotkut sosialistilehtien kirjoittajat pitivät palkkioita tärkeinä siksi, että ne mahdollistivat myös vähävaraisten työläisten osallistumisen valtuustotyöskentelyyn. Myös sosialistilehtiä kuitenkin huolestuttivat valtuustojen mahdollisesti aiheuttamat lisäkulut kuntalaisille.³¹

Toinen lehtikirjoittajien kritiikin aihe koski demokraattisuutta. Valtuustojen pelättiin olevan vielä kuntakokouksiakin harvainvaltaisempia, koska päätöksentekijöiden määrä supistuisi ja heidän kokouksensa olisivat tavallisilta kuntalaisilta suljettuja. Useat kirjoittajat korostivat, että valtuuston asettamisen jälkeen tavallisella kuntalaisella ei enää olisi paikkaa ilmaista mielipiteitään paikallisista asioista. Tämä lisäisi yleistä piittaamattomuutta koko kunnalliselämästä.³²

Työväenlehdissä kunnanvaltuuston perustaminen kuvattiin usein varakkaiden isäntien juoneksi, jolla paikallinen työväestö syrjytettiin kokonaan paikallisesta päätöksenteosta.³³ Sosialistit

painottivat kuntakokousten roolia areenana, jolla työväestö saattoi valvoa kunnallista vallankäyttöä ja protestoida sen vääryyksiä. Kuntakokousten tähän puoleen viittaa esimerkiksi nimimerkki S. T. *Kansan Tahdossa* vuonna 1911. Kirjoittaja korostaa, että vaikka työväestö ei kyennyt vaaleissa saamaan määräänsä vastaavaa paikkalukua kunnalliselimiin, työväestön oli silti syytä ”tehdä hyökkäyksiä” kaikissa kuntakokouksissa, koska sillä tavoin kuntakokoukset muodostuivat ”vaikuttaviksi agitatsioonikokouksiksi, joilla on pitemmälle ulottuva innostava vaikutus”. Sama kirjoittaja tähdensi kuntakokouksilla olevan merkittävästi valtaa myös valtuuston perustaneissa maalaiskunnissa, koska valtuustojen toimiala oli maaseudulla rajatumpi kuin kaupungeissa.³⁴ Näin kirjoittaja tuli huomioineeksi, että valtuustojärjestelmän käyttöönotto itsessään ei merkinnyt työväestön kunnallisen vaikutusvallan katoamista.

Eräitä sosialistilehtien kirjeenvaihtajia huolestutti myös se, että valtuustojen perustaminen voisi viivyttää kauan vaaditun kunnallisen äänioikeusreformin toteutumista. Näiden kirjoittajien mielestä valtuustojärjestelmä ei korjaisi kunnallishallinnon valuvikoja, joten sen kannattaminen antaisi poliittisille päättäjille vain väärän signaalin asioiden tärkeysjärjestyksestä. Ennen kuin valtuustojen asettamista kannatti harkita, oli otettava käyttöön yleinen ja yhtäläinen kunnallinen äänioikeus.³⁵ Tämänkaltaista argumentointia kiihdytti vuoden 1908 jälkeen alkanut välitila, jonka aikana kansalaiset eivät voineet kuin odottaa senaatin ja keisarin toimia valtiopäivien säätämien uusien kunnallislakien vahvistamiseksi. Sitä mukaa kuin kunnallislakien toimeenpano muuttui yhä epätodennäköisemmäksi, sosialistien mielipiteet valtuustoista jyrkkenivät, etenkin kun porvaristo alkoi monissa maalaiskunnissa samaan aikaan liputtaa valtuustojen puolesta. Näissä oloissa valtuustojärjestelmän käyttöönotto alkoi sosiaalidemokraattien silmissä yhä selvemmin uhata työväestön vaikutusmahdollisuuksia.

Valtuustojen perustamisen kanssa samanaikainen kehityskulku oli hallintoasioihin perehtyneiden ja kasvavia palkkioita nauttivien toimenhaltijoiden roolin vahvistuminen maaseudulla.

Etenkin kunnallislautakuntien esimiehet saivat hallintoasioiden valmistelussa ja toimeenpanossa paljon vastuuta.³⁶ He, kuten muutkin palkkioita saaneet asiantuntijat, tulivat lähes poikkeuksetta maalaiskuntien valtakunnallisista. Työläisten edustajia valittiin vaikutusvaltaisiin toimiin an harvoin.³⁷ Siksi kunnallisasioiden hoitoon erikoistuneiden asiantuntijoiden tehtävien laajeneminen lisäsi sosialistien piirissä pelkoa kunnallisen vallan karkaamisesta pois luottamuselimiltä ja kuntalaisten valvontavallan ulottumattomiin. Kun valtasuhteet keikahtivat vuonna 1917, vasemmiston tyytymättömyys erityisesti kunnallislautakuntien esimiehiin johtikin useissa kunnissa henkilövaihdoksiin.³⁸ Puoliammatillisten toimenhaltijoiden rooli vahvistui kuitenkin yhtäläisesti sekä valtuuston perustaneissa että valtuustottomissa kunnissa. Tästä syystä valtuuston asettamista pohtivissa lehtikirjoituksessa asiantuntijavallan kasvu ei noussut erityisesti esiin 1900-luvun alussa.

Sopeutuminen valtuustojärjestelmään

Huolimatta valtuustoihin kohdistuneista epäluuloistaan sosialistit olivat maaseudulla usein ketteriä mukautumaan valtuustojärjestelmään sen käyttöönoton jälkeen.³⁹ Esimerkiksi Urjalassa sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö päätti vuonna 1907 vastustaa valtuustoa, mutta ratkaisevassa kuntakokouksessa lähes kaikki paikalla olleet sosiaalidemokraatit lipsuivat päätöksestä ja antoivat valtuuston asettamiselle siunauksensa. Työväenlehden paikalliskirjeenvaihtaja moitti petturuutta, mutta siihen paheksunta jäi. Työväenyhdistykset alkoivat pikaisesti valmistautua valtuustoa valitsevaan kuntakokoukseen ja nimetä omia valtuustoehdokkaitaan.⁴⁰ Samansuuntaisesti tapahtumat etenivät Rautalammilla, missä paikallinen työväenyhdistys havahtui pohtimaan kantaansa vasta kuntakokouksen jo tehtyä ensimmäisen päätöksen valtuuston asettamisesta syksyllä 1907.⁴¹ Kun lopullinen valtuustopäätös oli tehty, paikalliset sosialistit ryhtyivät hyvin määrätietoisesti mobilisoimaan työväestöä syyskuun 1908 kuntakokoukseen, jossa ensimmäisen valtuuston kolmekymmentä

jäsentä valittaisiin. Tavoitteena oli varmistaa työläisille riittävä joukkovoima ajaa läpi omia ehdokkaitaan.⁴²

Kunnallisasetuksessa ei sanottu mitään ensimmäisten kunnanvaltuustojen jäsenten valintatavasta. Tämä johti vaihteleviin paikallisiin käytäntöihin kuntakokouksissa. Joissakin kunnissa valtuusto nimettiin sopuisasti ”suullisella vaalilla”.⁴³ Yleisemmin käytössä oli listavaali, jossa kuntakokous valitsi valtuutetut kuntalaisten esittämältä ehdokaslistalta. Jos esitettiin useita listoja, niiden välillä äänestettiin, ja eniten ääniä saanut lista valittiin kokonaisuudessaan. Tilanne saattoi elää vielä kuntakokouksen kuluessa, sillä kokousväki saattoi reagoida epämieluisiin ehdokaisiin muodostamalla uusia liittoumia ja kynäilemällä uusia listoja.

Kun Rautalammin kuntakokous kokoontui valitsemaan ensimmäisiä valtuutettuja syyskuussa 1908, sosiaalidemokraatit esittivät kokoukselle oman 25 ehdokkaan listansa. Listalla oli 14 torpparia, kuusi maanomistajaa, kolme seppää, yksi kivityöntekijä ja yksi teurastaja. Ehdokkaiden laaja sosiaalinen kirjo osoittaa, että sosialistit toivoivat listalleen tukea myös maanomistajilta. Toive oli turha, sillä vilkkaan väittelyn jälkeen kuntakokous valitsi sosialistien ehdokkaista valtuustoon vain kuusi. Näistäkin kolme oli maanomistajia.⁴⁴ Tämä oli sosialisteille epäilemättä pettymys ottaen huomioon eduskuntavaalien voimasuhteet: edeltävänä kesänä sosiaalidemokraatit olivat kahmineet Rautalammilta 58 prosentin ääniosuuden.⁴⁵

Toisaalta voidaan väittää, että sosialistit saivat Rautalammillla ja monessa muussa kunnassa valtuuston kautta sittenkin enemmän poliittista vaikutusvaltaa kuin heillä olisi ollut pelkissä kuntakokouksissa. Ainakin valtuustoon nousseet työväen edustajat saivat valtuustossa arvokasta oppia kunnallisten asioiden hoitamisesta ja vuoropuhelusta porvarillisten edustajien kanssa.⁴⁶ Lisäksi valtuustotyön mahdollistama dialogi saattoi lieventää monen porvarivaltuutetun mielikuvia pelätyistä sosiaalidemokraateista. Toki porvaristo kykeni jo valtuustoa valittaessa yleensä varmistamaan, että valtuutetuiksi nousevat sosialistit olivat yhteistyökumppaneiksi kelpaavia henkilöitä. Tämä tietenkin ärsytti sosialistileh-

distöä, jonka mielestä porvaristo veti järjestäytyneen työväestön vastuuseen porvarillisesta kunnallispolitiikasta liian halvalla – tarjoamalla muutaman hajapaikan sopivina pitämilleen työväen edustajille.⁴⁷

Rautalammin tapaus työläisille annettuine hajapaikkoineen on kuvaava esimerkki ensimmäisten valtuustovaalien tapahtumista ja seurauksista. Moniin valtuustoihin kyllä valittiin torppari- ja työläisedustajia, mutta ei suoranaisesti tilattoman väestön joukkovoiman ansiosta. Kuten Risto Alapuro on todennut, kyse oli pikemminkin talollisten hallitusta myönnytyksestä, jonka avulla he integroivat tilattomat paikalliseen vallankäyttöön ilman, että se uhkasi heidän vaikutusvaltaansa.⁴⁸ Työväen joukkovoima ei silti ollut merkityksetön tekijä valtuustojen valinnassa: monessa kunnassa talolliset tuskin olisivat tehneet hallittuja myönnytyksiään ilman työväestön kuntakokouksissa luomaa painetta. Rautalammillakin valtuustoa valitsevaan kuntakokoukseen saapui ilmeisesti äänioikeudettomia työläisiä, joiden läsnäolo varmasti vaikutti päätöksentekijöihin.

Sosialistien lisääntyvä aktiivisuus kuntakokouksissa vauhditti joissakin kunnissa talollisväestön kääntymistä valtuustojärjestelmän kannattajaksi. Päätöksenteon keskittäminen valtuustoon näytti monien talollisten mielestä turvallisemmalta vaihtoehdolta verrattuna siihen, että he joutuisivat kuntakokouksessa kilpailemaan suunvuorosta satojen äänekkäiden työläisten kanssa.⁴⁹ Talollisten puheet kuntakokouksiin tunkevista työläisjoukoista kuitenkin lisäsivät entisestään sosialistien epäluuloa valtuustojärjestelmää kohtaan. Sosialisteista näytti ilmeiseltä, että talolliset halusivat valtuustoja nimenomaan riistääkseen vahvistuvalta työväestöltä vaikutusvallan kunnallispolitiikassa. Kuten kangasalalainen ”Teemun torppari” ilmaisi asian *Kansan Lehdessä*,

kun on kunnanvaltuusto, niin ei manttaalijehujen tarvitse olla aina niin vapusinvarpain. Riittää kun kerran vuodessa käy kaikkien lehmien ja lampaiden päiden voimalla äänestämässä luotetut miehet kunnanvaltuustoon. Silloin tietää, että manttaalin edut tulevat varmasti valvotuiksi ja on vielä sekin etu, että sinne eivät pääse pieneläjät vaatimuksinensa ja valituksinensa.⁵⁰

Sosialisteja epäilytti myös porvarien kova kiire valtuustohankkeiden edistämisessä. Esimerkiksi *Raivaaja*-lehti kommentoi Hollolan porvarien valtuustointoilua seuraavasti: ”Pitävät siis samallaista kiirettä kuin musta duuma Suomen asiata käsitellessään – joshan heillä muuten on yhtä mustat tarkoituksetkin”.⁵¹ Kommentillaan kirjoittaja rinnasti toisiinsa porvarien paikalliset valtopyrkimykset ja Venäjän hallinnon Suomeen kohdistamat yhtenäistämistoimet – mikä olisikaan ollut tehokkaampi retorinen keino alleviivata aikalaisille valtuustohankkeen epäilyttävyyttä ja demokratianvastaisuutta!

Tilapäiset liittoumat vaikutusvallan kasvattamisen mekanismeina

Keskustelu valtuustojärjestelmästä aktivoitui monessa kunnassa samaan aikaan, kun kunnalliselämä puoluepolitisoitui. Tämä oli omiaan kietomaan valtuuston asettamisen puoluepoliittisiin jännitteisiin ja synnyttämään tilapäisiä liittoumia. Hyvän esimerkin tarjoaa Tammela, missä kuntakokous vahvisti valtuuston perustamisen yksimielisesti talvella 1909, kun myös sosiaalidemokraatit taipuivat hyväksymään aiemmin kritisoidun hankkeen. Puolueiden yksimielisyys kuitenkin mureni jo seuraavassa kuntakokouksessa, jossa ensimmäiset valtuutetut valittiin.⁵² Valtuuston kokoonpanosta kehkeytyi nuorsuomalaisten ja vanhasuomalaisten välille riita, jossa työväenliike sai merkittävän aseman vaa’ankielenä.

Päättyessään kunnanvaltuuston perustamisesta Tammelan kuntakokous halusi välttää tilanteen, jossa eri puolueet toisivat valtuustovaaliin omat ehdokaslistansa ja pakottaisivat kuntakokouksen äänestämään listojen väliltä. Siksi kuntakokous nimesi erityisen komitean valmistelemaan eri ryhmiä tyydyttävää 36 valtuustoehdokkaan listaa. Paikallislehden kuvauksen mukaan komitea poimi listalleen 12 nuorsuomalaista eli ”kagaalia”, 12 vanhasuomalaista (näistä kaksi Suomalaisen Työväenliiton edustajia), kymmenen sosialistia ja kaksi puoluekannaltaan epävar-

maa. Komitean omasta mielestä ehdokaslista oli sekä poliittisesti että alueellisesti tasapuolinen.⁵³

Kun komitea julkisti ehdokaslistansa, paikalliset nuorsuomalaiset heräsivät kuitenkin arvostelemaan sitä.⁵⁴ Valtuustoa valitsevassa kuntakokouksessa he esittivät oman kilpailevan listansa, jossa 12 komitean ehdokasta oli korvattu toisilla. Tämä ärsytti kuntakokouksen puheenjohtajaa Juho Kivikoskea, joka oli vanhasuomalainen kansankoulunopettaja. Kivikoski piti komitean ehdokkaita sopivampina ja kyvykkäämpinä kuin kilpailevan listan nimiä; hän myös syytti kilpailevan listan esittäjiä ”pelkkien puoluepyyteiden” ohjaamiksi. Kivikosken järkytykseksi kilpaileva lista sai kuntakokouksen äänestyksessä kuitenkin murskavoiton ja tuli valituksi kokonaisuudessaan. Vaalitunnelman kireydestä kertoo se, että kilpailevan listan esittäjä rakennusmestari Väinö Hällström jätti kuntakokouksen pöytäkirjaan jälkikäteen vastalauseen kuntakokouksen puheenjohtajan toiminnasta. Vastalauseen mukaan Kivikoski oli kokouksessa väittänyt valtuustovaalin tulosta laittomaksi ja uhannut pyytää valtuustoon valittuja vanhasuomalaisia boikotoimaan valtuuston istuntoja.⁵⁵

Tammelassa sijaitsevassa Forssan tehdasyhdyskunnassa oli satoja työläisiä, jotka olivat usein runsaslukuisesti kuntakokouksissa etujaan valvomassa.⁵⁶ Valtuustoa valitsevaan kuntakokoukseen työläisiä ilmestyi kuitenkin suhteelliseen vähän. Tähän vaikutti ennen kuntakokousta pidetty Tammelan sosiaalidemokratien yleinen kokous, joka oli päättänyt boikotoida valtuustovaalia epäoikeudenmukaisten äänioikeusolojen johdosta.⁵⁷ Sosialistien näkökulmasta valtuusto valittiin ”porhojen rahaäänillä”, ja siksi valtuustovaali oli jo itsessään vääryys työväkeä kohtaan.⁵⁸

Työväen vaaliboikotista ei kuitenkaan tullut täydellistä, sillä jotkut paikalliset sosialistien johtomiehet ilmestyivät kokouspaikalle tukemaan äänestyksessä nuorsuomalaisen listaa.⁵⁹ Palkkioksi liittoutumisestaan ”kagaalien” kanssa sosiaalidemokraatit saivat valtuustoon joitakin lisäedustajia, joiden tieltä pudotettiin pois vanhasuomalaiseen puolueeseen kytkeytyneen Suomalaisen Työväenliiton kaksi ehdokasta. Kaiken kaikkiaan Tammelan valtuustoon tuli äänioikeusoloihin suhteutettuna melko vahva

työläisedustus, sillä Forssan tehtaalaisia valittiin valtuutetuiksi seitsemän – joskaan kaikki heistä eivät olleet sosialisteja.⁶⁰ Valtuustopaikkojen valtausta olennaisempi syy sosialistien mobilisaatioon ”kagaalien” tueksi saattoi kuitenkin olla halu näpäyttää vanhasuomalaisia isäntiä. Vanhasuomalaisten johdolla kuntakokous oli nimittäin edeltävänä syksynä siirtänyt kuntakokoukset Tammelan kirkonkylään, Forssan tehdastyöväen kannalta hankalaan paikkaan ja ajankohtaan.⁶¹ Päätökseen oli vaikuttanut vanhasuomalaisten isäntien kyllästyminen tehdastyöläisten hyökkäävään esiintymiseen kuntakokouksissa – tämän tunnusti jopa vanhasuomalaisten äänenkannattaja *Lounais-Häme* pääkirjoituksessaan.⁶² Kuntakokousten siirtopäätös kuitenkin kostautui valtuustovaaleissa forssalaisten sosialistien ja nuorsuomalaisten yhteisenä vastaiskuna. Tammelan tapahtumat kuvaavatkin osuvasti työväenliikkeen kunnallispoliittisia vaikutusmahdollisuuksia. Vaikka sosiaalidemokraattien joukkovoima harvoin yksinään riitti keikauttamaan valtasuhteita, he saattoivat paikoitellen vaikuttaa tehokkaasti päätöksentekoon liittoutumalla kunnallispolitiikan suuntaan tyytymättömien porvarillisten kanssa.⁶³

Läheskään kaikissa maalaiskunnissa valtuustojen asettamiseen tai ensimmäisiin valtuustovaaleihin ei silti liittynyt järjestäytyneen työväestön mobilisaatiota. Eräillä paikkakunnilla kunnalliselämän puoluepolitisoituminen oli ylipäänsä näkymätöntä vielä 1910-luvullakin.⁶⁴ Tällaisissa kunnissa keskustelut valtuuston tarpeellisuudesta liittyivät lähinnä kysymykseen siitä, miten uusi järjestelmä huolehtisi eri kyläkuntien intresseistä. Työläisillä ei näissä keskusteluissa ollut aktiivista roolia, jos heitä edes oli paikalla valtuuston asettamista pohtimassa. Kuntakokouksissa käyneet työläiset saattoivat lisäksi olla kaikkea muuta kuin sosialisteja ja täten suhtautua valtuustokysymykseen täysin eri tavoin kuin sosialistilehtien kirjeenvaihtajat toivoivat. Luokkavastakkainasettelu ei siis leimannut keskustelua valtuustoista kuin osassa Suomea. Valtuustoihin liittyvien keskustelujen ja kunnallispolitiikan käytäntöjen alueellisten erojen lähempi tarkastelu ei kuitenkaan ole mahdollista tässä artikkelissa.

Naisten pääsy luottamustoimiin mielipiteiden jakajana

Valtuustojärjestelmän vapaaehtoinen käyttöönotto maaseudulla vaikutti hyvin vähän naisten kunnallisiin vaikutusmahdollisuuksiin. Tämä johtui siitä, että voimassa olevan kunnallisasetuksen mukaan kuntakokouksien päätöksentekoon saivat osallistua vain sellaiset kunnallisveroja maksavat kuntalaiset, jotka hallitsivat itseään ja omaisuuttaan. Rajausta sulki kunnallisen äänioikeuden ulkopuolelle kaikki avioituneet naiset, isäntävallan alaisista piioista puhumattakaan. Kunnallisasetus rajasi merkittävästi myös naisten toimintaa kunnalliselimissä. Äänioikeutetuilla naisilla ei nimittäin ollut oikeutta tulla valituiksi kuntakokouksen puheenjohtajiksi, kunnallislautakunnan jäseniksi eikä kunnanvaltuutetuiksi, joita laissakin kutsuttiin valtuusmiehiksi.⁶⁵ Naisten kunnallisten ja parlamentaaristen vaikutusmahdollisuuksien välillä oli siis vuoden 1906 jälkeen räikeä ristiriita, jonka vasta marraskuussa 1917 hyväksytyt kunnallislait korjasivat.

Naisten kunnallisen äänioikeuden laajentamisesta keskusteltiin sanomalehdistössä ja valtiopäivillä aika ajoin eduskuntauudistuksen jälkeen, ja se sai kannatusta yli puoluerajojen.⁶⁶ Valtuustojärjestelmän käyttöönottoa käsittelevistä lehtikirjoituksista naisnäkökulma kuitenkin puuttui. Yhdessäkään aineistoni kirjoituksessa ei valtuuston perustamista puolustettu tai vastustettu vetoamalla siihen, että muutos voisi heikentää tai vahvistaa naisten osallisuutta kunnalliselämässä.

Naisnäkökulman puuttumista voi selittää se, että lehtikirjoittajat odottivat kunnallislakien pikaista uudistamista ja pitivät selvänä, että uudistus antaisi naisille samat kunnalliset oikeudet kuin miehille. Jostain syystä kukaan kirjoittaja ei kuitenkaan lausunut tätä julki. Siksi on yhtä lailla mahdollista, että jotkut lehtien kirjeenvaihtajat eivät sittenkään tukeneet naisten kunnallisten vaikutusmahdollisuuksien laajentamista tai ainakaan pitäneet sitä tärkeänä. Kenties osa kirjoittajista jopa ajatteli, että vaikka naiset olivat jo päässeet parlamenttiin, kuntakokoukset ja valtuustot oli parempi pitää vatedeskin miesten tilana. Patriarkaalisista asenteista kertoo ainakin se, että monille lehtikirjoittajille kunnallis-

Kansakoulunopettaja Miina Penttilä toimi Loimaalla luottamustehtävissä jo ennen valintaansa kunnanvaltuustoon. Kuvassa hän on Hirvikosken äänestysalueen vaalilautakunnan jäsenenä vuonna 1910. Kuva: Loimaa-Seura.

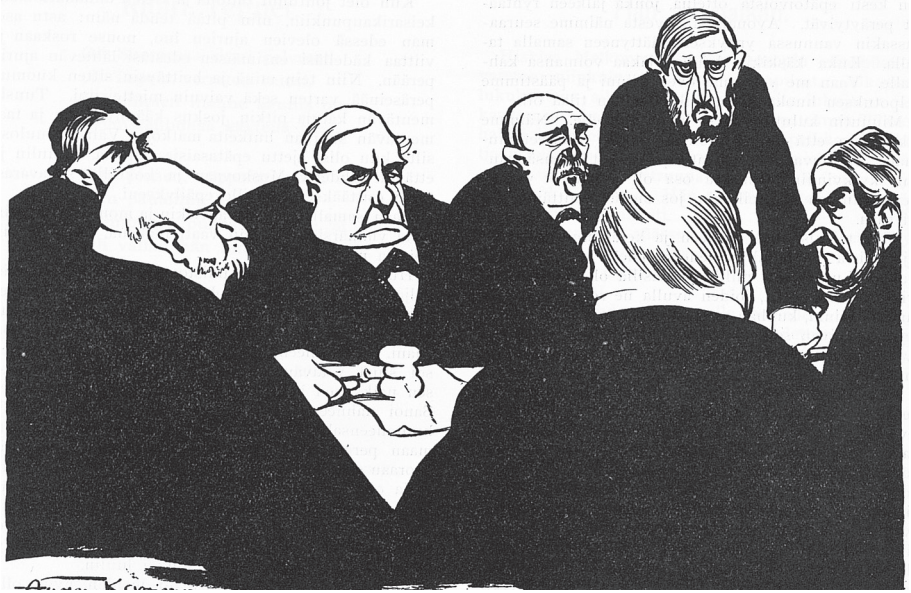
elämän toimijat olivat itsestään selvästi kunnallismiehiä.⁶⁷ Johtui naisnäkökulman puuttuminen mistä tahansa, ilmeistä on ainakin se, ettei aineistoni tekstien kirjoittajissa ollut naisia. Naiskirjoittajat olisivat oletettavasti pitäneet tärkeänä käsitellä kunnallishallinnon muutosten vaikutuksia myös naisten osallisuuden näkökulmasta.

Yksi tapaus nosti naisten kunnallispoliittisen aseman kuitenkin hetkeksi parrasvaloihin. Loimaalla kuntakokous nimittäin päätti vuonna 1915 valita paikalliseen valtuustoon naisjäsenen, kansakoulunopettaja Miina Penttilän.⁶⁸ Näin Penttilästä tuli Suomen ensimmäinen naisvaltuutettu, mikä herätti lehdistössä maanlaajuista huomiota ja sai jotkut lehdet jopa kehuaan Loimaata sukupuolten tasa-arvon edelläkävijäksi.⁶⁹ Naisen valinta

valtuustoon ilahdutti muun muassa kristillisen työväenliikkeen äänenkannattajaa *Työkansaa*, joka kuvasi Penttilän valintaa merkiksi siitä, että ”[e]distyksen pyörä siis yhä pyörii, vaikka hitaasti, mutta varmasti”.⁷⁰

Sosialistilehdistä läheskään kaikki eivät noteeranneet Penttilän valintaa, ja nekin jotka noteerasivat, suhtautuivat siihen happamasti. Esimerkiksi porilainen *Sosialidemokraatti* avasi juttunsa otsikolla ”Akkavalta lisääntyy”.⁷¹ *Sosialisti*-lehti puolestaan julisti: ”Mitähän kunnan manttaaliporhujen päähän lienee pöllähtänyt, kun tällaisen kohteliaisuuden osotuksen ovat Eevan sukupuolelle tehneet?”⁷² Tylyimmin esiintyi mikkeliäinen *Vapaus*, joka kommentoi ”emansipeerattujen porvarisnaisten” saaneen Penttilästä sankarinsa ja toivoi näiden puolesta, että ”[o]lisipa se edes nätti tyttö”.⁷³ Kommenttien kitkeryyttä selittää se, että Penttilä ei ollut sosialisti vaan nuorsuomalainen, mutta sanamuodoista päätellen kirjoittajat eivät silti yleisemminkään tavoitelleet naisten pääsyä valtuustoihin.

Miina Penttilän taival Loimaan kunnanvaltuutettuna jäi lopulta lyhyeksi. Eräät paikkakuntalaiset nimittäin tarttuivat naisvaltuutettujen valinnan lainvastaisuuteen ja tekivät Loimaan kuntakokouksen päätöksestä valituksen. Niinpä kuntakokous joutui korvaamaan Penttilän miesvaltuutetulla.⁷⁴ Tämä kirjoitti lehdistössä sekä irvailua että vetoamuksia naisten tasa-arvoisten kunnallisten vaikutusmahdollisuuksien puolesta.⁷⁵ Työväenlehdet kuitenkin pidättäytyivät kannanotoista. Penttilän tapauksen lehtikäsittely tukeekin Geoff Eley:n näkemystä sosialistisen työväenliikkeen pohjimmaisesta laiskuudesta naisten oikeuksien edistämisessä.⁷⁶ Ainakaan sosialististen lehtien paikalliskirjeenvaihtajat eivät kaivanneet naisia valtuustoihin ja kuntakokouksiin yhtään ponnekkaammin kuin porvarillisten lehtien kirjoittajat. Tähän saattoi vaikuttaa epävarmuus siitä, miten naisten esiin-nousu kunnalliselämässä vaikuttaisi työväenliikkeen paikallisiin valtapyrkimyksiin.

"Härkämäen kunnanvaltuusto" koolla. Kuva: Ampiaisen 20.9.1913, 5.

Yhteenveto

Kuten pilalehti *Ampiaisen* piirros kuvitteellisesta Härkämäen kunnanvaltuustosta havainnollistaa, varttuneet ja jäyhät isännät pysyivät tiukasti kunnallisen vallan kahvassa myös valtuustojärjestelmään siirtyneissä maalaiskunnissa ennen vuotta 1918. Valtuustojen perustamisessa ei ollut kyse ensisijaisesti siitä, että vaatimukset sosiaalisesta tai sukupuolten tasa-arvosta olisivat pakottaneet kunnanisät demokratisoimaan hallintoa. Pikemminkin valtuustojen asettaminen liittyi tarpeeseen tehostaa päätöksentekoa tilanteessa, jossa kunnille sälytettiin yhä uusia tehtäviä.

Työväenliikkeen penseys valtuustojen asettamista kohtaan puolestaan on syytä ymmärtää sitä taustaa vasten, että valtuustojen perustamisalta ajoittui vuoden 1905 jälkeisen poliittisen mobilisaation ja modernien vaalipuolueiden organisoitumisen kauteen. Joukkomobilisaatio ilmeni kuntakokouksissa työväestön

lisääntyvänä aktiivisuutena, mikä huolestutti kunnalliselämään vihkiytyneitä isäntiä ja käänsi heitä valtuuston asettamisen kannalle. Samalla porvarillisen lehdistön valtuustokirjoittelu muuttui yhä myönteisemmäksi. Valtuustojärjestelmän etuja perusteltiin lehdistä vetoamalla asiantuntijuuden merkitykseen päätöksen-teossa, mutta porvarillisten halua siirtyä edustukselliseen kunnallishallintoon siivitti myös toive siitä, että valtuustoissa asioita päästäisiin taas hoitamaan rauhassa ilman joukkojen häirintää.

Paikallisten isäntien ja porvarilehtien valtuustointoilulla oli käänteinen vaikutus järjestäytyvän työväestön ja sen äänenkannattajien näkemyksiin valtuustojen perustamisesta. Työväenlehdistön omaksuman kannan mukaan valtuustojärjestelmä heikensi kunnallista demokratiaa ja keskitti valtaa manttaalimiehille, jotka olivat kansalaisten valvontavallan ulottumattomissa. Valtuuston käyttöönoton myötä työväestöllä ei myöskään olisi samanlaisia mahdollisuuksia joukkopainostukseen kuin kuntakokouksissa. Tämä oli työväenliikkeelle tärkeä näkökohta, koska joukkojen painostuksella nähtiin olleen suuri merkitys eduskuntaudistuksessa ja sen uskottiin tuottavan myös paikallista demokratiaa. Sosialistit tiedostivat hyvin, että vaikka kunnallisasetuksen mukaan kuntakokousten päätöksiin saivat osallistua vain äänioikeutetut, kokouksiin saapui usein myös laajempia massoja vaikuttamaan joukkovoimallaan päätöksentekoon. Käytännössä kuntakokoukset siis miellettiin demokraattisemmiksi kuin lainsäädäntö antoi ymmärtää. Tämä selittää osaltaan työväenlehtien kehoituksia kamppaata valtuustohankkeita niin kauan kuin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ei ollut toteutunut.

Sosialistilehtien valtuustokirjoittelulle ominaista oli myös kansanvaltaisuuden tulkitseminen vain työväestön vaikutusvallan näkökulmasta. Kääntäen kyse oli siitä, että jos jokin muutos kunnallishallinnossa ei suoraan vahvistanut työväestön valtaa, se ei saanut työväenlehdistöltä vastakaikua. Esimerkiksi alueellisesta tasa-arvosta puhuttiin työväenlehdissä vähän verrattuna porvarillisiin lehtiin, joiden valtuustoja puoltavissa argumenteissa korostui nimenomaan kunnan eri osien asukkaiden parempi osallistaminen päätöksentekoon.

Sanomalehtien puoluekanta vaikutti siis selvästi siihen, käsiteltiinkö kunnanvaltuustojen perustamista niiden palstoilla myönteisesti vai kielteisesti. Sosialistilehtien pääkirjoituksissaan ja paikalliskirjeissään ilmaisema penseys valtuustoja kohtaan ei kuitenkaan ole koko kuva työväenliikkeen suhteesta valtuustojärjestelmään. Paikallisesti sosialistit saattoivat ketterästi mukautua valtuuston käyttöönottoon, kuten Rautalammilla, tai liittoutua valtuustovaaleissa porvarillisen ryhmän kanssa, kuten Tamme-lassa. Naiskannattajiaan työväenliike mobilisoi valtuustokysymyksessä joka tapauksessa ilmeisen laiskasti: työväenlehtien suhtautuminen Loimaan naisvaltuutettuun vihjaa, ettei naisten vaikutusmahdollisuuksien lisäämisellä ollut itsessään kovinkaan tärkeä sija työväenliikkeen kunnallisdemokratiavaatimuksissa.

Viitteet

- 1 *Karjala* 13.8.1912, 1.
- 2 Esim. Rodríguez-Ruiz & Rubio-Marin 2012, 10.
- 3 Katajisto 2018, 26.
- 4 Artikkelin on osa Alfred Kordelinin säätiön rahoittamaa tutkimusprojektiani *Kuntademokratian kivulias läpimurto*.
- 5 Ks. Jäntti 2016, 71–84.
- 6 Soikkanen 1966, 459–463.
- 7 Piilonen 1982, 32–35.
- 8 Paikalliskirjeistä varhaisen suomenkielisen lehdistön ominaispiirteenä ks. Kokko 2019, 12–16.

- 9 Vrt. esim. Soikkanen 1966, 461, jossa mainitaan vuonna 1913 alussa kunnanvaltuustoja olleen vähintään 91. Ks. myös *Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja* 1913, 324–325; Kaukovalta 1940, 340; Haapala 1995, 33–34.
- 10 Haku sanalla ”kunnanvaltuusto” vuosien 1860–1899 suomenkielisistä sanomalehdistä ei tuota yhtään tulosta digitaalisen sanomalehtikirjaston hakutyökalulla tai Korp-konkordanssihakujelmalla, corp.csc.fi, haettu 26.9.2018. Valtuusto-sanan rinnalla oli 1900-luvun alussa lyhytaikaisesti käytössä myös termi ”kunnanvaltuuskunta”. Ks. esim. Kurkijoen kuntakouksen ptk. 11.12.1911, Kansallisarkisto (tästä lähtien KA).
- 11 Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous vuodelta 1865, No 4.
- 12 Soikkanen 1966, 256–261.
- 13 Vuoden 1898 kunnallisuudistuksesta ks. Soikkanen 1966, 435–439.
- 14 *Uusi Aura* 26.9.1901, 3; *Satakunta* 18.9.1902, 2; Kaukovalta & Kaukovalta 1950, 93.
- 15 Esim. sosiaalidemokraattisen puolueen vuoden 1906 puoluekokoukseen laadittu alustus kunnallisesta äänioikeudesta maaseudulla. *Työmies* 21.7.1906, 1–2; Katajisto 2018, 23–24.
- 16 Esim. Säämingin ja Haukiputaan kuntakokoukset käsitteivät kunnallislakiehdotusta seikkaperäisesti keväällä 1908. Säämingin kuntakokouksen ptk. 24.4.1908, § 2, KA; Haukiputaan kuntakokouksen ptk. 26.5.1908, § 2, KA.
- 17 Soikkanen 1966, 460–461; Piilonen 1982, 33.
- 18 Tämän artikkelin ja kartan 1 tiedot kunnanvaltuustojen käyt-töönotosta perustuvat pääasiassa *Yhteiskuntataloudellisessa Aikakauskirjassa* 1913 (s. 324–325) julkaistuun luetteloon, Juhani Piilosen (1982, 34–35) kokoamiin tietoihin sekä sanomalehtiin ja paikallishistorioihin. Tarkempia tietoja vuoteen 1917 mennessä perustetuista kunnanvaltuustoista saa luomastani Wikipedia-artikkelista, joka päivittyy jatkuvasti. https://fi.wikipedia.org/wiki/Vuoteen_1917_mennessä_perustetut_kunnanvaltuustot, luettu 6.4.2019.
- 19 Ks.edellinen viite.
- 20 Soikkanen 1966, 456, 460; Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-kokoelma 1898, N:o 21, § 9.
- 21 Ensimmäinen aineistooni sisältyvä sosialistilehden kannanotto valtuustokysymyksen oli *Työ*-lehden julkaisema Heikki Jalosen puoluekokousalustus kunnallisesta äänioikeudesta. Siinä Jalonen kannattaa valtuustojen asettamista maalaiskuntiin kunnallisen äänioikeusuudistuksen jälkeen, mutta ei ota kantaa valtuustojen tarpeellisuuteen vallitsevissa oloissa. *Työ* 24.7.1906, 1–2.
- 22 Esim. *Kaleva* 26.10.1900, 1–2; *Rauman Lehti* 13.2.1908, 1.
- 23 Esim. *Kotkan Uutiset* 9.2.1906, 1; *Syd-Österbotten* 9.6.1906, 1.
- 24 Esim. *Salmetar* 2.11.1911, 1–2.

- 25 Esim. *Suomalainen* 3.6.1907, 3; *Turun Sanomat* 21.11.1907, 1–2.
- 26 Esim. *Jakobstad* 16.12.1914, 1–2.
- 27 Esim. *Raja-Karjala* 7.8.1909, 2.
- 28 *Kaleva* 26.10.1900, 1–2.
- 29 *Suomalainen* 3.6.1907, 3.
- 30 Esim. *Sorretun Voima* 26.11.1913, 3–4; *Etelä-Suomi* 28.8.1913, 2.
- 31 *Haminan Lehti* 10.9.1912, 2.
- 32 *Kaleva* 10.1.1911, 2.
- 33 Esim. *Sorretun Voima* 26.11.1913, 3–4. Ks. myös Piilonen 1982, 33.
- 34 *Kansan Tahto* 14.8.1911, 1–2.
- 35 Esim. *Raivaaja* 12.5.1909, 3.
- 36 Soikkanen 1966, 474–476.
- 37 Piilonen 1982, 29–32; Soikkanen 1966, 406–412.
- 38 Piilonen 1982, 56–57.
- 39 Sosiaalidemokraattien mukautuminen uuteen järjestelmään näkyi ensimmäisen kunnanvaltuuston vaaleissa mm. Johanneksessa ja Kuopion maalaiskunnassa. *Työ* 22.1.1908, 4; Kauppinen 1975, 623.
- 40 Suodenjoki 2010, 269–272.
- 41 *Savon Työmies* 5.11.1907, 3. Vrt. aiempi kirjallisuus, jossa on väitetty sosiaalidemokraattien tehneen Rautalammilla aloitteen kunnanvaltuuston perustamisesta. Saloheimo 1959, 474; Soikkanen 1966, 460.
- 42 *Savon Työmies* 17.9.1908, 3; 22.9.1908, 3. Valtuuston perustamisen vaiheista myös *Savon Työmies* 19.12.1907, 4; *Savon Sanomat* 22.1.1908, 2.
- 43 Esim. *Liitto* 6.9.1910, 2.
- 44 *Savon Työmies* 22.9.1908, 3; *Savon Sanomat* 9.10.1908, 3.
- 45 SVT XXIX. Vaalitulasto 1. Eduskuntavaalit 1908, taulu II b, 37.
- 46 Suodenjoki 2010, 274.
- 47 Esim. *Työ* 27.3.1914, 2.
- 48 Alapuro 2001, 139–141. Ks. myös Suodenjoki 2010, 271–273.
- 49 Soikkanen 1966, 456.
- 50 *Kansan Lehti* 23.9.1916, 2.
- 51 *Raivaaja* 9.12.1910, 1.
- 52 Tammelan kuntakokouksen ptk. 23.1.1909 ja 6.3.1909, KA. Tammelan sosialistien valtuustokritiikistä ks. *Hämetär* 24.12.1908, 4.
- 53 *Lounais-Häme* 10.3.1909, 1–2.
- 54 Komitean listan herättämästä polemiikista ks. *Hämetär* 18.2.1909, 3; 4.3.1909, 4; *Lounais-Häme* 28.2.1909, 2; *Lounais-Häme* 7.3.1909, 2.

- 55 Tammelan kuntakokouksen ptk. 23.1.1909 ja 6.3.1909, KA.
- 56 *Lounais-Häme* 10.3.1909, 1.
- 57 *Hämeen Voima* 11.2.1909, 3–4. Ks. myös *Hämeen Voima* 6.3.1909, 4.
- 58 *Hämeen Voima* 6.3.1909, 4.
- 59 *Lounais-Häme* 10.3.1909, 1.
- 60 Aaltonen 1931, 7,
- 61 Hirsjärvi 1925, 13.
- 62 *Lounais-Häme* 30.10.1908, 1–2.
- 63 Esim. Kymissä työväestö liittoutui paikallisten isäntien kanssa kaataakseen suurteollisuuden kannattaman valtuustohankkeen vuonna 1916. *Uusi Suometar* 12.8.1916, 5. Paikallisesta liittoutumisesta ks. myös Suodenjoki 2010, 193–194.
- 64 Esim. Kurkijoen kuntakokouksen ptk:t 1911–1912, KA.
- 65 Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous vuodelta 1865, No 4, Asetus kunnallishallituksesta maalla, § 13, 33 ja 43. Samat rajaukset todettiin myös kunnallisasiäntöasetuksen päivityksessä. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma 1898, N:o 21, Asetus maalaiskuntain kunnallishallinnosta, § 13, 34 ja 66.
- 66 Esim. *Lahden Lehti* 24.7.1908, 2; *Aamulehti* 7.6.1916, 2.
- 67 Esim. *Karjala* 13.8.1912, 1.
- 68 *Turun Sanomat* 14.9.1915, 3; *Kunnallisia Sanomia Loimaalta, Alastarolta, Metsämaalta ja Mellilästä* 16.9.1915, 2; Laakso 1994, 318, 512–513, 562. Penttilän aiemmasta jäsenyydestä vaalilautakunnassa ks. *Uusi Aura* 28.1.1910, 6.
- 69 *Turun Sanomat* 18.9.1915, 4.
- 70 *Työkansa* 17.9.1915, 5.
- 71 *Sosialidemokraatti* 14.9.1915, 2.
- 72 *Sosialisti* 14.9.1915, 2.
- 73 *Vapaus* 16.9.1915, 3.
- 74 Esim. *Lappeenranta* 25.9.1915, 3; *Turun Sanomat* 5.10.1915, 3.
- 75 Esim. *Ilkka* 25.9.1915, 3; *Keski-Suomi* 23.9.1915, 3; *Lappeenranta* 25.9.1915, 3.
- 76 Eley 2002, 23.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Haukiputaan kuntakokouksen pöytäkirjat 1905–1911 (Oulun toimipiste)

Kurkijoen kuntakokouksen pöytäkirjat 1909–1916 (Mikkelin toimipiste)

Säämingin kuntakokouksen pöytäkirjat 1902–1909 (Mikkelin toimipiste)

Tammelan kuntakokouksen pöytäkirjat 1903–1909 (Hämeenlinnan toimipiste)

Digitaaliset lähteet

Kansalliskirjaston digitaaliset sanomalehdet 1865–1917, <http://digi.kansalliskirjasto.fi/search>.

Painetut lähteet

Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous vuodelta 1865. No 4. Helsinki, Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1865.

Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-kokoelma 1898. N:o 21. Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1898.

Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja 1913. Yhdeksäs vuosikerta. Helsinki 1913.

Kirjallisuus

Aaltonen, Esko (1931): *Tammelan kunnan historia II. Kunnalliselämää valtuuston aikakaudella 1909–1922*. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys, Forssa.

Alapuro, Risto (2001): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Kolmas painos. Tammi, Helsinki, <http://hdl.handle.net/10138/168847>.

Eley, Geoff (2002): *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*. Oxford University Press, New York.

Haapala, Pertti (1995): *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Painatuskeskus, Helsinki.

Hirsjärvi, Tarmo (1925): *Tammelan kunnan historia I. Kunnalliselämä kuntakousten aikana v. 1865–1909*. Forssan kirjapaino, Forssa.

Jäntti, Anni (2016): *Kunta, muutos ja kuntamuutos*. Tampereen yliopisto, Tampere, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0238-2>.

- Katajisto, Kati (2018): *Sodasta sovintoon*. Otava, Helsinki.
- Kaukovalta, K. V. (1940): *Suomen maalaiskuntien kunnallisen itsehallinnon historia*. Maalaiskuntien Liitto, Helsinki.
- Kaukovalta, K. V. & Kaukovalta-Kaila, Eila (1950): *Maarian pitäjän historia III. 1866–1943*. Maarian seurakunta ja kunta, Maaria.
- Kauppinen, Arto (1975): Valtuustokausi. Teoksessa Antti Rytönen (toim.), *Kuopion pitäjän kirja*. Kuopion kaupunki, Kuopio, 621–660.
- Kokko, Heikki (2019): Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (1), 5–21.
- Laakso, Veikko (1994): *Suur-Loimaan historia II. Isonvihan päättymisestä 1900-luvun alkuun*. Alastaro, Loimaan kaupunki, Loimaan kunta ja Mellilä.
- Piilonen, Juhani (1982): *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Rodríguez-Ruiz, Blanca & Rubio-Marin, Ruth (2012): Introduction: Transition to Modernity, the Achievement of Female Suffrage, and Women's Citizenship. Teoksessa Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marin (toim.), *The Struggle for Female Suffrage in Europe. Voting to Become Citizens*. Brill, Leiden, 1–46.
- Saloheimo, Veijo A. (1959): *Rautalammin historia*. Rautalammin kunta ja seurakunta.
- Soikkanen, Hannu (1966): *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Maalaiskuntien Liitto, Helsinki.
- Suodenjoki, Sami (2010): *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vuoteen 1917 mennessä perustetut kunnanvaltuustot. Wikipedia-artikkeli, https://fi.wikipedia.org/wiki/Vuoteen_1917_mennessä_perustetut_kunnan_valtuustot, luettu 5.2.2019.

”Kunta on itsehallintoyhdyskunta eikä liikelaitos”

Keskustelu kunnallishallinnosta ja kuntademokratiasta Tampereen kaupunginvaltuustossa 1920-luvulla

Kysymys yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta kunnissa oli yksi vuoden 1917 vastakkainasettelua syventänyt tekijä, joka johti useiden valtuustojen piirityksiin.¹ Kuitenkin jo marraskuun yleislakon aikaan oli valtalain ja kahdeksan tunnin työpäivän yhteydessä hyväksytty uudet demokraattiset kunnallislait. Alkuvuodelle 1918 määrätty kunnallisvaalit jäivät pitämättä sisällissodan takia, mutta jo saman vuoden lopulla tai seuraavan vuoden alussa valittiin ensimmäiset demokraattiset kunnanvaltuustot. Ennen sisällissotaa kysymys kunnallisvallasta oli olennaisesti työväenliikkeen ja porvarillisten ristiriitaa kärjistänyt kysymys, mutta sisällissodan jälkeen sen on nähty olleen jopa yhteiskunnallisen kompromissin perustekijä.² Sisällissodan jälkeistä Helsinkiä tutkineen Kati Katajiston mukaan Suomen suistuminen itsenäistymisen jälkeen sisällissotaan ei niinkään ollut kansainvälisesti poikkeuksellista. Kansainvälisesti poikkeuksellista oli se, että selvittiin niin nopeasti demokratian ja sovinnon tielle. Hän tulkitsee keskeisen roolin olleen myös kuntademokratialla, jossa hävinnyt osapuoli tunnustettiin periaatteessa tasavertaiseksi yhteiskunnalliseksi toimijaksi.³

Vain reilusti alle vuosi taistelujen päättymisestä järjestettiin ensimmäistä kertaa demokraattiset kunnallisvaalit, joissa sodan hävinnyt osapuoli pääsi osaksi yhteiskunnallista päätöksente-

koa. Tämä tapahtui jo hiukan ennen ensimmäisiä sodan jälkeisiä eduskuntavaaleja maaliskuussa 1919, jolloin sosialidemokraatit palasivat valtiolliseen päätöksentekoon. Kuntademokratian tarkempaa roolia demokratian kehityksen tai sisällissodan sovittoprosessin kannalta on kuitenkin suhteellisen vähän tutkittu ja problematisoitu.

Vasemmistoenemmistöinen Tampere esimerkkinä kunnallisdemokratiasta ensimmäisessä tasavallassa

Artikkelissani pureudun kuntademokratian rooliin Tampereella, joka oli Suomen suurimmista kaupungeista ainut vasemmistoenemmistöinen. Muutos vuoteen 1917 verrattuna oli suuri, koska käytännössä kunnallisen päätöksenteon ulkopuolella ollut poliittinen työväenliike nousi nyt sille demokraattisesti kuuluneeseen asemaan. Erityisen suuren muutoksesta tekee taustalla ollut sisällissota, joka oli koskettanut Tamperetta työväestövaltaisena kaupunkina ja ratkaisutaistelun näyttämönä syvästi. Siten Tampereen esimerkki ilmentää myös ”sisällissodan hävinneiden” integroitumista kunnalliseen demokratiaan. Suomen selväpiirteisin teollisuuskaupunki Tampere on näiden tekijöiden takia mielenkiintoinen kohde tarkastella kuntademokratian toteutumista maailmansotien välisessä Suomessa – toisaalta samasta syystä sen esimerkki oli myös jossain määrin erityislaatuinen. Kaikissa kunnissa oli kyse siitä, että työväenliike ja samalla sisällissodan ”hävinnyt osapuoli” pääsi nyt ensi kertaa todella vaikuttamaan kunnalliseen päätöksentekoon. Tampereella vaikutusvalta oli ainakin periaatteessa tavallista suurempi, sillä vasemmistolla oli kuitenkin enemmistö koko maailmansotien välisen ajan, joskaan ei määräenemmistöä missään vaiheessa.⁴ Vasemmistoenemmistöisen valtuuston ja teollisuuden osuuden suhteen Tampere vertautui kyllä Nokian ja Valkeakosken kaltaisiin tehdasyhdyskuntiin – toisaalta Tampere oli samalla yksi Suomen suurimmista kaupungeista eikä yksittäisten tehtaiden ympärille rakentunut pienempi yhteisö.

Käsittelen tamperelaista kuntademokratiaa demokratian kehityksen ja demokratisoitumisen näkökulmasta. Tarkoitukseni on samalla tarkastella, millaisia käsityksiä työväenliikkeellä ja toisaalta porvarillisella osapuolella oli demokratiasta ja millainen kunnallisen tason demokratisoitumisprosessi niiden näkökulmasta oli. Tästä aukeaa mielenkiintoinen ikkuna siihen, miten koko kunnallinen demokratia itse asiassa määriteltiin tuona aikana ja mitä määritelmät mahdollisesti kertovat meneillään olleista demokratisoitumisprosessista ja sisällissodasta selviämisestä. Ei voi olettaa, että heti vuoden 1919 tasavallan pystyttämisen jälkeen oltaisiin omaksuttu nykyisenkaltaisen demokratiakäsitys tai että kaikki olisivat sen omaksuneet. Samalla tarkastelen myös, millaista demokratiaa olemassa ollut kunnallinen päätöksentekojärjestelmä lopulta de facto toteutti.

Demokratian transitioteorioiden tutkimus on nuorta ja on ylipäänsä kyseenalaista, kuinka hyvin malleilla voidaan kuvata empiiristä todellisuutta. Kuitenkin struktuuriteorian avulla voidaan ainakin tarkastella rakenteellisia tekijöitä, jotka olivat Suomenkin prosessin taustalla. Struktuuriteoria korostaa sosiaalisten luokkien ja valtarakenteiden merkitystä oletetun demokratisointiprosessin onnistumisen kannalta.⁵ Taustalla Suomen kunnallisessa demokratisointiprosessissa olivat toisaalta jo ennen sisällissotaa marraskuussa 1917 hyväksytyt kunnallislait, välissä ollut sisällissota ja toisaalta sodan taustaa vasten tehty kunnallislakien lisäykset vuosina 1918–1919. Kunnallislakien lisäyksissä taustamotiivina oli rajoittaa vasemmistoenemmistöisten kunnantaluustojen taloudellista päätösvaltaa määräenemmistösäännösten kautta. Kaupunkiliiton porvarillisen lakimiehen Yrjö Harvian laatimassa muistiossa kuvastui sisällissodan voittajien epäily työväenliikkeen vallankäyttöä kohtaan. Siinä todettiinkin suoraan, ettei taloudellisissa asioissa tullut luovuttaa päätösvaltaa ”kansan laajoille joukoille”. Argumenttina oli rajoittaa juuri Tampereen kaltaisten kuntien valtuustoenemmistön päätösvaltaa, koska se oli Harvian mielestä ”perehtymätön kunnallisten asioiden käytännölliseen hoitoon”. Muistiossa esitettiin myös äänioikeuden kytkemistä kunnallisverojen maksuun, minkä tynkäeduskunta

toteuttikin. Sosialidemokraattien palattua eduskuntaan, veronmaksuehto⁶ poistettiin kesällä 1919. Määräenemmistösäännökset jäivät kuitenkin voimaan.⁷

Tarkasteluni tapahtuu erityisesti analysoimalla 1920-luvulla kunnallishallinnosta Tampereen kaupunginvaltuustossa käytyä keskustelua. Tampereen kunnallispolitiikkaa on aiemmin tutkinut erityisesti Jarmo Peltola 1930-luvun laman paikallista vaikutusta käsitelleessä väitöskirjasarjassaan. Peltola, Jouni Keskinen ja Sami Suodenjoki lisäksi sivusivat teemaa kaupunkitutkimuksen näkökulmasta kirjoitetussa kokoomateoksessaan *Tamperelaiset – tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1940*. Katajiston Helsinki-tutkimuksessa tulee myös hyvin esille kunnallisen päätöksenteon ominaisuus, joka oli yhteistä eri kaupungeille. Kunnallisessa päätöksentekoprosessissa korostui huolellinen valmistelu mutta toisaalta byrokraattisuus ja asioiden hidas eteneminen. Tämän ohella taustalla olivat myös määräenemmistösäännökset, joiden mukaan uutta määrärahaa ei voitu myöntää tai vakinaista korottaa ilman määräenemmistöä. Helsingissä säännökset pakottivat porvarillisen enemmistön hakemaan konsensusta työväenliikkeen kanssa. Siten porvarillisesta taustasta huolimatta määräenemmistösäännökset eivät olleet työväenliikkeelle yksinomaan kielteisiä, koska itse asiassa suurimmassa osassa kuntia tuli olemaan porvarienemmistö. Kysymys oli toisaalta myös perinteisestä päätöksentekokulttuurista, joka hyödytti porvarillista osapuolta sen sosioekonomisen taustan ja kunnallishallinnollisen kokemuksen vuoksi.⁸

Kunnallishallintokeskustelun päähuomio ei ollut hallinnollisissa yksityiskohdissa, vaan siinä käytiin periaatteellista väittelyä kunnallisdemokratian ominaisuudesta. Toisaalta keskustelua analysoimalla voi päästä käsiksi siihen, millä tavalla kunnallisdemokratia toteutui ja millä tavalla käsitykset sen toteutumisesta erosivat työväenliikkeen ja porvarillisen osapuolen välillä. Keskustelua uudistuksesta käytiin jo paljon ennen sen voimaan astumista, koska Kaupunkiliitto pyysi lausuntoa valtion komitean mietinnöstä jo vuoden 1923 lopulla. Sitä ennen valtuustossa käytiin jo vuonna 1921 keskustelua porvarillisten valtuutettujen

Yrjö Raevuoren ja Väinö Sipil esityksestä, joka kiinnostavalla tavalla tuo esiin porvarillista ajattelua suhteessa vasemmistoenemmistöiseen kaupunginvaltuustoon. Varsinkin Raevuori on artikkelissani korostetusti esillä, koska hän otti aktiivisesti kantaa kunnallisdemokratiaan monessa muussakin yhteydessä ja oli johtavia porvarillisen kannan muodostajia. Valmistelen väitöskirjaa hänen ja tamperelaisen työväenliikkeen suhteesta.⁹ Lähteinä käytän Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjoja, tamperelaisia sanomalehtiä ja Raevuoren kantojen osalta myös hänen henkilöarkistoaan.

Vasemmistoenemmistöisellä Tampereella muutos poliittisiin voimasuhteisiin oli siis muita suurempia kaupunkeja suurempi, vaikka toki esimerkiksi ympäröivällä Hämeen maaseudulla tilanne oli sama suuressa osassa kuntia. Vaikkapa Nokialla vasemmisto sai 1920-luvun kunnallisvaaleissa 64-68 prosenttia äänistä.¹⁰ Toisaalta porvarilliset saivat estettyä vasemmiston määräenemmistön, minkä vuoksi mainitut määräenemmistösäännökset rajoittivat Tampereella ennen kaikkea työväenliikkeen mahdollisuuksia tehdä omaa talouspolitiikkaa.¹¹ Esimerkiksi vuoden 1926 lopulla *Kansan Lehti* valitti, kuinka valtuuston porvarillinen vähemmistö oli estänyt useiden työmäärärahojen päättymisen budjettiin. Naisten työttömyyden varalle valtuuston raha-asiainvaliokunta oli esittänyt 50 000 markan määrärahaa. Esitys voitti kuitenkin valtuuston äänestyksessä vain 23–15, jolloin tarvittavaa 2/3 enemmistöä ei saavutettu. Niinpä sosialidemokraattien Viljam Saaristo saikin aiheen piikitellä porvarillisia siitä, että he saisivat kuitenkin varautua avustamaan työttömiä, koska heitä tulisi joka tapauksessa seuraavana talvena olemaan. Saaristo oli itse kannattanut määrärahan korottamista 200 000 markkaan.¹²

Kansan Lehdessä kehoitettiin kunnallisvaalien alla joulukuussa 1925 työläisiä käyttämään äänioikeuttaan viitaten työttömyysmäärärahoihin, asuntotuotantoon ja työväen sivistystoimintaan, joiden rahoitus oli ollut tähän asti ”porvarien vähemmistön armosta riippuvainen”.¹³ Myös porvarillisella puolella tiedostettiin hyvin määrävähemmistön merkitys. Joulukuussa 1921

edistyspuolueen valtuutettu Raevuori muistuttikin kirjoituksessaan, että kunnallisvaalit olivat tästä syystä taloudellisen vallan kannalta merkittäviä myös kunnissa, joissa työväenliike sai joka tapauksessa yksinkertaisen enemmistön.¹⁴

Lienee selvää, että määräenemmistösäännökset pienensivät poliittisten voimasuhteiden eron vaikutusta esimerkiksi Katajiston tutkimassa Helsingissä ja Tampereella. Molemmissa jouduttiin turvautumaan konsensukseen – sisällissodan jälkeisen sovintoprosessin kannalta se tietysti tarkoitti yhteistyön lisääntymistä vaikkakin pakon edessä. Hakalehdon tulkinnan mukaan tällä pakkoyhteistyöllä saattoi jopa olla ”yhteiskuntasopua merkittävästi edistävä vaikutus”.¹⁵ Toisaalta Peltola on tulkinnut 1930-luvun osalta, että sosialidemokraattien politiikka muuttui määrätietoisemmaksi laman aikana ja varsinkin kommunistien liittyttyä sosialidemokraatteihin kommunistilakien voimaanastumisen jälkeen. Siten tamperelainen kansallinen eheytyminen tapahtui 1930-luvun lopulla ennen kaikkea sosialidemokratian lipun alla, kun porvaristokin oli maltillistunut.¹⁶ Tämä kehitys johti tietysti siihen, ettei määräenemmistösäännöksillä ollut tuolloin enää entisen kaltaista merkitystä.

Mielenkiintoista on kuitenkin, että jo kunnallislakien lisäysten pohjana ollutta muistiota laatiessaan Harvia oli ajatellut kuntien vasemmistoenemmistöjen taloudellista valtaa kaventaneita määräenemmistösäännöksiä vain väliaikaisratkaisuuina. Pidemmän aikavälin tavoitteena oli vahvat toimivaltuudet omaava kaupunginhallitus, joka heikentäisi valtuuston asemaa ja suitsisi demokraattisten kunnallislakien kansanvaltaisuutta.¹⁷ Harvian tavoite toteutuikin varsin pian. Vuoden 1927 kunnallishallintouudistus on jäänyt tutkimuksessa vähälle huomiolle, kun lähtökohdaksi on otettu pelkästään kunnallishallinnon demokratisoituminen pian sisällissodan jälkeen. Kuitenkin uudistus muutti merkittäväällä tavalla kunnallishallinnon rakennetta vähentämällä edustuksellisen elimen eli valtuuston päätösvaltaa ja siirsi sitä perustetulle kaupunginhallitukselle. Kaupunginhallituksen johtoon tuli kaupunginjohtaja, joka oli mahdollista nimittää eliniäksi, mikä jo itsessään on demokratisoitumisprosessin näkökulmasta hyvin

mielenkiintoista. Asia herätti myös eduskunnassa kiistaa, koska sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus oli esittänyt kaupunginjohtajan valitsemista kuudeksi vuodeksi. Eduskunnassa äänestettiin nurin ehdotus, jonka mukaan kaupunginjohtajan erottamiseenkin olisi vaadittu määräänemistöstä. Näin valtuuston enemmistölle jäi kuitenkin mahdollisuus kaupunginjohtajan erottamiseen.¹⁸ Tampereen kaupunginvaltuustossa käytiin keskustelua juuri tuosta uudistuksesta.

Millaista demokratiaa kunnissa toteutettiin?

Kunnallisen demokratiankin toimivuutta voidaan toisaalta tarkastella erilaisten demokratiamuotojen näkökulmasta, jotka heijastuvat myös Tampereella käydyssä keskustelussa. David Held nimittää Joseph Schumpeterin ja Max Weberin edustamaa ajattelusuuntausta kilpailulliseksi elitismiksi. Ajatus on, että äänestäjät valitsevat mielestään parhaat päättäjät, jotka sitten valituksi tultuaan saavat toimia varsin itsenäisesti oman harkintansa mukaan. Kilpailullinen elitismi suhtautuu varsin pessimistisesti äänestäjien kykyyn muodostaa mielipiteitä monimutkaisissa poliittisissa kysymyksissä, joten sitä varten tarvitaan ammattipoliitikkoja.¹⁹ Paremminkin länsimaisen liberaalidemokratian luonteeseen sopii kuitenkin klassisen demokratiateorian ajattelutapa, jonka mukaan mahdollisimman laaja kansalaisten poliittinen osallistuminen on olennainen demokratian mittari. Siltä pohjalta on myös arvioitava valtajärjestelmiä ja niiden toimivuutta. Demokratian voitaisiinkin ytimeltään ajatella tarkoittavan, että ihmisillä on todellinen mahdollisuus vaikuttaa heitä itseään oleellisesti koskeviin päätöksiin. Se tarkoittaa samalla sitä, että kaiken päätöksenteon tulee olla julkisesti oikeutettua ja päätöksentekijöiden julkisesti vastuussa.²⁰

Heikki Patomäki ja Teivo Teivainen ovatkin määritelleet, että päätöksentekoon osallistuvien ihmisten määrä on vain yksi mittari. Kysymys on myös siitä, kuinka moni elämänala on demokratian piirissä ja miten konkreettista ja tietoista päätöksenteko

on. Demokraattisuuden ei tulisi siis olla vain symbolista. Toisaalta kyse on myös siitä, miten sitoutuneita demokratiaan ollaan – demokratiaa ei voida asettaa syrjään poikkeustilanteessakaan, edes demokraattisesti.²¹ Viimeinen ehto on mielenkiintoinen 1920- ja 30-luvun kontekstissa, jossa demokratian kokonaan torjuneet piirit olivat Suomessa Keski- ja Itä-Euroopan tapaan laajat.²²

Tarkasteltaessa 1920-luvun kunnallista demokratiaa on pidettävä mielessä vastasyntyneen demokratian nuoruus ja kansainvälinen tilanne, jossa edes suppeampi, elitistinen demokratia ei voinut millään tavalla olla varma voitostaan. Paljon kertoo esimerkiksi se, että yleisesti maailmansotien välisen ajan demokraatioina pidetyissä Ranskassa ja Sveitsissä naisilla ei ollut äänioikeutta.²³ Onkin mielenkiintoista, miten kansainvälisestikin ottaen vasta idullaan ollut demokratia-ajattelu näkyi niin paikallisessa kontekstissa kuin Tampereen kaupunginvaltuusto. On kysymys siitä, mitä Suomen kunnallinen demokratia kertoi maassa käynnissä olevasta demokratisoitumisprosessista. Demokratian toteutuminen on ylipäätään järkevämpi ymmärtää prosessina, jota voi ja pitää jatkuvasti tarkastella kriittisesti. Tietenkin 1920- ja 30-luvun ympäristö oli hyvin toisenlainen ja demokratia historiallisesti oleellisesti heikompi, mutta nykyinenkään keskustelu demokratiasta tai demokratia itsessään ei suinkaan ole suojassa meritokraattisilta tai elitistisen demokratiateorian vaikutteilta. Virkamiesten valta on myös hyvin ajankohtainen keskustelunaihe.²⁴

On siis muistettava sisällissodan lisäksi toinen, ehkä keskeisempi asenteita selittävä historiallinen tekijä eli kunnallisen demokratian nuoruus. Porvarilliset joutuivat sopeutumaan täysin uuteen demokraattiseen kunnallishallintoon, kun työväenliike sai ensi kertaa todellista valtaa myös kunnallisessa päätöksenteossa. Toisaalta Suomi oli vahvan kansalaisyhteiskunnan valtio, josta kertovat varhainen valtiollinen äänioikeus ja joukko- liikkeiden, kuten työväenliikkeen, vahvuus. Toisaalta yhteiskunnalliset rakenteet olivat poikkeuksellisen vahvasti porvarillisten miehittämiä. Yhteiskunnalliset rakenteet ymmärrän tässä muun

muassa pankkien, oikeuslaitoksen, yliopistojen, suojeluskuntien ja elinkeinoelämän muodostamaksi instituutioiden verkostoksi, joka oli Suomessa ensimmäisen tasavallan aikana länsieurooppalaisessa katsannossakin poikkeuksellisen vahvasti porvarillisen yhteiskuntakerroksen miehittäjä.²⁵

On toki syytä kysyä, missä määrin kunnallisella päätöksenteolla voitiin todella vaikuttaa yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Valtion talouspolitiikka ja esimerkiksi verotusratkaisut sanelivat jo pitkälle kuntien taloudellista liikkumavaraa. Määräenemmistösäännökset kavensivat kunnallispoliittisten voimasuhteiden merkitystä entisestään. Toisaalta kunnalliset asiat olivat konkreettisia ja ihmisiä lähellä, kuten esimerkiksi kysymykset asuntorakentamisesta sairaaloiden ylläpitoon. Pertti Haapala onkin korostanut kunnallisuudistuksen merkitystä, koska kunta vastasi sosiaalipoliittisten uudistusten toteuttamisesta ja kouluasioista.²⁶ Vaikka yhteiskunnallisen kehityksen suuret linjat päätettiin muualla, kunnassa tapahtuvalla päätöksenteolla oli merkitys siinä, miten ihmiset käsittivät vaikutusmahdollisuutensa itseään lähellä olevissa asioissa. Niko Kanniston mukaan kunnallinen demokratia joka tapauksessa integroi työväenliikkeen ensimmäistä kertaa valtaan ja yhteiskunnan rakenteisiin.²⁷

Tampereella siirtymä porvarillisesta valtuustosta sosialidemokraattisenemmistöiseen oli jyrkkä. Tavallaan se konkretisoi tosiasiaa, että 1920-luvun Suomi oli kuitenkin demokraattisempi ja tasa-arvoisempi kuin 1900-luvun alun. Haapala katsookin, että vasemmistoenemmistö tasapainotti valtaa, esti työväestön syrjintää sellaiselle otollisena aikana ja toisaalta oli merkinä työväestön yhteiskunnallisen aseman vakiintumisesta sisällissodan draamaattisten tapahtumien jälkeen.²⁸ Maa oli ensi kertaa itsenäinen, parlamentaarinen demokratia. Sisällissodalla oli kuitenkin pitkiä heijastusvaikutuksia. Oli nimittäin tiettyjä sisällissodan jakolinjoja heijastaneita kiistakysymyksiä, jotka jakoivat jyrkästi valtuustoja. Niiden voikin katsoa enemmän uusintaneen konflikteja kuin lieventäneen jakolinjoja. Sellainen oli mitä suurimmassa määrin Tampereen patsaskiista, jossa valtuuston vasemmisto-

enemmistö yritti purkaa kaupungin rahoilla pystytetyn valkoisten sisällissodan muistomerkin.

Toisaalta symboliset kiistat olivat kuitenkin pieni osa valtuustojen päättämistä asioista, joista suurin osa oli arkisempaa asioiden hoitamista. *Suomen Sosialidemokraatin* vuoden 1921 kunnallisvaalinumerossakin kunnallisdemokratian luonteeksi nähtiin sisällissodan läheisyydestä huolimatta kompromissit ja pienet uudistukset. Kannisto tulkitsee, että kunta edusti kokonaisuudessaan, toki tietyissä valkoisissa kehyksissä, konsensus-ideologiaa, jossa tehtiin paikalliseen solidaarisuuteen perustuvia päätöksiä.²⁹ Kun yhteiskunnan instituutiot olivat maailmansotien välillä voimakkaasti porvarillisia, oli kunnallisdemokratia ainoita merkittäviä julkisia työväenliikkeen vaikutuskanavia niissä kunnissa, joissa sillä oli ennemmistö. Esimerkiksi Iisalmen maalaiskunnassa valtuusto pystyi symbolisiin irtiottoihin, kuten estämään suojeluskunnan taloudellisen tukemisen.³⁰ Jussi Koivuniemi muistuttaa kuitenkin, että vasemmistoenemmistöisellä Nokialla kunnallishallinnon resurssit olivat maailmansotien välillä vielä rajalliset. Vaikka poliittinen valta oli työväenliikkeellä, taloudelliset voimavarat olivat tehdasyhtiöillä.³¹

Kunnallisen demokratian merkitystä arvioitaessa on myös huomioitava valtakunnallisia vaaleja alhaisemmat äänestysprosentit. Tampereella ne olivat jonkin verran kaupunkien keskiarvon yläpuolella, mutta heilahtelivat 50 prosentin tietämällä sisällissotaa seuranneina vuosina ja nousivat 1930-luvulle tultaessa yli 60 prosentin.³² Valtakunnallisesti eduskuntavaalien äänestysprosentti oli kaupungeissa vuonna 1922 23,8 prosenttiyksikköä kunnallisvaaleja korkeampi ja vuonna 1936 11,2 prosenttiyksikköä suurempi.³³ Tampereella ero oli myös huomattava: vuoden 1923 kunnallisvaaleja ja vuoden 1924 eduskuntavaaleja verrattaessa 11 prosenttiyksikköä ja vuoden 1933 vaaleja verrattaessa 9,5 prosenttiyksikköä eduskuntavaalien hyväksi.³⁴ Siten voisi ajatella, että vaikka kunnallinen demokratia olisikin voimakkaasti integroinut paikallisia työväenliikkeen luottamushenkilöitä yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, kunnallisdemokratian merkitys tavallisen tamperelaisen työläisen kohdalla asettuu hiukan kyseenalaisem-

maksi. Pauli Kettusen mukaan sosialidemokraattien kunnallinen puolue-eliitti olisi etääntynyt kannattajista ja valtuustoeđustajille olivat tärkeämpiä muut kuin työhön suoraan liittyvät intressit.³⁵ Tämä päti Tampereellakin aina vuosien 1933–1934 kään̄teeseen saakka, jolloin puolueen vasemmisto ja siihen liittyneet kommunistit ottivat SDP:n haltuunsa entiseltä puolue-eliitiltä. Näin laman synnyttämää työttömyyskysymystä alettiin hoitaa päättäväisemmin.³⁶

Raevuoren ja Sipin asiantuntijavaltainen esitys saa odotetun tyrmäyksen

Edistyspuolueen kaupunginvaltuutetut varatuomari Yrjö Raevuori ja pankinjohtaja Väinö Sipi tekivät lokakuussa 1920 kaupunginvaltuustolle esityksen kunnallishallinnon uudelleen järjestämisestä Tampereella. Aloitteessa viitattiin uusien kunnallislakien voimaanastumisen jälkeen tapahtuneeseen kaupungin hallinnon "työkyvyn" alenemiseen. Epäselväksi ei jäänyt, mihin syyttävä sormi osoitti, sillä aloitteessa viitattiin suoraan suuriluisten kansalaispiirien haluttomuuteen asettaa sen enempää tietopuolisia kuin käytännöllisiääkään kriteerejä kunnallisiin edustuslaitoksiin ja hallintokuntiin valittaville edustajille. Samalla viitattiin kokeneiden virkamiesten väistymiseen ja siihen, etteivät "kokeneimmat ja ansioituneimmat piirit" katsoneet nykyisissä oloissa tarvitsevansa ja voivansa asettaa osaamistaan kaupungin käyttöön. Tämä oli johtanut esimerkiksi "huomattavien taloudellisten etujen" menettämiseen.³⁷ Aloitteen ajankohta ei välttämättä ollutkaan sattuma: se tehtiin samaan aikaan, kun valtuusto keskusteli kaupungin taloustilanteesta ensimmäisen patsaspäätöksen jälkeen.³⁸ Toisaalta Sipi nimenomaan oli kiistänyt käydyssä keskustelussa, että kaupungin raha-asioita olisi sinällään hoidettu huonosti.³⁹

Esitys heijasteli elitististä demokratiakäsitystä sovellettuna kunnalliselle tasolle. Taustalla oli myös samantyyppinen asiantuntemuksen korostus kuin edistyspuolueella valtakunnallisesti-

kin. Valittiin esimerkiksi J. H. Vennola, kuinka eduskunnasta puuttui asiantuntemusta, minkä vuoksi talous- ja lakimiesten osuutta kansanedustajista olisi nostettava.⁴⁰ Tampereen edistyspuoluealaisten pääasiallinen muutosvaatimus koski rahatoimikamarin kokoonpanoa, johon Raevuori ja Sipi ehdottivat neljää ammattijäsentä viiden valtuustosta valitun jäsenen lisäksi. Näiden ammattijäsenten tehtäväksi he määrittivät kunkin erikoisalaan kuuluvien asioiden valmistelemisen rahatoimikamarille, minkä vuoksi kultakin jäseneltä edellytettiin alaansa kuuluvaa koulutusta. Ammattijäsenten tehtäväksi määriteltiin myös hallinnonalaansa kuuluvien hallintokuntien puheenjohtajuus, jotta ”välttämätön yhteys” rahatoimikamarin ja sen alaisten hallintokuntien välillä toimisi.⁴¹

Ei ollut mitenkään yllättävää, että tällainen ehdotus sai täys-tyrmäyksen valtuuston vasemmistoryhmän taholta. Valtuustokeskustelussa äänessä oli Raevuorta enemmän Sipi, joka viittasi aloitteella tähdättävän Tampereen kehittämiseen kauppa- ja teollisuuskaupunkina. Tähän asti kaupungilta oli puuttunut riittävää aloitekykyä ja toimintanopeutta. Vertailukohtana hän käytti Turkuja ja Viipuria, joiden kunnallishallinto kiinnitti Sipin mukaan huomiota kaupan ja teollisuuden merkitykseen enemmän kuin Tampere. Teollisuusnäkökulma kaupungin kehitykseen sopi kenkäteollisuuden asiamiehenä toimineelle Raevuorellekin enemmän kuin hyvin.⁴²

SDP:n Viljam Saaristo piti ironisen puheenvuoron, jossa hän totesi ”työkyvyn” kyllä kaipaavan siinä mielessä kohennusta, että valtuusto tekisi enemmän työläisiä hyödyttäviä aloitteita. Hirvonen puolestaan sanoi aloitteen päätarkoituksena olevan kai työläisten ryhmän syrjäyttäminen kunnallisesta päätöksenteosta ja asioiden jättäminen niiden ”kokeneiden ja tottuneiden” aloitteentekijöiden käsiin, joissa se vuosikymmeniä oli ollut ennen kunnallisdemokratiaa. Tästä Sipi ei pitänyt vaan viittasi muutoksen jälkeenkin rahatoimikamarissa olevan enemmän muita kuin ammattijäseniä. Raevuori tyytyi toteamaan Saariston esittämään huoleen valtuuston sivuuttamisesta, että aloitteella ei tähdätty rahatoimikamarin roolin muuttamiseen vaan sen nykyisen val-

mistelevan ja toimeenpanevan tehtävän parempaan hoitamiseen.⁴³

Selvää kuitenkin on, että tällainen muutos rahatoimikamarin kokoonpanossa olisi voimistanut porvarillisen vähemmistön vaikutusvaltaa kunnallishallinnossa. Taustalla oli kenties paitsi turhautuminen patsaskiistaan myös se, että valtion asettama komitea oli todella uudistamassa kunnallishallintoa. Koska tätä uudistusta saatiin kuitenkin odottaa, Raevuori ja Sipi päättivät tehdä esityksen jo Tampereen osalta. Voi olettaa kuitenkin, että he eivät itsekään täysin uskoneet aloitteensa läpimeneen. Se lie neekin osaltaan ollut jonkinlainen porvarillinen mielenilmaus tilanteessa, jossa patsaskiista oli nostattanut ärtymystä rintamalinjojen molemmiin puolin.

Mielenkiintoista aloitteessa on, kuinka meritokraattinen tai elitistinen demokratiakäsitys heijastui kunnallisella tasolla. Kyse ei siis ollut vain siitä, että Raevuori ja Sipi halusivat tehdä kiusaa valtuuston enemmistölle ja osoittaa mieltään sitä vastaan. He ilmaisivat myös oman aidon mielipiteensä kunnallishallinnon rakenteesta. Demokraattinen kaupunginvaltuusto hyväksyttiin annettuna tosiasiana, mutta sitä tasapainottamaan haluttiin koulutettujen virkamiesten "asiantuntemus". Käytännössä 1920-luvun alun yhteiskunnassa se kuitenkin tarkoitti valtapoliittisesti porvarillisen näkemyksen voimistumista, koska koulutetut ihmiset ja koulutuslaitos oli siihen suuntaan niin vahvasti kallellaan. Hyvin pitkälle ehdotuksessa kuvastuvat muun muassa Schumpe-
terin edustaman demokraattisen elitismin piirteet: on oltava riittävän "kyvykäs" poliittinen eliitti ja tietyt asiat on jätettävä kokonaan politiikan ulkopuolelle.⁴⁴

Raevuoren ja Sipin edustamassa ajattelussa oli siis sisäänrakennettuna ajatus siitä, että monet kunnalliset asiat olivat luonnoltaan teknisiä. Niiden kannalta paras tulos saavutettaisiin vain, kun niitä hoitaisivat parhaat "asiantuntijat". Asiantuntijavaltaisuuden Raevuori ja Sipi katsoivat hyödyttävän erityisesti kaupungin teollisuuden kehitystä. Tällä tietysti riisuttiin kysymysten poliittisuus pois, minkä taas tamperelainen työväenliike ajatteli

olevan keskeisintä, olivathan niin sanotut ammattijäsenet heidän näkökulmastaan aina todennäköisesti porvareita.

Valtionkomitean mietintö saa täystyrmäyksen – ”preussilaista henkeä”

Raevuoren ja Sipin ehdotuksen haudauduttua kunnallishallinnon uudelleen järjestäminen tuli jälleen esille valtuustossa vuoden 1924 alussa, kun Suomen Kaupunkiliiton hallitus pyysi lausuntoa valtion komitean mietintöön. Komitea oli asetettu tammikuussa 1921 ja sai mietintönsä valmiiksi elokuussa 1923. Kokoonpanoltaan viisihenkinen komitea oli eduskunnan voimasuhteita heijastaen ja oikeastaan korostaen porvarillisenemmistöinen, mutta siihen kuului jäsenenä myös sosialidemokraatti Rieti Itkonen. Komiteaa johti kokoomuslainen Viipurin kunnallispormestari Pekka Zimmermann. Komiteaehdotuksen keskeisimpänä sisältönä oli keskushallinnon keskittäminen, koska se katsoi silloisen hallintorakenteen liian hajanaiseksi. Komitea ajatteli luovansa tavallaan lainsäädännöllisen pohjan jo tapahtuneelle kehitykselle, jossa rahatoimikamarista oli muodostunut keskeisin valmisteleva ja toimeenpaneva elin. Se esitti kaupunginhallituksen perustamista rahatoimikamarin tilalle ja valtuuston valmisteluvaliokunnan lakkauttamista.⁴⁵

Hallinnon keskittäminen oli komitean mielestä tarpeen erityisesti taloudenhoidon näkökulmasta. Kunnallisdemokratian vahvistaminen ei ollut esityksen argumentatiivisena pohjana. Siinä nimenomaan esitettiin valtuuston aseman heikentämistä suhteessa valmistelevaan ja toimeenpanevaan elimeen eli esitettyyn kaupunginhallitukseen. Valmisteluvaliokunnan lakkauttamisen lisäksi esitettiin muidenkin valtuuston lautakuntien alistamista kaupunginhallituksen alaisuuteen ja niiden päätösten tarkastamista kaupunginhallituksessa. Lisäksi esitettiin hallitukselle oikeutta tarkastaa valtuuston päätösten laillisuus eli mahdollisuutta kieltäytyä toimeenpanemasta laittomaksi tulkittua päätöstä.⁴⁶

Kunnallisdemokratian näkökulmasta mielenkiintoinen oli myös esitys kaupunginjohtajan valitsemisesta kaupunginhallituksen johtoon määräämättömäksi ajaksi. Esityksessä nimitysoikeus annettiin valtioneuvostolle, joka asettaisi kaupunginjohtajan kolmesta valtuuston esittämästä ehdokkaasta. Valintaa eliniäksi perusteltiin sillä, ettei henkilö siten olisi "yleisiä etuja" valvoessaan riippuvainen päätösvaltaisten elinten "sattumanvaraisista mie-lialoista".⁴⁷ Ei ollut mitenkään yllättävää, että porvarillinen vähemmistö asettui pääpiirteissään tukemaan komiteamietintöä, kun taas valtuuston vasemmistoenemmistö esitti sitä kohtaan jyrkkää kritiikkiä. Keskustelussa kuvastui hyvin asetelma, jossa Tampereen valtuustoenemmistö koki porvarillisenemmistöisen eduskunnan uhkana kunnalliselle itsehallinnolle. Keskeisimmät argumentit esitystä vastaan nimittäin olivat kunnallisen itsehallinnon rajoittaminen ja toisaalta edustuksellisen elimen eli valtuuston vallan kaventaminen.⁴⁸

Keskustelun kuluessa esille nousi kolme lausuntoesitystä: Kaarle Nordlundin muotoilema sosialidemokraattinen, Alpi Rytkösen edistyspuoluelainen ja Juhani Hämäläisen kokoomuslainen ehdotus. Kahdessa viimeksi mainitussa asetuttiin pääpiirteittäin tukemaan komitean esitystä, mutta esitettiin joitain korjausehdotuksia. Rytkösen lausunnossa kannatettiin komiteamietinnön asettamista uudistusten pohjaksi, mutta esitettiin merkittävimpana muutoksena valtuuston valmisteluvaliokunnan säilyttämistä. Sen sijaan kaupunginjohtaja ja hänen valintansa määräämättömäksi iäksi hyväksyttiin, samoin lautakuntien alistaminen kaupunginhallituksen alaisuuteen.⁴⁹

Oli odotettua, että työvänenemmistöisessä kaupungissa työväenliike katsoi asioiden tulevan varmemmin huomioiduksi suoraan kaupunkilaisia edustavassa valtuustossa kuin hallituksen kabineteissa, vaikka hallituksessa olisikin vasemmistoenemmistö. Valtuuston enemmistön hyväksymässä Nordlundin muotoilemassa lausunnossa esitettiin kaupunginhallituksen johtoon palkatun kaupunginjohtajan sijaan luottamushenkilöä, jota ei valittaisi määräämättömäksi ajaksi vaan valtuuston toimikauden ajaksi. Ei näet ollut juuri syntynyt kansanvallan mukaista luoda

palkattujen virkamiesten johtamaa kunnallishallintoa, vaan päätösvalta oli pidettävä määrääjäksi valittujen luottamushenkilöiden käsissä. Siten valtuuston vasemmistoenemmistö asettui täysin toiselle kannalle kuin aiemmin Raevuori ja Sipi, joiden esityksessä palkattuja virkamiehiä olisi ollut kaupunginhallituksessa (toisin sanoen silloinen rahatoimikamari) vielä valtion komitean esitystä enemmän.

Raevuoren edustamalle ajattelulle jossain määrin vastakkainen oli myös toteamus, ettei ollut ajateltava pelkästään sitä, mikä on liikemiesnäkökulmasta tehokkainta, koska kunta oli itsehallintoyhdyskunta. Vasemmiston lausunnossa asetettiin ehdotus myös kansainväliseen kontekstiin. Komitea oli sen mukaan ottanut Skandinavian sijaan esimerkiksi Ranskan valtiolle alistaisesta ja Preussin virkavaltaisesta järjestelmästä. Tähän suuntaan ei Nordlundin mukaan tullut mennä, vaan oli pyrittävä entisestään vahvistamaan kuntien itsehallintoa ja kansanvaltaisuutta. Tällöin oli katsottava esimerkiksi muun muassa Ruotsin, Itävallan ja Weimarin Saksan uudistuspyrkimyksistä.⁵⁰

Raevuori puolusti valtuustokeskustelussa komiteaa: Preussista ja Ranskasta oli kyllä tehty tutkielma siksi, ettei niiden oloja vielä tunnettu samassa määrin kuin Skandinavian. Etupäässä esimerkiksi oli kuitenkin otettu Tukholman kehityksestä ja siitä, mikä siellä oli katsottu ”käytännölliseksi”. Puheet komiteaesityksen epäkansanvaltaisuudesta hän kuittasi sillä, että komiteassa istui myös sosialidemokraatti Itkonen, joka oli Raevuoren mukaan pitänyt valtuuston sosialidemokraattien valmisteluvaliokunnassa antamaa kielteistä lausuntoa ”niin vanhoillisena, ettei uskoisi”. Nordlund vastasi Raevuorelle ja tätä säestäneelle Magnus Lavo-niukselle, että komitean esitys vallan keskittämisestä kaupunginhallitukselle oli Ranskan ja Preussin itäisten maakuntien esimerkin mukaista, päinvastoin kuin Englannissa, jossa lautakunnilla oli suuret valtuudet. Lindell huomautti myös, että komitean sosialidemokraattinen jäsen Itkonen oli joutunut taipumaan komitean enemmistön tahtoon, mutta se ei tarkoittanut, että tämä joka kohdassa olisi sen kanssa samaa mieltä. Sinänsä Lindellin huomio piti paikkansa ainakin kaupunginjohtajan toimi-

kauden suhteen, jonka Itkonen yritti vielä myöhemmin eduskunnan laki- ja talousvaliokunnassa saada lyhennettyä elinikäisestä kuudeksi vuodeksi.⁵¹

Raevuorelle esityksen kannattaminen oli luontevaa jo vuoden 1920 aloitteen pohjalta. Olihan siinäkin ollut keskeisenä argumenttina rahatoimikamarin aseman vahvistaminen taloudellisten argumenttien pohjalta. Sinänsä Raevuoren ja Sipin esityksessä ei suuremmin voitukaan esittää toimielinten valtasuhteiden muutosta, koska ne olisivat vaatineet lainsäädännöllisiä muutoksia. Komitean ehdotuksessa ei ollut varsinaisten ammattijäsenten nimeämistä, mutta kaupunginjohtajan palkkaamista voi pitää samansuuntaisena toimenpiteenä. Mielenkiintoista on, että Raevuori muistelikin kaupunginhallitusjärjestelmän voimaansatamisen jälkeen, että vaikka hänen ja Sipin esitys aikanaan tyrmättiin valtuustossa, sen suuntainen järjestely oli uuden kunnallishallintolain kautta kuitenkin saatettu voimaan.⁵²

Kysymys kunnallisvallasta ja hallintouudistuksesta ei saavuttanut valtakunnallisen politiikan valokeilaa. Itse asiassa vain sosialidemokraateilla oli vuoden 1926 kunnallisohjelmassaan kanta asiaan, ja siinäkin asetettiin vain periaatteellisesti kannattamaan keskitettyä kunnallishallintoa. Toisaalta sosialidemokraattien vähemmistöhallituksen syyskuussa 1927 tekemä lakiesitys oli hengeltään lähempänä tamperelaisten puoluetoverien esittämää kritiikkiä kuin komitean ehdotus. Siinä esitettiin kaupunginjohtajan ja apulaiskaupunginjohtajien valitsemista määrääjäksi ja sitä, ettei kaupunginhallitus voisi alistaa valtuuston asettamien lautakuntien päätöksiä tarkastettavakseen. Eduskunnan laki- ja talousvaliokunta muutti kuitenkin esitystä uudelleen komitean ehdottamaan suuntaan ennen kuin laki marraskuussa 1927 hyväksyttiin. Kaupunginjohtajat ja apulaiskaupunginjohtajat valittiin määräämättömäksi ajaksi ja kaupunginhallitus sai alistaa lautakuntien päätökset tutkittavakseen.⁵³ Sinänsä yllättävää oli toisaalta, että *Suomen Sosialidemokraatin* pääkirjoituksessa vuoden 1924 alussa kaupunginjohtajan valintaa määräämättömäksi ajaksi ei ollut nähty ongelmallisena.⁵⁴

Mielenkiintoinen on myös asiasta käyty eduskuntakäsittely, jossa sekä SDP että Työväen ja pienviljelijäin puolue⁵⁵ yrittivät muuttaa valittavan kaupunginjohtajan aseman vielä määräaikaiseksi. Myös Tampereen kaupunginvaltuustossa istunut Työväen ja pienviljelijäin puolueen Lauri Myllymäki kritisoi lakiehdotuksen kohtia, joissa tahdottiin siirtää valtuuston valtaa kaupunginhallitukselle ja valita kaupunginhallitukseen vakinaisia virkamiehiä. Kaupunginjohtajaa hän nimitti termillä ”eläkevaari”, minkä vuoksi hän ehdottikin kolmen vuoden määräaikaista valintaa. Porvarilliselta taholta puolestaan yritettiin vielä kokoomuksen ja niin ikään tamperelaistaustaisen Yrjö Pulkkinen aloitteesta vaikeuttaa kaupunginjohtajan erottamista asettamalla vaatimukseksi määräänemmistö. Valtion komiteaan ainoana vasemmiston edustajana kuulunut sosialidemokraatti Rieti Itkonen vastusti jyrkästi Pulkkinen ehdotusta, koska näki sen johtavan ”vähemmän pätevien henkilöiden” turvaksi kaupungin asukkaiden ylivoimaista enemmistöä vastaan. Pulkkinen ehdotus ei mennyt läpi vaan kaatui äänin 101–58, eli vasemmiston lisäksi osa porvarillisistakin suhtautui siihen torjuvasti. Tiukin äänestys oli Itkonen esitettyä kaupunginjohtajan valitsemista määräajaksi, mihin myös laitavasemmisto yhtyi. Äänestys päättyi kuitenkin 89–73 porvarillisten torjuessa muutoksen. Sinänsä voidaan nähdä, että Tampereen kaupunginvaltuuston jakolinjat heijastivat hyvin valtakunnallisia: porvarilliset korostivat kaupunginjohtajaa ja kaupunginhallituksen asemaa, vasemmisto taas halusi rajata kaupunginjohtajan merkitystä ja korosti valtuuston roolia.⁵⁶

Työväenliikkeen edustuksellisuus vastaan porvarillinen virkamiesvaltaisuus

Lähtökohtana käydyssä keskustelussa oli yleinen ja yhtäläinen kunnallinen äänioikeus, jota ei porvarillisellakaan taholla asetettu kyseenalaiseksi. Siten molemmat osapuolet käsittivät demokratian perusehdon samalla tavalla. Päätöksentekojärjestelmästä työväenliikkeen ja porvarillisten puolueiden näkemykset erosivat

kuitenkin niin Tampereella kuin valtakunnallisesti. Työväenliike korosti edustuksellisen elimen eli valtuuston roolia ja näki valtuuston vallan kaventamisen kaventavan kansanvaltaa. Jo Raevuoren ja Sipin ehdotuksesta vuonna 1921 käydyssä keskustelussa kuvastui tamperelaisen työväenliikkeen pelko siitä, että virkamiesten ja rahatoimikamarin valtaa lisäämällä kavennettaisiin työväestön valtuustoenemmistön vaikutusta. Samalla palautettaisiin valtaa (porvarillisille) piireille, jotka olivat sitä ennen kunnallishallintouudistusta käyttäneet.

Edistyspuolueen valtuutettujen ehdotuksesta ilmeni porvarillinen epäily valtuuston työläisenemmistön "asiantuntemusta" kohtaan. Rahatoimikamarin kokoonpanon muuttamiseen virkamiespainotteisemmaksi tähänneestä aloitteesta kävi hyvin ilmi ajankohdan porvarilliselle ajattelulle tyypillinen meritokraattinen henki. Rahatoimikamarin koulutustasoa tuli nostaa, mikä johtaisi porvarillisesta näkökulmasta parempiin päätöksiin. Työväenliikkeen näkökulmasta tällainen tulkittiin vähemmistöön edustuksellisessa elimessä jääneiden porvareiden yritykseksi lisätä valtaansa. Tällainen taka-ajatus esityksessä käytännössä olikin: se olisi läpi mennessään todennäköisesti lisännyt porvarillisten vaikutusvaltaa, vaikka se olisikin tapahtunut "asiantuntemuksen" nimissä. Tämä olisi entisestään heikentänyt kunnallisten päätösten legitimitettiä: ne olisi alettu nähdä teknisinä kysymyksinä. Tähän työväenliike ei ollut valmis, koska se näki kysymyksen olevan pohjimmiltaan porvarillisten suunnitelma valtansa kasvattamiseksi. Tähänhän valtuutettu Hirvonen oli käydyssä keskustelussa suoraan viitannut.

Tampereen valtuuston asetelmat olivat selvät suhteessa valtiokomitean esitykseen, jonka pohjalta vuoden 1927 kunnallishallintouudistus pitkälti syntyi. Vasemmisto vastusti esityksen kaikkia kohtia, jotka olisivat vieneet valtuuston päätösvaltaa joko virkamiehille tai valtiolle. Se viittasi ehdotuksen epäkansanvaltaisuuteen, koska tulkitsi sen siirtävän valtaa edustuksellisesta päätöksenteosta virkamiehille. Mielenkiintoista on, että ehdotus asetettiin kansainväliseen kehykseen ja Nordlundin muotoilemassa lausunnossa viitattiin komitean ottaneen mallia jopa vanhan

Preussin virkamiesvaltaisesta järjestelmästä. Siten voidaan sanoa, että valtuuston vasemmiston demokratiakäsityksessä keskeistä oli säilyttää päätösvalta mahdollisimman tiukasti edustuksellisissa toimielimissä, joissa toimimalla se pystyi käyttämään valtaansa tehokkaimmin. Työväenliikkeelle oli oleellista, että myös sen edustajat olivat koko ajan vastuussa valitsijoilleen.

Porvarillinen näkemys oli toisenlainen: porvarilliset halusivat selkeästi lisätä toimeenpanevan ja valmistelevan elimen valtaa suhteessa edustukselliseen valtuustoon. Hyvin mielenkiintoinen oli myös porvarillisenemmistöisen valtionkomitean mietinnön toteamus, ettei eliniäksi valittava kaupunginjohtaja olisi ”yleisiä etuja valvoessaan” riippuvainen päätösvaltaisten elinten ”sattumanvaraisista mielialoista”. Tämä kuvasti hyvin erilaista käsitystä kunnallisdemokratiasta kuin päätöksenteon edustuksellisuutta korostanut Tampereen kaupunginvaltuuston vasemmisto edusti. Valtiollisella tasolla vahva presidentti oli ollut nimenomaan oikeiston vaatimus.

Keskustelu heijasti tavallaan myös syntyneen uuden valta-asetelman aiheuttamia reaktioita rintamalinjan molemmiin puolin. Työväenliike ei halunnut missään tapauksessa antaa päätösvaltaansa pois edustuksellisilta elimiltä, joissa se oli noussut enemmistöön. Porvarilliset halusivat taas lisätä menetettyä valtaansa virkamiesvaltaisuutta ja asiantuntijuutta korostamalla, mikä oli Raevuoren ja Sipin vuoden 1920 aloitteenkin taustalla. Vuonna 1927 toteutuneen kunnallisuudistuksen voi tulkita jossain määrin vieneen kehitystä porvarillisen demokratiakäsityksen suuntaan. Kunnallishallinnon uudistus virkamiesvetoisemmaksi meni lopulta läpi ilman repivää valtakunnallista keskustelua, vaikka Tampereen kaupunginvaltuustossakin käyty väittely kuvastaa hyvin sitä, ettei työväenliike ollut moniin uudistuksen kohtiin tyytyväinen. Toisaalta hallintouudistus tuskin näyttäytyi yhtä selvänä poliittisena valtakysymyksenä kuin kysymys yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta. Hallinnolliset muutokset menivät helpommin huomaamatta läpi, vaikka ne olisivatkin ikään kuin vaihikkaa vieneet päätöksentekorakennetta työväenliikkeen kanalta väärään suuntaan.

Päätöksentekokulttuurin todellisuus: porvarillisesta konsensuksesta sosialidemokraattiseen konsensukseen?

Millaista politiikkaa Tampereen kaupunginvaltuustossa sitten todella tehtiin? Yhden keskeisimmän porvarillisen kannan muodostajan ja vuoden 1920 aloitteentekijän Raevuoren pohdiskelut 1920-luvun tamperelaisesta kunnallispolitiikasta ovat mielenkiintoisia. Hän totesi entisen epädemokraattisen valtuuston ja silloisen ensimmäistä kertaa demokraattisen valtuuston käytännön päätöksillä olleen hämmästyttävän vähän eroa. Raevuori näki yhdeksi syyksi sen, että rahatoimikamarista oli todella tullut kaupungin toimintaa ohjaava elin jo ennen kunnallishallintouudistusta. Tämä oli hänen elitistisen demokratiakäsityksensä mukaan hyvä, koska siellä myös vasemmiston edustajat pystyivät tekemään päätöksiä ideologiasta vapaina käyttämällä omaa henkilökohtaista harkintaansa. Raevuoren näkemyksen mukaan nimittäin valtuuston kokousten avoimuus oli ongelmallista.⁵⁷ Tämä sopii hyvin yhteen porvarillisten edustajien yleisestikin Tampereen valtuustossa esittämien argumenttien kanssa: vallan keskittyminen kaupunginhallitukselle nähtiin hyvänä. Samalla todennäköisesti ajateltiin kunnallispoliittisesti kokeneempien porvarillisten pystyvän paremmin vaikuttamaan myös vasemmiston edustajien mielipiteisiin. Tällä tavalla saataisiin vaivihkaa rajattua demokraattisten kunnallislakien merkitystä.

Myös Miika Siironen havaitsi väitöstutkimuksessaan Iisalmelakin porvarillisten edustajien vieroksuneen kunnallishallinnon "poliittisuutta" ja "puoluepyyteitä" kunnan asioissa.⁵⁸ Puolue- ja ryhmäetujen kritisointi kunnallispolitiikan yhteydessä sopi hyvin yleiseen porvarilliseen ja erityisesti konservatiiviseen poliittiseen asennoitumiseen juuri 1920-luvun lopun tilanteessa. Tiheästi vaihtuvat hallitukset ja puolueiden väliset kiistat olivat saaneet monet kokoomuslaiset jopa epäilemään parlamentaarisen demokratian paremmuutta.⁵⁹ Raevuoren näkemykset kertovat kiinnostavalla tavalla hänen meritokraattisesta demokratiakäsityksestään, mutta ne voivat myös paljastaa jotain 1920-luvulla toteutuneen tamperelaisen kunnallisdemokratian luonteesta. Raevuori

puhui työväenliikkeen havainneen ”realiteetit”, vaikka odotukset ennen kunnallisdemokratian voimaanastumista olivat olleet suuret. Samalla hän viittaa työläisvalitsijoiden pettymykseen omiin edustajiinsa. Ne ”realiteetit” toki olivat määräenemmistöäänökset, jotka tarkoittivat käytännössä, että enemmistö ei voinut toteuttaa omaa talouspoliittista linjaansa vaan sen oli turvauduttava konsensukseen. Toisaalta Kettusen yleisesti esiin nostama kunnallisen puolue-eliitin vieraantuminen kannattajista⁶⁰ voisi myös jossain määrin pitää paikkansa. Pakotettu konsensusuhkinen päätöksentekotapa vahvisti tätä siinä mielessä, ettei työväenliike saanut suoraan äänestäjiensä tahtoa läpi.

Toisaalta kyse oli varmasti myös Katajistonkin korostamasta kunnallisesta päätöksentekokulttuurista, jota hallintouudistus vuodelta 1927 omalla tavallaan vahvisti. Raevuori viittasi 1920-luvulla vasemmistoenemmistöisen valtuuston kylmyyteen suhteessa hätäaputöihin esimerkkinä realiteettien huomaamisesta.⁶¹ Raevuoren piikki ei tietysti ottanut huomioon hätäaputöiden tarvetta eri aikoina. Kunnallisen päätöksentekokulttuurin luonteesta se voi kuitenkin osaltaan jotain kertoa – päätöksentekokulttuurin, joka sopi hyvin Raevuorelle itselleen. Kuvaavaa on, että kun työttömien kokous loppuvuonna 1924 ja alkuvuodesta 1925 valitti rahatoimikamarille useaan otteeseen työn puutetta esittäen hätäaputöiden järjestämistä, rahatoimikamari yhä uudestaan pyysi lausuntoa insinööriosastolta. Lausuntojen perusteella se sitten esitti uusien töiden järjestämistä pikku hiljaa, vaikka myönsi koko ajan työttömyysongelman olemassaolon.⁶²

Päätöksentekokulttuurin ja sen, miten porvarilliset käyttivät sitä ja kunnallishallinnollista kokemustaan hyväksi, voidaan tulkitella heijastelevan struktuuriteorian näkökulmasta yhteiskunnallisten rakenteiden yksipuolista porvarillisuutta kunnallisdemokratian alkuvaiheessa. Peltolan havaitsema muutos 1930-luvulla viittaa kuitenkin siihen, etteivät tällaiset demokratian toteutumisesta ohjanneet tekijät olleet ylittämättömiä. Sosialidemokratien ruohonjuuritaso todella aluksi vieraantui Tampereellakin kunnallisesta puolue-eliitistä, jonka koki etääntyneen työväestön arjesta. 1930-luvun loppupuolelle mennessä he olivat kuitenkin

ottaneet vallan puolueessa yhdessä siihen liittyneiden kommunistien kanssa. Siten työväenliike ajoi päättäväisemmin omaa linjaansa myös valtuustossa ja samaan aikaan porvarillinen vähemmistökin maltillistui. Kun siis kuntademokratian alkuvaiheissa 1920-luvulla Tampereen kunnallispoliittinen konsensus syntyi jossain määrin porvarillisissa merkeissä, 1930-luvun lopulla tilanne oli jo toinen. Esimerkiksi mainittua työttömyyskysymystä alettiin laman kestäessä vähitellen hoitaa määrätietoisemmin työväenliikkeen haluamaan suuntaan – valtion työttömyyspolitiikan rajoja uhmaten.⁶³

Mielenkiintoista on myös kunnallisvaalien äänestysprosentin selkeä nousu 1920-luvun lopulle tultaessa. 1920-luvun alkuvuosina Helsingissä oli välillä korkeampikin äänestysprosentti kunnallisvaaleissa kuin Tampereella, jossa se oli esimerkiksi vuonna 1923 vain 50,3 %. Kuitenkin vuonna 1933 Tampereella päästiin jopa 65,5 prosenttiin, mikä oli kunnallisvaaleissa korkea luku. Helsingissä prosentti oli silloin jo yli 10 prosenttiyksikköä alhaisempi.⁶⁴ Tätä voisi selittää tamperelaisten äänestäjien aktivoituminen työttömyyskysymyksen vuoksi, jota paikalliset työväenliikkeen edustajat ryhtyivät hoitamaan. Näin kuntademokratian merkityksen voisi katsoa hetkellisesti nousseen ja tuottaneen tuloksia tavallisten tamperelaisten kannalta, vaikka ylipäätään sen merkitykseen uskottiin selkeästi vähemmän kuin valtiollisten vaalien. Lamahan nosti Tampereella myös eduskuntavaalien äänestysaktiivisuutta, joka pysyi siten selvästi kunnallisvaaleja korkeampana.⁶⁵

Raevuori kauhisteli jo vuoden 1933 veroäyriä, joka oli kohonnut 11 prosenttiin sen oltua kymmenen vuotta aikaisemmin 7,90.⁶⁶ Tampereen veroaste oli itse asiassa 1920-luvun alussa ollut alle valtakunnallisen kaupunkien keskiarvon, kun taas 1930-luvulla se kohosi selkeästi sen yli. Tähän vaikutti tietysti ennen kaikkea työllisyys- ja sosiaalimenojen kohoaminen, koska Tamperetta työväenkaupunkina 1930-luvun lama kouraisi erityisen syvältä. Toisaalta on huomattava, että esimerkiksi porvarijohtoisessa Turussa verotus oli vuonna 1933 itse asiassa hie-
man korkeampaa.⁶⁷ Tampere ei siis 1930-luvun alussakaan ollut

erityisen tiukka verottaja, kun ottaa huomioon laman raskaat vaikutukset teollisuuskaupungissa. Käytännössä toki myös valtion asettamat rajoitukset olivat syvimmän laman aikana tehneet esimerkiksi aktiivisemmasta työttömyyspolitiikasta Tampereella mahdotonta, vaikka myöhemmin rajoja sitten testattiinkin.⁶⁸ Tämä kertoo siitä, kuinka vasemmistoenemmistöisen kaupunginvaltuuston taloudellista liikkumavaraa rajoittivat myös porvarilliset instituutiot, tässä tapauksessa porvarillisenemmistöinen eduskunta.

On mielenkiintoista, miten määräenemmistösäännöksillä, vuoden 1927 kunnallishallintouudistuksella ja toisaalta vanhalla kunnallisella päätöksentekokulttuurilla demokraattisten kunnallislakien vaikutusta yritettiin enemmän tai vähemmän onnistuneesti vähentää. Kunnallishallintouudistusta epäkansanvaltaiseksi arvostelleesta Kaarle Nordlundista tuli paradoksaalisesti vuonna 1929 Tampereen ensimmäinen kaupunginjohtaja. Koska vasemmisto ei saanut eduskunnassa rajattua toimikautta, Nordlundkin oli vallassa peräti 14 vuotta aina kuolemaansa vuonna 1943 saakka. 1930-luvun kontekstiin perehtyneen Peltolan mukaan sosialidemokraattinen puolueasta ei myöskään aina näkynyt hänen toiminnassaan.⁶⁹ Tämä pakottaa kysymään, ohjaisiko vuoden 1927 hallintouudistus myös de facto päätöksentekojärjestelmää työväenliikkeen kannalta väärään suuntaan, vaikka nämä rajoitteet 1930-luvun lopun päättäväisellä toiminnalla pysyttiinkin ylittämään. Kunnallisella tasollakin on hyvä ymmärtää, että pelkkä toteutunut yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ei tarkoittanut valmista ja lopullista demokratiaa. Kiista vuoden 1927 kunnallishallintouudistuksesta kertoi siitä, että kunnallisdemokratian muodoista ja rajoista käytiin edelleen kamppailua.

Viitteet

- 1 Työläisenemmistöisellä Tampereella vaadittiin muutosta kokoonpanoon jo pian maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen. Valtuusto taipuikin ratkaisuun, mutta lopulta kuvernöörille tehty porvarillinen valitus pitkitti asiaa. Joulukuussa edelleen istunut porvarillinen valtuusto joutui piirityksen kohteeksi palkankorotusta vaatineiden ulkotyöläisten taholta. Hoppu 2008, 39, 47.
- 2 Esim. Haapala 1995, 252 käyttää termiä ”kompromissin perustekijöitä” ja korostaa oleellista muutosta suhteessa vuoteen 1917.
- 3 Katajisto 2018, 10, 259.
- 4 Jutikkala 1979, 498.
- 5 Elo 2001, 214.
- 6 Jos verot olivat jääneet maksamatta kahdelta edelliseltä vuodelta, äänioikeus kyllä poistettiin, mutta palautettiin varattomuudesta annetulle todistuksella. Tosin kunnalta vakituista avusta saaneet jäivät nytkin äänioikeuden ulkopuolelle. Katajisto 2018, 32.
- 7 Katajisto 2018, 29–32.
- 8 Katajisto 2018, 263.
- 9 Otsikolla *Teollisuuseliitin jäsen modernisoituvassa työväenkaupungissa – tamperelaisen Yrjö Raevuoren maailmankuva, toiminta ja verkostot 1917–1944*.
- 10 Koivuniemi 2000, 176.
- 11 Peltola 2008, 24.
- 12 Kansan Lehti 23.12.1926.
- 13 Kansan Lehti 3.12.1925.
- 14 Maaseudun Sanomat 4.12.1921. Raevuoren rooli sisällissodan jälkeisessä valtuustossa yhtenä porvarillisen vähemmistön johtohahmona ja kannanmuodostajana oli ylipäänsä keskeinen. Hän myös monessa yhteydessä otti kantaa kunnallishallintokysymyksiin ja oli keskeisessä roolissa 1920-luvun kunnallishallintodebateissa.
- 15 Hakalehto 1984, 181.
- 16 Peltola 2008, 325.
- 17 Hakalehto 1984, 122.123.
- 18 Valtioapäivien pöytäkirjat 1927 I, istunto 4.11.1927. Kaupunkien kunnallislain muuttaminen. TaY.
- 19 Held 1987, 175, 179–180.
- 20 Ruostetsaari 1992, 24–25; Wright-Mills 2015, 215.
- 21 Patomäki & Teivainen 2003, 14–15.

- 22 Vares 2010, 215.
- 23 Vares 2010, 201.
- 24 Eskelinen 2019, 26–30. Kts. myös Murto 2014.
- 25 Vares 2010, 215.
- 26 Haapala 1995, 252.
- 27 Kannisto 2016, 262.
- 28 Haapala 1986, 320.
- 29 *Suomen Sosialidemokraatti* 29.11.1921; Kannisto 2016, 257, 262.
- 30 Siironen 2011, 142.
- 31 Koivuniemi 2000, 177.
- 32 Hakalehto 1984, 174.
- 33 Hakalehto 1984, 175.
- 34 Jutikkala 1979, 684–685.
- 35 Kettunen 1986, 195–197; Kannisto 2016, 255–256.
- 36 Peltola 2008, 289–290, 325.
- 37 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 17.5.1921 mg 19, TKA.
- 38 Toki käsittelyyn se tuli vasta myöhemmin, toukokuussa 1921.
- 39 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45, TKA.
- 40 Karimäki 2016, 112–113.
- 41 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 17.5.1921 mg 19, TKA.
- 42 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 17.5.1921 mg 19, TKA.
- 43 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 17.5.1921 mg 19, TKA.
- 44 Ruostetsaari 1992, 24.
- 45 Komiteamietintö no:15 1923, s. 17–21, TaY.
- 46 Komiteamietintö no:15 1923, s. 17–21, TaY.
- 47 Waronen 1958, 186.
- 48 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 12.2.1924, pykälä 65.
- 49 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 12.2.1924, pykälä 65.
- 50 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 12.2.1924, pykälä 65; *Aamulehdessä* 14.2.1924 myös Nordlundin muotoilema valtuuston lausunto kokonaisuudessaan.
- 51 Kallernautio 1984, 224.
- 52 Puhe rahatoimikamarin päätösisunnossa. Esitelmiä ja puheita II. sidos 7. A 373/IV, Yrjö Raevuoren arkisto, TKA. Julkaistu *Aamulehdessä* 6.1.1928.
- 53 Kallernautio 1984, 222–224.

- 54 Suomen Sosialidemokraatti 10.1.1924.
- 55 Kommunisteja ja sosialidemokraateista vasemmalle sijoittuvia edustanut poliittinen puolue ennen kommunistilakien säätämistä. Sitä edelsi esimerkiksi SSTP vuosina 1920–1923.
- 56 Valtiopäivien pöytäkirjat 1927 I, istunto 4.11.1927. Kaupunkien kunnallislain muuttaminen. TaY.
- 57 Vuoden 1917 jälki-istunto helmikuun lopulla 1924 Tampereen Kauppaseurassa. Esitelmiä ja puheita I, sidos 7. A373/IV, Yrjö Raevuoren arkisto, TKA; Esitelmä Tampereen kauppaseurassa ”yleisen kunnallisen äänioikeuden aikaisen ensimmäisen kymmenvuotiskauden kunnallispolitiikkaa Tampereella”. Esitelmiä ja puheita I, sidos 7. A 373/IV, Yrjö Raevuoren arkisto, TKA. Julkaistu *Suomen Nahka- ja Kenkäteollisuudessa* 3/1929.
- 58 Siironen 2011, 56.
- 59 Vares 2007, 12–13.
- 60 Kettunen 1986, 195–197.
- 61 Vuoden 1917 jälki-istunto helmikuun lopulla 1924 Tampereen Kauppaseurassa. Esitelmiä ja puheita I, sidos 7. A373/IV, Yrjö Raevuoren arkisto, TKA; Esitelmä Tampereen kauppaseurassa ”yleisen kunnallisen äänioikeuden aikaisen ensimmäisen kymmenvuotiskauden kunnallispolitiikkaa Tampereella”. Esitelmiä ja puheita I, sidos 7. A 373/IV, Yrjö Raevuoren arkisto, TKA. Julkaistu *Suomen Nahka- ja Kenkäteollisuudessa* 3/1929.
- 62 Rahatoimikamarin arkisto, 339/VI Sidos 127, esim. kokoukset 10.11.1924 pykälä 2061, 8.12.1924 pykälä 2224, 15.12.1924 pykälä 2267, 26.1.1925 pykälä 161, 16.3.1925 pykälä 516, TKA.
- 63 Peltola 2008, 287–288, 325.
- 64 Hakalehto 1984, 174.
- 65 Jutikkala 1979, 684–685.
- 66 Raevuori 1936, 130.
- 67 Kallenautio 1984b, 356–358.
- 68 Peltola 2008, 305.
- 69 Peltola 2008, 36.

Lähteet

Arkistolähteet

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirjat

Rahatoimikamarin pöytäkirjat

Yrjö Raevuoren arkisto

Tampereen yliopiston kirjasto (TaY)

Komiteamietinnöt

Valtiopäivien pöytäkirjat

Sanomalehdet

Aamulehti

Kansan Lehti

Maaseudun Sanomat

Suomen Sosialidemokraatti

Työväen Lehti

Kirjallisuus

Elo Kimmo (2001): Itäisen Saksan järjestelmämuutos: kriittisiä huomioita transitiotutkimuksesta. *Politiikka* 45 (3).

Eskelinen, Teppo (2019): *Demokratia utopiana & sen vastavoimat*. Vastapaino, Tampere.

Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Väitöskirja. Historiallisia tutkimuksia, Vastapaino, Tampere.

Haapala, Pertti (1995): *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Painatuskeskus, Helsinki.

Hakalehto, Ilkka (1984): Kunnallisen kansanvallan kehitys, kunnallisvaalit ja -valtuustot. Teoksessa Päiviö Tommila et al. (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 3. Itenäisyyden aika*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki.

Held, David (1987): *Models of Democracy*. Polity Press, Cambridge.

Hoppu, Tuomas (2008): *Valtataistelu veljessodan esinäytöksenä*. Teoksessa Pertti Haapala, Tuomas Hoppu, Mervi Kaarninen, Sami Suodenjoki & Marko Tikka (toim.), *Tampere 1918*. Tampereen museot, Tampere.

- Jutikkala, Eino (1979): *Tampereen kaupungin historia III vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen kaupunki.
- Kallenautio, Jorma (1984): Kaupunkien keskushallinto ja henkilöstöpolitiikka. Teoksessa Päiviö Tommila et al. (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 3. Itsenäisyyden aika*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki.
- Kallenautio, Jorma (1984b): Kunnallistalous, yhdyskuntateknikka, kunnalliset liikelaitokset ja joukkoliikenne. Teoksessa Päiviö Tommila et al. (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 3. Itsenäisyyden aika*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki.
- Kannisto, Niko (2016): *Vaaleanpunainen tasavalta. SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Karimäki Jenni (2016): *Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939*. Poliittisen historian väitöskirja. Turun yliopisto.
- Katajisto, Kati (2018): *Sodasta sovintoon*. Otava, Helsinki.
- Keskinen, Jouni, Peltola, Jarmo & Suodenjoki, Sami (2005): *Tamperelaiset. Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1940*. Tampereen museoiden julkaisuja 79.
- Kettunen Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. SHS. Helsinki.
- Koivuniemi, Jussi (2000): *Tehtaan pillin tahdissa: Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Historian väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Uino, Ari & Vares, Vesa (2007): *Suomalaiskansallinen Kokoomus. Osa 2. Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1929–1944*. Edita, Helsinki.
- Murto, Eero (2014): *Virkamiesvaltaa? Ministerien ja virkamiesten väliset valtasuhteet Suomessa viime vuosikymmenien aikana*. Tampere University Press, Tampere.
- Patomäki, Heikki & Teivainen, Teivo (2003): *Globaali demokratia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Peltola, Jarmo (2008): *Työmailla, kabineteissa ja kaduilla. Valta ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938*. Tampere University Press, Tampere.
- Raevuori, Yrjö (1936): *Tampereen Kauppaseura ja sen miehiä*. Hämeen kirjapaino Oy, Tampere.
- Ruostetsaari, Ilkka (1992): *Vallan ytimessä. Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä*. Gaudeamus, Helsinki.
- Siironen, Miika (2011): *Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallisyhteisössä. Sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen Iisalmessa 1918–1933*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto.

- Vares, Vesa (2007): Kokoomus ja demokratian kriisi 1929–1939. Teoksessa *Suomalaiskansallinen Kokoomus, osa 2: Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929–1944*, Edita, Helsinki.
- Vares, Vesa (2010): Suomi diktatuurien kontekstissa. Artikkeliteoksessa *Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Edita, Helsinki.
- Waronen, Eino (1958): *Kunnallispolitiikan kysymyksiä*. WSOY, Helsinki.
- Wright-Mills, Chris (2015): *Sosiologinen mielikuvitus*. Alkuteos Sociological Imagination (1959). Gaudeamus, Helsinki.

Puhe ja teko

Kommunistikansanedustajat ja suomalainen demokratia 1960-luvun puolivälissä

Suomalainen yhteiskunta koki syvällisen murroksen 1960-luvulla. Koko yhteiskuntarakenne oli muutoksen tilassa: maa teollistui ja kaupungistui kiihtyvällä tahdilla. Kehityksen käänköpuolena oli agraarisen yhteiskunnan taantuminen ja maaltapako. Siirtolaisuus Ruotsiin kohosi joukkomittaiseksi. Kylmän sodan aikana hyvien idänsuhteiden merkitys korostui Suomessa, ja presidentti Urho Kekkonen rakensi tämän varaan omaa valta-asemaansa, joka vahvistui vuosikymmenen lopulla. Suomalaista yhteiskuntaa jäytivät kuitenkin taloudelliset ja sosiaaliset ristiriidat, jotka herättivät kiinnostusta erityisesti sosiologisen tutkimuksen piirissä. Suomessa vuonna 1966 valittu vasemmistoenemmistöinen eduskunta ravisteli poliittista järjestelmää ja kannusti hakemaan uusia hallitsemisen tapoja. Suunnitelmallisuudesta ja rationaalisuudesta tuli uusia politiikanteon iskusanoja. Yksi 1960-luvun isoista kysymyksistä kiteytyi huomattavaa kannatusta edelleen nauttivien kommunistien asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa: heidän pitkäaikainen poliittinen eristäytyneisyytensä oli omiaan ylläpitämään ja kärjistämäänkin yhteiskunnallisia perusvastakohtaisuuksia. Kekkosen yhtenä sisäpoliittisena kuningasajatuksena oli ratkaista tämä ongelma suomalaista demokratiaa vahvistavalla tavalla.¹

Kekkosen ajasta ja laajemminkin suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta 1960-luvulla on keskusteltu tutkimuskirjallisuudessa paljon. Tutkimuksellisen tiedon lisäksi on kiinnostavaa tietää, mitä asioita aikalaistoimijat pitivät tärkeinä vuosikymmeniä

myöhemmin ja millä tavalla he sanoittavat omia kokemuksiaan 1960-luvusta. He tietävät tutkijoiden tapaan, mitä 1960-luvun jälkeen on tapahtunut, ja voivat ottaa sen huomioon omissa muistelmissaan.² Paneudun tässä siihen, miten SKDL:n entiset kansanedustajat tulkitsevat jälkikäteen suhdettaan suomalaiseen demokratiaan 1960-luvun puolivälissä. Kyse ei ole siitä, miten he toimivat eduskunnassa tänä käännekohtana, vaan ennen muuta siitä, miten he asemoivat veteraanikansanedustajien muistitietoa-aineistossa oman suhteensa keskeisiin parlamentaarisii instituutioihin. Tätä laajaa kysymystä sivutaan haastatteluisia paljon eri asioiden yhteydessä, mutta keskeisiksi nousee kaksi tapahtumaa: niitä voidaan kutsua teoksi ja puheeksi.

Teko tarkoittaa Rafael Paasion johtaman kansanrintamahallituksen muodostamista pitkien neuvottelujen jälkeen 27. päivänä toukokuuta 1966. Tällä teolla oli dramaattinen merkitys suomalaisille kommunisteille: se päätti SKP:n 18 vuotta kestäneen oppositiokauden ja tarjosi uudenlaisen suhteen demokraattisiin instituutioihin. Puheessa on puolestaan kyse tasavallan presidentti Urho Kekkosen paljon huomiota herättäneestä ns. Ostrobotnian puheesta, jonka hän piti Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan 50-vuotisjuhlassa 4. päivänä helmikuuta 1967. Puheessaan Kekkonen painotti, että yhteiskunnan rauhallisen kehityksen turvaamiseksi oli Suomessa hyväksyttävä kansandemokraattien periaatteellinen oikeus vaikuttaa tasaveroisesti valtakunnan asioihin myös hallituksesta käsin. Kekkonen liittää persoonana näitä molempia tapahtumia yhteen sikäli, että hän oli myös keskeinen teon arkkitehti: hän vaikutti merkittävästi hallituksen syntymiseen. Historiallisesti nämä kaksi asiaa kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa ja tapahtuivat kuvatussa järjestyksessä. Tässä artikkelissa paneudutaan siihen, mitä merkityksiä SKDL:n entiset kansanedustajat antavat muistitiedossa näille tapahtumille ja miten he näkevät näiden tapahtumien keskinäisen – asiallisen ja ajallisen – suhteen.

Näiden tapahtumien jälkikätestarkastelussa on keskeiseksi kysymykseksi kohonnut se, oliko niin teon kuin puheenkin perimmäisenä motiivina sopeuttaa kommunistit suomalaiseen yhteiskuntaan ja tylsyttää SKP:n vallankumouksellinen kärki. On

puhuttu paljon Kekkosen juonesta, jolloin hänen roolinsa kohoaa ratkaisevaksi ja jolloin kommunistit näyttäytyvät juonittelun kohteena. On selvää, että tällainen tulkinta on kiusallinen tapahtumiin kerrottuna aikana osallistuneille entisille kansanedustajille. On eri asia sopeutua omien valintojen kautta kuin tulla sopeutetuksi toisten laatimien suunnitelmien mukaan. SKDL:n veteraanikansanedustajat ovat haastatteluhetkellä tietoisia ”juoniteoriasta”. Heidän demokratiasuhteensa kannalta on kiinnostavaa tarkastella, miten he selittävät jälkikäteisen oman asemansa: kokivatko he menneensä lankaan vai peräti ohjanneensa itse koko prosessia?

Vielä 1960-luvulla suhteellisen tuoretta integraatioajatusta pidetään edelleen yleispätevänä keinona taltuttaa vallanpitäjien kannalta hankalia vallankumouksellisia tai populistisia liikkeitä ja tehdä niistä yhteiskuntakelpoisia. Sen mukaan antamalla näille puolueille hallitusvastuuta ja ottamalla ne muutoinkin mukaan demokraattisen yhteiskunnan rakennustyöhön aiheutetaan niille sisäisiä ristiriitoja ja vaalikannatuksen laskua, kun sanojen ja tekojen välinen ristiriita alkaa paljastua kovien poliittisten ja taloudellisten realiteettien alta. Kommunistien lisäksi tämän keinon on todettu tehonneen myöhemmin yhtä lailla SMP:hen kuin Perussuomalaisiin.

Artikkelin aineistona ovat Eduskunnan kirjastossa vuodesta 1988 yhtäjaksoisesti toimineen veteraanikansanedustajien muistitietoarkiston (VEMU) haastatteluaineistot, jotka ovat laajuutensa, systemaattisuutensa ja jatkuvuutensa puolesta kansainvälisesti ainutlaatuisia. Hanke on tuottanut vuoteen 2018 mennessä yli 435 haastattelua, joiden tekstinnetty laajuus lähentelee 70 000 sivua. Tarkemman analyysin kohteina tässä ovat kaikkien niiden SKDL:n 33 entisen kansanedustajan haastattelut, jotka olivat eduskunnassa tai osallistuiivat eduskuntavaaleihin 1960-luvulla ja jotka tulivat valituiksi eduskuntaan viimeistään vuoden 1970 vaaleissa. Heillä voidaan katsoa olleen omakohtaisia kokemuksia tässä lähemmin käsiteltävistä teemoista. Valtaosa haastateltavista on SKP:n jäseniä, mutta mukana on myös SKDL:n sosialisteihin lukeutuneita kansanedustajia.

Haastattelijat ovat ammattihistorioitsijoita, ja haastattelut on tehty pääosin yhtenäisen haastattelurungon avulla. Aineiston entisiä kansanedustajia on haastatellut kymmenen henkilöä, mutta kaksi heistä on tehnyt kaksi kolmasosaa haastatteluista. Vaikka haastattelut ovat määrättyynajaan saakka vertailukelpoisia, kaikilta ei kysytty aivan samoja asioita eikä samassa muodossa. Haastattelujen institutionaalinen luonne ohjaa, rajoittaa ja leimaa niiden sisältöä sekä niissä käytettyä kieltä, vaikka haastattelurunko ja haastattelujen kulku ovatkin elämäkerrallisia. Eduskunta on haastatteluiden keskiössä, mutta muitakin elämänaluita käsitellään haastateltavien poliittisen uran varrelta.³

Metodisesti esitys sijoittuu muistitietohistorian (oral history) alaan. Siinä ollaan kiinnostuneita kertojien subjektiivisista tulkinnoista kokemistaan tapahtumista eikä niinkään todellisista tapahtumista itsessään. Ajatuksena on saada esiin kerrottu totuus eli se, minkälaisena kertojat haluavat sen esittää haastatteluhetkellä ja analysoida myös esittämisen tapoja: miten ja millä keinoilla käsiteltävistä asioista kerrotaan? Olennaista on ottaa huomioon kertomisen hetki: se, että kertojat katsovat asioita etäisyyden päästä ja tietävät, mitä tapahtui kerrotun ajan jälkeen. Keskeinen asia haastattelumuistitiedossa on myös se, että kyse on haastattelijan ja haastateltavan välisestä vuorovaikutuksesta, ”yhteisestä” tai ”jaetusta” tekijyydestä, jossa molemmat osapuolet vaikuttavat lopputulokseen. Tämän vuoksi tässä esityksessä pyritään tekemään näkyväksi myös haastattelijoiden osuus ja analysoimaan heidän rooliaan dialogisessa suhteessa. Haastattelijoista pitkälti riippuu, mitä seikkoja tulee puheeksi ja millä tavalla ja missä sävyssä niitä käsitellään. He ovat perehtyneet etukäteen haastateltavien poliittiseen uraan ja heidän toimintaansa eduskunnassa ja sen ulkopuolella; haastattelijoiden omat kiinnostuksen kohteet vaikuttavat myös siihen, mitkä asiat painottuvat keskustelun kuluessa.⁴

Muistitietohistorioitsija Eva McMahanin mukaan haastattelija toimii joko informaation neutraalina ja objektiivisuuteen pyrkivänä kerääjänä tai sen aktiivisena arvioijana, jolloin hän saattaa haastaa tai kyseenalaistaa haastateltavien kerrontaa. Haastattelun

aikana haastattelijat yleensä käyttävät joustavasti näitä molempia strategioita tai niiden yhdistelmiä saadakseen esiin sellaista tietoa, jota he pitävät relevanttina muistitiedon keruun kannalta. Haastateltavilla itsellään on myös mahdollista ottaa oma-aloitteisesti puheeksi tärkeitä tai mainitsemisen arvoisia pitämiään asioita. He voivat käyttää haastattelun aikana erilaisia keinoja, joilla he pyrkivät varmistamaan omien ajatustensa esiintulon tai väistämään omalta kannaltaan epäsuotuisia aihepiirejä. Haastateltavat kertovat myös erilaisia tarinoita, joiden kautta he muistelevat tapahtumia, antavat esimerkkejä ja jäsentävät sekä menneitä tapahtumia että omaa suhdettaan niihin. Tärkeätä on analysoida, miten haastattelun osapuolet asemoivat itsensä haastattelutilanteen kulussa ja miten he neuvottelevat asemistaan keskinäisessä vuorovaikutussuhteessaan sekä pohtia sitä, mitä vaikutuksia tällä on kerrontaan.⁵

Tässä käytettävät haastattelut on tehty vuosina 1988–1996, yli 20 vuotta kuvattujen tapahtumien jälkeen. Haastateltavilla ei ollut haastattelujen ajankohtana samanlaisia poliittisia sidoksia kuin kerrottuna aikana 1960-luvun lopulla. Paitsi että he olivat haastatteluhetkellä entisiä kansanedustajia myös heidän edustamansa puolue, SKDL, oli lopettamassa tai lopettanut toimintansa. Sen tilalle perustettiin vuonna 1990 Vasemmistoliitto, joka pyrki irrottautumaan vanhoista perinteistä. Myös SKP:n taru oli lopussa haastatteluiden aikana: puolue hajosi ja lakkautti poliittisen toimintansa vuonna 1990. Se ajautui lopulta aatteelliseen ja taloudelliseen konkurssiin. Kansandemokraattisen liikkeen ja sen perillisen vaalikannatuskäyrän yleinen suunta oli 1960-luvulta lähtien laskeva: SKDL oli 1960-luvulla yksi kolmesta suuresta noin viidenneksen kannatuksella mutta haastatteluiden aikana Vasemmistoliitto oli taantunut korkeintaan keski-suureksi puolueeksi, jonka osuus äänistä oli noin kymmenesosa. Keskeinen muutos toimintaympäristössä haastatteluiden aikana oli sosialistisen leirin luhistuminen 1980-luvun lopulta lähtien ja erityisesti Neuvostoliiton romahdus 1990-luvun alussa. Käsiteltäviin tapahtumiin voimakkaasti vaikuttanut tasavallan presidentti Urho Kekkonen kuoli vuonna 1986, ja julkinen keskustelu hänen

kaudestaan oli vilkasta haastatteluiden aikana. Näillä seikoilla on vaikutusta 1960-luvun puolenvälin tapahtumien tulkintaan haastatteluhetkellä: joskus ne näkyvät piiloisesti, rivien välistä ja joskus avoimesti, suorina jälkiviisaina kannanottoina.

Paasion hallitus käännekohtana

Oikeiston pelkäämällä kansanrintamahallituksella oli pitkä ja kivinen esihistoria. SDP:n puoluekokouksessa vuonna 1963 tapahtuneet henkilövaihdokset, jotka merkitsivät Väinö Tanne-
rin ja Väinö Leskisen siirtymistä syrjään puoluejohdosta, herättivät SKP:ssä toiveita vasemmistoyhteistyön syvenemisestä. Myös SKP:ssä tapahtui erityisesti vuodesta 1965 alkaen sellaisia muutoksia, jotka loivat pohjaa kansanrintamahallituksen syntymiselle. SKP luopui väkivaltaisen vallankumouksen tavoittelusta ja ilmaisi tavoittelevansa sosialismia parlamentaarisin ja demokraattisin muodoin. SKP:n puoluekokouksen vuonna 1966 tekemät henkilövalinnat, joiden seurauksena uudistusvoimat vahvistivat asemia puoluejohdossa, avasivat mahdollisuuksia hakea yhteistyötä muiden parlamentaaristen puolueiden ja erityisesti sosialidemokraattien kanssa. Ajatus vasemmiston ja keskustan hallitusyhteistyöstä nousi SKP:ssä esiin vuonna 1964, ja seuraavana vuonna tavoitetta ajettiin näkyvästi myös puoluelehdistössä. SKP:ssä esiintyi halua murtautua ulos poliittisesta eristyksestään.⁶

Vuoden 1966 vaaleissa eduskuntaan tuli vasemmistoenemistön, joka toi kansanrintamahallituksen varteenotettavaksi vaihtoehdoksi. Vaaleissa SKDL kärsi kuitenkin tappion epäonnistuneen teknisen vaaliliiton vuoksi, kun taas SDP sai suurvoiton. Häviäjiin kuului myös Keskustapuolue, jolla oli halukkuutta jäädä oppositioon. Edellisen, vuonna 1958 valitun vasemmistoenemmistöisen eduskunnan aikana huomattavan vaalivoiton saanut SKDL ei ollut kelvannut hallitukseen työväenpuolueiden kireiden keskinäisten välien vuoksi. Puolue keskittyi sen sijaan oppositiosta käsin organisoimaan laajaa joukkotoimintaa hyvinvointivalttiollisten reformien puolesta.⁷ Vuoden 1966 vaalien jäl-

keen tilanne oli toinen: työväenpuolueissa oli halukkuutta yhteistyöhön, vaikka SDP:n oikealla laidalla karsastettiin edelleen kommunistien pääsyä hallitukseen.

Vaalien jälkeisistä Rafael Paasion johtamista hallitusneuvotteluista tuli erittäin vaikeat. Kekkonen oli tehnyt taustalla jo pitkään työtä SDP:n suhteiden tervehdyttämiseksi Neuvostoliittoon päin, ja hän tuki omalta osaltaan Väinö Leskisen täyskäännöstä idänsuhteissa. Neuvostoliiton luottamuksen lopulta saatuaan Leskinen ryhtyi aktiivisesti ajamaan kansanrintamayhteistyötä. SDP liputti hyvien idänsuhteiden puolesta. Kansanrintamahallituksen muodostaminen kytkeytyi myös Kekkonen uudelleenvalintaan seuraavissa vuoden 1968 presidentinvaaleissa.

Laaja oikeistorintama vastusti edelleen SKDL:n tuloa hallitukseen, mutta sille oli olemassa myös vahvaa selustatukea: Neuvostoliitto ilmaisi kannattavansa hallituksen muodostamista kansanrintaman pohjalta. Kekkonen oli tietoinen SKP:n aseman muutoksesta NKP:n politiikassa Nikita Hruschtshevin syrjäyttämisen jälkeen ja puolueen pyrkimyksistä sekaantua ”valtiollisiin asioihin”, ennen muuta idänsuhteiden hoitoon. Kekkonen pyrki patoamaan kommunistien kasvavaa vaikutusvaltaa ottamalla heidät mukaan hallitusyhteistyöhön. Kekkonen vaikutti aktiivisesti hallitusneuvotteluiden taustalla ja taivutteli vastaan hangoittelevaa Keskustapuoluetta mukaan. Tuskastuttuaan Paasion jahkailevaan tyyliin hallitusneuvotteluissa Kekkonen lähetti hänelle kirjeen, jossa hän suositteli kolmen suurimman vaaliliiton muodostamaa hallituspohjaa. Vauhdittaminen onnistuikin: ohjelmakysymykset alkoivat ratketa erityisesti keskustaa tyydyttävällä tavalla, ja hallituksen pohja alkoi varmistua. Kun ministerisalkkujen jaosta päästiin sopuun, saatiin Paasion hallitus lopulta nimitettyä toukokuun lopulla 1966.⁸

Vuoden 1966 kansanrintamahallitus näyttäytyy SKDL:n entisten kansanedustajien haastatteluissa käänteentekevästä tapahtumana kommunistien suhteessa suomalaiseen kansanvaltaan, ja siitä puhutaan aineistossa laajemmin kuin muista hallituksista. Haastateltavat peilaavat helpottuneina hallitusasiaa pitkän oppositiokauden turhauttaviin kokemuksiin. Monien mielestä oppo-

sitiossa ei pystynyt paljoa tekemään, mutta täysin ilman saavutuksia ei kuitenkaan ollut jääty.⁹ Erityisesti entisten ministereiden haastatteluissa aihe on melko laajasti esillä, ja he kertovat paljon myös hallitusneuvotteluista ja hallituksen arkisesta työskentelestä. Rivikansanedustajillakin on asiasta viljalti mielipiteitä, mutta kyse on enemmän yksittäisistä huomioista tai puolueriidan sävyttämistä arvioista.

Haastateltavien mukaan päätös hallitukseen menosta tehtiin puolueessa vuonna 1966 yksimielisesti uuvuttavan oppositio-kauden jälkeen¹⁰, vaikka joidenkin kertomuksiin sisältyy ehdollistava ilmaisu ”muistaakseni”. Jälkimmäinen saattaa kertoa siitä, että yksituumaisuutta ei sinänsä pidetty enää tärkeänä kertomahetkellä, jolloin takana oli useita riitaisia hallitusratkaisuja. Tamperelainen enemmistöön lukeutunut Kaisu Weckman myöntää asiasta päätetyn vuonna 1966 SKP:n keskuskomiteassa yksituumaisesti, mutta päällimmäiseksi muistoksi kohoavat myöhemmät tapahtumat, jotka rikkoivat yksimielisyyden: ”Mutta jälkepäin siellä tuotiin vaikka minkälaisia kapuloita rattaisiin sitten ja arvosteltiin missä oli tehty väärin ja kaikki ratkaisut yleensä, niin käytiin sillä tavalla.”¹¹

Mitään järin yhtenäistä kertomusta vuoden 1966 hallitusratkaisusta ei aineistosta muodostu, vaan kertojat nostavat siitä – joko haastattelijan kysymänä tai oma-aloitteisesti – esiin eri puolia. Ne ovat voittopuolisesti sellaisia, jotka ovat jälkikäteistarkastelussa osoittautuneet tärkeiksi ja joihin on vastaavissa tilanteissa palattu aina uudestaan. Kaikki entiset kansanedustajat eivät pohdi suoranaisesti vuoden 1966 hallitusratkaisun merkityksiä kommunistien yhteiskunnallisen aseman kannalta, mutta sellaisiakin arvioita esiintyy erityisesti silloin, kun haastattelija ottaa tämän asian suoraan puheeksi. Epäsuorasti tällaisia kannanottoja esitetään paljonkin. Kekkosen osuudesta hallituksen muodostamisessa ei puhuta kovin paljon, mutta jotkut haastateltavat käsittelevät asiaa yleisellä tasolla. Näissä arvioissa ovat mukana myös kokemukset erityisesti vuoden 1975 niin sanotusta hätätilahallituksesta, jonka Kekkonen ”runnasi” näyttävästi pystyyn.¹²

Parhaimman kuvan näistä pohdinnoista saa analysoimalla aihepiirin kannalta keskeisiä haastattelukatkelmia, koska kerrota on sangen yksilöllistä. Ele Alenius, joka oli kerrottuna aikana SKDL:n puoluesihteerin ja vuodesta 1967 lähtien puheenjohtaja, puhuu laajasti hallituskysymyksen taustoista ja SKDL:n tekemästä poliittisesta tilannearviosta 1960-luvun puolivälissä. Haastattelijä kuvailee omassa kysymyksessään vuoden 1966 vaalien jälkeistä poliittista asetelmaa ja pyytää Aleniusta kuvaamaan sosialidemokraattien kanssa käytyjä neuvotteluita hallituskysymyksestä:

Alenius: Tosiaan meillä SKDL:n puolella oli hyvin selkeästi se lähtökohta, että jos eduskuntaan tulee uudestaan vasemmistoenemmistö, niin ei saisi käydä niin kuin vuonna -58 kävi, että sillä ei ollut mitään merkitystä, vaan nyt todella sillä täytyisi olla merkitystä. Ja kun sitten todella tuli vasemmistoenemmistö, niin me suhtauduimme erittäin vakavasti hallituskysymykseen. Se on myönnettävä, että hyvin monilla oli epäilyksiä siihen nähden, voiko sosialidemokraattien kanssa kuitenkaan syntyä yhteistä hallitusta, että ovatko sosialidemokraatitkaan siihen kuitenkaan valmiita.¹³

Aleniuksen mukaan SKDL:llä oli halu korjata edellisen vaiheen erhe ja suhtautua hallituskysymykseen ”erittäin vakavasti”, mikä tarkoitti aktiivista pyrkimystä yhteistyöhön hallitustasolla. Alenius esittää näkemyksensä nimenomaan SKDL:n kannalta erotukseksi SKP:n linjanvedoista. ”Me” tarkoittaa tässä yhteydessä SKDL:ää – parlamentaarista puoluetta. Alenius antaa eduskunnan vasemmistoenemmistölle hyvin suuren merkityksen. Hän tuo esiin hallituskysymykseen liittyvät ongelmat siitä suunnasta, että ”monet” kansandemokraattisen liikkeen sisällä olivat epäuskoisia hallitusyhteistyön suhteen. Itsensä hän lukee epäsuorasti näiden epäilijöiden ulkopuolelle. Katkelman jälkeen Alenius kertoo tunnusteluluonteisista neuvotteluista sosialidemokraattien kanssa ja muistuttaa, että kansandemokraattien tulo hallitukseen ei ollut mitenkään selvä asia: epäluuloja oli eri puolilla poliittista

kenttää. Asia ei ollut myöskään SKDL:ssä mikään läpihuutojuttu vaan vaati järeät perustelut:

Nyt jos puhun näin omasta näkökulmasta, niin minun lähtökohdani oli se, että SKDL:n pitäisi mennä hallitukseen, jos vaan toiset ovat siihen valmiita, jos ohjelmasta voidaan riittävästi sopia. Eri-tyisesti siitä syystä, että se voisi todella konkreettisesti rakentaa tai luoda pohjan sille pitempiäaikaiselle vasemmiston yhteistyölle. Sillä jos toinen on hallituksessa ja toinen ei, niin se on aina vaan loitontava tekijä. Tämä oli yksi lähtökohta. Toinen lähtökohta oli se, että niin pitkään oli luotu SKDL:stä sellaista kuvaa, että SKDL:n vahvistuminen – puhumattakaan siitä, jos se olisi hallituksessa mukana, niin voisi olla vaaraksi demokratialle Suomessa. Halusin saada SKDL:n mukaan siinäkin mielessä hallitukseen, että voitaisiin osoittaa, että se ei ole demokratialle vaarallista. Että jos olemme mukana hallituksessa ja yhteistyö voi tästä eteenpäin kehittyä, niin se itsessään sitten jo osoittaa sen, että se on yksi demokraattinen voima muiden puolueiden joukossa. Ja tästä eteenpäin olisi uudet lähtökohdat. Tämä oli minulle ihan sellainen strateginen lähtökohta. Sitten tietysti kolmas lähtökohta on se, että poliittisessa elämässä jos pyritään vaikuttamaan johonkin ja demokratiassa nimenomaan, niin kyllähän hallituksen kautta pystytään enemmän vaikuttamaan kuin oltaessa jatkuvasti oppositiossa.¹⁴

Alenius tuntuu asettavan hallitukseen menemisen ohjelma-kysymysten edelle: jälkimmäisestä pyöreästi ilmaistu ”riittävä sopiminen” on tarpeeksi. Pitkäaikaisen vasemmiston yhteistyön syvenemisen eteen kannatti kuitenkin tehdä uhrauksia. SKDL:n demokratiasuhteen kannalta on kiinnostavaa, että Aleniuksen mukaan on tärkeää oikaista ”pitkään luotua” kuvaa SKDL:stä epädemokraattisena voimana. Menemällä hallitukseen SKDL saattoi käytännössä ”itsessään” osoittaa olevansa muiden puolueiden kaltainen demokraattinen voima. Alenius esittää ikään kuin vastakertomuksen integraatiokertomukselle: SKDL pyrki itse aktiivisesti sopeutumaan osaksi suomalaista demokratiaa, eikä kyse ollut tarttumisesta ulkopuolelta esitettyyn täkyyn. Katkelman lopuksi Alenius esittää argumentin, että hallituksessa voi-

daan vaikuttaa asioihin enemmän kuin oppositiossa, ja tekee siitä itsestään selvyuden käyttämällä ”tietysti”-adverbia ja ”-hän”-liittepartikkelia. Alenius täsmentää jaotteluun mainitsemalla, että hänen ”yleisstrategisesta ajattelusta” poiketen kerrotulla hetkellä muodostumassa olevalla vähemmistöryhmällä ”ajattelu oli aika paljon tuollaista taktista”: he eivät olleet täysin sitoutuneita hallitukseen, vaikka olivatkin hallituspäätöksen takana.¹⁵ Aleniuksen sanavalinnat jättävät pieniä varauksia vähemmistön tuolloiseen taktiseen asenteeseen, joka tuli sittemmin useissa hallitusratkaisuissa selvästi todistetuksi.

Aleniuksen erottelu strategiseen ja taktiseen ajatteluun hallituskysymyksessä saa tukea muiltakin muistelijoilta, vaikka kukaan muu ei esitä asiaa yhtä jäsentyneesti eikä aivan samoilla termeillä. Aleniuksen jaottelu perustuu laajaan poliittiseen analyysiin, jossa painottuu vahva kokonaisvaltaisen käänteen kokemus. Strategisen ajattelun pohjalta voidaan ”pyrkä” hallitukseen ja pysyä siellä vaikeinkin hetkinä, koska se on edullista pitkällä jännteellä niin kansandemokraattiselle liikkeelle kuin koko Suomelle. Suhteessa suomalaiseseen demokratiaan Aleniuksen näkemys näyttää olleen, että SKDL:n enemmistö sitoutui siihen täydellisesti ja oma-aloitteisesti, kun taas vähemmistön taktinen asenne tarkoitti korkeintaan puolinaista sitoutumista.

Jos Alenius painottaa vuoden 1966 hallitusratkaisun perusteluja, niin muut 1960-luvun lopun hallituksissa ministereinä olleet kansandemokraatit kertovat enemmän niistä ristiriitaisista paineista, joita he tehtävässään kokivat, ja hallitusyhteistyön seurauksista kansandemokraattisen liikkeen kannalta. Hallituskumppaneiden lisäksi suhde järjestökenttään ja kannattajiin laajemminkin kuuluu hallitusyhteistyön kiperimpiin kysymyksiin. Tässä puhutaan tavallaan hinnasta, jota uudesta asemasta täytyi maksaa, ja haastateltavat pohtivat jälkikäteen, oliko se liian kova ja kannattiko se maksaa. Haastattelija kysyy SKDL:n pitkäaikaiselta kansanedustajalta ja kaksinkertaiselta ministeriltä Anna-Liisa Korpiselta (ent. Tiekso), että ”oliko se vaikeata aikaa noin henkilökohtaisesti toimia edustajana ja hallituksessa, koska silloin oli todellakin suurista kysymyksistä kyse, kun ihmi-

set sankoin joukoin lähtivät täältä Lapista?” Korpinen sanoo, että hänellä itsellään ei ollut suuria odotuksia hallitustyöskentelyn suhteen, mutta ihmiset odottivat, toivoivat ja luottivat siihen, että pohjoisen silloiset suuret liikkeet SKDL ja Keskustapuolue pystyvät hoitamaan hallituksessa ”näitä meidänkin asioita paremmin kuin siihen saakka”:

Nämä ihmisten odotukset ja tieto ja sen seikan toteaminen, ettei niillä resursseilla, joita käytettävissä oli niin oli sitten kysymys poliittisista tai taloudellisista resursseista, niin ollut mahdollisuuksia hoitaa asioita ihmisten toivomalla tavalla, niin se tietysti masensi ja oli henkisesti rasittavaa vaikkei ollut itse kuvitellutkaan, että mitään suurta tässä saataisiin aikaan. Sittenhän tämä ihmisten pettymys, sehän näkyi erityisesti vuoden -70 vaaleissa, jolloinka monet ministerit siinä hallituksessa, siis Koiviston hallituksessa, eivät enää tulleet valituiksi niissä -70 vaaleissa. Monet silloiset kansanedustajat hallitusryhmissä eivät tulleet enää valituiksi niissä vaaleissa. Kyllä ihmiset olivat todella pettyneitä siihen, että asioita ei pystyttykään hoitamaan, varsinkin kun SKDL:n taholta oli sen edeltäneen 18 vuoden oppositiokauden aikana sanottu jatkuvasti, että kun muodostetaan tällainen kansanrintamahallitus, jossa yhteistyössä ovat ne puolueet, joiden kannattajakunta on samansuuntaisessa taloudellisessa asemassa, niin näitä asioita voidaan sitten tällä yhteistyöllä paremmin hoitaa. Kun ei onnistuttukaan, niin ihmiset olivat todella pettyneitä.¹⁶

Korpinen ei tarkastele hallitusasiaa strategisena vaan hyvin pragmaattisena kysymyksenä, politiikan sisällön ja kannatuksen näkökulmasta. SKDL:n asema suomalaisessa demokratiassa ei tästä perspektiivistä ole keskeinen seikka, vaan se, miten kannattajat suhtautuivat hallituspolitiikkaan ja mitä he toivoivat sen kautta saavutettavan. Hän toistaa ihmisten, joilla hän tarkoittaa muitakin kuin SKDL:n kannattajia, pettymyksen neljään kertaan samassa vastauksessa. Korpinen tulkitsee laajan ihmisjoukon silloisia tuntemuksia ja reaktioita, joilla oli jälkikäteen tarkasteltuna huomattavia poliittisia seurauksia. Hänen preesensissä esittämänsä jälkikäteisarvion mukaan ”tällainen suuri opetus siltä kaudelta mielestäni on juuri se, että ei pitäisi sanoa turhan vahvasti

sitä, että jos me olemme mukana, niin me pystymme nuo asiat ihan toisin hoitamaan”.¹⁷

SKDL oli itse virittänyt odotuksia aivan liian korkealle pitkän oppositiokauden aikana: kommunisteilta olivat päässeet unohduttamaan hallitusyhteistyön kovat realiteetit. Korpisen arviota voi tulkita niin, että oppositiokauden poliittinen sanoma otettiin kentällä sellaisenaan: kun päästään hallitukseen, oppositiossa esitetyt tavoitteet toteutuvat ikään kuin itsestään. Korpinen tuntuu ottavan ihmisten pettymyksen hyvin henkilökohtaisesti ikään kuin omana epäonnistumisenaan siitäkin huolimatta, että hän esittää asian passiivimuodossa. Vaikka hän ei itse joutunut maksamaan hallitusyhteistyöstä kovaa poliittista hintaa vuoden 1970 vaaleissa, joissa SKDL puolueena kärsi suuren tappion, hän tulkitsee monien edustajatoverien putoamisen eduskunnasta joutuneen hallituspolitiikan epäonnistumisesta. Hän ei liitä – toisin kuin monet muut haastateltavat – hallituksessa olon vaikeuksia lainkaan puolueen sisäisiin ristiriitoihin, mutta myöskään haastattelija ei tee siihen viittaavia lisäkysymyksiä. Korpisen arvio on enemmän itsekreiittinen kuin syyllistävä.

Enemmistöläisen Korpisen lailla myös monet vähemmistön edustajat painottavat omissa kertomuksissaan sitä, että kentällä oli suuria ja kohtuuttomia odotuksia hallituspolitiikan saavutusten suhteen. Paasion hallituksessa vuosina 1966–1968 kulkulaitosten ja yleisten töiden ministerinä toiminut ja hallitusneuvotteluihin SKP:n edustajana osallistunut Leo Suonpää tulee esittääneeksi, että kentän ja puoluejohdon välillä vallitsi eräänlainen kuilu: kenttä ei ymmärtänyt poliittisia realiteetteja samalla tavalla kuin puoluejohto, joka olisi Suonpään mukaan arvioinut jo kerrottuna aikana, että kaikkia odotuksia ”ei tietenkään voinut saavuttaa” ja että ilmassa oli pahaenteistä toiveajattelua:

Monet odottivat ja vallankin kentällä jotain sellaisia saavutuksia sieltä hallituksessa olon ajalta, jota ei tietenkään voinut saavuttaa. Eihän kysymys ollut siellä SKDL:n enemmistöstä, vaan vähemmistöstä. Silloin kun siellä on monenlaisia päätöksiin vaikuttavia asioita, niin ei vähemmistö voi ratkaista. Tällaisissa tapauksissa kun on monia puolueita, niin ne on asiat kompromisseja, jos ei

ne ole yksimielisiä. Ne tulokset, mitä jotkut saattoivat odottaa, niin ei olleet sellaisia kuin jotkut toiveajattelussa olivat odottaneet ja sitten valtion taloudellinen tilanne muodostui huonommaksi, työttömyys kasvoi ja kaikki tällainen, että se muodostui vielä sel-laiseksi ajaksi, että tuli kielteisiäkin.¹⁸

Katkelmassa tulee jälleen esiin useiden haastateltavien tapa puhua monien tai ”ihmisten” äänellä ja tulkita suvereenisti kollektiivin ajatuksia ja toiveita niin, että ne tukevat kertojan omaa näkemystä. Pettymykset tulevat Suonpään – kuten monien muidenkin – kertomuksissa suhteessa ylimitoitettuihin odotuksiin, jotka murskautuivat valtiontalouden heikkoon tilaan ja työttömyyden pahenemiseen. Vaikka tuloksia saavutettiin, ne jäivät laihemmiksi kuin oli uskottu ja toivottu: tämän kertominen on useille haastateltaville erittäin vaikeaa. Suonpää kuvaa monipuoluehallituksen ahtaita raameja sekä kompromissien tekemisen välttämättömyyttä ja tuskaisuutta. Oman henkilökohtaisen sävynsä tähän tuo sekin, että Suonpää itse putosi eduskunnasta vuoden 1970 vaaleissa. Tämä katkelma kertoo kuitenkin siitä, että vuoden 1966 ratkaisun jälkeen hallitusasiaa tarkastellaan parlamentaaristen raamien sisällä ja aikaisempaa pragmaattisemmin.

Puolueen enemmistöryhmään kuulunut ja Paasion hallituksessa sosiaaliministerinä toiminut Matti Koivunen vastaa välttelevästi, kun haastattelija kysyy vuotta 1966 tarkoittaen, ”millä tavalla nämä keskustelut Skdl:ssä hallitukseen menemisestä, oliko se kuinka selkeä pyrkimys, että nyt tässä tilanteessa hallitukseen osallistutaan?”:

Koivunen: Tämä oli yksi niitä paljon keskustelunaihetta antaneita asioita. Meillä oli ryhmässä aika vankkoja käsityksiä ja niitten takana ihmisiä. Todettiin, että niin moniselitteinen kuin meidän voimilla tuollaiseen hallitukseen meno onkin, niin siitä huolimatta on pidettävä mielessä se, että me saatamme siellä hallituksessa toimien sittenkin saada aikaan ratkaisuja ja rakentaa yhteyksiä, joita ei koskaan saavuteta oppositiossa. Tämä oli se asetus. Siltä pohjalta tätä mukaan menoa perusteltiin. Eikä siinä ollut oikein suuria erimielisyyksiä. Ainahan tällaisissa asioissa on

eri mieliä, mutta ei sellaista, että se olisi ollut mitenkään noin, että se on nyt nipussa. Vaan oltiin sitä mieltä, että pitää.¹⁹

Koivunen ei vastaa suoraan sangen tarkkarajaiseen kysymykseen vaan puhuu asiasta yleisemmällä tasolla. Hän tuo kuulijan keskelle silloista keskustelua, jossa ”me” toteamme hallitukseen menon ongelmallisuuden mutta jossa ”saatamme” sittenkin saavuttaa parempia tuloksia kuin oppositiossa. ”Koskaan” sanan käytöllä Koivunen saa esiin eduskuntavaalien tuloksen kautta avautuneen tilaisuuden ainutlaatuisuuden. Koivusen mukaan asiassa oli erimielisyyksiä, mutta ne eivät olleet ylitsepääsemättömiä, minkä vuoksi haaste piti ottaa vastaan. Koivunen rakentaa monien muiden tavoin historiallisen ”asetelman”, jossa piirtyvät esiin ratkaisun perustelut ja jonka puitteissa löydettiin riittävä yksituumaisuus. Haastattelu jatkuu käsittelemällä Koivusen nimitystä ministeriksi, työtä ministeriössä, hallitusyhteistyön kiemuroita ja hallituksen saavutuksia, minkä jälkeen haastattelijä kysyy, ”miten Skdl:ssä arvioitiin, siinä oli sitten kahdenkin suuntaisia arvioita, mutta tuo juuri sitten hallituksessa olo, sen saavutukset verrattuna siihen, mitä oppositiokautena oli?”

Koivunen: Kyllä se oli sellainen ikuinen keskustelunaihe.

Haastattelija: Niin, ikuinen keskustelunaihe, saavutukset hallituksessa verrattuna oppositiokauteen.

Koivunen: Kyllä se on sellainen moniselitteinen kysymys. Hallitukseen pitäisi mennä aina silloin kun pääsee, mutta samanaikaisesti pitäisi kyetä pitämään yhteydet joukkoihin. Ei ne tietysti toistensa vastakohtia ole sellaisenaan, että se vaatii sellaista määrätynlaista yhteydenpitoa ja asenteiden nostamista sillä tavoin, että peli pyörii. Hallitus on hallitus ja hallitus hallitsee. Se valloittaa joukkoja tai menettää joukkoja.²⁰

Koivunen ohittaa kysymyksen ytimen esittämällä jälleen sekä hallitukseen menemisen että sen jälkikäteisarvioinnin olevan ”ikuinen” keskustelunaihe. Vaikka haastattelijä turhautuneen tuntuksella tiukkaa tarkempaa sisältöä, Koivunen painottaa asian

moniselitteisyyttä eikä suostu vastamaan konkreettisesti. Hän ei myöskään lähde seuraamaan haastattelijan vihjettä ”kahdenkin suuntaisista arvioista”, jossa olisi ollut mahdollista tarkastella hallitusasiaa osapuoliperspektiivistä. Koivunen ryhtyy sen sijaan puimaan hallitusasiaa filosofisesti ikään kuin ajattomana kysymyksenä, jota hallitsee dilemma osallistumisen ja joukkoyhteyksien välisestä suhteesta; tässä hän päätyy lähes aforistisiin kiteytyksiin. Preesensin käyttö viittaa siihen, että Koivunen haluaa tarkastella hallitusasiaa kertomahetken subjektipositioista ja ohittaa tässä yhteydessä vaikeaksi kokemansa menneisyyden tulkinнан. Tässä on kyse tilanteesta, jossa haastateltava väistää kysymyksen, valitsee siitä mieleisiään osia ja kääntää huomion yleiselle tasolle voidakseen sivuuttaa omalta kannaltaan kiusallisen aihepiirin käsittelyn tai tehdä sen haluamallaan tavalla.²¹ Haastattelija ei saa tilannetta haltuunsa edes tiukkasävyisellä lisäkysymyksellä, vaikka muutoin haastattelu sujuu leppoisissa ja keskustelunomaisissa merkeissä.

Suhtautuminen kompromisseihin on erityisesti SKP:n vähemmistöön kuuluneilla entisillä kansanedustajilla dualistinen: niitä oli monipuoluehallituksessa tehtävä, mutta omaa itsenäisyyttä ei saanut kuitenkaan menettää. Kompromissiin täytyi jäädä myös oman käden jälki, eikä näin monien haastateltavien mielestä hallituspolitiikassa tapahtunut. Puoluevähemmistöön lukeutunut Pauli Puhakka kiteyttää asian preesensissä ikään kuin yleisenä totuutena:

Haastattelija: Miten tämä hallitusratkaisu otettiin silloin -66 ryhmässä vastaan, oliko siinä jo silloin kovin jyrkkä ja selvä tällainen osapuolijako?

Puhakka: Ei siinä ensimmäisessä ratkaisussa, voidaan sanoa, että ryhmähän teki sen ratkaisun, näin minä muistan, että yksimielisesti hallitukseen osallistumisesta. Eikä hallitukseen osallistuminen erimielisyyden aihe sinänsä ollut, vaan kysymys, miten siellä ollaan. Siis jos ohjelmia noudatetaan, niin ne lähtevät siitä, että me olemme itsenäinen liike, joka niin eduskunnassa, kunnanvaltuustoissa, kunnanhallituksissa, niin itsenäistä politiikkaa harjoitetaan, siihen mukauduttiin. Toki asianlaita oli niin, että komp-

romisseja pitää tehdä, sillä ei kukaan voi yksin määrätä asioita. Mutta silloin, kun kompromissista puhutaan, niin silloin pitää ehdottomasti sen kompromissin olla sellainen, joka tuo lähemmäksi sitä tavoitetta, mitä meidän liikkeellä on.²²

Puhakka ei lähde myötäilemään haastattelijan tarjoamaa osapuolitulkintaa vetoamalla päätöksen yksimielisyyteen. Hän ei pidä osallistumista sinänsä ongelmana, vaan hallitusohjelmaa ja -politiikkaa. Puhakka hyväksyy ”toki” kompromissien tekemisen monipuoluehallituksessa, mutta asettaa ehtoja, jotka vaikuttavat ”ehdottomasti” -ilmaisusta huolimatta melko maltillisilta: niiden pitää tuoda lähemmäksi liikkeen tavoitteita, mutta ei tarvitse noudattaa niitä puhtaasti. Tästä asiasta esiintyy aineistossa paljon jyrkempiäkin kannanottoja.²³ Puhakan kertoman mukaan erityisesti Koiviston hallituksen aikana 1968–1970 ajaututtiin kuitenkin kaltevalle pinnalle, joka johti automaattisesti periaatteista luopumiseen:

Haastattelija: Kuinka pian siinä ensimmäisellä hallituskaudella sitten alkoi tulla esiin tällaisia kysymyksiä, joissa heräsi keskustelua, että onko menty liian pitkälle?

Puhakka: Nämä ministerit, jotka silloin ensimmäisenä olivat, ne tavallisesti ennakkoon toivat

(Nauha II b loppu)

Puhakka: Nämä ministerit todella, nehan olivat Tuominen, Suonpää, Koivunen, niin nämä, ennen kuin ne hallituksessa aina ratkaistiin jotakin kysymystä, niin toivat sen sekä Skdl:n liittohallituksen että Skp:n poliittisen toimikunnan ja Skdl:n eduskuntaryhmän käsittelyyn. Jolloin niille oli eväät toimintaan ja ne hakivat eväät liikkeeltä toimintaansa varten. Tällä kaudella ei nämä erimielisyydet - niitä oli, mutta ne ei koskeneet tällaisia käytännön poliittisia ratkaisuja. Ne oli aatteellisia erimielisyyksiä eikä niinkään näitä käytännön poliittisia ratkaisuja.

Haastattelija: Koiviston ensimmäisen hallituksen aikana, muutuiko tämä tilanne silloin?

Puhakka: Silloin se jo muuttui. Silloin alkoi tällainen, että mukautetaan muitten puolueiden rooliin. Sellainen itsenäinen poliittinen työskentely se jäi niin kuin taka-alalle. Sitten alettiin luopua niistä periaatteista, jotka liikkeellä oli niin ohjelmissa kuin mitä muissakin. On luonnollista, että kun tällainen mukautuminen ja liikkeen linjasta poikkeaminen tapahtui hallituksessa, niin silloin myös nämä erimielisyydet siirtyivät tältä aatteelliselta puolelta myös näihin käytännön poliittisiin ratkaisuihin.²⁴

Haastattelija kohdistaa katkelman ensimmäisen kysymyksen hallitusyhteistyön aiheuttamiin ristiriitoihin puolueen sisällä ja nimenomaan siihen, milloin näitä ristiriitoja alkoi esiintyä. Puhakka ei näytä häiriintyvän nauhan vaihtamisesta, vaan jatkaa siitä, mihin on jäänyt, mutta kuitenkin sillä erotuksella, että hän esittelee nyt ministerit nimeltä. Tähän liittyy sikäli kiinnostava muistivirhe, että hän ei mainitse Aleniusta, joka oli ministerinä sekä Paasion että Koiviston hallituksissa, vaan Erkki Tuomisen, joka toimi puolestaan Ahti Karjalaisen toisen heinäkuun puolivälissä 1970 nimitetyn hallituksen oikeusministerinä. Tämä saattaa kertoa siitä, mitä mieltä Puhakka on sosialisti Aleniuksesta ja siitä, että hän ei halua liittää Aleniusta oikeana pitämäänsä toimintatapaan. Puhakka tekee selvän eron Paasion ja Koiviston hallitusten välille. Ensiksi mainittu erottuu tässä arviossa edukseen ilmeisesti sen vuoksi, että Puhakka itse ja hänen hengenheimolaisensa olivat hallitukseen osallistumisen kannalla. Koiviston hallitukseen osallistumisesta jouduttiin SKP:ssä äänestämään.²⁵ Paasion hallituksen aikana erimielisyydet olivat Puhakan mukaan aatteellisia eivätkä ne heijastuneet käytännön politiikkaan sen vuoksi, että ministerit toivat ainakin tärkeimmät ratkaisut kollektiivisten puolue-elinten päätettäväksi, jolloin niillä oli takanaan laaja tuki.

Puhakka katsoo haastattelijaa seuraten tilanteen alkaneen muuttua vasta Koiviston hallituksen aikana, mutta esittää sen tapahtuneen vähittäisesti. Hallitusyhteistyö johti mukautumiseen ”toisten puolueiden rooliin” ja merkitsi asteittaista itsenäisyydestä luopumista, mikä puolestaan ”luonnollisesti” johti erimielisyyksien kärjistymiseen myös liikkeen sisällä. Puhakka kertoo asioiden edenneen siten, että ensin luovuttiin aatteista, mikä alkoi

sitten asteittain heijastua käytännön hallituspolitiikkaan. Puhakan mukaan hallitusyhteistyön kautta tapahtui se, minkä Alenius omassa haastattelussaan toteaa silloiseksi tavoitteekseen: SKP alkoi integroitua porvarilliseen järjestelmään. Tässä Puhakka rakentaa eräänlaisen väistämättömyyden kehän, jossa syyllistä ei nimetä suoraan vaan asia esitetään ikään kuin rautaisena lakina, luonnollisena kehityskulkuna, jonka hallitusyhteistyö tuottaa, kun periaatteista ei enää pidetä kiinni. Tätä ajatusrakennelmaa seuraamalla osoittautuvat ne, jotka ajoivat hallitukseen osallistumista itseisarvoisesti, syypäiksi kentän tyytymättömyyteen – ja myös liikkeen kannatuksen laskuun. Vähemmistön edustajat eivät omissa kertomuksissaan mieti, kuinka paljon sisäinen riitely vei terää hallituspolitiikalta, kun taas enemmistöläiset lähtevät tarkastelemaan asiaa juuri tästä päästä.

Kysymys hallituspolitiikkaan sitoutumisen asteesta tuleekin vahvasti esiin SKDL:n kansanedustajien kertomuksissa. Sen kautta puoluehajaannus kehkeytyy tiiviisti osaksi hallituskysymyksen tarkastelua. Kummankin osapuolen edustajat esittävät arvioitaan siitä, kuinka sitoutuneita toiset olivat hallitusyhteistyöhön. Näissä arvioissa ovat mukana 1960-lopun hallitusten lisäksi myös sen jälkeiset hallitusratkaisut, joissa erimielisyyden kansandemokraattisen liikkeen sisällä jyrkkenivät. Karkeasti ottaen enemmistöläisten kertomusten mukaan vähemmistöläiset sitoutuivat korkeintaan puolinaisesti niihin hallituksiin, joissa ministereinä oli SKDL:n edustajia. Heidän toimintaansa kuvataan yleisesti hajottavaksi ja ”oppositiomaiseksi”.²⁶ Vähemmistön edustajat puolestaan esittävät, että enemmistöläiset olivat valmiita menemään hallitukseen lähes ehdoitta, kun taas vähemmistöläiset penäsivät konkreettisia tuloksia, joita voidaan kuitenkin osoittaa vasta jälkikäteen.

Kekkosen ”tunnustuksellinen” puhe

Kaikista henkilöistä Kekkonen esiintyy erisnimenä aineistossa eniten: myös ohi puolueen omien poliittisten johtajien. Kekko-

sesta kysytään paljon, mutta haastateltavat puhuvat hänestä runsaasti myös omasta tahdostaan. Pääosa haastatelluista SKDL:n eduskuntaryhmän entisistä jäsenistä kertoo, että heillä ei ollut kohtaamisia Kekkosen kanssa juuri lainkaan tai että ne tapahtuivat ennen muuta virallisissa yhteyksissä: henkilökohtaisella tasolla suhde jäi etäiseksi.²⁷ Suoriakin suhteita Kekkoseen oli, mutta ne olivat muistitiedon mukaan harvojen käsissä: oikeastaan vain eduskuntaryhmän puheenjohtaja Paavo Aitiolla mainitaan olleen säännölliset, läheiset ja luottamukselliset suhteet Kekkoseen. Aitio toimi sanansaattajana molempiin suuntiin, ja häntä luonnehditaan Kekkosen sisäpiiriläiseksi. Kun Aitio esitteli suuria linjakysymyksiä eduskuntaryhmälle, voitiin ounastella, että niiden takana oli myös Kekkosen siunaus.²⁸

Kekkosella tunnustetaan kuitenkin olleen huomattavaa epäsuoraa vaikutusvaltaa kommunisteihin. Monet haastateltavat rakentavat SKDL:n erityissuhdetta Kekkoseen sitä kautta, että ”mehan ratkaistiin hänen valintansa”.²⁹ Vaikka sitä ei kovin suoraan sanotakaan, niin piiloisesti tässä luodaan vaikutelmaa, että Kekkosen oli kiittolisuudenvelassa kommunisteille ja että se vaikutti hänen poliittisiin ratkaisuihinsa. Aineiston haastateltavat ilmaisevat arvostuksensa Kekkosta kohtaan, vaikka joissakin, erityisesti sisäpoliittisissa kysymyksissä, hänelle ojennetaan myös risuja. Ulkopoliitiikan hoidosta hän saa varauksetonta kiitosta.³⁰ Aulis Juvela muotoilee pienen varauksen niin, että ”vaikka me arvostammekin Kekkosta suurena valtiomiehenä, mutta ei se ihan särötöntä ollut”.³¹

Kekkosen sisäpoliittista roolia ja aktiivisuutta suhteessa kommunisteihin entiset SKDL:n kansanedustajat kommentoivat paljon, ja tässä asiassa myös haastattelijat ovat erityisen aktiivisia. Artikkelin alussa mainittu Kekkosen Helsingin yliopiston Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan vuosijuhlissa 4.2.1967 pitämä puhe nousee useissa haastatteluissa esille sekä haastateltavien että haastattelijoiden aloitteesta. Yleisempää kuitenkin on, että haastateltavat ottavat sen itse puheeksi ja kommentoivat omalta kannaltaan sen merkitystä. Puhe on luettu tarkasti, ja siitä on jäänyt pysyvä muistijälki, jota haastattelutilanteessa puretaan auki. Näyttää kui-

tenkin siltä, että puolueen vähemmistön edustajat pitivät puhetta tärkeämpänä kuin enemmistöläiset, jotka painottavat puolestaan enemmän tekoa, vuoden 1966 hallitusratkaisua. Puheen vähäisemmästä merkityksestä muille poliittisille ryhmille kertoo se, että koko VEMU-aineistossa SKDL:n kansanedustajien lisäksi vain kaksi kokoomuksen kansanedustajaa mainitsivat – kriittisessä sävyssä – nimeltä Ostrobotnian puheen.

Kekkonen oli esitellyt puheensa joitakin perusideoita jo aikaisemmissa esiintymisissään ja ajatellut pitävänsä sen varhaisemmin sopivassa tilaisuudessa, mutta sellaista ei monista syistä osunut kohdalle ennen Ostrobotnian juhlallisuuksia. Kekkonen oli ollut aikeissa sisällyttää Helsingin työväentalolla syyskuussa 1964 pitämäänsä puheeseen kommunistien isänmaallisuutta käsittelevän kohdan, joka oli lähes sanasta sanaan sama kuin Ostrobotnialla vuonna 1967, mutta jätti sen kuitenkin pois lähestyvien kunnallisvaalien vuoksi. Hän oli aikeissa esittää samoja ajatuksia vuoden 1965 uudenvuodenpuheessaan, mutta harkitsi kuitenkin tilanteen sopimattomaksi. Hän sivusi aihetta kuitenkin jo uudenvuodenpuheessaan vuonna 1967. Osakuntajuhlissa kuultiin huolellisesti mietitty ja hallittu kokonaisuus, jonka eri versioita Kekkonen oli luetuttanut luotetuilla ystävillään.³² Olennaista on, että Kekkonen puheen perussisältö oli siis olemassa jo ennen tekoa, Paasion hallituksen muodostamista, ja että se rakentui useista ajallisista kerroksista.

Kekkonen hahmotteli puheessaan kuvaa suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta yhdenmukaisuuden tavoittelusta kohti moniarvoisuutta ja tukeutui tässä uusimpaan sosiologiseen tutkimukseen.³³ Suurena linjana hän näki kehityksen ”jäykkärajaisesta luokkayhteiskunnasta pluralistiseen yhteiskuntaan, jossa moninaisuus pääsee eri aloilla toteutumaan ja jossa kansalaisilla on tilaisuus monin tavoin vaikuttaa yhteiskuntaan”. Kekkonen haki vertailukohtaa historiasta. Hän tarkasteli itsekriittisesti erityisesti sotien välisenä aikana ylhäältä päin esitettyä ’kansan eheyttämisen’ ohjelmaa: yhdenmukaisuuden vaatimus oli ollut liian ahdas ja ”kuolleenä syntynyt”, koska yhteistoiminta ei voi rakentua sanelun tietä. Hän toteaa puheessaan, että ”meidän olisi pitänyt

tunnustaa vasemmistolle oikeus pitää omat ihanteensa ja käsityksensä aivan samoin kuin me pidimme omamme”. Kekkonen painottaa päässeensä itse jo 1930-luvun lopulla taisteltuaan lapuanliikettä ja IKL:ää vastaan ”uuteen käsitykseen demokratiasta: erimielisyyden hyväksyminen on eräs demokratian tunnusmerkki”. Kansallinen solidariteetti on Kekkosen mukaan saavutettavissa ojennetun avoimen käden ja sitä tietä luodun yhteistyön avulla, mikä tuli todistetuksi, kun syksyllä 1937 muodostettiin punamultahallitus, jossa sosialidemokraateilla oli merkittävä edustus. Ratkaisu osoittautui Kekkosen mielestä ”osuvaksi ja välttämättömäksi” ja kansakunnalle suotuisaksi.³⁴

Kekkosen mukaan ”edessämme” on nyt kenties yhtä vaikea tehtävä kuin 1930-luvun kiistakysymys, joka tarkoitti sosialidemokraattien hallituskelpoisuutta: ”Tarkoitan kommunistiemme nivelymistä täysivaltaisina suomalaisen yhteiskuntaan.” Sana-valinnat ja -muodot ovat tässä kiinnostavia: Kekkonen puhuu ”nivelymisestä”, jolloin kyse ei olisi Kekkosen aiemmin kritisoimasta ”sanelusta” vaan siitä, että kommunistimme – tämä muotoilu viittaa puolestaan kommunisteihin kansallisena tekijänä – itse kulkisivat tähän suuntaan. Tähän heille oli osoitettava mahdollisuus, ojennettava käsi. Kommunistit olivat Kekkosen mukaan organisaatioidensa avulla jo monella tavalla ja eri yhteiskuntaelämän alueilla, ”nyt hallituksessakin”, olleet rakentamassa suomalaista yhteiskuntaa ja tuoneet ”maahan uutta tekisi mieli sanoa kansallista henkeä ja vireyttä”.³⁵ Useissa myöhemmissä yhteyksissä Kekkosen puheen tätä kohtaa on siteerattu väärin: on puhuttu integraatiokertomuksen hengessä ”niveltämisestä” eikä Kekkosen tarkoittamasta ”nivelymisestä”, jossa kommunistit itse ovat hakeutumassa vapaaehtoisesti ja omine ajatuksineen demokraattisen yhteiskunnan pelisääntöjen piiriin.³⁶

Sosiologi Erik Allardtitiin vedoten Kekkonen toteaa muiden puolueiden vastustaneen kansandemokraattien osallistumista hallitusvastuuseen, koska ne ovat pelänneet, että nämä eivät tulisi noudattamaan yhteisiä pelisääntöjä. Kekkosen mukaan kommunistien pitäminen jatkuvasti hallituksen ulkopuolella merkitsee, ”että maan vähäväkisimmällä väestöllä ei ole samoja

valtiollisia oikeuksia kuin muilla ja että sen poliittista vaikutusvaltaa vähennetään”.³⁷ Poliittinen ristiriita kansandemokraattien ja muiden kesken on Kekkonen mukaan ”omiaan ylläpitämään ja jyrkentämään luokkajakoa ja estämään luokkajakoon liittyvien ristiriitojen sääntelemistä”. Allardtiin jälleen tukeutuen Kekkonen tekee sen poliittisen johtopäätöksen, että yhteiskunnan rauhallisen kehityksen turvaamiseksi on Suomessa hyväksyttävä kansandemokraattien periaatteellinen oikeus vaikuttaa valtakunnan asioihin hallituksesta käsin tasaveroisesti muiden poliittisten ryhmien kanssa. Tämän ehtona on se, että kansandemokraatit sopeutuvat parlamentaarisiiin pelisääntöihin ja ovat valmiita laatimaan tai muuttamaan entisiä sääntöjä ”vain yhteisvoimin ja voimassaolevien sääntöjen mukaisessa järjestyksessä”.³⁸

Kekkonen puheessa on useita mielenkiintoisia seikkoja, joilla on ollut vaikutusta sen myöhempään tulkintaan ja jotka liittyvät monella tavalla aikaan. Puhetta on, kuten todettu, valmisteltu pitkään ja se oli tarkoitus pitää aikaisemmin, mikä olisi lisännyt sen terää: nyt se tuli myöhässä! Kekkonen peräänkuuluttama perusratkaisu oli tehty jo noin kahdeksan kuukautta aikaisemmin, kun kommunistit oli hyväksytty mukaan hallitukseen: tähän toteutuneeseen tapahtumaan Kekkosella oli vain lyhyt viittaus yllä siteeratussa ”nyt”-sivulauseessa. Hänellä olisi ollut puheessaan tilaisuus arvioida, olivatko kommunistit toimineet Paasion hallituksessa yhteisten pelisääntöjen mukaisesti ja siten täyttäneet heihin asetettuja odotuksia ja olivatko toiveet heidän niveltymisestään suomalaiseseen demokratiaan toteutuneet käytännössä. Mainittu ”nyt”-sivulause on kuitenkin sijoitettu puheessa kommunistien kannalta niin suopeaan yhteyteen, että se voidaan tulkita tunnustukseksi heidän työstään hallituksessa.

Kekkonen puhe herätti tuoreeltaan laajaa huomiota julkisuudessa. Sanomalehdissä esitettiin neutraalissävyyisten kannanottojen lisäksi runsaasti myös kriittisiä puheenvuoroja. Maalaisliiton, TPSL:n ja erityisesti kansandemokraattien äänenkannattajat ilmaisivat sille tukeansa, mutta poliittisen kartan oikealta laidalta kuului epäileviä ääniä ja jyrkkää torjuntaakin. Oikeistolaiset lehdet vierastivat ja vastustivat erityisesti puheen poliittisia

johtopäätöksiä. Antikommunismia Suomessa tutkineen Jarkko Vesikansan mukaan ”Ostrobotnian puhe oli monille porvareille liikaa”.³⁹

Juoni vai valtiomiesmäinen esiintulo?

Kommunisteille saattoi olla Kekkosen mahdollisia salattuja motiiveja tärkeämpää se, miltä asiat näyttivät: heitä puhuteltiin tasa-vertaisina kansalaisina, ja muilta poliittisilta ryhmittä pyydettiin ymmärrystä ja ennen muuta uudelleenarviota heidän asemastaan suomalaisessa yhteiskunnassa. Puheesta saa vaikutelman, että Kekkosen viesti oli kansandemokraattien lisäksi suunnattu kohti oikeistoa: ”porvareilta” odotettiin samalla tavalla pysyvää suunnanmuutosta kuin kommunisteilta. Jos Kekkonen oli epävarma kommunisteista, mikä ei tekstin tasolla sinänsä näy, yhtä lailla oli syytä epäillä muita puolueita, jotka saattoivat tuhota jo käynnistyneen yhteiskunnallisen kokeilun, jossa luottamuksen toivottiin rakentavan uudenlaista poliittista kulttuuria.

On huomattava, että entiset SKDL:n kansanedustajat osallistuvat omilla kertomuksillaan myös myöhempään keskusteluun Kekkosen ajasta niiltä osin, kun sitä oli käyty julkisuudessa haastatteluhetkeen mennessä. He esimerkiksi kommentoivat haastatteluissaan suoraan poliitikkokollegojensa muistelmia tai historiantutkijoiden esittämiä tulkintoja Kekkosen kaudesta. Kuopion vaalipiiristä eduskuntaan vuonna 1958 valittu Veikko J. Rytönen toteaa, että ”nythän sitä on jälkeenpäin sitten ollut monenlaista historiankirjoittajaa, joka on asettanut Kekkosen politiikan jopa kyseenalaiseksi”.⁴⁰ Monet haastateltavat puolustavat Irma Rosnellin lailla Kekkosta ajankohtaisessa suomettumiskeskustelussa esitettyjä syytöksiä vastaan: ”En minä nyt mikään Kekkosen-fani suinkaan ollut, mutta en minä mitään mieltä näe siinä, että Kekkosen aikaa nyt revitään alas”. Hänen mielestään on kummallista, että Kekkosta arvioidaan nykypäivän taustaa vasten: ”Hän eli aikansa ja sen aikaiset tilanteet huomioon ottaen.”⁴¹ Tämä kaikki korostaa kertomisen ajan merkitystä aineiston analyysin

kannalta ja muistuttaa muistitiedon ajallisesta monikerroksellisuudesta: haastateltavat tulkitsevat Kekkonen ajan tapahtumia sekä kokijan että kertomisen ajan positioista käsin.⁴²

Porilainen vuonna 1966 eduskuntaan valittu Aulis Juvela nostaa Ostrobotnian puheen esiin oma-aloitteisesti vastatessaan Kekkonen sisäpoliittista roolia käsittelevään yleiseen kysymykseen. Se ei kohdistu suoraan Kekkonen suhteeseen kommunisteihin, mutta siinä viitataan kansandemokraattien kannalta arkoihin aiheisiin, joissa näkyi Kekkonen kädenjälki:

Haastattelija: Miten hänen sisäpoliittinen toimintansa? Hänhän puuttui silloin tällöin sitten aktiivisestikin joko hallituksen aikaansaamiseen tai tulopoliittiseen ratkaisuun.

Juvela: Minä sanoisin, että Kekkonen..., että nimenomaan vuosi -66 muodostaa hyvin ratkaisevan käänteen myöskin tässä asiassa, jolloin hänen kuuluisa Ostrobotnian puheensa, jossa hän tunnusti niin kuin tunnusti kommunistit tasavertaisiksi kansalaisiksi tässä maassa. Ja hän oli myötävaikuttamassa siihen, että me tulimme hallitukseen pitkän tauon jälkeen. Kyllä me, siitä saakka se niin kuin Kekkonen arvostus meidän keskuudessa kasvoi.⁴³

Juvela sijoittaa pienen epäröinnin jälkeen puheen väärään ajankohtaan ja antaa ymmärtää asioiden esittämisjärjestyksen perusteella puheen edeltäneen Paasion hallituksen muodostamista. Konditionaali ”minä sanoisin” jättää ajoitukseen pie-noista epävarmuutta, mutta Juvela paikkaa sen luonnehtimalla vuoden 1966 käännettä ”hyvin ratkaisevaksi”. Muistitiedossa ”väärin muistaminen” on sallittua, jokaisella on oikeus muistella niin kuin hän haluaa: se johdattaa ennen muuta kysymään, mitä tämä tarkoittaa, mistä se kertoo ja mitä merkityksiä siihen liittyy. Alessandro Portelli lähtee legendaarisessa tutkimuksessaan *The Death of Luigi Trastulli* (1991) liikkeelle siitä havainnosta, että muistelijat ajoittivat systemaattisesti Italian poliisin mielenosoituksessa ampuman työläisaktivisti Trastullin kuoleman väärään ajankohtaan ja väärään yhteyteen ja tulee siihen johtopäätökseen, että näiden ”muistivirheiden” tarkoituksena oli tehdä tapahtumasta käsitettävä ja auttaa yhteisöä selviytymään alistetussa ase-

massaan. Havainto ei saanut Portellia kritisoimaan ”virheellistä” tietoa sinänsä tai vähättelemään muistitiedon merkitystä, vaan kääntämään sen resurssiksi, koko tutkimuksen kantavaksi ideaksi. ”Väärin” muistaminen johdatti hänet ”oikeille” jäljille.⁴⁴

Juvelan kertomuksessa nurinkurinen ajoitus korostaa Kekkonen ja hänen puheensa merkitystä koko prosessissa. Katkelmassa kansanrintamahallituksen muodostaminen näyttäytyy puheen seuraukselta. Nämä seikat yhdessä sinetöivät Juvelan mukaan sen, että Kekkonen arvostus lisääntyi kansandemokraattien keskuudessa. Juvelan lailla monet muut ovat liittäneet Kekkonen puheeseen ”kuuluisa”-epiteetin, joka viittaa ennen muuta sen jälkimaineeseen. Samaa luonnehdintaa käytetään yleisesti myös tutkimuskirjallisuudessa.⁴⁵ Se luonnehtii puhetta eri tavalla kuin esimerkiksi adjektiivi ”merkittävä”, joka olisi nostanut sen sisältöä enemmän esille ja painottanut sen käänteentekevää merkitystä.

Ele Alenius mainitsee vuonna 1990 tehdyssä haastattelussa Ostrobotnian puheen vain kerran ja silloinkin ohimennen, mutta esittää sen kuitenkin tärkeäksi etapiksi kohti kansanrintamahallitusta ja SKDL:n aseman muutosta. Hän puhuu samoista asioista kuin Kekkonen puheessaan, mutta ei erikseen korosta sen merkitystä, vaan pikemminkin hallitusneuvottelujen tärkeyttä. Asia tulee esiin sellaisessa yhteydessä, jossa haastattelija kysyy Paavo Aition roolista vuoden 1966 hallitusratkaisussa. Alenius toteaa Aition käyneen merkittäviä keskusteluja Kekkonen kanssa ja olleen yhtenä ”tärkeänä tekijänä”, joskaan ei ainoana, pohjustamassa kansanrintamahallituksen syntyä. Tämän jälkeen haastattelija kohdistaa kysymyksensä Kekkoseen:

Haastattelija: Ja presidentin kantahan oli aika selkeä, että hän toivoisi tällaista laajaa hallitusta, jossa työväenpuolueet olisivat mukana.

Alenius: Nimenomaan. Kekkonenhan oli, jos nyt ajatellaan aikaisemmat Ostrobotnia-puheet ja hänen pyrkimyksensä kävellä pitkän sillan yli ja niin edespäin, että tämä oli hänen jo pitemmän ajan linjansa, niin hyvin keskeisenä tekijänä. Niin kuin sanoin, niin eri suunnilta tietyt tekijät johtivat tai vaikuttivat samaan suuntaan.⁴⁶

Myös Alenius kertoo Kekkosen pitäneen kommunisteihin liittyvän puheen ennen Paasion kansanrintamahallituksen syntymistä, jolloin se näyttäytyy hallituksen muodostumisen edellytyksenä. Sekaannus aikajärjestyksessä korostaa Kekkosen roolia käänteän arkkitehtina, ja sama tulee esiin muistutuksesta, että kyse oli Kekkosen pitemmästä linjasta, joka sai erilaisia ilmenemismuotoja. Tässä katkelmassa Alenius linkittää, haastattelijan avustuksella, teon ja puheen selkeästi toisiinsa: ne olivat osa samaa prosessia.⁴⁷

Monet haastattelijat – vain hieman kysymyksiään varioiden – tarjoavat omissa kysymyksissään haastateltaville sitä tulkin-
taa, että Kekkosen puheen tarkoituksena ei ollut vahvistaa vaan nimenomaan heikentää kommunistien asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa syleilemällä heidät kuoliaaksi. Tämä näkemys on saanut tukea ennen muuta myöhemmästä Kekkosen tutkimuksesta, ja monet haastattelijat pyrkivät saamaan sen tuloksille vahvistusta aikalaistoimijoilta. Varsinkin SKP:n vähemmistösiipeen kuuluneet haastateltavat lähtevät yleensä myötäilemään tätä ajatuskulkua, mutta tässäkin on vaihtelua.

SKP:n varapuheenjohtaja ja vähemmistösiiven keulahahmo, vuodesta 1962 eduskunnassa istunut Taisto Sinisalo puhuu paljon ja jäsenytyneesti kommunistien suhteesta Kekkoseen. Hän myös antaa suuren merkityksen Kekkosen osakuntapuheel-
le, jonka taustoja hän kuvaa muita haastateltavia tarkemmin:

Sinisalo: Minä esimerkiksi olen nähnyt, että Suomen porvaristo on kehittänyt aika taitavan luokkataktiikan integroidakseen työväenliikkeen tähän porvarilliseen yhteiskuntaan siten, että sen itsenäinen voima on sidottu tähän yhteiskuntaan. Ja tässä se Kekkosen toinen elämäntehtävä, kansallisen yhtenäisyyden rakentaminen, on minulle tietysti ollut aina vieras. Minä hyvin tarkkaan olen monet kymmenet kerrat lukenut Kekkosen Ostrobotnia-puheen, se oli –

Haastattelija: -66 vuonna.

Sinisalo: Niin. Ja sitä edeltäneen Jollaksen seminaarin, jossa kommunistien myrkkyhampaan vetämisestä puhuttiin. Olen lukenut Dahrendorfin, sen saksalaisen sosiologin hyvin pitkälle meneviä yhteiskuntarauhan rakentamisen kehittäjiä ja olen ollut valmis näkemään, että tuo Ostrobotnian puhe esimerkiksi on melko suorasti näistä kahdesta tekijästä - siitä Jollaksen seminaarista ja tästä - hyvin merkittävän yhteiskunnallisen henkilön tämän Rafael Dahrendorffin, hän nyt on? Hän on luokkaristiriitojen säätelystä kirjoittanut hyvinkin merkittävää tekstiä.

Haastattelija: Tarkoitatko sitä, että siis Kekkosen strategia oli vetämällä siis SKP mukaan - nimenomaan SKP mukaan tähän hallitusvastuuseen ja vastuun kantamiseen, niin nivellyttäisi sen tavallaan tähän porvarilliseen valtiojärjestelmään tai porvarilliseen ajattelutapaan ja viedä luokkakantaisuustalalta liikkeelle?

Sinisalo: Joo, siihen nimenomaan kuuluu ristiriitojen tunnistaminen, niiden tiedostaminen. Sehän oli Dahrendorffilaisuuden suuri avaus, että ei saa piilottaa yhteiskunnallisia ristiriitoja. Porvaristohan siihen saakka kielsi yhteiskunnalliset ristiriidat. Dahrendorf suoritti avauksen, jonka mukaan on tunnustettava nämä ristiriidat, tuotava ne avoimena eteen ja luotava sellainen foorumi, jonka ympärille voidaan yhdentää kaikki ihmiset ratkomaan näitä ristiriitoja.

Haastattelija: Että niille tulee jotain puuhaa.

Sinisalo: Niin ja oma vastuu siitä menosta. Kekkosella on tietysti suhteissa kommunisteihin, niin sen ensimmäisen elämäntehtävän, jonka minä taas jaan ja olen ollut melkein kekkoslaisempi kuin Kekkonen näissä Suomen rauhanpolitiikassa ja ulkopoliittisissa suhteissa, erityisesti suhteissa Neuvostoliittoon. Tietystihän siinä on tarvinnut kommunisteja. Ei voi sanoa, että sillä nyt on ollut tällainen ahdas luokkaetu yksinomaan sanellut sitä ratkaisua. Mutta hänhän on selvästi puhunut kahdesta elämäntehtävästään. Hän on puhunut ulkopoliitiikan alaan liittyvästä ja tästä kansallisen yhtenäisyyden rakentamisesta.⁴⁸

Sinisalo sanoo "Suomen porvariston" kehittäneen taitavan integraatiotaktiikan ja kuvaa Kekkosta ikään kuin sen toimeen-

panijana. Sinisalo määrittelee tämän ”kansallisen yhtenäisyyden rakentamisen” Kekkosen toiseksi elämäntehtäväksi, josta hän irtisanoutuu selkeäsanaisesti. Kun hän nostaa oma-aloitteisesti esiin Kekkosen Ostrobotnia-puheen, haastattelija tarjoaa sen pitoajaksi väärää vuotta, minkä Sinisalo ohimennen myöntää ja jatkaa välittömästi omaa ajatuskulkuaan. Puheen merkitys Sinisalolle tulee ilmi siinä, että hän ilmoittaa lukeneensa sen tarkkaan ”monet kymmenet kerrat” (!) ja perehtyneensä huolellisesti sen taustalla oleviin saksalaisen sosiologin Ralf Dahrendorfin ajatuksiin yhteiskunnallisten ristiriitojen sääntelystä. Sinisalo ei mainitse lainkaan Erik Allardtia, johon Kekkonen puheessaan vetoaa, vaan menee suoraan Dahrendorfiin, jota puolestaan Kekkonen ei puheessaan lausu nimeltä.

Sinisalo vaikuttaa suhtautuvan myötäsukaisesti siihen, että yhteiskunnallisten ristiriitojen olemassaolo tunnustetaan ja että niitä ryhdytään ratkomaan siltä pohjalta. Sinisalon mainitsemalla Jollaksen seminaarilla tarkoitetaan Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnan 8.–13.6.1964 järjestämää kuusipäiväistä seminaaria, jonka aloituspäivänä nuoret sosiologit Allardt, Antti Eskola ja Yrjö Littunen pitivät omat alustuksensa teeman ”Suomalaisen yhteiskunnan rakenne” alla. Muut aineiston haastateltavat eivät mainitse tätä seminaaria. Omassa esityksessään ”Suomalaisen yhteiskunnan perusvastakohtaisuudet” Allardt esitteli uusia sosiologisen tutkimuksen tuloksia ja tarkasteli laajasti Dahrendorfin teoriaa ”säädellystä ristiriidasta”. Alustuksessaan Allardt teki ne johtopäätökset kommunistien asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa, joita Kekkonen siteerasi sanasta sanaan omassa puheessaan.⁴⁹

Haastattelijan suorasukaiseen kysymykseen Kekkosen integraatiostategiasta Sinisalo vastaa toistamalla Dahrendorfin ajatuksia, mutta ei ryhdy pohtimaan Kekkosen motiiveja lyhyttä keskustelunomaista ”joo”-myöntöä lukuun ottamatta. Sen sijaan Sinisalo nostaa esiin Kekkosen toisen elämäntehtävän, jonka hän sijoittaa merkitykseltään ensimmäiseksi: hyvien suhteiden rakentamisen Neuvostoliittoon. Tätä Sinisalo sanoo tukeneensa varauksetta ja esittää olleensa ”melkein kekkoslaisempi kuin

Kekkonen” itse. Tässä tehtävässään Kekkonen tarvitsi Sinisalon mukaan ”tietysti” kommunisteja: tämä itsestään selvänä esitetty asia korostaa kommunistien asemia suhteessa Kekkoseen ja viittaa ainakin epäsuorasti siihen, miksi tämä pyrki sopeuttamaan kommunistit suomalaiseen demokratiaan.⁵⁰

Pohjois-Karjalan vaalipiiristä eduskuntaan vuonna 1954 valittu Pauli Puhakka ottaa haastattelijan pyynnöstä kantaa Kekkonen vaikutusvaltaan kommunisteihin ja tämän sisäpoliittisiin tavoitteisiin:

Haastattelija: Tuo Kekkonen vaikutus ilmeisesti oli aika suuri. Joskushan on nähty koko tämä Skdl:n hallitukseen mukaan ottaminen ja siellä pitäminen Kekkonen juonena, jossa tarkoitus oli tehdä puolueesta hampaaton.

Puhakka: Kyllä tämä pitää paikkansa. Kekkonenhan oli sijoittanut tämän siihen kuuluisaan Ostrobotnian puheeseen tämän, että Skdl:nkin ihmiset ovat hyväksyttäviä myös hallitukseen saakka. Kyllä se Kekkonen kuningasajatus on, että tätä kautta tällainen integrointi tähän yhteiskuntaan muitten puolueitten rooliin, niin saadaan toteutettua. Se on aivan selvää.”⁵¹

Haastattelija esittää passiivimuodossa Kekkonen juonen toisten sanomisiin verhottuna niin provokatorisesti, että siihen on lähes mahdoton olla tarttumatta, vaikka ilmaisu ”joskushan on nähty” vaimentaakin sitä aavistuksen verran. Puhakka myöntää juonen todeksi ja kytkee sen itse Kekkonen Ostrobotnian puheeseen, jossa Kekkonen ”kuningasajatuksensa” esitti. Puhakka pitää ”aivan selvänä”, että Kekkonen tarkoituksena oli sopeuttaa kommunistit ”tähän yhteiskuntaan” ja tehdä SKP:stä muiden kaltainen puolue; tämä on kuitenkin hieman lievempi ilmaisu kuin haastattelijan esittämä ”hampaaton”-metafora. Puhakka ei suoranaisesti ajoita osakuntapuhetta, mutta asiayhteys viittaa siihen, että se olisi edeltänyt hallitusratkaisua ja että jälkimmäinen olisi ollut puheen seuraus.

Kaikki vähemmistöläiset eivät ole kuitenkaan valmiita menemään tulkinnoissaan yhtä pitkälle kuin Puhakka. Porilaisen Irma Rosnellin tulkinta Kekkonen Ostrobotnian puheessa ilmaise-

masta tavoitteesta on toinen, mikä tulee esiin vuonna 1992 tehdyssä haastattelussa hallitusasiaa käsiteltäessä:

Haastattelija: Mutta toisaalta Kekkoseen oli kova halu pitää niin kuin kansandemokratit hallituksessa ja oliko hänen intresseissään nyt sulauttaa tätä puoluetta sosialidemokraatteihin? Sitä en usko tai tiedä.

Rosnell: En tiedä, kun minä olen Kekkosen ihmisiä, niin minä en niin kuin Kekkosesta sillai uskoisi – haluaisi uskoa tämmöistä, joka ei sovi minun ajatteluuni. Kun minä ymmärtäisin Kekkosen se, että hän piti sen osakuntapuheensakin, että kommunistit hallitukseen, kommunistit on ihmisiä, niin minusta se oli enemmänkin tämmöistä Kekkosen valtiomiestavoitetta, että saada kansakunta ehyeksi. Mutta en minä usko, että hänellä – minä en kuvittelisi, että hänellä olisi tämmöinen, että hän välttämättä haluaisi puolueita sulauttaa, vaan että hän haluaisi, että kommunistitkin tulisi mukaan yhteiskuntaan – ei syrjittynä porukkana, vaan omalla panoksellansa. Näin minä niin kuin haluaisin uskoa.⁵²

Haastattelija esittää kysymyksessään oman hyvin pitkälle menevän tulkintansa Kekkosen aikeista, mutta jättää sen päätteeksi esittämässään epäilyssä Rosnellille mahdollisuuden käsitellä asiaa vapaasti omalta kannaltaan. Haastattelijan kysymykseen sisältyvä ”-ko”-liitepartikkelilla ja ”nyt”-adverbilla ehdolistama väite Kekkosen pyrkimyksestä on kova: tämän tarkoituksena ei ollut pelkästään sopeuttaa kommunistit demokratian pelisääntöihin vaan peräti lakkauttaa SKP itsenäisenä puolueena sulauttamalla se sosialidemokraatteihin. Rosnell hieman epäro, mitä moninkertainen konditionaalin käyttö ilmentää, mutta asemoi itsensä ”Kekkosen ihmiseksi” ja esittää haluavansa kaikesta huolimatta uskoa tämän vilpittömyyteen. Viittaamalla Kekkosen ”valtiomiestavoitteeseen” Rosnell häivyttää asiasta pelin politiikkaa, mutta jättää sille kuitenkin takaportin käyttämällä ilmaisua ”välttämättä”.

Rosnell muotoilee Kekkosen Ostrobotnian puheessa tekemän tunnustuksen hieman eri tavalla kuin Juvela, joka puhuu kommunisteista ”kansalaisina” kun taas Rosnell puolestaan ”ihmi-

sinä”, mikä tekee muutoksesta hyvin dramaattisen. Rosnell kuvaa, joskin kaksinkertaisella konditionaalilla ehdollistettuna, Kekkonen mieltä ja puhuu tämän äänellä, että hän ei halunnut sulattaa puolueita vaan pelkästään eheyttää kansankunnan. Rosnell arvelee Kekkonen pyrkineen saamaan kommunistit mukaan rakentamaan tasavertaiselta pohjalta suomalaista yhteiskuntaa. Hän ei näytä uskovan Kekkonen ”ketunhantä kainalossa” -juoneen, vaikka hänen muotoilunsa eivät varmuutta osoitakaan.

Vaikka arviot Kekkosesta eivät täysin noudata osapuolijakoa, joissakin haastatteluissa rintamalinjat näkyvät selvästi. Enemmistöläisillä on Kekkosesta valtaosin positiivinen käsitys, vaikka sävyeroja onkin havaittavissa. He eivät näytä antaneen osakuntapuheelle yhtä suurta merkitystä kuin vähemmistösiiven edustajat, vaan tarkastelevat asiaa enemmän hallituskysymyksen kautta. Enemmistöläinen vuonna 1966 eduskuntaan valittu Heikki Mustonen ei täysin hyväksy haastattelijan esittämää sopeuttamisteesiä, joka itsessään asettaa SKDL:n outoon valoon:

Haastattelija: Sitten sekin, että se puolue muutti luonnettaan aikav tavalla, se sopeutui niin tällaiseksi parlamentaariseen toimintaan, mitä se ei ollut ollenkaan 50-luvulla, jolloin oltiin oppositiossa. Mutta Kekkonen sen jälkeen, kun hän halusi SKDL:n mukaan, niin samalla se sopeutti tämän puolueen tähän systeemiin.

Mustonen: Minulla on ihan vähän toisenlainen käsitys, että se olisi minun käsityksen mukaan niin kuin olla vahvistava tekijä, että ollaan hallituskelpoisia ja Urkki teki sen teon, että se meidät hyväksyi hallitukseen.⁵³

Haastattelija esittää kysymyksessään jälkikäteistulkinnan ikään kuin päättäneestä poliittisesta prosessista ja odottaa selvästi Mustosen vahvistavan sen, mitä tämä ei tee vaan esittää ”ihan vähän toisenlaisen käsityksen”. Rivikansanedustajaksi itsensä asemoiva Mustonen ei kuitenkaan näytä kiistävän ”sopeutumista” itsessään vaan katsoo hieman epäselvästi muotoillussa lauseessa sen pikemminkin vahvistaneen SKDL:n asemaa suomalaisessa politiikassa: integraatio näyttäytyy tässä myönteisenä ja toivottavana

asiana.⁵⁴ Mustonen ei viittaa monien muiden lailla suoraan Kekkonen puheeseen, vaikka se pilkistäneekin esiin asiasisältönsä puolesta, vaan kohottaa – tosin konditionaalissa ilmaistuna – ”hallituskelpoisuuden” ja Kekkonen ”teon” keskeiseen asemaan.⁵⁵ Haastattelijan yrityksistä huolimatta Mustonen ei suostu esittämään kriittistä arviota Kekkosesta eikä myöskään yhdy kylmän sodan jälkeen tätä kohtaan esitettyyn arvosteluun.⁵⁶

Alenius ei korosta omia suoria suhteitaan Kekkoseen, vaikka hän oli ministerinä tekemisissä presidentin kanssa. Hän esittää liikuttavan kertomuksen siitä, miten Kekkonen päätti Suomen itsenäisyyden juhluvuonna 1967 käydä punaisten haudalla korostaakseen kansallisen yhtenäisyyden merkitystä. Kekkonen pyysi mukaansa kolme ministeriä päähallituspuolueista, ja Alenius edusti seurueessa SKDL:ää. Alenius kertoo kummastelleensa, kun Kekkonen edellytti seurueen pukeutuvan shaketteihin, ”siis liituraitaan”, vaikka Paasion hallitus oli Suomen historian ensimmäinen hallitus, joka esittäytyi hallitusta muodostettaessa presidentille tavallisissa mustissa puvuissa. Aleniuksen täytyi, ilmeisen vastentahtoisesti, käydä hankkimassa pukuvuokraamosta ”tällaiselle pienelle miehelle sopiva shaketti”.

Me menimme tuonne Malmille ja siellä ryhmittäydymme punaisten muistomerkin eteen ja sitten Kekkonen laski seppeleen ja me kolme olimme sitten siinä hänen takanaan. Hetken hän seiso siinä hiljaa ja kääntyi pois lähteäkseen. Minusta se oli siis sinänsä erittäin liikuttava hetki ja pidin sitä myöskin erittäin tuollaisena tavallaan historiallisena hetkenä. Siinä kun Kekkonen kääntyi, niin menin hänen luokseen ja ojensin hänelle käteni ja sanoin: ’Entisen punavangin poikana kiitos!’ Silloin näin, että Kekkosesta tuli kyynel silmään. Minä en tiedä, onko Kekkonen missään muistelmissaan koskaan tätä maininnut, mutta tällainen hetki oli.⁵⁷

Muut muistelijat eivät kerro juuri tästä tapauksesta, mutta se niveltyy tässä osaksi sitä tapahtumasarjaa, johon kuuluivat Paasion hallituksen muodostaminen ja Kekkonen Ostrobotnian puhe. Alenius kuvaa katkelman aluksi kerrotun ajan todistaja-

positiosta Kekkonen arvokasta käyttäytymistä punaisten muistomerkillä ja esittää arvioineensa sen jo silloin ”tavallaan historialliseksi hetkeksi”. Alenius jatkaa kuvaamalla epäsuoran esityksen keinoin omaa spontaania reaktiotaan Kekkonen kääntyessä pois päin haudalta, jossa hän kiitoksellaan asettuu ikään kuin kaikkien punavankien jälkeläisten edustajaksi. Kekkonen kyynelehtiminen huipentaa kertomuksen ja vahvistaa hetken historiallisuuden. Aleniuksen kertomus tuntuu tukevan sitä käsitystä, että Kekkonen oli vilpittömästi liikkeellä: hän halusi myös tällä tavalla osoittaa Suomen itsenäisyyden juhluvuonna, että punaisten muisto on arvokas ja että se kuuluu osaksi itsenäisen Suomen historiaa. Aleniuksen sivuseikkana esittämä shakettiepisodi vaikuttaa vain korostavan tilanteeseen liittyvää vahvaa arvolatausta. Alenius haluaa tuoda esiin tämän tapauksen lisänä vallitsevaan Kekkos-kuvaan. Kiinnostavaa on, että Alenius kertoo tämän episodin myöhemmin lähes sanasta sanaan muistelmissaan *Salatut tiet* (1995), jossa hän ei kuitenkaan mainitse Kekkonen kyynelehtineen vaan kuvaa tämän reaktiota hämmentyneeksi: ”Kekkonen katsoi minua yllättyneenä, puristi kättäni eikä sanonut mitään, puristi vain”.⁵⁸ Saattaa olla, että tähän liittyi jonkinlaista Kekkonen jälkimaineen varjelua tilanteessa, jossa tämän toimintaa ja persoonaakin kyynelelaistettiin rankasti.

Johtopäätökset

Kekkonen teko ja puhe saavat merkityksellisen aseman SKDL:n entisten kansanedustajien muistelukerronnassa. Vaikka niiden kytkennät haastatteluhetken poliittiseen keskusteluun olivat ohentuneet huomattavasti, ne olivat edelleen hyvin tärkeitä haastateltaville. Tämä tulee esiin oma-aloitteisessa puheeksi ottamisessa ja tunnekylläisessä kerronnassa. Vuoden 1966 hallitusratkaisu kohoaa muiden yläpuolelle tärkeänä käännekohtana, mutta kerronnassa se niveltyy myös myöhempien hallitusten kokemuksiin. Kommunistikansanedustajien kerrontaa voi tulkita niin, että pitkän 18 vuotta kestäneen oppositiokauden jälkeen Paasion

hallituksesta alkoi uusi kausi SKDL:n roolissa suomalaisessa politiikassa.

Kekkosen teon ja puheen suhde on aineistossa hyvin mielenkiintoinen, koska SKDL:n entiset kansanedustajat ajoittavat niiden ajallisen suhteen ”väärin”. Heidän kerronnassaan Kekkonen ensin ”tunnusti” kommunistit tasavertaisiksi kansalaisiksi ja demokraattiseksi poliittiseksi voimaksi ja otti sen jälkeen SKDL:n hallitukseen, vaikka oikeistopuolueet vastustivat sitä kärkevästi. Vaikka nämä asiat tapahtuivat toisessa järjestyksessä, on erhe looginen. Se korostaa Kekkosen suurta merkitystä kommunistien historiakuvassa. Kekkosen ”tunnustukselle” annetaan entisten kommunistikansanedustajien haastatteluissa suuri merkitys myös sen vuoksi, että se koetaan laajemminkin arvostuksen osoitukseksi kommunistien tekemälle työlle suomalaisen yhteiskunnan hyväksi.

Kysymys kommunistien integroimisesta suomalaiseen yhteiskuntaan on hankala ja kiusallinenkin SKDL:n entisille kansanedustajille vielä yli kahden vuosikymmenen päästä. Läheskään kaikki eivät ole valmiita sanomaan, että Kekkosen motiivina olisi ollut kommunistien heikentäminen integraation ja hallitusvastuun kautta. Monet kommunistikansanedustajat kertovat arvioineensa *itse* uusiksi oman suhteensa suomalaiseen demokratiaan. Kekkosen suuri ansio oli siinä, että hän hyväksyi tämän ja edisti sitä omalta osaltaan teoissaan ja puheissaan. He painottavat SKP:n pyrkineen aktiivisesti hallitukseen jo ennen vasemmistoenemmistöiden eduskunnan toteutumista ja määritelleen myös oma-aloitteisesti suhteensa demokraattisiin instituutioihin uudella tavalla. Vasta puolueen uudistuminen loi edellytyksiä laajapohjaiselle hallitusyhteistyölle. Kekkosen teon ja puheen suuri merkitys oli kuitenkin siinä, että niiden jälkeen SKDL:llä oli mahdollisuus toimia normaalina parlamentaarisena voimana: kaikki eduskuntapuolueet pääsivät lopulta samalle viivalle poliittisessa toiminnassa ja saivat samat oikeudet ja velvollisuudet.

Puolueriidan jälkikaiut tuottavat kuitenkin myös sellaista kerontaa, jossa Kekkosen juoni tunnistetaan ja tunnustetaan onnistuneen, mutta vain suhteessa puolueriidan toiseen osapuoleen.

Voittopuolisesti kommunistien aseman kerrotaan muuttuneen suomalaisessa yhteiskunnassa 1960-luvun puolesta välistä myönteiseen suuntaan. Parlamentaarinen puhe, joka korostuu myös muistitiedon keruun institutionaalisen luonteen vuoksi, tuntuu peittävän lähes kokonaan alleen sen kommunistien perinteisen retoriikan, jossa korostetaan joukkoliikehdintää ja ulkoparlamentaarista toimintaa. Kertojien on kuitenkin hyvin vaikea irrottautua puolueriidan poteroista vuosikymmeniä myöhemminäkään, vaikka myös rintamalinjat ylittäviä kannanottoja esiintyy. Riitely oli jättänyt heihin kipeitä katkeruuden ja turhautuneisuuden tuntemuksia. Vaikeutta lisäsi se, että integroitumisen nähtiin kytkeytyvän myös SKDL:n kannatuksen laskuun: toisten mielestä syyppää oli huono hallituspolitiikka ja toisten mielestä puolueen sisäiset erimielisyydet.

Viitteet

- 1 Artikkelin on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta *Demokratian äänet* (2017–2021, no 308792). Artikkelin liittyy isompaan tekeillä olevaan ja osittain samaan aineistoon perustuvaan tutkimukseen, jossa on tarkoitus käsitellä laajemmin myös tässä esillä olevaa aihepiiriä. Kiitän Matti Hyväristä ja Joni Krekolaa terävistä kommenteista käsikirjoitukseen.
- 2 Katja-Maria Miettunen on tutkinut aikalaisten muistelmissa rakentamaa kuvaa 1960-luvusta. Miettunen 2009. Ks. julkaistujen muistelmateosten asemasta historian tutkimuksessa, Teräs 2012.
- 3 Ks. VEMU-aineistosta, Graae & Hietala 1994; Teräs & Koivunen 2017, 204–209. Artikkelissa siteerataan haastattelujen tekstinnöksiä mahdollisine virheineen.

- 4 Ks. Abrams 2010, 1, 22–23; Frisch 1990, XX–XXIII; Portelli 2006, 60; Teräs & Koivunen 2017, 199–202; Hatavara & Teräs 2018, 282–285.
- 5 McMahan 2008, 94–114; Grele 2011, 1–5; Fludernik 2003, 244–247; Kohler Riessman, 6; Mikecz 2012, 483–484; Hatavara & Teräs 2018, 284.
- 6 Paastela 1990, 102–109; Leppänen 1999, 87–89, 100; Saarela 2005, 112–113.
- 7 Ks. Uljas 2013.
- 8 Ks. kansanrintamahallituksen muodostamisesta, Leppänen 1999, 77–78, 87–89; Suomi 2000, 334–336, 401–402, 411–412; Kakkuri 2008, 28–29, 70–71, 84–86; Rentola 1998, 405; Vesikansa 2004a, 251–254; Mickelsson 2015, 220.
- 9 Aarne Koskinen 12.7.1989, 17–18; Pertti Rapio 20.7.1989, 69–70; Tyyne Tuominen 22.8.1989, 61–62; Matti Koivunen 4.9.1989, 35, 55; Aarne Saarinen 2.11.1989, 9.11.1989, 14.11.1989, 100–101; Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 143–144; Tauno Kelo-vesi 28.11.1991, 50–51; Kauko Hjerppe 18.12.1993, 19.12.1993, 169. Huumorimiehenä tunnetun Hugo Mannisen mukaan oppositioasemassa on helpompaa kuin hallituksessa: ”Sitä saa vähän niin kuin edesvastuuttomasti olla mitä mieltä tykkää.” Hugo Manninen 17.6.1989, 38.
- 10 Lauri Kantola 3.5.1989, 131; Pauli Puhakka 20.7.1988, 50; Linna, 99; Kaisu Weckman 27.1.1991, 81–83; Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 78–79.
- 11 Kaisu Weckman 27.1.1991, 83.
- 12 Pauli Räsänen 22.9.1995, 95; Helvi Niskanen 27.6.1996, 94–95.
- 13 Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 74–75.
- 14 Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 76–77.
- 15 Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 78–79.
- 16 Anna-Liisa Korpinen 12.7.1988, 59–60.
- 17 Anna-Liisa Korpinen 12.7.1988, 69.
- 18 Leo Suonpää 11.8.1988, 101.
- 19 Matti Koivunen 4.9.1989, 45.
- 20 Matti Koivunen 4.9.1989, 55.
- 21 McMahan 2008, 107–108.
- 22 Pauli Puhakka 20.7.1988, 49–50.
- 23 Ks. Martti Linna 30.5.1989, 103.
- 24 Pauli Puhakka 20.7.1988, 51.
- 25 Leppänen 1999, 132–135.
- 26 Ks. mm. Heimo Rekonen 12.9.1989, 70–71; Veikko Saarto 4.3.1991, 3.4.1991, 63, 97; Kaisu Weckman 27.1.1991, 78.

- 27 Ks. mm. Anna-Liisa Korpinen 12.7.1988, 72–73; Aulis Juvela 14.12.1989, 57; Aarne Saarinen 2.11.1989, 9.11.1989, 14.11.1989, 82–83; Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 97–98; Anna-Liisa Hyvönen 23.9.1992, 183; Lauha Männistö 11.8.1995, 12.8.1995, 137; Ensio Laine 7.5.1996, 258.
- 28 Anna-Liisa Korpinen 12.7.1988, 74; Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 80, 150; Veikko Saarto 4.3.1991, 3.4.1991, 51, 91–93, 172–173.
- 29 Toivo Niiranen 14.7.1988, 16–17 (sit.); Pauli Puhakka 20.7.1988, 44; Leo Suonpää 11.8.1988, 153; Irma Rosnell 9.6.1992, 89; Ensio Laine 7.5.1996, 250.
- 30 Veikko Saarto 4.3.1991, 3.4.1991, 91–92; Tauno Kelovesi 28.11.1991, 8–9; Heikki Mustonen 1.4.1992, 147–150; Mirjam Tuominen 25.8.1992, 106–108; Anna-Liisa Hyvönen 23.9.1992, 183 Ensio Laine 7.5.1996, 256–257; Helvi Niskanen 27.6.1996, 93.
- 31 Aulis Juvela 14.12.1989, 47–48.
- 32 Suomi 2000, 498–499.
- 33 Suomi 2000, 497; Vesikansa 2004b, 255–256; sosiologisen tutkimuksen silloisesta paradigmasta, ks. Eskola 1973, 299–313.
- 34 Kekkonen 1967, 440–445.
- 35 Kekkonen 1967, 445–446.
- 36 Ks. Hakanen 1985, 153; Suomi 2000, 497; Vesikansa 2004a, 261.
- 37 Kekkonen 1967, 446.
- 38 Kekkonen 1967, 446.
- 39 Ks. Hemánus 1970, 84–85; Leppänen 1999, 100; Suomi 2000, 497–498, 500–501; Vesikansa 2004a, 261.
- 40 Veikko J. Rytönen 20.4.1995, 227.
- 41 Irma Rosnell 9.6.1992, 188. Mirjam Tuominen painottaa myös niitä vaikeita olosuhteita, joissa Kekkonen joutui työskentelemään, ja pitää ”häpeällisenä sitä hyökkäystä mikä nyt on Kekkosta vastaan ollut käynnissä, kerrassaan häpeällistä”. Mirjam Tuominen 25.8.1992, 107.
- 42 Ks. Hatavara & Teräs 2018, 284.
- 43 Aulis Juvela 14.12.1989, 48–49.
- 44 Portelli 1991; ks. Kalela 2006, 83–84; Heimo 2010, 57–58.
- 45 Ks. esim. Vesikansa 2004b, 255.
- 46 Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 78.
- 47 Muistelmissaan Alenius luonnehtii Kekkosta ”hallitusneuvottelujen varsinaiseksi taustavoimaksi” ja korjaa aikajärjestyksen. Hän mainitsee Kekkonen esittäneen omat perusteensa SKDL:n mukaantulosta hallitukseen vuonna 1966 myöhemmin kuuluisassa Ostrobotnian puheessaan. Alenius 1995, 183.

- 48 Taisto Sinisalo 20.8.1990, 27.9.1990, 119–120.
- 49 Allardt 1964, 17–31.
- 50 Taisto Sinisalo 20.8.1990, 27.9.1990, 119–120, 126–127.
- 51 Pauli Puhakka 20.7.1988, 77.
- 52 Irma Rosnell 9.6.1992, 137–138.
- 53 Heikki Mustonen 1.4.1992, 117.
- 54 Ks. myös Georg Backlund 2.2.1993, 75–76.
- 55 Lauha Männistökään ei mainitse suoraan Kekkosen puhetta, mutta viittaa sen sisältöön ja korostaa, kuitenkin pienin pehmennyksin, Kekkosen osuutta SKDL:n yhteiskunnallisen aseman muutoksessa: ”Kyllähän siinä nimenomaan sitten Kekkosenkin panos oli aika merkittävä, että kun niin kuin Kekkonen hyväksyi SKDL:n yhteiskuntakelpoiseksi, niin se nyt sitten kelpaa, kun sehän oli aikamoinen auktoriteetti sitten kuitenkin.” Lauha Männistö 11.8.1995, 12.8.1995, 231. Ensio Laine, joka sanoo Kekkosen olleen sisäpolitiikassa ”täys porvari” mukailee myös Kekkosen osakuntapuhetta sitä kuitenkaan nimeltä mainitsematta: ”Mutta kyllä hän sisäpolitiikassakin edusti sellaista demokraattista näkemystä, että kommunisteillekin kuuluu tässä maassa ihmisoikeudet ja että kommunisteillekin on annettava oikeus osallistua ja vaikuttaa. Siinä mielessä hän taas meni paljon pidemmälle kuin monet muut porvarilliset johtajat.” Ensio Laine 7.5.1996, 256–257.
- 56 Heikki Mustonen 1.4.1992, 147–150.
- 57 Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, 97–98.
- 58 Alenius 1995, 198–199.

Lähteet

Haastattelut

Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto (VEMU), Eduskunnan kirjasto
Artikkelin aineistona olevat haastattelut:

Anna-Liisa Korpinen 12.7.1988, haastattelija Marjatta Hietala
Toivo Niiranen 14.7.1988, haastattelija Ilkka Liikanen
Pauli Puhakka 20.7.1988, haastattelija Ilkka Liikanen
Leo Suonpää 11.8.1988, haastattelija Jorma Kallenautio
Lauri Kantola 3.5.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Martti Linna 30.5.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Irma Torvi 9.6.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Hugo Manninen 17.6.1989, haastattelija Jukka Luukkanen
Aarne Koskinen 12.7.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Pertti Rapio 20.7.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Tyyne Tuominen 22.8.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Matti Koivunen 4.9.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Heimo Rekonen 12.9.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Aarne Saarinen 2.11.1989, 9.11.1989, 14.11.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Aulis Juvela 14.12.1989, haastattelija Tuomo Olkkonen
Ele Alenius 5.7.1990, 10.7.1990, haastattelija Jorma Kallenautio
Taisto Sinisalo 20.8.1990, 27.9.1990, haastattelija Jorma Kallenautio
Kaisu Weckman 27.1.1991, haastattelija Jorma Kallenautio
Veikko Saarto 4.3.1991, 3.4.1991, haastattelija Jorma Kallenautio
Tauno Kelovesi 28.11.1991, haastattelija Jorma Kallenautio
Heikki Mustonen 1.4.1992, haastattelija Jorma Kallenautio
Irma Rosnell 9.6.1992, haastattelija Marjatta Hietala
Mirjam Tuominen 25.8.1992, haastattelija Aulikki Litzen
Anna-Liisa Hyvönen 23.9.1992, haastattelija Aulikki Litzen
Siiri Lehmonen 23.9.1992, haastattelija Eeva Ahtisaari
Georg Backlund 2.2.1993, haastattelija Henrik Ekberg
Kauko Hjerppe 18.12.1993, 19.12.1993, haastattelija Jorma Kallenautio
Anna-Liisa Jokinen 23.3.1995, 24.3.1995, haastattelija Tapani Kunttu
Veikko J. Rytönen 20.4.1995, haastattelija Jorma Kallenautio

Lauha Männistö 11.8.1995, 12.8.1995, haastattelija Jorma Kallenautio
 Pauli Räsänen 22.9.1995, haastattelija Juhani Mylly
 Ensio Laine 7.5.1996, haastattelija Jorma Kallenautio
 Helvi Niskanen 27.6.1996, haastattelija Juhani Mylly

Kirjallisuus

- Abrams, Lynn (2010): *Oral history theory*. Routledge, Abingdon.
- Alenius, Ele (1995): *Salatut tiet. Muistelmat*. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- Allard, Erik (1964): Suomalaisen yhteiskunnan perusvastakohtaisuudet. Teoksessa *Kuusi päivää kansalaisajattelua*. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnan julkaisuja No 2, Helsinki, 17–31.
- Eskola, Antti (1973): Suomalaisen sosiologian uudistuminen. Teoksessa Risto Alapuro, Matti Alestalo & Elina Haavio-Mannila (toim.), *Suomalaisen sosiologian juuret*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, 269–317.
- Fludernik, Monika (2003): Natural Narratology and Cognitive Parameters. Teoksessa David Herman (toim.), *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. CSLI Publications, 243–267.
- Frisch, Michael (1990): *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meanings of Oral and Public History*. State University of New York Press, Albany.
- Graae, Kristiina & Hietala, Marjatta (1994): *Suullista historiaa: Veteraanikananedustajat haastateltavina*. Eduskunnan kirjasto, Helsinki.
- Grele, Ronald J. (2011): History and the Languages of History in the Oral Interview: Who Answers Whose Questions and Why. Teoksessa Eva M. MacMahon & Kim Lacy Rogers (toim.), *Interactive Oral History Interviewing*. Routledge, Lontoo, 1–5.
- Hakanen, Yrjö (1985): *Kuusi kuvaa Kekkosesta*. Love kirjat, Helsinki.
- Hatavara, Mari & Teräs, Kari (2018): Kerrottu Vennamo. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (3), 282–296.
- Heimo, Anne (2010): *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentumisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hemánus, Pertti (1970): *Kiistelty Kekkonen*. Karisto, Hämeenlinna.
- Kakkuri, Anu (2008): *Vuoden 1966 kansanrintamahallituksen synty. Urho Kekkonen toiminta ja motiivit päiväkirjamerkintöjen valossa kuvattuna*. Julkaisematon valtio-opin pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/78881/gradu02435.pdf?sequence=1>.
- Kalela, Jorma (2006): Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Outi Finngeröös, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muisti-*

- tietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.
- Kekkonen, Urho (1967): *Puheita ja kirjoituksia II. Puheita presidenttikaudelta 1956–1967*. Toimittanut Tuomas Vilkkuna. Weilin + Göös, Helsinki.
- Kohler Riessman, Catherine (2012): Analysis of Personal Narratives. Teoksessa Jaber F. Gubrium, James A. Holstein, Amir B. Marvasti & Karyn D. McKinney (toim.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. SAGE Publications, Thousand Oaks, 367–380.
- Leppänen, Veli-Pekka (1999): *Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Edita, Helsinki.
- McMahan, Eva (2008): A Conversation Analytic Approach to Oral History Interviewing. Teoksessa Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, & Rebecca Sharpless (toim.), *Thinking About Oral History. Theories and Applications*. Altamira Press, Lanham, 92–118.
- Mickelsson, Rauli (2015): *Suomen puolueet. Vapauden ajasta maailmantuskaan*. Vastapaino, Tampere.
- Miettunen, Katja-Maria (2009): *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuukikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mikecz, Robert (2012): Interviewing Elites: Addressing Methodological Issues. *Qualitative Inquiry* 18 (6), 482–493.
- Paastela, Jukka (1990): Kuinka Suomen Kommunistisesta Puolueesta tuli hallituspuolue vuonna 1966. *Politiikka* 32 (2), 102–111.
- Portelli, Alessandro (1991): *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany.
- Portelli, Alessandro (2006): Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 49–64.
- Rentola, Kimmo (1998): Beljakovin ensimmäinen vaihe 1963–1966. Teoksessa Jorma Selovuori (toim.), ... *vaikka voissa paistais?* Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Saarela, Tauno (2005): Suomalainen kommunismi ja rajat. Teoksessa Matti Hannikainen (toim.), *Työväestön rajat*. Väki Voimakas 18. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 103–121.
- Suomi, Juhani (2000): *Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Teräs, Kari (2011): Epäilyistä vuoropuheluun. Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona. Teoksessa Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.), *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 181–201.

- Teräs, Kari & Koivunen, Pia (2017): Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere, 193–213.
- Uljas, Päivi (2012): *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Into Kustannus Oy, Helsinki.
- Vesikansa, Jarkko (2004a): ”Kommunismi uhkaa maataamme”. *Kommunismivastainen porvarillinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1950–1968*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Vesikansa, Jarkko (2004b): *Salainen sisällissota*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Menneisyyden henkien manausta?

Neuvotteluoikeuslakko

ay-keskusjärjestöjen haastajana 1973

Ihmiset tekevät itse historiaansa, mutta he eivät tee sitä mielensä mukaan, he eivät tee sitä omavalintaisissa, vaan välittömästi olemassa olevissa, annetuissa ja perinnöksi jääneissä olosuhteissa. Kaikkien edesmenneiden sukupolvien perinteet painavat vuorenraskaina elävien aivoja. Ja juuri kun ihmiset näyttävät olevan suorittamassa kumousta olosuhteissa ja itsessään, luomassa jotakin sellaista, jota ei vielä koskaan ole ollut olemassa, juuri sellaisina vallankumouksellisen kriisin kausina he manaavat hätäntyneinä palvelukseensa menneisyyden henkiä, lainaavat niiden nimiä, taistelutunnuksia ja pukuja esittääkseen maailmanhistorian uutta näytöstä näissä kunnianarvoisissa vanhoissa valepuvuissa ja tällä lainakielellä.¹

Johdanto

Suomalainen ammattiyhdistystoiminta on sekä julkisuudessa että tutkimuksessa tavattu liittää pääsääntöisesti työväestön ammatillisiin järjestöihin ja erityisesti Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestöön SAK:hon. Ammattiyhdistystoimintaa on tutkittu erittäin ekstensiivisesti vuosien saatossa,² ja SAK:n mielipiteitä kuunnellaan sekä muiden ammatillisten keskusjärjestöjen, poliittisten päättäjien, median ja myös työnantajapuolen parissa herkillä korvalla. Työväestön keskeisen aseman lisäksi myös toi-

mihenkilöt ovat olleet esillä suomalaisessa työmarkkinajärjestäytymisessä ja neuvottelutoiminnassa. Tämä on myös havaittu sekä uusimmassa toimihenkilöliikettä koskevassa tutkimuksessa että myös SAK:laista ay-kenttää koskevassa tutkimuksessa.³

Nykyiset toimihenkilöiden ammatilliset järjestöt ja niiden edeltäjät aloittivat ammatilliseksi järjestäytymiseksi mielleltävän toiminnan maassamme, kun *Finska Läkaresällskapet* (FLS) perustettiin 1835, toki ensisijaisesti tieteelliseksi seuraksi. Järjestön toimintaan liittyi kuitenkin heti sen perustamisen jälkeen nopeasti ammatillisiin asioihin liittyvä edunvalvonnallinen toiminta.⁴

Tässä artikkelissa tarkastelun keskiössä oleva teknisten toimihenkilöiden järjestäytymisen dynamiikka alkoi Suomessa jo 1869 konemestarien järjestäytyessä.⁵ Keskusjärjestötasolla Suomen Teknisten Toimihenkilöjärjestöjen Keskusliitto (STTK) perustettiin vasta toisen maailmansodan jälkeen vuonna 1946.⁶ Artikkelissa tutkitaan toimihenkilökeskusjärjestö STTK:n suhdetta 1970-luvun alussa muihin keskusjärjestöihin ja neuvotteluoikeuden omistaneisiin ammattiliittoihin. Siinä keskitytään STTK:n niin sanottuun neuvotteluoikeuslakkoon 1973 ja lakkoon liittyviin tekijöihin suhteessa ammattijärjestötoiminnan vaikuttavuuteen suomalaisessa yhteiskunnassa.

Ensin luodaan lyhyt katsaus teknisten toimihenkilöiden järjestäytymiseen, työnantajien mahdolliseen vaikutukseen uuden teknisille toimihenkilöille tarkoitetun keskusjärjestön perustamiseen sekä teknisten neuvotteluoikeuksien kehittymiseen ajanjaksolla 1946–1973. Tämän jälkeen tarkastellaan lehdistössä neuvotteluoikeuslakon aikaisia lakkopuhuntaan liittyneitä tunnelatauksia, jotta olisi mahdollista ymmärtää teknisten toimihenkilöiden työmarkkinasuhdetta muihin keskusjärjestöihin sekä julkisuuden mahdollista vaikutusta tuohon suhteeseen. Lopuksi analysoidaan muiden järjestöjen teknisten toimihenkilöiden lakkoa kohtaan omaksumaa suhtautumista keväällä 1973 ja koetetaan selittää sitä suomalaisessa yhteiskunnassa toimineiden työmarkkinajärjestöjen keskinäisen hierarkkisen voimakentän vaikutussuhteiden kuvaajana ja ilmentäjänä.

Teknisten toimihenkilöiden järjestäytyminen ja STTK:n neuvottelutoiminta ennen lakkoa

Suomen Työnantajain Keskusliitto (STK) ja sen seuraajajärjestöt Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto (TT) ja Elinkeinoelämän Keskusliitto (EK) ovat kautta historiansa suhtautuneet toimihenkilöiden työehtosopimuksiin nihkeästi. Mitä ylemmistä toimihenkilöistä on ollut kyse, sitä todennäköisempää on, että työehdoista on haluttu sopia yksilöllisesti.⁷ Yksi syy on ollut se, että jos toimihenkilöjärjestöt olisivat poliittisia, sortuisi ”kokonaan se perusta, jolle työehtosopimus rakentuu ja mikä sille antaa oikeutuksen”.⁸ Työehtosopimusten vastustamista perusteltiin myös sillä, että suurin osa työväestöstä toimihenkilötasolla ei ollut järjestäytynyttä. Sen vuoksi vähemmistölle ei voinut antaa oikeutta sopia enemmistön puolesta.⁹

Neuvoteltaessa ns. tammikuun kihlauksesta ei tuolloista Hengen Työn Yhtymää kutsuttu missään neuvottelujen vaiheessa mukaan. Merkityksellistä tässä sanotussa julistuksessa oli se, ettei ”mitään työehtosopimusjärjestelmää ollut eikä sellaista liioin luvattu”. Tammikuun kihlauksen sisältönä oli vasta ammattiyhdistysliikkeen tunnustaminen tasavertaiseksi osapuoleksi neuvotteluihin. STK asetti asialle myös joukon ehtoja. Sen mukaan aiempaa työmarkkinakäytäntöä ei saanut leimata virheelliseksi. Ammattiyhdistysliikkeelle ei myöskään saanut antaa yksinoikeutta työntekijöiden edustamiseen. Lisäksi kaikki keskustelut ammattiyhdistysliikkeen kanssa tuli käydä pienellä ryhmällä kolmikantaisesti. Ensimmäiset työehtosopimukset tehtiin sitten heti sodan päätyttyä syksystä 1944¹⁰ alkaen SAK:n ja työnantajien välillä.

Kihlaus merkitsi strategista muutosta työnantajain keskuudessa. Uuden työnantajapolitiikan lähtökohtana oli nyt välttää lainsäädäntö kaikissa asioissa, jos oli mahdollista solmia pariteettipohjaisia sopimuksia työntekijöiden kanssa. Vielä ensimmäisen tasavallan aikana pyrittiin lainsäädännöllisen säätelyyn ja vastustettiin sillä perusteella työehtosopimuksia. Haatajan mukaan tammikuun kihlaus oli yritys tehdä kokonaisuuteen vaikuttavat

päätökset keskitetysti huipputasolla ilman julkista keskustelua ja tuoda valmiit ratkaisut päättävien elinten käsiteltäviksi vasta jälkikäteen. Taustalla oli Suomen suurpoliittisen aseman muuttuminen ja Suomen sisäisten poliittisten voimasuhteiden keikahdus työnantajien kannalta epäedullisiksi, mikä poisti esteet sopimusjärjestelmän tieltä. Ajanjakson työmarkkinakäytänteiden muutosta tutkineiden Jaakko Kianderin, Pekka Sauramon ja Hannu Tannisen mukaan yhteistyöhön päädyttiin keskellä kansakunnan eksistentiaalista kriisiä.¹¹

Myös valtiovalta tuli, osin pakotettuna, työntekijöitä vastaan. Sotien jälkeen nimittäin kumottiin vuodelta 1931 oleva työrauhan suojaamista koskeva laki, joka oli työntekijäin taholla herättänyt suuttumusta.¹² Kihlauksen suurvaltapoliittisena tarkoituksena oli näyttää lännelle maan yhtenäisyyttä ja torjua demokraattista järjestelmää koskeneet epäilykset, joita lännestä käsin oli esitetty.¹³ Tässä yhteydessä merkityksellistä on myös se, että suomalaisessa yhteiskunnassa tuolloin syntyvä keskiluokka tajusi oman kollektiivisen merkityksensä ja tarpeen järjestäytyä sodanjälkeisen vasemmistosuuntauksen seurauksena.¹⁴ Työehtosopimuksiin siirryttiin näin ollen Tapio Bergholminkin näkemyksen mukaan valtiovallan vahvassa ohjauksessa.¹⁵

Ensimmäisenä toimihenkilöiden ammattiliiton kanssa solmituna työehtosopimuksena voidaan pitää konemestarien työehtosopimusta kesäkuussa 1945.¹⁶ Tämän jälkeen olivat asialla Matkatoimistojen toimihenkilöt, joiden sopimusta Liiketyönantajain kanssa 1946 voidaan pitää työehtosopimuksena. Seuraavana asialla oli Suomen Vakuutusvirkailijoiden liitto sopimuksellaan Suomen Vakuutusyhtiöiden Keskusliiton kanssa 1946.¹⁷ Heikki Laavolan mukaan sopimuksen tärkeimpänä merkityksenä oli osapuolten tunnustaminen, vaikka työnantajapuoli ei vielä ollutkaan edustettuna järjestönä vaan yksittäisinä yhtiöinä.¹⁸ Suomen Farmaseuttiliitto teki jo 1936 yhteistoimintasopimuksen Suomen Apteekkariyhdistyksen kanssa, jota voi myös pitää vaikutusltaan työehtosopimuksen kaltaisena, vaikka se ei varsinainen työehtosopimus ollutkaan. Jukka Vuoren näkemyksen mukaan apteekkarien vuonna 1944 solmima sopimus työnantajaliiton

kanssa oli jo työehtosopimus. Näin sitä voi pitää ensimmäisenä toimihenkilöiden työehtosopimuksena.¹⁹

STK:n ja STTK:n välille ensimmäinen yleissopimus solmittiin vuonna 1947 vuosi STTK:n perustamisen jälkeen. Tuon sopimuksen kuudennessa pykälässä sovittiin toimihenkilöillä olevan työvelvollisuus työselkkauksien aikana.²⁰ Työnantajat saivat tässä asiassa tahtonsa läpi.²¹ STK piti kiinni symbolisesta ja reaalisesta valta-asemastaan suomalaisilla työmarkkinoilla ja yhteiskunnassa yleisemminkin vielä kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1950, kun se määritteli yleisemmän yhteiskunnallisen tehtävänsä:

”Työnantajille kuuluu (...) kasvatustehtävä, jonka ei tulisi kohdistua ainoastaan työntekijöihin ja toimihenkilöihin vaan myös suureen yleisöön.”²²

Valtion sektorilla STTK haki neuvotteluoikeuksia vuoden 1953 lopulla mutta ei saanut niitä.²³ Tilanne pysyi muuttumattomana lähes kymmenen vuotta. Vuonna 1964 menettelytapalailla määriteltiin virkamiesten neuvotteluoikeudet. STTK ei kuitenkaan ollut nämä oikeudet saaneiden keskusjärjestöjen joukossa, koska katsottiin, ettei sillä ollut tarpeeksi julkisen sektorin virkamieskuntaa jäsenistössään. Tuohon aikaan STTK oli vielä ”mappi Teknisten liiton toimistolla”. Kuitenkin tehtäessä ensimmäistä tulopoliittista kokonaisratkaisua STTK oli mukana neuvotteluissa sen vahvan yksityisen sektorin edustuksen ansiosta (tekniset ja konemestarit). Työsuhteisten teknisten osalta järjestöillä oli työehtosopimussuhde julkistyonantajan kanssa.²⁴

Toimihenkilötyöntekijöitä edustavilla järjestöillä oli siis useita yrityksiä päästä mukaan tes-neuvottelupöytiin, mutta vasta vuonna 1973 oikeuksien saamiseksi ryhdyttiin sanoista tekoihin.

Lisäksi on huomattava toimihenkilöiden asemoituminen työpaikoilla. Edetessään urallaan monista työntekijöistä tuli ”toimihenkilöitä”. He joutuivat tämän takia ottamaan kantaa omaan positiionsa työntekijöiden ja työnantajien välillä. Tällaista asetelmaa kutsun ”toimihenkilöiden dilemmaksi”. Toimihenkilöt ovat jatkuvasti eräänlaisessa kahden rintaman suuntaisessa kamppailussa. He joutuvat määrittelemään samaan aikaan rajaa sekä suh-

teessa työntekijöihin että myös työnantajiin olivatpa he taustaltaan työntekijöitä tai suoraan korkeamman koulutuksen saaneita toimihenkilöammateissa toimivia.²⁵ Tämä vaikuttaa myös heidän neuvottelupositioihinsa.

Pääsopijajärjestöjen suhtautuminen STTK:n vaatimuksiin: Hämmäläisen käänne

Syksyllä 1972 alkoi tapahtua julkisen sektorin piirissä teknisten toimihenkilöiden osalta. Kuntien Teknillisten Keskusliitto (KTK) neuvotteli tuolloin itselleen STTK:n jäsenyyden. Liittymissopimukseen sisältyi pykälä, jonka mukaan STTK pyrki heti kai-kin käytettävissä olevin keinoin tukemaan kunnallisen sektorin täydellisten neuvottelu- ja sopimusoikeuksien saantia. Tarkoituksena oli, että asian ratkettua STTK allekirjoittaisi virkaehtosopimusjärjestelmään liittyvän pääsopimuksen, jolla määriteltiin neuvottelevat tahot. Myös Valtion Teknillisten Keskusliitolle (VTK), joka oli liittynyt STTK:hon samaan aikaan, haluttiin neuvotteluoikeudet.²⁶ Joulukuussa 1972 STTK perusti toimikunnan käsittelemään koko kuntasektorin neuvottelutilannetta.²⁷

Maaliskuussa 1973 KTK, VTK ja Kuntien Teknisten Liitto (KTL) hakivat työtaistelulupia STTK:n hallitukselta, koska valtiovarainministeriö ja Kunnallinen sopimusvaltuuskunta (KSV) olivat kieltäytyneet neuvottelemasta järjestöjen kanssa. STTK myönsi luvat maaliskuussa. Työtaistelun tuli alkaa 2.4.1973. Valtiovarainministeriö kutsui tämän seurauksena VTK:laiset ja STTK:n edustajat neuvottelemaan virkamiesjäsenten siirtämisestä työsuhteeseen. STTK kieltäytyi ryhtymästä neuvotteluihin ennen kuin pääsopimusiasia olisi ratkaistu.²⁸

Toukokuun alussa tilanne oli edelleen auki, eikä lakko ollut alkanut, koska valtakunnansovittelija oli ryhtynyt sovitteluun kiistaa. Hän jätti sovintoesityksen 8.5.1973. Esitys hylättiin yksimielisesti STTK:ssa ja tätä ennen myös jäsenjärjestöissä, koska sen ei nähty tuovan mitään uutta sopimusoikeusvaatimuksien tai materiaalistien vaatimuksien osalta.²⁹ Lakko alkoi 9.5.1973.³⁰

STK:n hallitus käsitteli STTK:n sopimusoikeuskiistaa toukokuun lopulla. Toimitusjohtaja Timo Laatonen totesi, että STK oli sivustakatsoja. Todettiin, että Kunnallinen sopimusvaltuuskunta (KSV) ja Valtion työmarkkinalaitos (VTML) perustelivat kielteistä kantaansa asiassa sillä, etteivät ne halunneet tehdä virkaehtosopimuksia³¹ ammattialapohjaisten järjestöjen kanssa. Myös kaikki muut pääsopijajärjestöt olivat liikuttavan yksimielisiä kannassaan. Akava, Toimihenkilö- ja virkamiesjärjestöjen keskusliitto–Valtio TVK:sta, Valtion Yhteisjärjestö (VTY) SAK:sta ja Kunta-alan ammattiliitto KTV SAK:sta suhtautuivat kaikki kielteisesti STTK:n pääsopija-asemaan. Järjestöt katsoivat yhdessä edustavansa kaikkiaan 450 000 jäsenellään koko julkisen sektorin palkansaajakenttää. STTK taas edusti julkisella sektorilla vain 10 500 tekniikkaa, insinööriä ja diplomi-insinööriä. Muiden pääsopijajärjestöjen mielestä itsenäisen neuvotteluoikeuden antaminen STTK:lle olisi saattanut herättää vaatimuksia muidenkin koulutus- tai tehtäväpohjaisten pääsopijajärjestöihin kuuluvien organisaatioiden taholta. Tällöin koko virkaehtosopimusjärjestelmä olisi saattanut hajaantua sellaiseksi, jota ei ollut pidetty sitä luotaessa tarkoituksenmukaisena. Pääsopijajärjestöt ja SAK:laiset järjestöt niiden mukana näkivät, että STTK:n neuvottelutoiminnan tuli tapahtua yhteistoiminnassa muiden pääsopijajärjestöjen kanssa sillä tavoin kuin siitä erikseen sovittaisiin. STK:n kanta oli, ettei se halunnut painostaa tai puolustaa kumpaakaan osapuolta. STTK:n järjestämien tukilakkojen STK kuitenkin katsoi olevan runko- ja palkkasopimusten vastaisia. STK:ssa harkittiin niiden viemistä työtuomioistuimen käsittelyyn.³²

Edellisellä on merkitystä kahdesta eri syystä. Ensinnäkin on huomattava, että kuntien tekniset olivat eräänlainen avainryhmien avainryhmä. Suomessa ei tuolloin ollut yksityisiä sähköhyttiä kuin poikkeuksellisesti joillain tehdaspaikkakunnilla.³³

Toiseksi on otettava huomioon, että julkistyoiantajat ovat pyrkineet hoitamaan virkaehtoasioita hallinnonalakohtaisesti. Työnantajat kokonaisuudessaan suhtautuivat avainryhmien lakoihin torjuvasti. Teknisten lakot olivat näitä tyypillisimmillään. SAK:n kohdalla lakko vaikutti lakonalaisten työpaikkojen työllä-

syyteen, jolloin suhteet kärjistyivät haitallisesti välittömän työnjohdon kanssa. Tämä sai SAK:n puheenjohtaja Niilo Hämäläisen tekemään väliintulonsa lakon sovitteluun, mikä on sinänsä mielenkiintoista, koska myös SAK oli vastustanut STTK:n pääsopijutta.³⁴ Vaikka SAK:n edunvalvontatyössä ves-neuvottelut olivat sivunäyttämöä, Hämäläisen väliintulo osoittaa mielestäni sen, että asialla oli SAK:lle merkitystä keskusjärjestöjen voimatasapainon kannalta. Sen kuvaus todentuu seuraamalla lakon aikaista lehdistöpuhuntaa.

Lehdistöpuhunta lakon aikana

Tarkastelen seuraavaksi lakon aikaista lehdistöpuhuntaa, jotta SAK:n, Akavan, TVK:n sekä STTK:n ja teollisuuden työnantajien jännitteinen suhdekuvio sekä sen käsittely julkisuudessa kävisi ymmärrettävämmäksi. Väitän, että lakko herätti lehdistöjulkisuudessa erittäin kiihkeitä intohimoja ja erilaisia ryhmäfantasiaa ilmeneviä tukahduttamistoimenpiteitä. Näin se asemoi eri ryhmiä työmarkkina-asemiin huomattavasti tavallista työmarkkinapuhuntaa voimakkaammin. Tämän vuoksi asia vaatii mielestäni selitystä ja psykohistoriallisen tunneselityksen avaamista.³⁵

On muistettava, että televisio, radio ja valtalehdistö olivat tuolloin ainoat päivittäiset mediat, joita suuri yleisö seurasi ja joiden kautta se muodosti mielipiteensä. Tämän vuoksi lehdistön merkitys kollektiivisen keskustelun ylläpitäjänä ja yhtenäiskulttuurisen yhteiskunnallisen tajunnan luomisessa oli nykyistä pirstoutunutta mediakenttää suurempi. Myös siksi sen analysointi on tässä yhteydessä erityisen perusteltua.

Lehdet vierastivat ammattiryhmäkohtaisuutta, jota STTK lakollaan ajoi. Oulussa ilmestynyt *Kaleva* totesi, että teknikkojen tuli käsittää, ”ettei neuvottelukenttää voi pilkkoa millaiseksi *tilkkutäkiksi* tahansa”. Ei siis haluttu ammattiryhmäkohtaisia pääsopijaoikeuksia, vaan haluttiin pysyä hallinnonalakohtaisissa oikeuksissa. *Uusi Suomi* näki tähän samaan tematiikkaan liittyen, että ”*sorrutaan viidakkosodan tielle*”, ellei oteta huomioon todel-

lista edustavuutta julkisella sektorilla.³⁶ Viidakkosodalla viitattiin käytettyjen keinojen hyväksymättömyyteen ja epäsovivuuteen.

Toimihenkilöiden yleisempään luottamusasemaan työelämässä ja yhteiskunnassa otti kantaa *Suomen Kuvalehdessä* arvovaltainen nimimerkki ”Liimatainen”. Hänen sanoissaan lakkolaisia verrattiin kurittomiksi lapsiksi. Itsensä kirjoittaja taas asemoi lapsia nuhtelevaksi vanhemmaksi. Lakkolaiset olivat siis kurittomia lapsia kirjoittajan todetessa heistä

”Suomen työelämä [on] joutunut työmarkkinoilla vallitsevan epäjärjestyksen ja kurittomuuden temmellyskentäksi. (...) Kuin ihastunut lapsi leikitään uudella leikkikalulla, ajattelematta sen enempää, mihin sellainen saattaa johtaa.”³⁷

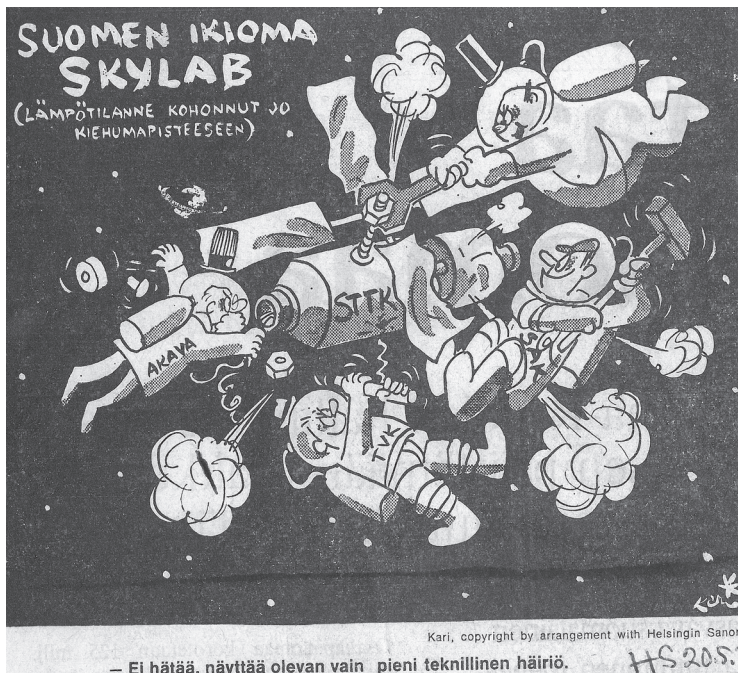
Nimimerkin taakse kätkeytyi tuolloinen tasavallan presidentti Urho Kekkonen.³⁸ Merkityksellistä tässä yhteydessä on erityisesti myös se, että samoihin aikoihin Akavan puheenjohtaja Aulis Eskola piti puheen Akavan liittokokouksessa arvostellen teknisten lakkoa ”eräänlaiseksi *pahoinvointikohtaukseksi*”.³⁹ Jännite Akavan ja STTK:n välillä oli siis selkeä, ja se tuotiin lehdistössä myös esille.

Lakon yleistä vääryyttä korostettiin myös sillä, että kerrottiin sen vaikeuttavan sivullisten elämää kohtuuttomasti. Eero Silvasti totesi *Iltasanomissa*

”Nykyaikaisen yhteiskunnan *kyberneettisessä viidakossa lakko* saattaa ensimmäiseksi *haavoittaa* nimenomaan kolmatta osapuolta: *sivullisia*.”⁴⁰

Merkityksellistä on lakon vaikutusten ruumiillistaminen vertaamalla niitä sivullisten ihmisten haavoittamiseen. Tuolloin jo syntyneen suunnittelujärjestelmän ”kyberneettisessä viidakossa” ei ollut varaa tällaiseen, kuten lainauksessa tunnutaan sanovan. Kyberneettinen viidakko oli viittaus lakossa olleisiin lennätin- ja telieliikenne palveluihin.⁴¹

Samalla tavoin Pentti Sorvali *Suomenmaassa* näki, että yhteiskunnan ”*normaalikoneisto*” oli joutunut ”*pahojen kouristusten*

STTK Skylabina 1973. HS 20.5.1973. Kari. Copyright Kari Suomalaisen perikunta.

alaiseksi”. Hänen mukaansa lakosta ”kärsivät” ”sairaat ja vanhukset”, ja tämä oli hänen mukaansa kohtuutonta. Hänestä tuntui siltä, että nyt oli menty niin pitkälle, että valtiovallan oli puuttuttava lakkoon ”nopein ja tiukoin ottein”.⁴² Erityisen kuvaava ilmaisu työmarkkinakentän tunnetason jännitteistä ilmenee Karin pilakuvasta *Helsingin Sanomissa* toukokuun lopulla. Siinä STTK esitettiin *Skylab*-avaruusaluksena, jota sekä työnantajat, SAK, Akava että myös TVK koettivat yhdessä tuumin purkaa avaruudessa.⁴³

Ministeri Johannes Virolainen taas kertoi arvovallallaan *Pohjan Sanomissa*, että lakkoilu oli saanut joissain tapauksissa ”suorastaan vastuuttomia pienten lasten keskinäistä riitelyä osoittavia piirteitä”.⁴⁴ Myös tässä kommentissa lakossa olijoita verrattiin

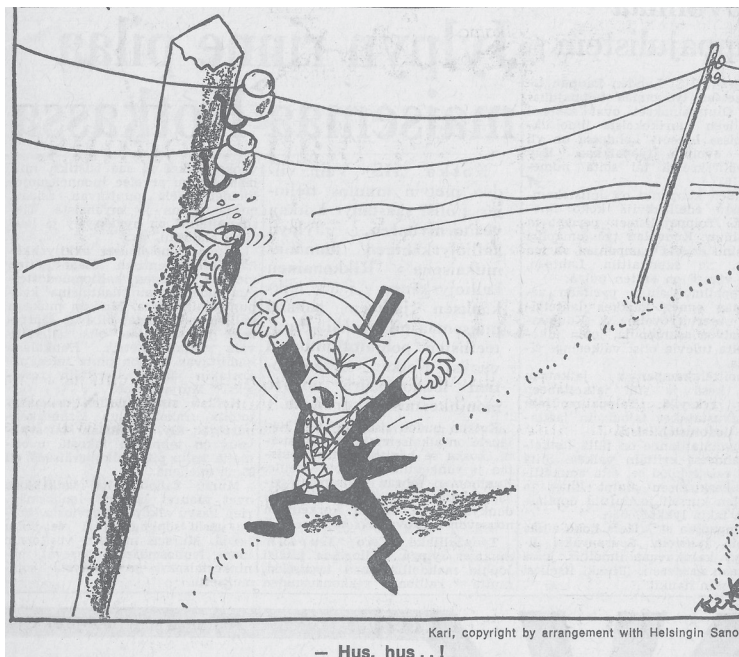

Finlandia-talon akustiikkavalitus. HS 26.5.1973. Kari.⁴⁵ Copyright Kari Suomalaisen perikunta.

pieniin keskenkasvuisiin lapsiin, jotka vaativat mahdottomia. Toiminnallaan he tekivät itsestään lapsia Virolaisen silmissä ja toimivat vastuuttomasti.

Pilapiirtäjä Kari otti *Helsingin Sanomissa* kantaa myös lakon suurvaltapoliittiseen ulottuvuuteen. Hän piirsi 26. toukokuuta kuvan, jossa ETY-kokouksessa Finlandia-talon päälavalla sahaa soittava ulkoministeri Karjalainen yllättyy. Suurvalloista ja muutamasta muusta eri maasta kokoonpantu lähetystö tulee kuvassa valittamaan hänelle sitä, miten huono akustiikka Finlandia-talolla kuuleman mukaan oli. Huono akustiikka ilmentää tässä yhteydessä suurvaltayhteyden vuoksi puhelinyhteyksien toimimattomuutta, jota lakko aiheutti jopa suurvaltojen välille.

Karin piirros ei jäänyt seurauksitta. Hän laittoi itse vettä media-keskustelun myllyyn piirtäessään muutamaa päivää myöhemmin toisen aiheeseen liittyvän kuvan. Siinä Kekkonen nähtiin räyhäämässä STTK-tikalle, joka koetti hakata puhelintolppaa kahtia. Näin Kari osoitti ”syyllisen” akustiikkavalituskuvassa ja Skylab-kuvassa todettuun sekavaan tilanteeseen sekä työmarkkina- että

STTK-tikka ja räjäjävä Kekkonen. HS 29.5.1973. Kari.⁴⁶ Copyright Kari Suomalaisen perikunta.

suurvaltapoliitikassa. STTK tuli saada nopeasti lopettamaan kaikkia yhteiskunnan eri sfäärejä häiritsevä lakkonsa.

Lehdistössä nähtiin myös, että STK:n mukaan lakko oli keskitetysti ohjattu, ja sitä kautta sen kerrottiin olevan osoitus työmarkkinoiden heikosta moraalista.⁴⁷ Heikki Kymäläinen liitti asian koko työmarkkinaneuvottelujen yleisempiin periaatteisiin kysellessään *Iltaset* -lehdessä, nähdäänkö vielä se päivä, jolloin lakko-oikeudesta aletaan ponnekkaasti keskustella. Hänestä tuntui mahdottomalta, että lakko-oikeutta alettaisiin rajoittaa, mutta toisaalta asia oli hänen mukaansa niin, ettei yhteiskuntaa minkään ammattikunnan vaatimusten edessä voitaisi "laittaa polvilleen".⁴⁸ Tämä heijastaa kielteistä suhtautumista pienten avainryhmien, kuten teknisten lakkoiluun. Polvilleen laittaminen on jälleen myös ruumiillinen ilmaisu, jossa yhteiskunnallinen

kollektiivinen toiminta antropomorfisoidaan eli inhimillistetään ruumiillisesti, jotta siihen liittyvä käsittämättömyys eli lakko tulisi ymmärrettävämmäksi.

Valtion työmarkkinajohtaja Jaakko Vihmolan mukaan lakon jatkaminen oli epätarkoituksenmukaista. Hän vaati 19. toukokuuta lopettamaan lakon, koska sen vaikutukset kohdistuivat ”syyttömiin ja turvattomiin kansalaisiin”.⁴⁹ Suomenmaassa nähtiin, että suojautumiskeinoja tarvitaan, koska maassa vallitsi edelleen ”ulosmittausmieliala”. Sen mukaan yhteiskunnan tulisi luoda sellaisia ”suojautumiskeinoja”, ettei suuria taloudellisia vahinkoja aiheuttavia lakkoja enää voitaisi järjestää.⁵⁰ Lakko siis tuntui vaikuttavan näiden mielenilmaisujen mukaan yhteiskunnan yleiseen turvallisuuden tunteeseen.

Lehdistökirjoittelu ei suoranaisesti tuottanut vastakkainasettelua työntekijöiden ja toimihenkilöiden välille, mutta toimihenkilöiden avainryhmälakot (eli teknisten toiminta) lehdistössä kyllä tuomittiin jyrkästi. Julkisessa keskustelussa tuettiin varsin keskittyneeksi muodostunutta työmarkkinapolitiikkaa ja sen häiriötöntä toimintaa. Ilmaukset liittyivät myös käynnissä olleeseen avainryhmien lakko-oikeutta pohtineeseen keskusteluun. Työmarkkinoiden yleisempänä vahvana tendenssinä Suomessa oli toimihenkilöistytminen.⁵¹

Lakon päättyminen

STTK ei saanut pääsopijaoikeutta lakon seurauksena, mutta teknisten lakon lopettamissopimukseen sisältyi VTK:lle ja KTK:lle oikeus yhtyä virkaehtosopimuksiin niitä allekirjoitettaessa, jolloin niiden jäsenet tulivat työrauhavelvoitteen alaisiksi.⁵² Lakot olivat alkaneet 9.5.1973. Niiden alkaminen lamautti tietoliikenneyhteydet, ja jopa ETYK:n valmisteluyhteydet katkesivat hetkeksi. Asialla oli siis selkeä suurvaltapoliittinen ulottuvuus, jonka Karikin piirroksessaan ilmaisi. Tämän seurauksena NL:n kommunistisen puolueen pääsihteeri Leonid Brezhnev lähetti kirjeen lakkoa johtaneelle Jorma Reinille, jossa edellytettiin linjojen toi-

mivan. STTK takasikin kuuman linjan auki pidon. STTK:n pääsihteeri Jorma Reini ja STTK:n puheenjohtaja T. O. Parmanne kävivät Kekkosen pyynnöstä Tamminiemessä, jossa Kekkonen vaati lakon lopettamista ETYK:n turvallisuuskokouksen tulevan järjestämisen turvaamiseen nojaten (ks. kuvat 2 ja 3 edellä).⁵³

SAK:n puheenjohtaja Niilo Hämäläinen kutsui tilanteen ollessa tulehtunut keskusjärjestöjen korkeinta johtoa ja sovittelijat kotiinsa 26.5.1973, sillä lakolla oli vaikutuksia myös SAK:laisiin työntekijöihin. Tässä niin sanotussa Vuosaaren kokouksessa hyväksyttiin STTK:n yhtyminen pöytäkirjalla solmittaviin kunnallisiin ja valtion työmarkkinasektorin virkaehtosopimuksiin ja lakot sovittiin lopetettavaksi 1.6.1973.⁵⁴ Oikeus tulla kuulluksi ja lupaus kahden jäsenjärjestön yhtymisestä allekirjoituspöytäkirjaan riitti STTK:lle tällä kertaa. Lopullinen pääsopija-asema sille myönnettiin myöhemmin vasta vuonna 1984 Akavan irtisanottua pääsopimuksen edellisenä vuonna itselleen paremmin sopivien neuvottelujärjestelyiden toivossa.

Analyysi: miksi teknisten toimihenkilöiden neuvotteluoikeuksia vastustettiin niin voimakkaasti muiden pääsopijajärjestöjen taholta ja julkisuudessa?

Lehtien ja muiden keskusjärjestöjen kiivas vastustus STTK:n neuvotteluoikeuksia kohtaan herättää useita kysymyksiä. Miksi kohtuullisen pienen painoarvon omanneelle STTK:lle ei haluttu antaa pääsopijaoikeuksia, vaikka sillä oli edustusta julkisella sektorilla avainpaikoilla? Millaisena muut pääsopijajärjestöt ja lehdistö kokivat STTK:n roolin ja vaikutusvallan? SAK:han oli tuolloin edelleen johtava ja neuvotteluissa tahtia määrittävä ammatillinen keskusjärjestö. Sen piirissä saatettiin kokea, että teknisten alojen toimihenkilöitä edustanut STTK jollain tavoin oli uhka työmarkkinoiden uusille ja kohtuullisen toimiviksi osoittautuneille julkisen sektorin virkaehtokäytänteille (vuodesta 1970 alkaen), vaikka, kuten on jo todettu, virkaehtoneuvottelut olivat

SAK:lle sivuasemassa. Silti sekin vastusti yhdessä TVK:n ja Akavan kanssa STTK:n tuloa pääsopijaksi.

STTK oli vielä tässä vaiheessa hyvin pieni sekä kooltaan että tuolloiselta työmarkkinavaikutusvallaltaan. Se osoitti pystyvänsä käyttämään voimaa laittamalla avainryhmiä lakkoon (Teknisten liitto ja Konemestariliitto).⁵⁵ Näin se kykeni uhkaamaan ja myös painostamaan itselleen etuja, joita sen keskuudessa haluttiin. Lakko oli myös viesti tulevastä. Sen kautta ilmoitettiin, että näin voisi käydä uudelleenkin, ellei STTK:lle annettaisi ainakin jotain siitä, mitä sen hallituksessa päätettiin haluta. Myös Akava ja TVK vastustivat sopimusoikeuksien antamista. STTK kalasteli tuohon aikaan jäseniä niiden keskuudesta, eikä tätä katsottu hyvällä muissa toimihenkilökeskusjärjestöissä. Eino J. Salosen mukaan STTK on pystynyt harjoittamaan itsenäistä työmarkkinapolitiikkaa vasta juuri 70-luvulta alkaen, ennen kaikkea edunvalvontajärjestönä. Sitä ennen STTK oli, kuten on jo todettu, ”mappi Teknisten Liiton hyllyssä”.⁵⁶

Analyysini kannalta erityisen merkitsevää on se, että muista toimihenkilökeskusjärjestöistä erityisesti TVK oli hyvin epäluuloinen STTK:ta kohtaan. Se näki STTK:n toimet puhtaana valta-yrkimyksenä, sillä sen mukaan 6000–7000 markkaa ansaitsevan ja 20 000 markkaa ansaitsevan etuja ei helposti saanut samalle viivalle. Toimihenkilöpositio ei siis aina ole ollut yhtenäinen suurista keskinäisistä palkkaeroista johtuen.⁵⁷ Siksi puhe yhtenäisestä ”toimihenkilöliikkeestä” pitää asettaa vähintään lainausmerkkeihin.⁵⁸

Myöskään Akava ei lämmennyt neuvotteluoikeuksien antamiselle STTK:n jäsenkalastelun vuoksi.⁵⁹ Kyse oli siis etupäässä toimihenkilöiden keskinäisestä välienselvittelystä, sillä SAK:n julkisen sektorin neuvottelujärjestöt ja ammattiliitot pitivät keskusjärjestöään tuolloin mahdollisimman kaukana omasta neuvottelu- ja sopimistoiminnasta. SAK:n liittojen jäsenten osalta lakko vaikutti työllisyyteen ja työpaikan keskinäisiin suhteisiin negatiivisesti, minkä vuoksi SAK:n puheenjohtaja Hämäläinen luultavasti teki jo mainitun oman interventionsa lakon päättämiseksi.⁶⁰ Voi myös olla, että SAK vastusti neuvotteluoikeuksia

solidaarisuussyistä muita osapuolia kohtaan ja pyrki yleisemmin pitämään neuvotteluasetelmat ennallaan.

Neuvotteluoikeuslakolla STTK pyrki julkisen sektorin neuvotteluoikeuksien saamisen lisäksi myös suomalaisessa työmarkkinajulkisuudessa vakavasti otettavaksi työmarkkinoiden keskusjärjestöksi muiden keskusjärjestöjen rinnalle. Tässä kyse on puhtaasti imaginaarisesta suureesta. Erityisesti lehdistössä määriteltiin tällaisia asetelmia keskusjärjestöjen tasolla. Niiden kautta roolitettiin työmarkkinoilla muutoksesta ja työmarkkinoiden muusta luonteesta johtuvaa ”kaaosta” järjestyneeksi kosmokseksi, jota on helpompi ymmärtää. Marssijärjestys tuohon aikaan oli vielä hyvin selkeästi se, että teollisuuden työnantajat neuvottelivat ensisijaisesti SAK:n sosiaalidemokraattien kanssa ja muut tulivat mukaan sopimiseen näiden kahden tahon hyväksi katsomassa vaiheessa (tai sitten neuvotteluja jatkettiin STK:n ja SAK:n sosiaalidemokraattien kanssa muiden, kuten SAK:n kommunistien poistuessa neuvotteluista⁶¹).

Taustana oli uudenlaisena työmarkkinapaineena myös tuollainen suomalaisen yhteiskunnan voimakas teknologisoituminen ja jo mainittu toimihenkilöistyminen, jota esimerkiksi Karl-Erik Michelsen, Juhana Aunesluoma ja erityisesti Aarne Mattila työnantajiin liittyen sekä Tapio Bergholm SAK:hon liittyen ovat terävästi analysoineet ja joka on nähtävillä myös ajan toimihenkilöammattijärjestöjen lehtiä tarkastelemalla.⁶² Muut pelkäsivät STTK:n nousun uhkaa, ja kun osaltaan myös teknologia-ammattaja edustanutta Akavaa ei käynyt pääsopija-asemasta syrjäyttäminen sen vahvan julkisen sektorin edustuksen vuoksi, koetettiin STTK:ta vastustamalla tavallaan pelastaa se, mikä pelastettavissa vielä oli. Muiden kanta oli se, ettei uusia pääsopijoita tarvittu lisää ”sotkemaan” hyväksi havaittuja vaikkakin kohtuullisen tuoreita hyvin keskitettyjä sopimuskäytäntöjä. Kanta perustui puhtaasti hierarkkisten valta-asemien säilyttämiseen. Yhteiskunnassa valitsi vielä tuolloin 1960-luvulla omaksutun suunnittelujärjestelmän mukainen myönteinen odotushorisontti, jota 1970-luvun lama ei vielä ollut tullut häiritsemään.⁶³

Julkisuudessa esillä ollut STTK:n tunneroolitaminen pienen lapsen asemaan on myös erittäin mielenkiintoinen ja tärkeä yksityiskohta kahdessa suhteessa. Sen kautta käsiteltiin sekä STTK:n muuttuvaa työmarkkina-asemaa suhteessa muihin keskusjärjestöihin että myös toimihenkilöiden asemaa laajemmin suhteessa muuttuvaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Tällä tavoin se on psykohistoriallisesti paljastava.⁶⁴ Merkitsevää tässä yhteydessä on se, etteivät toimihenkilöiden keskusjärjestöt muutamaa liittotason poikkeusta lukuun ottamatta (lääkärit⁶⁵ ja sairaanhoitajat⁶⁶) olleet lakkoilleet suomalaisessa yhteiskunnassa käytännöllisesti katsoen lainkaan tätä ennen. Toimihenkilöiden rooli työnantajan näkökulmasta katsoen pysyi samana koko sen ajan, kun heidän kanssaan oli neuvoteltu (vuodesta 1945 alkaen) ja he tunnistettava ryhmänä olivat olleet olemassa työmarkkinoilla (tuotantokomitealaista 470/1946 alkaen, jossa heidän juridinen asemansa tunnustettiin).⁶⁷

Työnantajat katsoivat toimihenkilöiden olevan työnantajan edustajia, ja tämän vuoksi heihin ulotettiin työntekijöitä suurempi lojaalisuusvaatimus. Lisäksi työntekijät olivat tuntipalkkaisia ja heidän palkkansa oli määritelty tarkasti taulukoilla ja työehtosopimuksilla. Toimihenkilöiden palkat olivat yleensä aina kuukausipalkkoja, joita ei ollut määritelty mitenkään yksiselitteisesti taulukkojen avulla. Niitä korotettiin yleensä ainoastaan tarpeen vaatiessa antamalla STK:sta ohjeistuksia jäsenliitoille (joiden antamista STK saattoi pantata aivan viimeiseen asti). Tämän vuoksi toimihenkilöt kokivat monesti, että heidän palkankorotuksensa laahasivat työntekijöiden palkankorotusten jäljessä. Lisäksi solidaarisen palkkapolitiikan mukaiset rahassa määritellyt ”pennilinjakorotukset” sortivat toimihenkilöiden mielestä heitä. He olisivat halunneet määritellä palkankorotukset prosentuaalisina.

SAK:n suhtautuminen sodan jälkeen syntyneisiin toimihenkilöiden keskusjärjestöihin (Henkisen Työn Keskusliitto 1944 ja STTK 1946) oli ollut hyvin epäilevää. Toimihenkilökeskusjärjestöjä ja erityisesti STTK:ta pidettiin työnantajien masinoimina ”keltaisina ammattijärjestöinä”. Tämä loi SAK:n ja toimihenki-

lökeskusjärjestöjen välille kummallisen kaksinaisen tunnetason jännitteiden. Toimihenkilöt olivat työpaikoilla työnjohtotehtävissä yleensä aina SAK:laisten työntekijöiden ”isäpuolen kaltaisia” esimiehiä, mutta keskusjärjestönä he saivat neuvotteluissa kuitenkin tyytyä ”lapsipuolen” asemaan suhteessa SAK:n askelmerkkeihin.⁶⁸

Lehdistöpuhunta ilmentää kouriintuntuvasti sekä teknisten että kaikkien muiden toimihenkilöiden muuttuvaa asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa ja heitä kohtaan asetettuja toiveita ja paineita. Neuvotteluoikeuslakon lisäksi huomattava tapaus toimihenkilöiden aseman muutoksessa oli Ylempien toimihenkilöiden neuvottelukunnan perustaminen (YTN) vuonna 1973. STK tunnusti sen julkisesti neuvotteluosapuoleksi, ja 1974 YTN:n ja STK:n välille saatiin neuvoteltua ns. perussopimus, jossa selvennettiin yhteiset pelisäännöt neuvottelutoiminnalle. Sopimuksella STK tunnusti YTN:lle oikeuden edustaa työmarkkinaosapuolena ylempiä toimihenkilöitä teollisuudessa. Perussopimuksen kanssa samaan aikaan allekirjoitettiin Akavan ja Liiketyöntantajain Keskusliiton (LTK) välinen ”seurustelupöytäkirja”, mutta kuten STK:kin, niin myös LTK piti sopimuksesta huolimatta edelleen tiukasti kiinni yksilöllisestä palkkapolitiikasta.⁶⁹ Ylemmät toimihenkilöt eivät saaneet työehtosopimuksia vielääkään, vaan heidät luettiin edelleen työnantajaleiriin kuuluviksi. Vielä 1970-luvulla katsottiin edelleen myös, ettei työehtosopimusjärjestelmä yleensä sopinut akateemisille aloille, vaan niiden palkka- ja työehdoista sovittiin aina yksilöllisesti.⁷⁰

Lakkoon ryhtymällä STTK haastoi sekä muut pääsopijajärjestöt että koko suomalaista yhteiskuntaa ja siinä vallinnutta, yhteiskunnallista työnjakoa kannatelleen työmarkkinajärjestyksen. STTK ei enää tyytynyt asemaansa ”lapsipuolena”, vaan se halusi ”aikuistua” oikeaksi ammatilliseksi keskusjärjestöksi, joka otettaisiin vakavasti sekä työnantajien että työntekijöiden parissa. Toimihenkilöiden määrä oli tuolloin kasvamassa ja toimihenkilöiden hoitamat työtehtävät eriytymässä alempiin ja ylempiin toimihenkilöihin. Ei kulunut kuin muutama vuosi, ja 1970-luvun lopussa kaikkien toimihenkilöiden määrä ylitti työntekijöiden

määrän suomalaisilla työmarkkinoilla. Toimihenkilöiden rooli oli samaan aikaan myös muuttumassa kohti palkansaajuutta aiemmasta työnantajan suorasta edustajasta ja luottamushenkilöstä⁷¹.

Tätä kehitystä lehdistön puhunnassa ja sopimusoikeuksien suhteen alitajuisesti vastustettiin, toimihenkilöiden ei haluttu muuttuvan ja heiluttavan hyvin etenevää solidaarisen palkkapolitiikan yhteiskunnallista venettä suomalaisilla työmarkkinoilla. Tekniset toimihenkilöt saivat pienenä avainryhmänä lakkoilleen toimia tämän muutostilanteen herättämien aggressioiden kollektiivisena tunnesäiliönä. Tämä ilmentää tietenkin lehdistössä vallinnutta suurryhmäkiinnittymistä⁷², yhtenäiskulttuurin vielä tuolloista suurta voimaa ja toimihenkilöiden muuttuvaa asemaa kohtaan suomalaisilla työmarkkinoilla.

Mutta lataukset kertovat myös jo alkaneesta muutoksesta, pyrkimyksestä sen torjuntaan sekä tuon muutoksen sietämättömyydestä lehdistöpuhunnassa. Toimihenkilöt olivat ryhmäfantasia-tasolla amputoimassa kollektiivista isäsamastumista työnantajia kohtaan. Heitä oli tuohon asti pidetty itsestään selvästi työnantajien edusmiehinä, apulaisina ja tahdon toteuttajina. Nyt he lakoon ryhtymällä halusivatkin jotain aivan muuta. STTK-lapsi, teki isäkapinaa ja isänmurhaa, jota kollektiivisen tason samastumisia heijastava ja tuottava lehdistö ei kyennyt sulattamaan, kuten eivät myöskään muut keskusjärjestöt, joiden kesken syntyi tästä syystä eräänlainen epäpyhä allianssi (SAK, Akava ja TVK) suhtautumisessa STTK:n neuvotteluoikeuksiin.

Vaikka STTK ei julkisen sektorin pääsopijuutta lakollaan saanutkaan, on todettava, että samaan aikaan alkaneeseen järjestölliseen kehitykseen liittyen se selviytyi lakosta hyvänä haastajana, ellei peräti pienoisenä voittajana. Muiden oli nyt ryhdyttävä ottamaan se todesta, mistä esimerkkinä voi pitää vaikkapa 1970-luvun lopulla SAK:n aloitteesta syntynyttä niin sanottua ”neljän koplan”⁷³ yhteistyötä ja tätä edeltänyttä Jorma Reinin ajamaa hanketta perustaa uusi Toimihenkilöiden Ammatillinen Keskusjärjestö (TAK). Jännitteet keskusjärjestöjen välillä eivät kuitenkaan poistuneet, minkä seuraavan vuosikymmenen lukuisat toimi-

henkilölakot ja vuoden 1986 Toimihenkilötupo todistavat. Muut saivat totutella STTK:n kanssa toimiessaan nyt siihen, etteivät ne enää kenneet sanelemaan kaikkea. STTK:n johtoon päätoimisena puheenjohtaja vuonna 1975 tullut Jorma Reini⁷⁴ haastoi muiden keskusjärjestöjen mahtiaseman suomalaisilla työmarkkinoilla ja niiden neuvottelupöydissä tavalla, johon ei edes aiempi työmarkkinahajaannus ollut valmistellut muita keskusjärjestöjä.

Loppusanat

On syytä lopettaa alun Marxilta lainattuun metaforiseen mottoon palaten. Vertaus on yhdenlainen teoreettinen käsitteellistys siitä, mistä suomalaisessa yhteiskunnassa työmarkkinatoiminnan osalta mahdollisesti on saattanut olla kysymys. Tulkinnat kun ovat aina ”fiktiota” siinä mielessä, ettei menneisyyttä koskaan tavoiteta ”wie es eigentlich gewesen hat”.⁷⁵ Niiden tarkoituksena on viedä ajattelua eteenpäin ja luoda uusia ajatusmalleja sekä näkemyksiä menneeseen.

Käsitteellisesti voisi siis ajatella, että Suomessa elettiin tapahtumasarjan aikaan Marxin tarkoittamaa ”vallankumouksellisen kriisin kautta”, kun työmarkkinoiden valtasuhteet jäsenyivät uudelleen toimihenkilöistymisen myötä. Vanhemmat keskusjärjestöt ja erityisesti toimihenkilökeskusjärjestöt pitivät tiukasti kiinni omista asemistaan neuvottelupöydissä. Sen vuoksi muiden – ja erityisesti toimihenkilökeskusjärjestöjen – vastaus tuon kriisin yhteydessä oli ”manata hätäntyneinä palvelukseensa” työmarkkinasuhteiden ”menneisyyden henkiä”, jotta asetelmat olisivat säilyneet ennallaan.

Mutta historian pyörää ei voi kääntää yrityksistä huolimatta takaisin, vaan ”rajua on ajan riento”⁷⁶, kuten joku viisas joskus on todennut. Sen saivat muut keskusjärjestöt ja maan valtalehdistö tuolloin huomata. STTK oli raivannut järjestölleen mahdollisuuden julkisen sektorin neuvottelevaksi toimihenkilökeskusjärjestöksi puolipakolla, keväällä 1973 käymällä lakolla.

Viitteet

- 1 Marx 1852 (2010). Kiitän artikkelini arvioinnista tuntemattomia referee-arvioitsijoita. Olen pyrkinyt ottamaan heidän arvokkaat huomionsa varteen, mutta vastaan tekstissäni mahdollisesti olevista faktuaalisista virheistä ja esittämistäni tulkinnoista luonnollisesti yksin. Omistan artikkelin edesmenneelle STTK:n järjestöpäällikkö Erkki Maasalolle (1946–2015).
- 2 Lindblom 1959; Huuska 1962a; Huuska 1962b; Urmas 1975b; Ala-Kapee et al. 1979; Ala-Kapee & Valkonen 1982; Leskinen 1987; Valkonen 1989; Peltoniemi 1990; Cantell 1991; Mustalammi 1993; Erkkilä 1996; Bergholm 1997; Bergholm 2000; Soukola 2003; Bergholm 2005; Uljas 2005; Bergholm 2007; Soukola 2007; Bergholm & Saari 2010, 3–18; Bergholm 2012; Savtschenko 2015; Bergholm 2017; Soukola 2018; Bergholm 2018.
- 3 Työnantajapuolen historiasta ks. ja vrt. Sjöberg 1958; Mansner 1981; Mansner 1984; Mansner 1990; Kettunen 1990; Pesonen 1992; Fellman 2000; Mansner 2005; Pietiäinen 1995; Pietiäinen 2009; Mattila 2000; Mattila 2005; jatkuvasti täydentyvästä nykyisestä toimihenkilötutkimuksesta ks. ja vrt. esim. tasa-arvotyön osalta Anttila & Levä 2016; naiskuvasta Levä 2018a; yleisemmin työriitojen sovittelun historiasta ks. Mattila 1992; muusta seminaalisesta toimihenkilötutkimuksesta ks. ja vrt. esim. Luoma 1962a; Luoma 1962b; Kontula 1975; Akava 1976; Kuusela 1976; Luoma 1979; Hyppönen 1984; Kevätsalo 1989; Vuori 1990; Michelsen 1999; uudemmassa toimihenkilöitä koskevasta tutkimuksesta ks. Muiluvuori 2000; Kauppinen 2000; Åberg 2001; Muiluvuori 2009; Vares 2010; Voipio 2010; Muiluvuori 2010; Åberg 2010; Koskinen 2010; Melin 2010; Nyström 2010; Aalto 2010; Ilmolahti 2010; Levä 2010; Luovien läpi... 2010; Levä 2011; Kuusela 2012; Levä 2017a; Levä 2017b; Levä 2018b; Levä 2018c; Levä 2018d; yleisemmin työmarkkinajärjestelmästä ks. Tikka 1987; työrauhajärjestelmästä 1960-luvulla sisäpoliittisena ilmiönä ks. Urmas 1975a; ks. myös ns. PARDEM-projektin tuloksista Borg 2010; SAK:n historiassa toimihenkilöpuolen historian ottaa huomioon esim. mm. Bergholm 2012.
- 4 Lääkärien historiasta ks. Kauttu & Kosonen 1985; Nyström 2010; Aalto 2010; Ilmolahti 2010 ja työmarkkinapolitiikan osalta ks. Levä 2010; vesihoitoja koskevasta kiistasta ks. Levä 2015, 14; lääkäreiden varhaisen järjestäytymistoiminnan ay-luonteesta ks. myös Luoma 1962a, 10 jossa hän toteaa, että FLS käsitteli jo 1860-luvulla virkamiesjäsentensä työhön liittyviä etuisuuksia ja esimerkiksi myös palkan määräytymistä viran hoidossa.
- 5 Muiluvuori 2009.
- 6 Levä 2018b; Kontula 1975; Wallin 2018.
- 7 Ks. TES-sopimusten vastustamisen varhaishistoriasta Onko työehtosopimusten... (1937); Miksi työehtosopimuksia... (1937).
- 8 Onko työehtosopimusten... (1937), 3–4.

- 9 Onko työehtosopimusten... (1937), 27–28.
- 10 Pelkonen 1986, 3. Vielä STK:n ja SAK:n yleissopimuksessa 1944 ei mainittu nimeltä työehtosopimusta STK:n varauksellisen asenteen johdosta. Vasta uusitussa yleissopimuksessa 1946 ei kaihdettu mainitsemasta työehtosopimuksia. STK oli kuitenkin vielä vuonna 1949 sitä mieltä, etteivät tehdyt yleissopimukset olleet työehtosopimuksia. Tästä ks. STK:n hallitus 30.11.1949, 9 §. STK:n hallitus totesi tuolloisesta tilanteesta, että STTK oli vaatinut palkkasopimuksia teknisille toimihenkilöille ja tähän ei niiden kollektiivisen luonteen vuoksi ollut suostuttu. Sehän olisi sotinut vanhaa periaatetta vastaan, ettei toimihenkilöitä kohdella kollektiivisesti, koska he ovat työnantajan luottamushenkilöinä yksilöllisessä työehto- ja palkanmääräytymissuhteessa. Neuvottelujen sitkistymisen vuoksi oli STK:n mielestä vaarana, että toimihenkilöt saattaisivat luisua SAK:n piiriin. Sehän oli STK:n näkemyksen mukaan harjoittanut ”propagandaa mestarien ja työnjohtajien” piirissä. STK oli silti sitä mieltä, ettei ”teknillisten” (vanha termi) toimihenkilöiden kanssa solmittaisi työehtosopimuksia, vaan yleissopimus oli pelkkä sopimus, eikä siis millään muotoa työehtosopimus.
- 11 Sjöberg 1958, 211–212, 321; ks. myös Mansner 1984, 470; Laavola 1985, 72; Kuisma 1990, 92; Mattila 1992, 147 sekä Haataja 1993, 16–17, 25, 27, 36. Ks. eksistentiaalisesta kriisistä Kiander, Sauramo & Tanninen 2009, 259; Kiander, Sauramo & Tanninen 2008; työehtosopimuksia koskevasta aikalaishämmäyksestä ks. Pulkkinen 1949.
- 12 Knoellinger 1959, 172. Ks. ja vrt. myös viite 7. Työnantajien näkemyshän oli vielä 1937 ollut se, että lailla työrauhan suojelemisesta oli pyritty estämään: ”...sellainen painostus ja terrori, jota aikaisemmin oli harjoitettu suojeluskuntiin kuuluneita työntekijöitä ja heidän työnantajiaan kohtaan.” Näkemys siis muuttui valtiovallankin taholla ainakin symbolisella tasolla kuin yöstä päiväksi. Tästä ks. Onko työehtosopimusten... (1937), 25.
- 13 Vuori 1990, 33.
- 14 Käsitteellisesti ks. esim. Aarnio 2003, 450; ks. keskiluokasta myös Vares 2010 ja niin sanotun Keskiluokkakomitean mietintö 1941, 431–458; keskiluokan historiallisesta analyysistä ks. Siltala 2017.
- 15 Bergholm 2005, 34; ks. myös Bergholm 2017, 16, jonka mukaan valtioneuvoston 19.6.1945 tekemä palkkapäätös avasi tien valtakunnallisille työehtosopimuksille. Suomen valtiolta loi yhdessä työmarkkinajärjestöjen kanssa työehtosopimusjärjestelmää. Näin valtiolta otti pysyvän julkisen ja hallinnollisen puheoikeuden palkanmuodostukseen, joka muualla pohjoismaissa oli enemmän työmarkkinajärjestöjen keskinäisissä neuvotteluissa sovittava voimasuhde sekä kiistakysymys.
- 16 Knoellinger 1959, 183.
- 17 TES, Hb 6, 20/1946 ja 45/1946, Sosiaaliministeriön arkisto, Kansallisarkisto.

- 18 Laavola 1985, 68, 72. Sopimukseen pääseminen vaati noin parikymmentä kokoontumista.
- 19 Kansio SFL – Vuosikokouspöytäkirjat 1949–1954, Suomen Farmaseuttiliiton kokouspöytäkirjat 1947, SFL:n arkisto, Toimihenkilöarkisto (THA); ks. myös Vuori 1990, 20.
- 20 STK:n hallitus 18.2.1947, 3 §, STK:n arkisto, Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA).
- 21 STTK:n hallitus 17.12.1947, 11 §.
- 22 STK:n syyskokous 16.11.1950, 1 §.
- 23 STTK:n hallitus 7.12.1953, 4 §.
- 24 Kiitän huomiosta teknisten työsuhteisten työehtosopimuksesta anonymia refereelausuntoa.
- 25 Vrt. Gronow, Klemola & Partanen 1977; suomalaisen tulopolitiikan yhteiskunnallisuudesta ks. esim. klassista tupo-tutkimusta Kyntäjä 1993; kriittisestä aikalaispuheenvuorosta tulopolitiikkaa kohtaan ks. Parkkinen 1981; tulopolitiikan analyysistä ks. Sauramo 2016; em. asetelma nousi esille STTK:n entisen neuvottelupäällikkö Tapio Wallinin haastattelussa 13.3.2019.
- 26 STTK:n liittohallitus 21.8.1972, 6 §; STTK:n liittohallitus 26.9.1972, 14 §.
- 27 STTK liittohallitus 1.12.1972, 9 §. Ks. myös Åberg 2001.
- 28 STTK:n liittohallitus 2.3.1973, 10 §; STTK:n liittohallitus 8.3.1973, 2, 3 §.
- 29 STTK:n liittohallitus 8.5.1973, 2, 3, 4, 6, 8 §.
- 30 STTK:n liittohallitus. 28.5.1973, 2 §.
- 31 Virkaehtosopimuksista ks. Nenonen 1983, 123–132; Paavola 1983, 133–137; Reini 1983.
- 32 STK:n h. 29.5.1973, 3,4 §.
- 33 Teknisten nykyisestä sopimuksesta ja siihen liittyvästä sukupuolten tasa-arvoon liittyvästä kritiikistä ks. Koskinen Sandberg 2016, 47; Koskinen Sandberg, Törnroos & Kohvakka 2017, 702–725; ks. teknisten nykyisestä sopimuksesta myös <https://www.kt.fi/sopimukset/tekniset> (Luettu 14.1.2019). Kiitän näiden huomioiden esiin tuomisesta kulttuurisihteerin Inka Ukkolaa.
- 34 Teknisten Liitto ry. kertomus liiton toiminnasta vuonna 1973, 1–7, Teknisten Liiton arkisto, THA.
- 35 Vrt. Deleuze & Guattari 1972/2007, 38, 71–72, 118, 123, 146 joiden mukaan aktiivinen halutuotanto varaa alusta alkaen somaattisten, sosiaalisten ja metafyyssisten suhteiden kokonaisuuden viettienergialla. Lisäksi he toteavat, että: ”Tiedostamaton ei aseta mitään merkityksen ongelmaa, vaan ainoastaan käytön ongelmia. Halun kysymyksenä ei ole ’mitä se tarkoittaa?’ vaan *miten se toimii.*” (Kursiivi alkuperäisessä tekstissä.) Halu on aina osa infra-

struktuuria ja fantasia ei koskaan ole yksilöllinen, vaan se on aina ryhmäfantasiaa. Ryhmäfantasiassa on aina ”symboliset” artikulaatiot eli sosiaalinen kenttä realisoituu näiden kautta. Siksi lehdistöpuhannan analyysi on tässä yhteydessä erityisen merkityksellinen tutkimuskohde. Lehdistössä sosiaaliselle järjestykselle myönnetty kuolemattomuus vetää mukanaan kaikki samastumis-, yliminällistymis ja kaikki halunöyrytymiset (esimerkiksi halu tulla toimihenkilöksi tai erottautua hoiva-aloista kuten teknisillä oli kyse). Yksilöllistä fantasiaa ei ole olemassa, vaan niihin liittyen on olemassa kahdenlaisia ryhmiä: joko ”subjektiryhmiä” tai ”subjektivoituneita ryhmiä”. Subjektivoidulla ryhmällä oidipus ja kastratio muodostavat imaginaarisen rakenteen, jossa jäsenet on määrätty elämään tai fantasioimaan kuulumisensa ryhmään. Subjektiryhmää, jossa on enemmän liikkumatilaa uhkaa aina subjektivoituminen ja subjektivoitu ryhmä saattaa joskus joutua omaksumaan subjektiryhmän kaltaisen vallankumouksellisen roolin yhteiskunnassa (kuten tekniset tässä yhteydessä). Jälkistrukturalismi ei myöskään anna psyykkiselle tukahduttamiselle autonomista asemaa suhteessa sosiaaliseen alistamiseen ja tukahduttamiseen. Sen mukaisesti näiden oletetaan liittyvän toisiinsa siten, että ne saavat erilaisia yksilöllisiä ilmaisumuotoja ko. ruumiiden (niin sanottujen ”yksilöiden”) rihmastollisten sommitelmien (so. ryhmään kuulumisen) puitteissa.

- 36 ”Vaihtoehtona sekasorto” Kaleva 28.4.1973 ja ”Ketkä sopimusosapuolia” Uusi Suomi 21.3.1973 (22 vuotta järjestöelämän ja palkka-asiain johtopaikoilla ollut eläkeläinen). Lehdistölainausten kursivoinnit kirjoittajan. Niillä kuvataan lainausten tulkinnallisesti latautuneita tunnetason avainkohtia.
- 37 ”Tasavallan vähittäismyynti” Suomen Kuvalehti 20/73 18.5.1973 (Liimatainen). Liimatainen oli tasavallan presidentti Urho Kekkosen nimimerkki *Suomen Kuvalehdessä* vuosina 1966–1975.
- 38 Kekkosen työmarkkinapolitiikasta ks. Keränen 2010.
- 39 ”Eskola: Työmarkkinavaltaa alemmille tasoille” Uusi Suomi 25.5.1973.
- 40 ”Kansa saa olla varpaillaan” Ilta-Sanomat 24.5.1973 (Eero Silvasti). Tässä yhteydessä on muistettava, että Freudin mukaan tiedostamaton puhunta ei tunnista kieltoa. Siksi voitaisiin kysyä, haluttiinko nimenomaan sivullisten kärsivän lakosta, jotta lakosta seuraava uhriutuminen olisi voitu sijoittaa tunnetasolla johonkin kohteeseen.
- 41 Suomalaisen suunnittelujärjestelmän kehittämisestä ja sen vaikutuksen ulottumisesta kaikille muille yhteiskunnan eri sfäreille ks. Hankonen 1994; ks. lakon kohteista Teknisten Liitto ry. kertomus liiton toiminnasta vuonna 1973, 1–7, teknisten Liiton arkisto, THA. Lakkouhan aikana Yleisradion tekniset hiljensivät television kahdeksi vuorokaudeksi ajalla 10.–11.3.1973.
- 42 ”Yhteiskunnan häirintää” Suomenmaa 24.5.1973 (Pentti Sorvali).
- 43 HS 20.5.1973. ”Suomen ikioma Skylab”. Kari.
- 44 ”Politiikan viikko” Pohjolan Sanomat 20.5.1973 (Johannes Virolainen).

- 45 HS 26.5.1973. Finlandia-talon akustiikkavalitus. Kari.
- 46 HS 29.5.1973. STTK-tikka ja rähjäävä Kekkonen. Kari.
- 47 ”STTK:n lakko: Ei tietoa neuvotteluista STK arvosteli moraalia” Keski-suomalainen 22.5.1973.
- 48 ”Mitä oikeastaan tapahtuu” Iltaset 21.5.1973 (Heikki Kymäläinen).
- 49 ”Työnantaja: Teknisten lakkoa turha jatkaa” Helsingin Sanomat 19.5.1973.
- 50 ”Suojautumiskeinoja tarvitaan” Suomenmaa 19.5.1973.
- 51 Michelsen 1993; Michelsen 1999; Aunesluoma 2004; Mattila 1992; 2000; 2005 sekä erityisesti Bergholm 2012 SAK:n suhteesta muutokseen.
- 52 Myllymäki 1989, 65; ks. myös Valtakunnansovittelijan pöytäkirja 1.6.1973.
- 53 Teknisten Liitto ry. kertomus liiton toiminnasta vuonna 1973, 1–7, Teknisten Liiton arkisto, THA.
- 54 Mattila 1992, 454, 460.
- 55 Ks. esim. Muiluvuori 2009; Kauppinen 1996; Kauppinen 2000.
- 56 TJSÄ 1989/3 Eino J. Salonen. Kansio Näkijät ja tekijät. Muistikuvia järjestötyöstä -projekti, TJS, Haastattelujen tiivistelmät, THA.
- 57 1991/10 Tammenmaa, Jarmo. Kansio TJS Näkijät ja tekijät litteroinnit: Sundberg – Turunen. THA.
- 58 Samankaltainen asetelma vallitsi myös Akavan liittojen välillä niiden ryhdyttyä yhteiseen akavalaiseen lakkoon keväällä 1984. Opettajat ja lääkärit poimittiin lakosta pois muita ennen niiden yhteiskunnallisen tärkeyden vuoksi, mutta esimerkiksi heikosti palkatut kirjastonhoitajat saivat tyytyä muita akavalaisia liittoja alempiin palkankorotuksiin viimeisten lakkoilijoiden joukossa.
- 59 Tapio Wallinin suullinen tiedonanto tekijälle 4.9.2018.
- 60 Kiitän anonyymia refereerausannon antajaa tästä huomiosta.
- 61 Tapani Kahrin haastattelu 6.4.2010; Kahri 2001.
- 62 SAK:n tuolloisista trendeistä ks. Bergholm 2012; Bergholm 2017; suomalaisen yhteiskunnan teknologisoitumis- ja toimihenkilöistymiskehityksestä ks. Michelsen 1993; Michelsen 1999; Aunesluoma 2004; Mattila 1992; 2000; 2005; ks. ay-lehdistä toimihenkilöpuolella esim. TVK-lehtien vuosikerrat 1965–1973, joissa teknologian kehitys nousee voimakkaasti esille tuona aikana; yleisestä teollistumiskehityksestä ks. esim. Kuisma 1990; työelämän tuolloisista muutoksista ks. esim. Kettunen 2015; suomalaisen poliittisen kulttuurin suhteesta käsitteeseen ”yhteiskunta” ks. esim. Kettunen 2003; kansallisesta työstä ks. Kettunen 2001.
- 63 Ks. paranevien odotushorisonttien ajasta massiivinen Siltala 2004.
- 64 Psykhistorialisesta tutkimusotteesta ks. Siltala 1992; Ala 1999; Levä 2008; Tepora 2011.

- 65 Ks. lääkärien lakkoilusta ennen lakko-oikeutta Levä 2010, 257–260, 269–274.
- 66 Ks. sairaanhoitajien lakkoilusta ennen lakko-oikeutta Haggren 2018 sekä Tehyn historian suhteen Laakso 2012, 14–24.
- 67 Tuotantokomitealaki 470/1946; ks. suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä sodanjälkeisessä toisessa tasavallassa Alasuutari 1996; suomalaisen sopimusjärjestelmän kehityksestä ks. Alho et al. 2003; Kauppinen 1989; yhteiskunnan tuolloisesta legitimaatiokriisistä käsitteellisesti ks. Habermas 1976; suomalaisen yhteiskunnan korporatismista ks. Helander 1981; korporatismista yleensä ks. esim. Katzenstein 1984; etujärjestöjen suorittamasta painostuspolitiikasta ks. Huuska 1968.
- 68 Levä 2019 (tulossa).
- 69 Aunesluoma 2004, 294, 297–298; Tikka 1987, 49; Muiluvuori 2000, 188–191, 194. Ensimmäinen palkkausta koskeva sopimuspöytäkirja tehtiin STK:n ja Akavan välille 30.3.1972. Akava risti paperin ”kiirastorstain kihlaukseksi”. STK ei suostunut työehtosopimuksiin, mutta se suositteli yleisten palkankorotusten mukaisia korotuksia ylemmille toimihenkilöille ja lupasi suositella jäsenilleen, että ne soveltaisivat akavalaisiin toimihenkilöihinsä runkosopimuksen periaatteita. YTN perustettiin 15.10.1973. Tätä ennen pidettiin palaveri STK:n kanssa, jossa se ilmoitti hyväksyvänsä akavalaiset järjestöt edustamaan ylempiä toimihenkilöitä ja tukevana perustettavaa organisaatiota luvaten solmia jonkinlaisen kiinteän seurustelusuhteen sen kanssa. YTN:n ja STK:n suhteet vahvistettiin 15.5.1974 solmitulla perussopimuksella. STK ei halunnut taata ylemmille toimihenkilöille vähintään yleiskorotuksen mukaisia palkankorotuksia, vaan yrityksiä neuvottiin toimimaan niin, etteivät ylemmät jäisi ansiokehityksessä muista jälkeen. Linja ei kestänyt, koska YTN:lle ei riittänyt muiden tasalla pysyminen. Nokiaa STK:n johtokunnassa edustanut Harry Mildh piti kysymystä hankalana: ”Toisaalta tulee vastustaa liukumia ja toisaalta löytää kannustava palkkapolitiikka ilman työehtosopimuksia. Ks. tästä myös Mansner 2005, 128, 130–131. LTK:n ja YTN:n yleissopimus allekirjoitettiin vasta 1975 tammikuussa LTK:n kovan sisäisen kädenväynnön jälkeen. Pietiäinen 1995, 270.
- 70 TJSÄ 1990/5. Lauri Hyppönen. Kansio Näkijät ja tekijät. Muistikuvia järjestötyöstä –projekti, TJS, Haastattelujen tiivistelmät, THA. Työnantajien vastentahtoisuus ylempien toimihenkilöiden kollektiivista työehtosopimus-toimintaa kohtaan alkoi murtua ensin teollisuuden piirissä 1990-luvulla ja palvelualoilla vasta 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Näistä ks. esim. STK:n hallituksen pöytäkirjat 1969–1992; TT:n hallituksen pöytäkirjat 1993–2004; LTK:n hallituksen pöytäkirjat 1973–1994; PT:n hallituksen pöytäkirjat 1995–2004.
- 71 Palkkatyöläistymiskehityksestä ks. ja vrt. esim. Kettunen 1992; toimihenkilöikentän muutoksesta ja sen yhteydestä myös sukupuolten tasa-arvoon ks. Korvajärvi et al. 1987.

- 72 Vrt. suomalaisesta tavasta suurryhmäkiinnittymiseen esim. Kivimäki 2013, 178, 216.
- 73 Neljän koplasta ks. esim. Bergholm 2018, 443; Mansner 2005, 64, 220; Kauppinen 2000, 278–279.
- 74 Reinin muistelmista ks. Reini 1996.
- 75 Ks. tästä esim. Munslow 2007 sekä Jenkins 1991.
- 76 Raatikainen 1982.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Sosiaaliministeriön arkisto

Työehtosopimukset

Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA), Mikkeli

Liiketyöntantajain Keskusliiton (LTK) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1952–1994

Palvelutyöntantajien (PT) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1995–2004

Suomen Työntantajain Keskusliiton (STK) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1939–1973

Teollisuuden ja työntantajien keskusliiton (TT) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1993–2004

Toimihenkilöarkisto (THA), Helsinki

Akavan arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1973

Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliiton (TJS) arkisto

Näkiäjät ja tekijät. Muistikuvia järjestötyöstä -projekti, Haastattelut ja niiden tiivistelmät

Suomen Farmaseuttiliiton (SFL) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1947

Suomen Teknisten Toimihenkilöiden Keskusliiton (STTK) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1946–1973

Valtakunnansovittelijan arkisto (VSa), Helsinki

Valtakunnansovittelijan pöytäkirjat 1973

Lait, asetukset ja mietinnöt

Laki työrauhan suojelemisesta 62/1931, kumottu lailla 1165/1945.

Laki valtion viran- ja toimenhaltijain neuvotteluoikeudesta (82/1943).

Laki kunnan viranhaltijain neuvotteluoikeudesta (389/1944).

Laki tuotantokomiteoista (470/1946).

Keskiluokkakomitean mietintö (1941). Ylip. Sosiaalinen aikakauskirja; 1941:7–8, 431–458.

Lehdet

Aamulehti 1973

Etelä-Suomen Sanomat 1973

Helsingin Sanomat 1973

Ilta-Sanomat 1973

Ilta 1973

Kaleva 1973

Keskisuomalainen 1973

Pohjolan Sanomat 1973

STTK-lehti 1973

Suomen Kuvalehti 1973

Suomenmaa 1973

TVK-lehti 1965–1973

Uusi Suomi 1973

Kirjallisuus

- Aalto, Sari (2010): ”’Ilman kollegiaalisuutta ei ole lääkäreitä.’ – Lääkäriyhteisö ja ammattikunnan kulttuuriin kasvaminen. Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Helsinki: Suomen Lääkäriliitto, 52–157.
- Aarnio, Eeva (2003): ”Puolue.” Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino, 413–466.
- Akava 25 (1976): *Akava 25*. Matti Iranto (toim.). Helsinki: Weilin & Göös.
- Ala, Juha (1999): *Suomi-neito ja suojelusikä. Sortovuosien psykohistoriaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ala-Kapee, Pirjo et al. (1979): *Nainen SAK:laisessa ammattiyhdistysliikkeessä. Katsaus naisten ansioiden kehitykseen sekä naisten järjestäytymiseen ja toimintaan*. Helsinki: SAK.
- Ala-Kapee, Pirjo & Valkonen, Marjaana (1982): *Yhdessä elämä turvallisiksi. SAK 1. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Helsinki: SAK.
- Alasuutari, Pertti (1996): *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Tampere: Vastapaino.
- Alho, Kari et al. (2003): *Suomalainen sopimusjärjestelmä – työmarkkinaosapuolten näkemykset*. ETLA B 203 – PTL Tutkimuksia 89. Helsinki: Taloustieto Oy.
- Anttila, Anu-Hanna & Levä, Ilkka (2016): *Tasa-arvotyön toimintatavat ja rakenteet toimihenkilöliikkeessä*. Työelämä-julkaisut. Helsinki: TJS Opintokeskus.
- Aunesluoma, Juhana (2004): *Nykyäikaa rakentamassa. Tekniikan Akateemisten Liitto Tek edeltäjineen*. Keuruu: Tekniikan Akateemiset.
- Bergholm, Tapio (1997): *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Bergholm, Tapio (2000): *Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuosina 1960–1990*. Helsinki: Otava.
- Bergholm, Tapio (2005): *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon SAK 1944–1956*. Helsinki: Otava.
- Bergholm, Tapio (2007): *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan 1956–1969*. Keuruu: Otava.
- Bergholm, Tapio (2012): *Kohti tasa-arvoa. Tulopolitiikan aika I. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö 1969–1977*. Helsinki: Otava.
- Bergholm, Tapio (2017): ”Suomen työmarkkinasuhteiden jatkuvuudet ja murrokset.” Teoksessa Päivi Järvinen (toim.) *Työpoliittinen aikakauskirja 3/2017*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 12–23.

- Bergholm, Tapio (2018): *Laatua ja vapaa-aikaa. Tulopolitiikan aika II. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö vuodesta 1977*. Helsinki: SAK.
- Bergholm, Tapio & Saari, Juho (2010): ”Tapahtumaketju ja solmukohdat: Heikki Waris ja ammattiyhdistysliikkeen eheyttäminen 1964–1966.” *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (2010):1, 3–18. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/101717/bergholm.pdf?sequence=1>.
- Borg, Olavi (2010): *Kun liitot maata hallitsivat. Pardem-projektin kesän 1981 ay-kentän kyselyjen suorat prosenttijakautumat ja keskeiset tulokset*. Working Papers 2. Poliitiikan tutkimuksen laitos. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Canell, Jorma (1991): *Tulokset puntarissa. SAK:n edunvalvonta 1986–1991*. Helsinki: SAK.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix (2007/1972): *Anti-Oidipus. Kapitalismi ja skitsofrenia*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Erkkilä, Marja (1996): *Akanvirrassa. Raportti SAK:laisista naisista*. Helsinki: SAK.
- Fellman, Susanna (2000): *Uppkomsten av en direktörsprofession: industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975*. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten.
- Gronow, Jukka, Klemola, Pertti & Partanen, Juha (1977): *Demokratian rajat ja rakenteet. Tutkimus suomalaisesta hallitsemistavasta ja sen taloudellisesta perustasta*. Tasa-arvon ja demokratian tutkimus TANDEM. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Haataja, Lauri (1993): *Suomen malli 1940–1956. Työmarkkinajärjestelmän ja poliittisen järjestelmän vuorovaikutussuhde neuvottelujen vakiintumisesta keskityksen purkautumiseen*. Työpoliittinen tutkimus 52. Helsinki: Työministeriö.
- Haataja, Lauri (1996): *Näkiäjät ja tekijät. Kertomuksia toimihenkilöjärjestöjen yhteistyöstä*. Helsinki: TJS.
- Habermas, Jürgen (1976): *Legitimation Crisis*. London: Heinemann. Kääntänyt Thomas McCarthy.
- Haggren, Heidi (2018): ”Työtaistelut sosiaali- ja terveysalalla.” *Toimihenkilöiden järjestäytyminen – Perusta ja vaikuttajaroolin muutos*. Helsinki: TJS 40-vuotis ja Toimihenkilöarkisto 30-vuotisjuhlaseminaari 12.9.2018.
- Helander, Voitto (1981): *Korporatismi. Traditiosta, esiintymisistä ja ilmiöllisistä tulkinnoista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Huuska, Väinö (1962a): ”SAK:n toiminta painostusryhmänä 1950-luvulla I.” *Politiikka* 1/1962, 1–33.
- Huuska, Väinö (1962b): ”SAK:n toiminta painostusryhmänä 1950-luvulla II.” *Politiikka* 2/1962, 85–111.
- Huuska, Väinö (1968): *Etujärjestöjen painostuspolitiikka Suomessa. Tutkimus maataloustuottajain Keskusliiton, Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton,*

- Suomen Työnantajain Keskusliiton, Toimihenkilö- ja virkamiesjärjestöjen Keskusliiton ja Suomen Ammattijärjestön poliittisista toimenpiteistä vuosina 1945–1964.* Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Hypönen, Lauri (1984): *TVK 60. merkkipaalulla.* Moniste. Helsinki: TVK.
- Ilmolahti, Oona (2010): "Lääkärit ja lääketaidon kokemus." Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010.* Helsinki: Suomen Lääkäriliitto, 330–425.
- Iranto, Matti (1976): "Akava 1950–1975." Teoksessa Matti Iranto (toim.) *Akava* 25. Helsinki: Weilin & Göös, 6–13.
- Jenkins, Keith (1991): *Re-thinking History.* London & New York: Routledge.
- Kahri, Tapani (2001): *Viheltääkö pilli? Työmarkkinamiehen muistelmia.* Helsinki: Otava.
- Katzenstein, Peter (1984): *Corporatism and Change: Austria, Switzerland and the Politics on Industry.* Cornell: Cornell Studies in Political Economy.
- Kauppinen, Timo (1989): *Työelämän suhteet markkinatalousmaissa: Neuvottelutoiminnan kehityksen suuntaviivoja Suomessa ja 12 muussa maassa.* Helsinki: Työelämän suhteiden neuvottelukunta.
- Kauppinen, Timo (1996): "Jäsen – ay-liikkeen perusvoima." Teoksessa Olavi Kontula (toim.) *STTK 50 vuotta. Matkalla edunvalvonnan eturiviin.* Pori: Kehitys Oy.
- Kauppinen, Timo (2000): *Teknisten Liitto 75 vuotta 1925–2000.* Helsinki: Teknisten Liitto.
- Kauttu, Kyllikki & Kosonen, Tapani (1985): *Suomen Lääkäriliitto 1910–1985.* Jyväskylä: Gummerus.
- Kettunen, Pauli (1990): "Hur legitimerades arbetsgivarnas politik i "första republikens" Finland." Teoksessa Daniel Fleming (toim.) *Industriell demokrati i Norden.* Lund: Arkiv förlaget, 129–190.
- Kettunen, Pauli (1992): "Palkkatyö ja pohjoismainen kansanvalta Suomessa." Teoksessa Mikko Majander (toim.) *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992.* Helsinki: Tutkijaliitto, 133–161.
- Kettunen, Pauli (2001): *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta.* Helsinki: Yliopistopaino.
- Kettunen, Pauli (2003): "Yhteiskunta." Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomalaisen poliittisen kulttuurin käsitehistoria.* Tampere: Vastapaino, 167–212.
- Kettunen, Pauli (2015): *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Keränen, Seppo (2010): *Ehdollinen demokratia. Urho Kekkosen ja työmarkkinapolitiikka.* Turku: Turun yliopisto.

- Kevätsalo, Kimmo (1989): *Taistelu sieluista. Näkökulma toimihenkilöliikkeen tulevaisuuteen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kiander, Jaakko, Sauramo, Pekka & Tanninen, Hannu (2008): *Suomalainen tulopoliittikka, poliittinen vaihdantana ja sosiaalinen pääoma*. Palkansaajien tutkimuslaitos. Raportteja 13. Helsinki: PTL. <http://www.labour.fi/tutkimusjulkaisut/raportteja/raportteja-13/> (Luettu 31.10.2017.).
- Kiander, Jaakko, Sauramo, Pekka & Tanninen, Hannu (2009): ”Suomalainen tulopoliittikka poliittisena vaihdantana: sosiaalisen pääoman ja sosiaalisen palkan kehittyminen.” *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (2009):3, 256–267.
- Kivimäki, Ville (2013): *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Knoellinger, Carl Erik (1959): *Järjestösuhteet Suomen työmarkkinoilla*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Kontula, Olavi (1975): *30 vuotta teknisten hyväksi. Suomen Teknisten Toimihenkilöjärjestöjen Keskusliitto 30 vuotta*. Tampere: Tampereen Kirjapaino oy.
- Korvajärvi, Päivi, Järvinen, Riitta & Kinnunen, Merja (1987): *Työ, toimihenkilöt ja muutokset. Väliraportti projektista Pitkäaikaisseuranta työelämän muutoksista toimihenkilöaloilla*. Helsinki: TVK.
- Koskinen, Pentti (2010): ”STL:n ero – Käännekohta TVK:n hajoamiskeskityksessä.” Teoksessa *Toimihenkilöt liikkeessä II. Yhteydet politiikkaan, lakot ja jäsenmäärien kasvu*. Helsinki: TJS Opintokeskus, 88–91.
- Koskinen Sandberg, Paula (2016): *The Politics of Gender Pay Equity: Policy Mechanisms, Institutionalised undervaluation and Non-Decision Making*. Helsinki: Hanken.
- Koskinen Sandberg, Paula, Törnroos, Maria & Kohvakka, Roosa (2017): ”The Institutionalised Undervaluation of Women’s Work: The Case of Local Government Sector Collective Agreements.” *Work, Employment and Society*, Vol. 32 (4), 707–725.
- Kuisma, Markku (1990): *Teollisuuden vuosisata 1890–1990. Teollisuusvakuutus ja sen edeltäjäyhtiöt 100 vuotta*. Keuruu: Keskinäinen yhtiö Teollisuusvakuutus.
- Kuusela, Kullervo (1976): *Taistellen keskusjärjestöksi*. Helsinki: Akava.
- Kuusela, Markku (2012): *Faktorianalyysi. Helsingin Faktoriklubin historia*. Helsinki: Helsingin Faktoriklubi.
- Kyntäjä, Timo (1993) *Tulopoliittikka Suomessa. Tulopoliittinen diskurssi ja instituutiot 1960-luvulta 1990-luvun kynnykselle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Laakso, Mikko (2012): *Tahdon asia. Tehy 1982–2012*. Helsinki: Tehy.
- Laavola, Heikki (1985): *Työtä tulevaisuudelle. VvL 40-vuotishistoria*. Helsinki: Vakuutusväen liitto.

- Leskinen, Merja (1987): *Neljä vuosikymmentä nuorisotyötä SAK:ssa*. Helsinki: SAK.
- Levä, Ilkka (2010): "Ammatinharjoittamisen autonomian puolella – Lääkärien työmarkkinakokemus ammatillisen järjestäytymisen aikana 1910–2010." Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Helsinki: Suomen Lääkäriliitto, 242–329.
- Levä, Ilkka (2011): *Akava reloaded. Vallan käytäviltä kabinetteihin 1995–2010*. https://www.akava.fi/akava/historiaa/akava_reloaded_-_vallan_kaytavilta_kabinetteihin_1995-2010.
- Levä, Ilkka (2015): *Terveysten kylvyssä. Terveyskylpyläliiton kulttuurihistoria*. Helsinki: TKL Terveys- ja kuntolomat.
- Levä, Ilkka (2017a): "Toimihenkilöliikkeen naiskuvat 1954–1975." Teoksessa Mika Helander et al. (toim.) *Työaikakirja*. Helsinki: Into, 335–374.
- Levä, Ilkka (2017b): "Naiskysymykset muutokset TVK-laisessa toimihenkilöliikkeessä vuosina 1976–1986." Teoksessa Marja Jalava et al. (toim.) *Yhteisöstä yksilöön. Juha Siltalan 60-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: Into, 48–82.
- Levä, Ilkka (2018a): *Toimihenkilöliikkeen naiskuvat 1954–2014*. Helsinki: TJS Opintokeskus.
- Levä, Ilkka (2018b): "Neuvotteluoikeuslakko työväestön haastajana." *Työväestö ja demokratia - Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran kesäseminaari*. Tampere: THPTS 20.–21.8.2018.
- Levä, Ilkka (2018c): "Tapaus voimalalakko." *Toimihenkilöiden järjestäytyminen – Perusta ja vaikuttajaroolin muutos*. Helsinki: TJS 40-vuotis ja Toimihenkilöarkisto 30-vuotisjuhlaseminaari 12.9.2018.
- Levä, Ilkka (2018d): "Lehdistön tunnemyrskyt neuvotteluoikeuslakon ja voimalalakon aikana 1973 ja 1977." *Työelämän tutkimuspäivät 2018, työryhmä 5.4. Tunteet kestävän työelämän rakentamisessa*. Tampere: Työelämän tutkimusyhdisty.
- Levä, Ilkka (2019): *Toimihenkilöt neuvottelupöydässä 1945–2017*. Julkaisematon käsikirjoitus (tulossa).
- Lindblom, Seppo (1959): *SAK:n palkkapolitiikan pääperiaatteet toisen maailmansodan jälkeen*. Pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Luoma, Väinö (1962a): *Valtion virkamiesten järjestäytyminen Suomessa. I edellinen osa. Johdanto Virkamiesten tulkintakaava*. Turku: Virkamiesliitto.
- Luoma, Väinö (1962b): *Valtion virkamiesten järjestäytyminen Suomessa. II Jälkimmäinen osa, Virkamiesliikkeen yleiskehitys, kokonaistuminen ja tukeutuminen*. Turku: Virkamiesliitto.
- Luoma, Väinö (1979): *Toimihenkilöt ja suomalainen yhteiskunta. Tosiasioita, näkemyksiä ja kysymyksiä*. Turku: Turun Korkeakoulujen yhteiskunnallisetaloudellinen tutkimuskeskus.

- Luovien läpi... (2010): *Luovien läpi suhdanteiden. SEFE Suomen Ekonomiliitto 75 vuotta*. Päätoim. Markku von Hertzen. Helsinki: SEFE Suomen Ekonomiliitto.
- Mansner, Markku (1981): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1907–1940*. Helsinki: Teollisuuden Kustannus Oy.
- Mansner, Markku (1984): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1940–1956*. Helsinki: Teollisuuden Kustannus Oy.
- Mansner, Markku (1990): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*. Helsinki: Teollisuuden Kustannus Oy.
- Mansner, Markku (2005): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1980–1992*. Helsinki: Elinkeinoelämän Keskusliitto EK.
- Marx, Karl (2010): *Louis Bonaparten Brumairekuun kahdeksastoista*. Sosialismi.net: Tampere, 11. http://sosialismi.net/wp-content/uploads/2010/05/karl_marx_-_brumairekuun_18.pdf. Luettu 5.10.2017.
- Mattila, Aarne (1992) *Työriitojen sovittelun historia*. Työpoliittinen tutkimus 27. Helsinki: Työministeriö.
- Mattila, Aarne (2000): *Kunnat työmarkkinapolitiikassa. Kunnallinen työmarkkinalaitos 1970–2000*. Helsinki: Kunnallinen työmarkkinalaitos.
- Mattila, Aarne (2005): *Valtio työnantajana. Valtion työmarkkinalaitos 1955–2005*. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Melin, Harri (2010): ”Toimihenkilöt, tulevaisuus, edunvalvonta.” Teoksessa *Toimihenkilöt liikkeessä II. Yhteydet politiikkaan, lakot ja jäsenmäärien kasvu*. Helsinki: TJS Opintokeskus, 92–99.
- Michelsen, Karl-Erik (1993): *Valtio, teknologia, tutkimus. VTT ja kansallisen tutkimusjärjestelmän kehitys*. Espoo: VTT Valtion teknillinen tutkimuskeskus.
- Michelsen, Karl-Erik (1999): *Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Tekniikan Akateemisten Liitto TEK & Suomen Historiallinen Seura.
- Miksi työehtosopimuksia... (1937): *Miksi työehtosopimuksia vastustetaan? Tutkielma työehtosopimusjärjestelmän vaikutuksista*. Helsinki: Suomen Työnantajain Keskusliitto.
- Muiluuvuori, Jukka (2009): *Historiaa maalta ja mereltä. Konemestarit myötä- ja vastavirrassa 1869–2009*. Loimaa: Suomen Konepäällystöliitto.
- Muiluuvuori, Jukka (2010): ”Kummallisia lullukoita – eli miksi toimihenkilöt ovat lakkoilleet niin ihmeellisen vähän. Teoksessa *Toimihenkilöt liikkeessä II. Yhteydet politiikkaan, lakot ja jäsenmäärien kasvu*. Helsinki: TJS Opintokeskus, 20–27.
- Munslow, Alun (2007): *Narrative and History*. London: Palgrave and Macmillan.

- Mustalammi, Elina (1993): *Ammattijärjestökiinnittyminen. SAK:laisten jäsen-suhteen tarkastelua. Pro gradu.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Myllymäki, Arvo (1989): *Julkistyonantajat ja virkaehtolainsäädäntö. Valtion, kuntien ja evankelis-luterilaisen kirkon virkaehtolainsäädäntö ja sen vaikutukset työnantajavaltaan ja virkamiesjärjestöjen asemaan.* Jyväskylä: Gummerus.
- Nenonen, Raimo (1983) ”Valtion virkaehtosopimuslainsäädäntö, sen kehittäminen ja suhde muuhun virkamieslainsäädäntöön.” Teoksessa Kari-Pekka Tiitinen (toim.) *Työoikeudellisen Yhdistyksen vuosikirja 1983.* Helsinki: Työoikeudellinen Yhdistys, 123–132.
- Nyström, Samu (2010): ”Suomen Lääkäriliitto sata vuotta.” Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010.* Helsinki: Suomen Lääkäriliitto, 16–51.
- Onko työehtosopimusten... (1937): *Onko työehtosopimusten käytäntöönotto Suomessa perusteltua?* Helsinki: Suomen Työntantajain Keskusliitto.
- Paavola, Paavo J. (1983) ”Kunnallinen virkaehtosopimusjärjestelmä muutosten edessä” Teoksessa Kari-Pekka Tiitinen (toim.) *Työoikeudellisen Yhdistyksen vuosikirja 1983.* Helsinki: Työoikeudellinen Yhdistys, 133–137.
- Parkkinen; Kauko (1981): *Näin tehdään tulopolitiikkaa eli Suomi-neito työmarkkinamafian pakkosyleilyssä.* Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Librum.
- Pelkonen, Jorma (1986): ”Työtuomioistuimen neljä vuosikymmentä.” *Työoikeudellisen yhdistyksen vuosikirja 1986.* Helsinki: Työoikeudellinen yhdistys, 1–3.
- Peltoniemi, Pentti (1990): *SAK:n hajaannukset vuodet. Vihtori Rantasen elämä.* Helsinki: Tammi.
- Pesonen, Markku (1992): *Teollisuuden Keskusliitto ja sen edeltäjät 1921–1991.* Helsinki: Teollisuuden Keskusliitto.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka (1995): *Herraklubista edunvalvojaksi. Liiketyöntantajain Keskusliitto 1945–1995.* Helsinki: LKT.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka (2009): *Varjosta vaikuttajaksi. Palvelutyöntajat ry 1995–2004.* Helsinki: Otava.
- Pulkinen, V. E. (1949): *Työehtosopimukset.* Hämeenlinna: Hämeen Kansan kirjapaino.
- Raatikainen, Erkki (1982): *Raju on ajan riento.* Helsinki: Weilin & Göös.
- Reini, Jorma (1983): ”Kunnallisen neuvottelu- ja sopimusjärjestelmän korjaaminen.” Teoksessa Kari-Pekka Tiitinen (toim.) *Työoikeudellisen Yhdistyksen vuosikirja 1983.* Helsinki: Työoikeudellinen Yhdistys, 161–162.
- Reini, Jorma (1996): *Pispalasta Bulevardille.* (Toim. Jukka-Pekka Pietiäinen). Edita, Helsinki.

- Sauramo, Pekka (2016): *Tulopolitiikka, funktionaalinen tulonjako ja palkkamalli Suomessa vuosina 1962–2014*. Palkansaajien tutkimuslaitos. Työpapereita 306. Helsinki: PTL.
- Savtschenko, Ritva (2015): *Kompuroiden korporatismissa. Eheytyneen SAK:n ristipaineet suomalaisessa korporatismissa 1968–1978*. Helsinki: Unigrafia.
- Siltala, Juha (1992): *Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta*. Helsinki: Otava.
- Siltala, Juha (2004): *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Helsinki: Otava.
- Siltala, Juha (2017): *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Helsinki: Otava.
- Sjöberg, Wilhelm (1958): *Työrauhan puolesta. 50 vuotta työnantajain yhteistointintaa*. Helsinki: Mercator.
- Soukola, Timo (2003): *Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Unionin ja sen edeltäjien vaiheita 1905–2000*. Helsinki: Otava.
- Soukola, Timo (2007): *Järjestö jäänmurtajana. Suomen Merimiesunioni työmarkkinaosapuolena ja suomalaisten laivatyöntekijöiden turvallisuuden vankentajana 1944–1980*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Soukola, Timo (2018): *Itsekkyyttä jäsenistön puolesta. AKT:n historia 1990–2000*. Helsinki: Otava.
- Tepora, Tuomas (2011): *Lippu, uhri, kansakunta: Ryhmäkokemukset ja –rajat Suomessa 1917–1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tikka, Annikki (1987): *Työmarkkinajärjestelmä*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Uljas, Päivi (2005): *Taistelu sosiaaliturvasta. Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1957–1963*. Helsinki: Like.
- Urmas, Heikki (1975a): *Työrauhajärjestelmä yhteiskunnan osajärjestelmänä. Tarkasteltuna SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen hajaannuksen aikana. Acta Oeconomicae Helsingiensis. Series A 12*. Helsinki: HKKK.
- Urmas, Heikki (1975b): *Työrauhajärjestelmä Suomen sisäpolitiikassa 1960-luvulla*. Helsinki: Tammi.
- Valkonen, Marjaana (1987): *Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK ry, 1907–87*. helsinki: SAK.
- Vares, Vesa (2010): ”Kenestä tukija sorretuille kansan valioille. Keskiluokka Kansanpuolueen, Kokoomuksen ja SDP:n tarkastelussa 1940–1950 -lukujen vaihteessa.” Teoksessa *Toimihenkilöt liikkeessä II. Yhteydet politiikkaan, lakot ja jäsenmäärien kasvu*. Helsinki: TJS Opintokeskus, 64–87.
- Voipio, Ilkka B. (2010): ”Virkamiesliiton elinkaari – Kertomus jatkuvasta jälkeenjääneisyydestä.” Teoksessa *Toimihenkilöt liikkeessä II. Yhteydet politiikkaan, lakot ja jäsenmäärien kasvu*. Helsinki: TJS Opintokeskus, 6–19.
- Vuori, Jukka (1990): *Oppineiden klubista keskusjärjestöksi. Akava 1950–1975*. Helsinki: Akava & VAPK-kustannus.

Wallin, Tapio (2018): *Mitä, kuka, häh? Historiaa STTK:n perustamisesta vuosituhannen loppuun.* Muistio.

Åberg, Veijo (2001): *Toimihenkilöiden aika. Suomen Teollisuustoimihenkilöliitto 1967–2001.* Jyväskylä: Gummerus.

Åberg, Veijo (2010): ”Mikä vetää liittoon? Sopimustoiminta ja toimihenkilöiden järjestäytyminen 1960- ja 1970-luvuilla.” Teoksessa *Toimihenkilöt liik-
keessä II. Yhteydet politiikkaan, lakot ja jäsenmäärien kasvu.* Helsinki: TJS
Opintokeskus, 28–35.

Haastattelut ja tiedonannot

Tapani Kahrin haastattelu 6.4.2010. (Akavan 75-vuotishistoriahankkeessa FT
Ilkka Levä. Tekijän hallussa.)

Tapio Wallinin suullinen tiedonanto tekijälle 4.9.2018.

Tapio Wallinin haastattelu 13.3.2019. (Toimihenkilöt neuvottelupöydässä histo-
riahankkeessa FT Ilkka Levä. Tekijän hallussa.)

Sivistyksellisen demokratian käsite sosiaalidemokraattisessa sivistyspolitiikassa 1940-luvulta 1960-luvulle

Johdanto

Tasa-arvo ja itseisarvoinen sivistys kuvataan usein Pohjoismaiden 1950–1970 -lukujen koulunuudistusten johtotähtinä. Lisäksi niin kutsuttu koulutuksen pohjoismainen malli kuvataan usein sosiaalidemokraattisten arvojen ja tavoitteiden voittokulkuna, johon on sisältynyt tasa-arvon ja sivistyksen rinnalla myös aktiivisuuden ja solidaarisuuden ihanteita.¹ Tarkasteltaessa suomalaisia sosiaalidemokraattisia sivistyspoliittisia keskusteluita koulunuudistuksen ajanjaksolla keskeisenä iskusanana korostuu kuitenkin ”sivistyksellinen demokratia”, jonka käsitehistoriaa tässä artikkelissa tarkastellaan. Sivistyksellisen demokratian käsite kokosi alleen laajan vision sivistyksen merkityksistä ja sivistyspoliittisista tavoitteista, jotka eivät tyhjentyneet yksinomaan tasa-arvoon tai sivistyksen itseisarvoon. Ajatukseen sivistyksellisestä demokratiasta sisältyi yhteiskunnallinen uudistusohjelma, joka kattoi koulutuksen kentän lisäksi myös kulttuurin.

Sivistyksellisen demokratian käsitehistorian analyysin viitekehystenä artikkelissa on hyvinvointivaltiokehitys ja koulunuudistus sen osana. Sosiaalidemokraattien rooli koulunuudistuksessa on kuvattu keskeiseksi kaikissa Pohjoismaissa, myös Suomessa. Samalla sosiaalidemokraattisesta koulutusajattelusta itsestään on olemassa varsin vähän tutkimusta². Koulutusta on tarkasteltu

perinteisesti erillisenä sektorina, ja koulunuudistuksen historian tutkimuksessa korostuvat institutionaalinen kehitys ja hallinto. Artikkeliki pureutuu sivistyksen historiaan osana yhteiskunnallista toimintaa ja sosiaalidemokraattista työväenliikettä. Sivistyksellisen demokratian käsitteen kautta vastataan kysymyksiin siitä, millaisena sosiaalidemokraattinen sivistysliike näki sivistyksen, kasvatuksen, koulutuksen ja kulttuurin aseman, roolin ja merkityksen yhteiskunnassa, millainen merkitys sivistyskysymyksillä oli osana sosiaalidemokraattista politiikkaa ja millaista yhteiskuntaa sivistyspolitiikalla tavoiteltiin tarkastellulla ajanjaksolla.

Sivistyksellisen demokratian käsite oli käytössä sosiaalidemokraattisessa retoriikassa 1940-luvulta 1960-luvun lopulle, johon ajanjaksoon myös artikkeli keskittyy. Se oli yhteistä retoriikkaa sekä sosiaalidemokraattisessa sivistyspolitiikassa että -toiminnassa. Näin ollen artikkelissa tarkastellaan käsitteen historiaa sekä Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) että Työväen Sivistysliiton (TSL) piirissä. SDP:n sivistysaktiivit sekä työväen sivistystyön järjestöt, joihin kattojärjestö TSL:n ohella lukeutuvat myös Työväen Musiikkiliitto, Työväen Näyttämöiden Liitto, kansanopistot Työväen Akatemia ja Väinö Voionmaan opisto sekä myös Työväen Urheiluliitto, muodostivat työväen sivistysliikkeen kokonaisuuden. Sivistysliike on ollut osa työväenliikettä poliittisen ja taloudellisen työväenliikkeen rinnalla. Sen keskeiset toimijat, esimerkiksi Väinö Voionmaa 1920–1940-luvuilla sekä peruskoulun isänäkin tunnettu R.H. Oittinen 1930–1970-luvuilla, toimivat aktiivisesti sekä SDP:n että TSL:n piirissä. Koska käsite oli käytössä sekä SDP:n ohjelmatyössä ja keskustelussa että TSL:n piirissä, sen historiaa olisi mahdoton tarkastella kattavasti vain toisen toimijan näkökulmasta.

Artikkelin aineisto koostuu monipuolisesta kokoelmasta SDP:n ja TSL:n aineistoja. SDP:n osalta aineiston ytimen muodostavat sivistyspoliittinen ohjelmatyö sekä puoluekokousten sivistyspoliittinen keskustelu. Näistä sivistyksellisen demokratian käsitteen kannalta erityisen keskeiseksi on noussut vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma sekä siihen liittyvä keskustelu. Aineisto sisältää myös asiakirjoja SDP:n 1950–1960-luvuilla jär-

jestämistä aikuiskasvatuskonferensseista. Tapahtuman nimen vastaisesti konferensseissa ei keskusteltu yksinomaan aikuiskasvatuksesta, vaan ajankohtaisista sivistyspoliittisista teemoista, erityisesti koulunuudistuksesta, sivistysliikkeen keskeisten henkilöiden johdolla. Lisäksi aineistoon sisältyy *Sosialistinen Aika-kauskirja*. TSL:n osalta aineiston rungon muodostavat toimintakertomukset, edustajiston kokouspöytäkirjat, liiton äänenkannattaja, *Työläisopiskelija* (vuodesta 1967 alkaen *Aikamerkki*) sekä liiton vuonna 1954 julkaisema artikkelikokoelma ”Työväen omaehtoinen sivistystyö”. Sivistyksellisestä demokratiasta keskusteltiin etenkin *Työläisopiskelijan* sivuilla ja vuoden 1954 artikkelikokoelmassa.

Artikkelin analyysi nojaa saksalaisen käsitehistorioitsijan Reinhart Koselleckin esitykseen kerroksisesta historiallisesta ajasta ja sen ulottuvuuksista: odotushorisontista ja kokemusavaruudesta. Tutkimusasetelma perustuu Koselleckin näkemykseen siitä, että avainkäsitteiden tarkastelun avulla voidaan tavoittaa historiallisen ajan kerrokset, joiden kautta voidaan paremmin ymmärtää aikalaisnäkökulmaa ja siihen kytkeytyneitä kokemuksia ja odotuksia.³ Artikkelin aineiston analyysissa huomio kohdistuu sivistyksellisen demokratian määritelmiin ja käyttöön sekä käsitteen semanttiseen kenttään, eli siihen liitettyihin muihin käsitteisiin, keskeisimpänä käsite ”kansan kulttuuritahto”. Tutkimustehtävän mukaisesti erityistä huomiota kiinnitetään käsitteen taustalla vaikuttaneisiin odotuksiin, tavoitteisiin ja toiveisiin (odotushorisontti) sekä kokemuksiin ja esityksiin menneestä (kokemusavaruus).

Sivistyksellisen demokratian tulo sosiaalidemokraattiseen sivistysretoriikkaan

Keskustelu sivistyksellisestä demokratiasta alkoi TSL:n piirissä viimeistään 1940-luvun alussa. Sosiaalidemokraattisen sivistyspuheen keskiöön käsite nousi SDP:n sivistyspoliittisen ohjelmatyön myötä. Vuonna 1944 perustettu sivistysasiain neuvot-

telukunta aloitti toimintansa vuonna 1946. Neuvottelukunnan tehtävänä oli laatia puolueelle laaja sivistyspoliittinen ohjelma. Ohjelma valmistui ja sai puoluekokouksen hyväksynnän vuonna 1949. Neuvottelukunnan puheenjohtajana toimi R. H. Oittinen, ja sen jäsenistö koostui pääasiassa sivistysliikkeen aktiiveista. Vuoden 1949 ohjelma löi läpi sivistyksellisen demokratian käsitteen sosiaalidemokraattisessa sivistyspuheessa. Esitellessään ohjelmaa vuoden 1949 puoluekokoukselle Oittinen totesi sen rakentuvan sivistyksellisen kansanvallan pohjalle.⁴ Ohjelmaa täydennettiin 1950–1960-lukujen ohjelmatyössä, missä toistuivat etenkin näkemykset demokratian laajentamisen tavoitteesta⁵.

Sivistyksellisen demokratian käsite ei kuitenkaan rajautunut vain ohjelmateksteihin, vaan se oli laajasti käytössä sosiaalidemokraattisessa sivistys- ja koulutuspuheessa. Sen käyttö ei myöskään rajautunut yksinomaan koulutuskysymyksiin, vaan käsite esiintyi myös esimerkiksi vuoden 1952 puoluekokouksessa hyväksytyssä periaateohjelmassa⁶. Tähän vaikutti todennäköisesti Oittisen keskeinen rooli periaateohjelman laatimisessa. Käsite säilyi osana sosiaalidemokraattista retoriikkaa 1970-luvun alkuun saakka.

Tutkimuksen kannalta sivistyksellisen demokratian käsitteen erityispiirre on, että vaikka siitä puhuttiin laajasti, käsitettä ei aina käytetty. Hyvä esimerkki on vuoden 1949 ohjelma: sen todetaan perustuvan sivistyksellisen kansanvallan pohjalle, mutta ohjelmassa ei suoraan käytetä sivistyksellisen demokratian tai kansanvallan käsitettä alun toteamisen jälkeen. Ja kuitenkin ohjelma on pohjimmiltaan, jollaisena se esitetäänkin, kuvaus sivistyksellisestä demokratiasta. Artikkelia ei ole näin ollen voitu rajata yksinomaan sivistyksellisen demokratian käsitteen suoraan käyttöön, vaan käsitteen merkitys ja siihen kytkeytyvä ohjelma löytyvät laajan keskustelun kokonaisuudesta.

Sivistyksellisen demokratian käsite ei ilmestynyt sosiaalidemokraattiseen retoriikkaan tyhjästä. Se oli pitkälti jatkumoa sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen 1800-luvun lopulta alkaneelle linjalle korostaa sivistyksen merkitystä yhteiskunnan kehittämisessä ja muuttamisessa. Kansansivistyksen aallonharjalla kehittyneelle työväenliikkeelle sivistys ja valistus olivat olleet alusta

alkaen keskeisiä kysymyksiä⁷. Sivistyksellisen demokratian retoriikka oli sivistysliikkeen osallistumista ja sopeutumista ajankohdaisiin keskusteluihin, ja se jatkoi pitkälti sivistysliikkeen aiemmallalla linjalla. Keskustelua käytiin demokratiasta, koulutuksesta ja kulttuurista.

Demokratia oli ajankohtainen teema toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Sivistyksellisen demokratian käsite olikin keskeisesti myös osallistumista demokratian määrittämiseen, mukana pysymistä tapahtuvassa kehityksessä ja myös kamppailua demokratian omistajuudesta.

Toinen ajankohtainen keskusteluteema oli koulutus. Kansallisella tasolla oli jo 1930-luvulta alkaen keskusteltu erityisesti lahjakkaiden opiskelijoiden opintomahdollisuuksien laajentamisesta. Keskustelu oli ollut käynnissä jo pitkään ennen sivistyksellisen demokratian käsitettä, ja se oli muodostunut osaksi monien puolueiden ohjelmia.⁸ Kansainvälisessä keskustelussa puolestaan keskeinen ajankohtainen aihe oli yhtenäiskoulu. Samoin useissa maissa etenkin vasemmistopuolueet puhuivat kulttuurin demokratiasta. Suomen sosiaalidemokraateille etenkin Ruotsi oli tältä osin keskeinen vertailukohde ja esikuva, sillä myös Ruotsissa keskusteltiin aktiivisesti kulttuurin ja sivistyselämän demokratisoimisesta⁹.

Suuret puolueet laativat 1940-luvun puolivälin jälkeen ensimmäiset laajat koulutuspoliittiset ohjelmansa. Sosiaalidemokraatit eivät olleet ainoita, jotka yhdistivät koulutuksen tai sivistyksen ja demokratian. Esimerkiksi myös maalaisliiton vuoden 1950 koulutusohjelmassa puhuttiin sivistyselämän demokratisoimisesta. Demokratisoiminen määriteltiin ohjelmassa maantieteellisenä tasa-arvona, koulutuksen alueellisen keskittymisen ehkäisemisenä sekä kunnallisena autonomiana. Myös Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) korosti ohjelmassaan kulttuurin ja koulutuksen saamista kaikille ja käytti myös demokratian käsitettä.¹⁰ Lisäksi demokratian käsite oli jo aiemminkin kytketty pohjoismaiseen kansansivistykseen erityisesti kansalaisuuden käsitteen kautta.¹¹

Paitsi osallistumista käynnissä oleviin yhteiskunnallisiin keskusteluihin sivistyksellisen demokratian retoriikka oli myös osa sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen sisäistä keskustelua ja sivistysliikkeessä kehittyviä historiallisia kerroksia. Rinnastamalla sivistykselliset kysymykset poliittisen ja taloudellisen demokratian kanssa sosiaalidemokraattinen sivistysliike pyrki korostamaan sivistyksen merkitystä yhteiskunnassa.

Toisen maailmansodan jälkeen työväenliikkeen asema oli kokenut muutoksen. SDP nousi politiikan keskiöön ja työväenliike integroitui aiempaa vahvemmin ympäröivään yhteiskuntaan ja valtioon.¹² Myös sivistysliikkeen kokemusvaruuteen liittyi kokemuksia työväestön aseman kehityksestä. Tämä kuvastuu erityisesti kokemuksena siitä, että työväen sivistysliikkeen aika oli vihdoin tullut. Esimerkiksi 1949 ohjelmassa kuvataan, kuinka aiemmin taistelu poliittisista ja yhteiskunnallisista oikeuksista oli ollut työväenliikkeelle ensisijainen ja haudannut alleen sivistyskysymykset: ”kesti vuosikymmeniä ennen kuin työväestöllä oli ne ulkonaiset edellytykset, jotka tekevät mahdolliseksi oman ohjelmallisen kulttuuripyrkimyksen”. Tässä taistelussa kulttuurilla ja sivistyksellä ei ollut sijaa, mutta tilanteen koettiin muuttuneen.¹³

Oittinen kirjoitti artikkelissaan ”Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet” vuonna 1954, kuinka työväenliike oli vihdoin tajunnut kulttuurin arvon yhteiskunnallisen muutoksen välineenä. Sivistyksestä oli tullut ylipäätään mahdollista: Oittisen mukaan keskeisiä kehityksen osia olivat kahdeksan tunnin työpäivä ja työväen taloudellisten olojen kehitys. Oittinen kuitenkin korosti, että taustalla oli myös muuta: kulttuuria oli yleisesti alettu arvostaa enemmän.¹⁴

Tapahtuneen kehityksen myötä koko työväenliikkeen historiaa ja saavutuksia alettiin aiempaan voimakkaammin selittää sivistysliikkeen piirissä sivistyksen näkökulmasta. Työväenliikkeen menestys alettiin kuvata sivistystyön ansioksi.¹⁵ Samoin demokratian nousu Suomessa alettiin lukea kansansivistyksen ja työväen sivistystyön ansioksi¹⁶.

Sivistyksellisen demokratian retoriikka ei kuitenkaan rajautunut vain sivistyksen merkitykseen työväenliikkeelle ja työvä-

enliikkeessä. Se kumpusi myös näkemyksistä laajoista muutoksista ja sivistyksen kasvavasta merkityksestä: maailma oli muuttumassa, ja se vaati laajenevaa sivistystä. Voionmaa oli pitänyt asiaa esillä jo paljon aiemmin, mutta aiheesta keskusteltiin erittäin aktiivisesti muutama vuosikymmen tämän jälkeen¹⁷. Pekka Kuusen käynnistämää kasvuetosta mukaillen esimerkiksi *Työläisopiskelijassa* kirjoitettiin vuonna 1964 otsikolla ”Tajuammeko kasvun vaatimukset”:

Jatkuvan ja yleisen kasvamisen tarpeellisuus olisi siis tajuttava selvemmin. Tajuammeko sen? Myönnämmekö itsellemme, että elämän, ympäristön ja maailman muuttuminen on meidän aikamme niin nopea ja voimakas, että näiden muutosten seuraaminen ja ymmärtäminen tai kannan ottaminen niihin ei käy perustellusti, ellei ole pyrkinyt ottamaan tästä kaikesta perusteellisesti selvää.¹⁸

Retoriikka sivistyksellisestä demokratiasta oli näin ollen osa laajempaa keskustelua. Sivistys ja sen demokratia olivat keskeisiä kysymyksiä, jotka korostivat sivistyksen merkitystä yhteiskunnassa ja sen kehittämisessä. Sivistyksellisen demokratian käsitettä ja siihen liittyviä historiallisia kerroksia tarkastelemalla saadaan näkyviin myös sivistyskysymyksen asemaa sen ajan hengessä, jona hyvinvointivaltion keskeiset instituutiot, kuten koulutus, kehittyivät.

Vaatimus sivistyselämän demokratisoinnista

Vuoden 1949 puoluekokouksessa Oittinen määritteli sivistyksellisen kansanvallan keskeisiksi piirteiksi: 1) ”entisen kulttuurin saavutukset” tuli saada ”kansan laajojen kerrosten” omaisuudeksi, 2) sivistykselliset etuoikeudet tuli purkaa ja saavuttaa kaikille ”samat ulkonaiset edellytykset” sivistykseen ja 3) sivistyspolitiikan johtoa ei saanut jättää vain ”ns. kulttuuripiirien asiaksi”.¹⁹ Oittisen määritelmä kuvastaa hyvin sivistyksellisen demokratian käsitteeseen laajemminkin kytkeytyntä kokemusvaruutta sivistyselä-

män puutteista ja rakenteellisista epäkohdista, joita oli tarpeen muuttaa: demokratia tuli ulottaa myös sivistyksen piiriin. Mutta mitä merkitsi sivistyselämän demokratisoiminen, ja millainen sivistyskäsitteys näihin näkemyksiin kytkeytyi?

Sivistyselämän demokratisoimisen päälinjat muotoiltiin 1940-luvun ohjelmatyössä. Yleisesti ottaen demokraattinen sivistys määrittyi pääsääntöisesti mahdollisuuksien tasa-arvon kautta: demokratia merkitsi mahdollisuutta saada ja harrastaa sivistystä, mahdollisuutta osallistua sivistyspoliittiseen päätöksentekoon ja mahdollisuutta tuottaa sivistystä. Demokratisoimisvaatimus koski erityisesti koulua ja kulttuuria.

Kouluohjelma oli keskeinen osa vuoden 1949 sivistyspoliittista ohjelmaa, ja se määräsi suuntaviivat koululaitoksen rakenteen muuttamiseksi sivistyksellisen demokratian mukaisiksi. Painotus mahdollisuuksien tasa-arvoon näkyi muotoiluissa vahvasti. Ohjelman mukaan ”kaikille lapsille ja nuorille on heidän luontaisten edellytystensä pohjalla varattava mahdollisuus sivistyksen hankkimiseen”. Tämä merkitsi täyttä maksuttomuutta koulutuksessa sekä kahdeksanvuotisen yhtenäiskoulun perustamista.²⁰ Demokraattisen sivistyksen toteuttamiseksi koulujen tuli vastata myös ”käytännöllisyyden vaatimuksiin” liian teoreettisuuden sijaan ja ”tyydyttää eri elämäntiloja tasaisesti”. Koulun demokratisointiin kuului myös ”demokraattisen hengen” tuominen kouluihin. Tähän henkeen kuuluivat neutraalius sekä demokratian kasvatusihanteet, kuten ”edistysellinen kriittisyys”, ”yhteiskunnallinen aktiivisuus”, yhteistyö, solidaarisuus sekä ”kansainvälinen ajattelu”. Kouluohjelmassa tavoiteltiin myös kouluhallinnon demokratisointia. Tällä viitattiin siihen, että kouluhallinto jakautuisi tasaisemmin ja laajemmin eikä olisi vain eliitin käsissä. Maksuttomuuden vaatimus koski kaikkia koulutuksen asteita.²¹ Vuoden 1949 ohjelmaan sisältyneessä tiedeohjelmassa mahdollisuuksien tasa-arvoa vaadittiin toteutettavaksi myös yliopisto- ja tiedemaailmassa.²²

Näin ollen 1949 ohjelma oli melko yksityiskohtainen, joskin samalla abstrakti, ohjelma koulun uudistamisesta. Sivistyksellinen demokratia koulun piirissä sisälsi lukuisia eri tavoitteita. On

kuitenkin tärkeää huomata, että yleisessä keskustelussa demokraattisuus kouluissa kuvattiin paljon yksinkertaisemmin: eri yhteyksissä sen kuvattiin merkitsevän lähinnä rinnakkaiskoulujärjestelmän purkamista sekä yhtenäiskoulun toteuttamista²³. Tämä näkemys toisaalta korostui myös 1949 ohjelmassa, jossa etenkin oppikoulun asemaa ”varakkaiden piirien oppilaitoksena” kritisoitiin antamalla järjestelmän purkamiselle tunnus ”koulun demokratisoiminen”²⁴.

Vuoden 1949 ohjelma sisälsi myös kansansivistysohjelman, jossa keskeistä oli työväen omaehtoisen sivistyksen kaksoisrooli toisaalta osana koulutusjärjestelmän kokonaisuutta ja toisaalta erityisenä työväenhenkisenä opintienä. Perinteisesti työväen sivistystyössä koulu oli nähty osana kapitalistista valtiota: vaikka työväensivistys ei pyrkinyt varsinaisesti korvaamaan koulua, oli sillä osana vapaan kansansivistystyön kenttää oma erityinen tehtävänsä työväestön keskuudessa.²⁵ Tämä näkemys vallitsi vahvana vielä tarkastellulla ajanjaksollakin ainakin 1960-luvulle asti. Esimerkiksi puoluetoimikunnan lausunnossa 1949 sivistyspoliittisesta ohjelmasta todettiin, kuinka ”koko itsenäisyysaikamme harjoitettu virallinen sivistystyö on ollut selvästi porvarillista ja työväenliikkeelle suorastaan vihamielistä”²⁶. Uudistuvan koulun odotushorisontissa työväen sivistystyön erityinen sivistystehtävä säilytti merkityksensä tiiviinä osana uudistuvaa koulutusjärjestelmää. Demokraattisen koulun tuli suhtautua aiempaa myötämielisemmin työväensivistykseen sekä ottaa aktiivinen rooli oppilaiden kannustamisessa sivistysharrastusten ja työväensivistyksen pariin.²⁷ Myös ja erityisesti TSL:n piirissä nähtiin sivistyksellisen demokratian johtavan kehitykseen, jossa työväensivistys olisi luonnollinen jatko työväestön opintiellä. Demokraattisesti laajentunut koulujärjestelmä myös toisi työväen sivistystyön piiriin aiempaa vankemmilla pohjatiedoilla varustettua väkeä.²⁸ Samalla kuitenkin oli keskeistä, että vapaa kansansivistys säilyttäisi asemansa vapaana²⁹.

Koulun lisäksi demokratiaa vaadittiin myös kulttuurin kentälle. Vuoden 1949 ohjelma viitoitti tietä myös tältä osin. Kulttuurinkin osalta demokraattisuus kytkeytyi erityisesti mahdollisuuk-

sien tasa-arvoon. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelmassa kuvattiin keskeiseksi, että jokaisella olisi mahdollisuus nauttia ja harrastaa taidetta ja että jokainen sai osallistua taiteen tuottamiseen. Tuli luoda mahdollisuudet, ”missä jokainen tietoa etsivä kansalainen voi ylläpitää harrastuksiaan”. Tämän kuvattiin vaativan taloudellista tukea yhteiskunnalta ja valtiolta: ”suotuisissa, taloudellisesti turvatuissa olosuhteissa voi taiteemme päästä kehittymään ja taiteilijoittemme luomisvoima oikeuksiinsa”.³⁰

Tarkasteltaessa sivistyksellisen demokratian käsitettä ja tavoitteita demokratisoida sivistys on keskeistä pysähtyä pohtimaan, miten sivistys määriteltiin keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta. Esimerkiksi sivistyspoliittisissa ohjelmissa sivistyspolitiikan piiriin luettiin koulu, tiede, kirjallisuus, taide, sekä kansansivistys, mutta käsite ei tyhjene näin yksinkertaisesti.

Sivistyskäsitystä on mahdollista ymmärtää siihen kytkeytyvien odotushorisonttien kautta. Tältä osin keskeistä oli tapa hahmottaa sivistystä yhteiskunnallisena voimana ja valtakysymyksenä³¹. Epädemokraattisen sivistyksen nähtiin tuottavan epätasa-arvoisia valtasuhteita, joissa syntyperä ja taloudelliset seikat määrittävät yhteiskunnallista asemaa. Sivistyksellisen demokratian tuli lisätä tasa-arvoa ja siten parantaa erityisesti työväestön asemaa. Etenkin Oittinen piti aihetta esillä. Hän kuvasi myös, kuinka työväestön aiemmin saavuttama poliittinen demokratia ei ollut taannut sille riittävää valtaa yhteiskunnassa. Tämä johtui erityisesti siitä, että edustuslaitosten rinnalla myös virkamiehistö käytti yhteiskunnallista valtaa. Heidän joukkoonsa työväestöllä ei ollut pääsyä alhaisen sivistystason takia. Tilanne oli Oittisen mukaan sama myös kulttuurityön tekijöiden, tiedemiesten ja taiteilijoiden osalta.³²

Sivistyksen hahmottaminen yhteiskunnallisena voimana kytkeytyi valtakysymysten ohella tiiviisti myös valistuksen käsitteeseen, vaikka valistuksesta ei tässä vaiheessa enää juuri puhuttukaan. Sivistyksellisen demokratian retoriikka sisälsi vahvan uskon valistukseen ja sivistyksen voimaan muuttaa tai jalostaa yksilöitä. Tämä näkyi muun muassa siinä, miten koulunuudistusohjelma ei rajautunut vain koulutuksen organisointiin maksuttomana ja

universalistisena, vaan myös koulun henkeen ja kasvatushanteisiin, kuten edellä on kuvattu. Tavoitteena oli uusien ihmisten kasvattaminen ja yhteiskunnan muuttaminen osana sivistyksellistä demokratiaa.³³

Kärjistetyin esimerkki valistususkosta oli keskustelu sivistyksen laadun turvaamisesta osana kehitystä. Oittisen mukaan ”sivistyksen nopeasti laajentuessa on aina pinnallistumisen vaara olemassa”³⁴. Niinpä sivistyksen demokratisoimiseen kytkeytyi myös näkemyksiä hyvästä ja huonosta sivistyksestä ja erityisesti kulttuurista. Keskustelua laajenevan sivistyksen laadusta käytiin sosiaalidemokraattien piirissä aikana, jolloin käynnissä oli laajempi ”kulttuurikahakka”. Vastakkain olivat pääasiassa nouseva viihteellinen sekä perinteinen valistava kulttuuri. Viihteellistä kulttuuria Suomessa edustivat erityisesti niin kutsutut rillumareielokuvat³⁵. Sosiaalidemokraattinen sivistysliike torjui rillumareiaallon ja yleisesti ottaen koko kulttuurin viihteellistymisen jyrkin sanoin. Puheissa toistui käsite kulttuurin ”rikkaruoho”, joka muistutti ruotsalaisessa keskustelussa käytettyä käsitettä *smuts-kulturen*.

Yleinen näkemys oli, että kulttuurin piti olla valistavaa ja rikkaruohot tuli torjua. Esimerkiksi vuoden 1955 sosiaalidemokraattisessa aikuiskasvatuskonferenssissa laadittiin työryhmämuiotio ”Suhtautumisemme kulttuurin rikkaruohoihin”. Muistiossa todettiin, että ”työväenliikkeen kulttuuri- ja sivistystyön tarkoituksena on saada sekä yksilöt että joukot omaksumaan sellaisia kulttuuriarvoja, jotka rikastuttavat heitä henkisesti ja muovaavat heistä sekä hengeltään että ruumiiltaan sopusuhtaisia ja tasapainoisia.” Kulttuuri ei saanut edistää ”tylsymistä” eikä ”taantumaa”, vaan sen piti olla yksilöitä ”jalostavaa”.³⁶

Demokraattinen sivistys oli näin ollen yksilöitä ja yhteiskuntaa muuttava ja jalostava voima. Valistusihanne ei kuitenkaan koskenut ainoastaan sivistyksen demokratiaa ja sivistystä. Sivistyselämän muuttaminen kulki rinnan kehittyvän demokratiakäsitteen kanssa, johon niin ikään kytkeytyi ihanteita valistuksen rajattomista mahdollisuuksista.

Demokratia elämänasenteena, kansanomaisuutena ja tasa-arvona

Sivistyksellinen demokratia ei merkinnyt yksinomaan demokratian ulottamista sivistyselämän piiriin. Se esitettiin myös osana demokratian kokonaisuutta ja demokratian laajentamista täydellisempään muotoon, mikä edellytti sivistyksen uudistamista ja laajentamista. Näin ollen retoriikka sivistyksellisestä demokratiasta oli myös keskustelua demokratian merkityksistä.

Kuten todettua, demokratia oli ehdottomasti yksi toisen maailmansodan aikaisia ja jälkeisiä avainkäsitteitä. Sivistyksellisen demokratian retoriikan kannalta keskeistä oli kokemus laajenevasta demokratiasta. Siinä missä aiemmin demokratia oli merkinnyt valtiollista tai poliittista demokratiaa, sen kuvattiin laajentuneen koskemaan myös talouselämää ja nyt lopulta myös sivistystä. Tämä demokratian kolmiapila korostuu etenkin keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta, mutta se on mukana myös esimerkiksi SDP:n vuoden 1952 puoluekokouksessa hyväksytyssä periaateohjelmassa³⁷. Laajeneva demokratia ei ollut vain sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen visio. Erityisesti taloudellisesta demokratiasta keskusteltiin aktiivisesti myös laajemmin³⁸.

Keskeinen osa sivistyksellisen demokratian retoriikkaan sisältyneestä demokratiakäsityksestä oli kansanvallan näkeminen elämänmuotona. Oittinen antaa tästä kuvaavan esimerkin avatesaansa SDP:n periaateohjelmatyön perusteita *Sosialistisessa Aika-kauslehdessä* vuonna 1950. Oittisen mukaan sosiaalidemokraateille demokratia ei ole vain keino ja välikappale, vaan ”sellaisenaan päämäärä, johon työväki on pyrkinyt ja jonka säilyttämistä se pitää välttämättömänä”. Oittisen mukaan ”demokratia on elämänmuoto, jolle annetaan arvoa työväenluokan keskuudessa”.³⁹

Demokratiakäsityksen muutos oli nähtävissä erityisesti TSL:n piirissä jo aiemmin. Etenkin Väinö Voionmaa ja Oittinen ottivat aktiivisesti kantaa sota-ajan demokratiakysymyksiin. Voionmaa pohdiskeli vuonna 1942 demokratian olemusta Thomas Mannia mukaillen Helsingin työväen sivistysjärjestön 10-vuotisjuhlapuheessaan:

Jokainen demokratian määritelmä on riittämätön – riittämätön pitämään yllä uskoa demokratiaan – mikäli se pysyttelee vain teknillis-poliittisella alalla. Ei riitä, että demokratian periaate määritellään enemmistöperiaatteeksi. On tartuttava korkeammalle ja tähdittävä kokonaisuuteen. On määriteltävä demokratia siksi valtio- ja yhteiskuntamuodoksi, joka enemmän kuin mikään muu sellainen sisältää tuntoa ja tietoisuutta ihmisen arvosta.⁴⁰

Vuotta myöhemmin Oittinen kirjoitti *Työläisopiskelijaan* otsikolla ”Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä” kuvaten kansanvallan merkitsevän myös muuta kuin yksinomaan valtiollista järjestelmää. Oittisen mukaan viime vuosina demokratia oli alettu hahmottaa elämänkäsityksenä ja ajattelutapana: ”kansanvaltaisuus ei enää koske vain valtiollista elämää, vaan yhteiskunnallista ja taloudellista elämää ja vieläpä kulttuurielämäänkin”.⁴¹ Oittinen kuvasi kansanvaltaisuuden peruspiirteiden olevan ihmisarvo, ihmisen oikeus kehitykseen ja henkisen itsenäisyyteen, yhteiskunnallinen solidaarisuus, yhteiskunnallinen vastuuntunto yhteiskuntaluokassa, ihmisyyssarvot: humanisuus ja suvaitsevaisuus, sekä tasa-arvoinen kansainvälinen yhteistyö⁴². Nämä visiot muistuttavat vahvasti edellisessä luvussa kuvattuja demokraattisen koulun piirteitä.

Demokratiakeskustelun kiihtyessä kansanvalta alettiin hahmottaa eräänlaisena vaatimuksena yksilöiden ajattelutavoista tai elämänasenteista. Samalla demokratia määritti yksilöiden keskinäisiä suhteita yhteiskunnan jäseninä. Tällainen demokraattisuus elämänasenteena ja yhteiskunnallisten suhteiden ohjaajana näkyi vahvasti myös vuoden 1949 ohjelmassa. Kouluohjelmassa esimerkiksi kuvattiin kansalaisten kasvattamista kansanvaltaiseen henkeen seuraavasti:

Koululaitoksen tulee kasvattaa yksilöitä, jotka kunnioittavat kansanvaltaisuuden perusarvoja. Koulussa oppilaiden tulee myös tottua kansanvaltaiseen toimintaan. Sosiaalinen vastuuntunto on saatava yksilöllisen eduntavoittelun sijaan. Yksilöllisen menestymisen sijasta on korostettava yhteistä edistymistä. Kaikessa koulutuksessa on edistettävä ja korostettava henkistä itsenäisyyttä.

Omat perustellut mielipiteet ja toisen mielipiteiden oikeudenmukainen arviointi luovat ajatuksen vapaan ilmapiirin. Ihminen ei ole vain oman kansan vaan myös ihmiskunnan jäsen, joten hänen on opittava näkemään asiat siitakin näkökulmasta.⁴³

Näin ollen sivistyksellisen demokratian retoriikassa kansanvaltaisuus kytkeytyi sen piirissä vaikuttavaan ihmiseen. Kuten edellä kuvataan, Voionmaa oli jo aiemmin puhunut ihmisen arvosta demokratiassa, mutta myöhemmin yksilön asemaa piti vahvasti esillä etenkin Oittinen. Esimerkiksi vuonna 1954 Oittinen kirjoitti TSL:n julkaisussa ”Työväen omaehtoinen sivistystyö”, kuinka ”Kulttuuri on epäilemättä demokratisoitumassa, mutta sen rinnalla olisi huolehdittava siitä, että itse demokratia, sen piirissä vaikuttava ihminen, samalla kultivoituu, sisällyttää kaikkiin ilmenemismuotoihinsa kulttuurimme parhaita piirteitä ja syvällisempiä arvoja.”⁴⁴

Kysymys ihmisestä osana demokratiaa toi keskusteluun myös Marxin demokratiakäsityksen. Puolustettaessa sivistyksellisen demokratian sivistyskäsityksiä marxilainen demokratiakäsitys kuvattiin keskeisiltä osin vajavaisena, sillä se keskittyi politiikan organisoimiseen. Oittisen sanoin marxilaisesta demokratiakäsityksestä puuttui ”humanismi”.⁴⁵

Liittyen ihmisen keskeiseen asemaan osana demokratiaa Oittinen puhui myös kansalaisten valmentamisesta, jossa koululla oli erityisen merkittävä asema. Kansalaisen käsite oli keskeinen Oittisen puhuessa otsikolla ”Koulun kehityssuuntauksia” pohjoismaisessa koulukokouksessa vuonna 1957. Tässä yhteydessä Oittinen korosti, että kansalaisten tuli pystyä osallistumaan valtio- ja yhteiskuntaelämään, ja esimerkiksi kansalaisten tarvitsema yhteiskuntatiedon määrä oli Oittisen mukaan demokratiassa suuri. Tämä saattaa kuulostaa perinteiseltä ajatukselta kansalaisuuden ja koulutuksen suhteesta, mutta Oittiselle pelkät tiedot eivät yksinomaan olleet riittävät, vaan kyse oli etenkin asenteista. Oittinen toisti puheessa tuttuja demokraattisen asenteen keskeisiä piirteitä: henkinen itsenäisyys, oma-aloitteisuus ja sosiaalinen aktiivisuus sekä sopeutuminen yhteistyöhön ja sosiaalieettisen katsomustavan omaksuminen olivat niitä ”demokraattista kan-

salaismieltä” kypsyttäviä tekijöitä, joihin koulun tulisi Oittisen mukaan satsata enemmän.⁴⁶

Samalla kun demokratian piti vallita yksilöiden asenteissa ja arvoissa, yksilöt eivät saaneet toimia vain yksin. Tämä keskustelu korostui sota-aikaan. Esimerkiksi vuoden 1942 kirjoituksessaan ”Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä” Oittinen korosti yksilön olevan liian pieni tekijä myös demokratiassa. Yksilöiden tuli liittyä yhteen toisten samalla tavoin ajattelevien kanssa, pääasiallisesti yhteiskuntaluokkansa kanssa, ja järjestäytyä.⁴⁷ Yleisesti ottaen uudistusten myötä syntyvän uuden elämäntavon mukana tuli ohjata uudet ihmiset pois yksilökeskeisyydestä: edellä toistuvat määritelmät demokraattisista piirteistä ja asenteista korostivat kollektiivisuutta ja yhteistyötä. Sama teema toistui hieman eri muodoissa myös myöhemmin. Esimerkiksi TSL:n vuoden 1963 kannanotto koulukysymykseen esitti koulunuudistuksen olevan välttämätöntä siksi, ”että koulu voisi omalta tärkeältä osaltaan lujittaa suomalaisen yhteiskunnan kansanvaltaisia perusteita” kuvaten ”kasvatuksen yhteistoimintaan ja yhteisymmärrykseen” olevan ”nykyaikaisen kansalaiskasvatuksen johtavia periaatteita”.⁴⁸

Yhteistyön lisäksi keskeiseksi kuvattiin yksilöiden yhteiskunnallinen aktiivisuus: eiväthän uudet demokraattiset yksilöt voisi uudistaa yhteiskuntaa ilman yhteiskunnassa toimimista.⁴⁹ Aktiivisuuden ja osallistumisen vaatimukset koskivat myös kulttuuria. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelman mukaan: ”Maamme aineellisen ja henkisen sivistyksen kehittämisen kannalta on välttämätöntä, että laajat kansalaispiirit tulevat aktiivisen kulttuurielämän piiriin. Tärkeätä on myös, että jokainen kansamme jäsen tulee tietoiseksi osuudestaan maamme kulttuurikehityksessä.”⁵⁰

Odotushorisontissa siinsi kehitys, jossa demokraattisen ja sivistyneen yksilön aktiivinen toiminta yhteistyössä muiden kanssa johtaisi demokraattiseen yhteiskuntaan, jossa yksilön ja yhteiskunnan suhde olisi tasapainossa. Tämä yksilön ja yhteiskunnan suhde oli keskeinen osa sivistyksellisen demokratian retoriikkaa ja sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen tavoitteita myös laajemmin. Esimerkiksi Oittinen kirjoitti vuonna 1954:

Yksilön ja yhteiskunnan tasapainoisen suhteen aikaansaaminen on demokraattisen ja sosialistisen kulttuurin tärkein tehtävä. Sen on kyettävä säilyttämään porvarilliselle kulttuurille luonteenomainen yksilöllinen vapaus ja toimintaoikeus, jotta yksilöissä piilevät elämää rakentavaa voimat saadaan käytetyiksi. Sen on kuitenkin kyettävä samanaikaisesti pitämään kurissa yksilön itsekkyyden ja vallanhimo, sen on osattava ohjata yksilö näkemään yhteisön ja yhteiselämän välttämättömyys ja löytämään itselleen sisäistä tyydytystä osallistumisesta yhteistyöhön.⁵¹

Yksilö, arvot ja yhteistyö yhdessä muodostivat sen demokraattisen elämänasenteen, joka oli keskeinen osa sivistyksellisen demokratian käsitystä demokratiasta. Keskusteluista nousee kuitenkin myös muita tapoja määrittää demokratiaa.

Demokratia rinnastettiin aineistossa toistuvasti yksinkertaisesti myös ”kansanomaisuuteen”. Esimerkiksi kun TSL ja Työväen Akatemia saivat 150 000 markan suuruiset apurahat Suomen Kulttuurirahastolta vuonna 1945, se uutisoitiin *Työläisopiskelijassa* otsikolla ”Kulttuuripoliitikkaa demokratisoituu”, ja tekstissä puhuttiin apurahojen merkitsevän nimenomaan ”kulttuurin kansanomaistamista”.⁵²

Yleisemmin kansanomaisuuden käsite kytkeytyi etenkin kulttuurin piiriin: kulttuurin kansanomaistaminen merkitsi, että se olisi osa myös kansan syvien rivien arkipäivää. Kuvaava esimerkki tästä näkemyksestä löytyy vuoden 1963 kulttuuriohjelmassa, jonka mukaan ”kulttuurielämän demokratia edellyttää, että taidetta ei käsitetä koruksi tai ylellisyydeksi”. Taiteella tuli olla ”luonnollinen sija ihmisen jokapäiväisessä elämässä”, ja taide nähtiin ”elämän rikastuttajana”.⁵³ Taiteen ja kulttuurin jokapäiväisyyttä pyrittiin edistämään muun muassa tuomalla taidetta arkeen. Aiheesta kirjoitettiin esimerkiksi *Työläisopiskelijaan*: vuonna 1947 artikkelissa ”Hyvää taidetta koteihin ja kokoussaleihin” todettiin, että ”kulttuurielämän tulee kansanvaltaistua, sen tulee muodostua koko kansan asiaksi”.⁵⁴

Kulttuurin kansanomaistamista kuvattiin toisaalta päämääränä sinänsä, mutta toisaalta tämäkin näkökulma palveli tavoitetta demokraattisesta elämänasenteesta. Esimerkiksi vuoden

1963 kulttuuriohjelman mukaan: ”Vaikka taiteelle ei olekaan asetettava mitään nimenomaisia vaatimuksia tai tehtäviä, niin on huomattava, että se usein on luonteeltaan arvostuksia ja yhteiskunnallisiakin käsityksiä uudistavaa.” Ohjelmassa kuvattiin, kuinka taide pitää ihmistä valppaana, ”kehittää ennakkoluulotonta ja demokraattista mieltä” ja ”tyyydyttää sekä älyllisen että tunne-elämän tarpeita”.⁵⁵

Elämänasenteiden ja kansanomaisuuden ohella kolmas näkökulma sivistyksellisen kansanvallan retoriikan demokratiakäsityksessä oli mahdollisuuksien tasa-arvon ja demokratian rinnastaminen. Mahdollisuuksien tasa-arvo kytkeytyi pääasiallisesti taloudellisiin kysymyksiin, esimerkiksi vuoden 1949 ohjelmassa, kuten edellä on jo kuvattu. Myös vuoden 1952 periaateohjelmassa kuvattiin, miten ”pelkkä valtiollinen kansanvalta, johon ei liity taloudellinen, sosiaalinen ja sivistyksellinen demokratia, ei pysty torjumaan sitä, että sen vallitessa kapitalistisessa järjestelmässä omistavat piirit voivat vaikuttaa valtiollisten, yhteiskunnallisten ja sivistyksellisten asioiden ratkaisuihin voimakkaammin kuin omistamattomat”.⁵⁶ Oittinen kirjoitti jo vuonna 1943 *Työläisopiskelijassa*, kuinka ”Todellinen demokratia tällä [kulttuuri-] alalla merkitsisi sitä, että niitä, joilla ei ole taloudellisia mahdollisuuksia päästä kulttuurielämän arvoja omaksumaan, avustettaisiin julkisin varoin enemmän kuin niitä, joilla on taloudellisia mahdollisuuksia päästä kaikesta tästä osalliseksi”.⁵⁷

Taloudellisten kysymysten rinnalla muut sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman epätasa-arvoiseen jakautumiseen liittyvät tekijät eivät nousseet keskusteluun mahdollisuuksien tasa-arvon määrittämisenä. Keskustelu keskittyi talouteen sekä siihen, kuinka sivistyksellisessä demokratiassa ainoastaan ”ulkoiset edellytykset”, ”lahjakkuus” sekä ”harrastuneisuus” tai ”henkinen tarmokkuus” määräisivät mahdollisuudet edetä sivistyksen, koulutuksen ja kulttuurin kentällä. Tämä oli jatkumoa jo 1930-luvulla alkaneelle keskustelulle lahjakkuusreserveistä⁵⁸. Esimerkiksi vuonna 1949 määritellössään sivistyksellistä demokratiaa Oittinen puhui ”ulkoisista” sekä ”luontaisista” edellytyksistä sivistyksen hankkimiseen.⁵⁹ Veilahti puolestaan kirjoitti *Työläisopiskelijassa* vuonna

1954 demokratian ”tunnustavan” lahjakkuuden: tasa-arvoisuus ei saanut merkitä ”tasapäisyyden palvontaa”. Veilahden mukaan ”myös lahjakkaimpien oikeus itsensä ja erikoislaatuisuutensa toteuttamiseen on turvattava”.⁶⁰

Tätä näkemystä ei pääasiassa juurikaan kritisoitu, vaan lahjakkuuspuhe toistui laajasti. Vasta 1960-luvun lopulla esimerkiksi kysymykset erityisopetuksesta nostettiin mukaan sosiaalidemokraattisiin koulutuspoliittisiin ohjelmiin, mutta siinä vaiheessa sivistyksellisen demokratian retoriikka oli jo hiipumassa. Poikkeuksena yleisestä linjasta Risto Juusela kirjoitti vuonna 1963 *Työläisopiskelijaan* aiheesta otsikolla ”Luoko koulu uusia luokkarakoja”:

Mitä sanomme esimerkiksi nykyisestä suorituskykyyn pohjautuvasta ihmisten luokittelusta, ihmisten jakamisesta eriarvoisiin ryhmiin sen perustella, mihin he pystyvät. Tällaiseen jakoon sitoo varsin pitkälle demokratisoitunut koululaitoksemme jo pienet lapset. - - Varsin yleisesti katsotaan demokratian kasvatuksen alalla merkitsevän vain oikeudenmukaisten kilpailuolosuhteiden luomista, ts. sitä, että jokaiselle varallisuuteen katsomatta varataan samat mahdollisuudet kilpailla ja koetella kykyjään koulutiellä. Itse kilpailussa harvoin nähdään mitään epäinhimillistä tai epädemokraattista. Ei haluta huomata, että vallitsevien arvostuserojen vuoksi karsinnoissa samalla luokitellaan ihmiset jo nuorina eriarvoisiin ryhmiin, joiden rajat vain korostuvat sitä mukaa, mitä pidemmälle opinnoissa edetään. - - Näyttää siltä, että kun demokratialle saavutetaan voittoja yhtäällä, niin toisaalla tapahtuu päinvastaisia repeämiä. Kasvatuksen demokratian kohdalla lieneekin niin, ettei se ole turvattu vielä sillä, että taataan kaikille syntyperään ja varallisuuteen katsomatta samat opiskelumahdollisuudet.⁶¹

Vaikuttaa siis siltä, että myös sivistyksellisen demokratian demokratiakäsityksen taustalla vaikutti valistusajattelusta ja kansansivistysperinteestä kumpuava usko valistukseen ja sen voimaan muuttaa ihmisiä ja yhteiskuntaa. Valistuksen voimalle ei nähty rajoja, mikä toisaalta näkyy talousnäkökulman painotuksessa tasa-arvopuheessa. Näköpiirissä ei ollut muita heikkouksia

kuin taloudelliset heikkoudet, eikä valistuksen mahdollisuuksien rajoista ja lahjakkuuspuheeseen kytkeytyvästä epätasa-arvosta juurikaan tässä vaiheessa keskusteltu.

Kansan kulttuuritahto: työväestön nousu sivistyksellisessä demokratiassa

Sivistyksellisen demokratian semanttisessa kentässä nousee vahvana yksi käsite: kansan kulttuuritahto. Käsite avaa kiinnostavalla tavalla sitä, kuinka sivistyksellinen demokratia oli keskeisiltä osiltaan erityisesti työväestön projekti.

Kansan kulttuuritahdon käsite oli keskeinen erityisesti ohjelmatyössä. Vuoden 1949 sivistyspoliittisen ohjelman mukaan:

Maamme nykyhetken kulttuurielämässä on havaittavissa vilkastumista, laajentumisen ja syventymisen muodossa. Kun samanaikaisesti kulttuurikysymykset yhä enemmän joutuvat vilkkaan keskustelun kohteiksi, on se ilmauksena kansamme keskuudessa elävästä voimakkaasta kulttuuritahdosta, jonka toteutumiselle on pyrittävä luomaan suotuisat olosuhteet. - - Sos.-dem. Puolueen kulttuuripoliittisen ohjelman tavoitteena on käytännöllisin keinoin herättää kansassamme entistä elävämpää kulttuuritahtoa. - - Kulttuuritahdon heräämisessä ja sen toteuttamisessa työväestö saavuttaa erään suurista päämääristään, sivistyksellisen kansanvallan.⁶²

Erittäin keskeinen osa koko sivistyksellisen demokratian retoriikkaa oli kansan kulttuuritahdon käsitteen läheinen kytkös työväestöön: puhuttaessa kulttuurin laajenemisesta kansan keskuuteen ja kansan osallistumisesta sivistyksen kentälle, puhuttiin itse asiassa kulttuurin saamisesta erityisesti työväestön keskuuteen. Kansan ja työväestön käsitteitä kuljetettiin rinnakkain. Esimerkiksi Arvi Hautamäki puhui paikoin jopa nimenomaan työväen kulttuuritahdosta⁶³. Artikkelissaan ”Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä” Oittinen puolestaan nosti työväestön rinnalle talon-

poikaiston sivistyksen ja kulttuurin ulkopuolelle kuuluneena ryhmänä⁶⁴.

Juuri työväestön koettiin olevan se kansanosa, jolta oli puutunut paikka sivistyksen ja kulttuurin auringossa. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelman kuvataidetta käsittelevässä osiossa todettiin kuvataiteen jääneen vieraaksi ”maamme työväenluokalle” ”työväenluokkamme” historiallisen aseman vuoksi. Työväki oli joutunut ponnistelemaan aineellisten edellytysten ja yhteiskunnallisten oikeuksien parissa ja jäänyt kulttuurielämän ulkopuolelle. Nyt oli kuitenkin tapahtumassa muutos: ”viime aikoina on kuitenkin ollut havaittavissa taideharrastusten heräämistä myös työväestön keskuudessa, mikä puolestaan kuvastaa työväestön aseman muuttumista ja uuden elämäntunnon heräämistä sen keskuudessa”⁶⁵.

Puhe sivistyksellisestä demokratiasta ja kansan kulttuuritahdosta korosti tarvetta integroida työväestöä osaksi kansallista kulttuurielämää. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelman mukaan taide ei saisi olla ”rikkaiden etuoikeus”, vaan kaikkien harrastus. Myös taiteen luominen tuli tuoda lähemmäs kansaa: ”jotta taide yhä voisi kehittyä ja taideharrastus levitä kansamme keskuudessa, olisi taiteilijoidenkin entistä enemmän kehitettävä itseään yhteiskunnassa esiintyvien aatevirtojen ymmärtämiseen. Taiteilijoiden yhteiskunnallinen elämänläheisyys antaisi uusia aihepiirejä ja toisi taiteelle uusia ystäviä”⁶⁶.

Per Sundgren on kirjoittanut Ruotsin sosiaalidemokraattisen kulttuuripolitiikan kehitykseen liittyen, kuinka Ruotsin sosialidemokraattinen puolue (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, SAP) luopui 1940-lukuun mennessä ihanteesta erillisestä sosiaalidemokraattisesta kulttuurista ja siirtyi kannattamaan kansallisen kulttuurin kehittämistä.⁶⁷ Suomen sosiaalidemokraattien osalta kehitys ei mennyt aivan samalla linjalla. Sivistyksellisen demokratian kattokäsitteen alla kannatettiin kansallisen kulttuurin kehittämistä, mutta ei luovuttu erityisen työväenkulttuurin visiosta. Työväenkulttuuri hahmotettiin pääasiassa osana niin kutsuttua kansallista kulttuuria, vaikka sillä nähtiin samalla olevan omat erityispiirteensä. Esimerkiksi SDP:n vuoden 1952

periaateohjelman mukaan ”lähtökohta on se, että Suomen työväen kulttuuri on koko Suomen kansan kulttuuria”⁶⁸. Eriäviäkin näkemyksiä oli: työväenkulttuurin erillisyyttä pitivät esimerkiksi *Työläisopiskelijassa* esillä etenkin Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Into Kallio 1930–1950-luvuilla⁶⁹.

Keskustelu tuotti kuitenkin samalla myös kuvaa erillisestä ja erityisestä työväenkulttuurista. Työväenkulttuuri kuvattiin yleisimmin työväen piirissä ja toimesta kehittyneenä kulttuurina, joka erityisellä tavalla kytkeytyi työväen elämänpiiriin. Keskeinen osa tätä erityistä työväenkulttuuria oli myös sen yhteiskunnallisuus, joka muistutti vahvasti työväen omaehtoisen sivistystyön yhteiskunnallisuutta korostavaa sivistyskäsitystä.⁷⁰ Työväenkulttuuri määriteltiin muun muassa ”ennen kaikkea yhteiskunnallisena ja yhteiskunnallisesti tiedostavana kulttuurina”, joka ”pyrkii toimimaan oman luokkansa hyväksi”.⁷¹

Keskusteluissa korostui tarve saada tälle erityiselle kulttuuri-muodolle ansaitsemansa tunnustus osana kansallista kulttuuria. Tämä näkyi myös vuoden 1949 ohjelmassa, jossa korostetaan työväenkulttuurin ja -sivistyksen merkittävää historiaa etenkin teatterin, musiikin ja sivistystyön kentällä ja korostetaan sen merkitystä paitsi työväestön luomisvoiman osoituksena myös kansallisen kulttuurin kehityksessä. Ohjelmassa kuvattiin, kuinka työväenliike oli ”aina” tai ”alusta alkaen” ollut kulttuuriliike, josta osoituksena kuvattiin työväen teatteri ja musiikki, joita jo 1800-luvulla harrastettiin ”taiteen ja ilmaisun”, ei siis propagandan, tähden.⁷²

1960-luvulla keskustelu työväenkulttuurin erityisyydestä kiihtyi.⁷³ Ehkä työväenkulttuurin perinnettä piti tässä vaiheessa jo voimakkaammin puolustaa muun muassa television ja rillumare- elokuvien tuottaessa uusia vapaa-ajanviettomuotoja työväestön keskuuteen. 1960-luvun keskusteluissa jatkettiin retoriikkaa erillisestä työväenkulttuurista ja tarpeesta nostaa sen asemaa. Esimerkiksi Olavi Hurri pohti *Työläisopiskelijan* sivulla kysymystä ”Työväenkulttuuria – onko vai ei?”. Hurrin mukaan:

Sellaisenaan on aika samantekevää, mitä nimikkeitä kulttuurille annetaan. Työväen ja työväenliikkeen piirissä on kuitenkin ollut

ja on edelleen niin omaleimaista kulttuuria, että sitä mielestäni kaikin mokomin on aihetta kutsua työväenkulttuuriksi. Työväenliikkeelle tämän ”oman kulttuurin” havaitseminen olisi myös sikäli hyödyllistä, että se todennäköisesti johtaisi myös sen suurempaan arvostukseen.⁷⁴

Eräs kiinnostava osa keskustelua työväenkulttuurin ja kansallisen kulttuurin suhteesta löytyy Oittisen pohdintoista työväenliikkeen kulttuuripolitiikasta vuodelta 1954. Oittisen mukaan työväenliikkeen tuli vallata ja uudistaa vanha kulttuuri⁷⁵. Vallitsevasta kulttuurista tuli omaksua sen parhaat piirteet ja muuttaa sen huonot piirteet vastaamaan enemmän työväenliikkeen arvoja ja tavoitteita. Suurin muutos tuli Oittisen mukaan kohdistua yksilökeskeisyyteen. Uuden kulttuurin aatteellisiksi peruspiirteiksi Oittinen nimesi ”socialismin keskeisimmät aatteet”: ”oikeudenmukaisuuden toteuttaminen, yhteistyön käyttäminen yhteiskunnan muuttamisessa sekä sorrettujen vapauttaminen ja tosiasiallisen tasa-arvoisuuden luominen”.⁷⁶ Nämä ”aatteet” tulevat hyvin lähelle edellä esitettyjä koulunuudistusohjelman demokraattisen hengen piirteitä.

Oittinen erotti toisistaan kapitalistisen ja sosialistisen kulttuurin, kuten Voionmaa oli jo aiemmin 1920-luvulla erotellut kapitalistisen ja sosialistisen sivistyksen. Sosialistisessa kulttuurissa kaikilla olisi samat oikeudet ja vapaudet. Vain henkilön omat kyvyt ja työpanoksen arvo määrittäisivät henkilön yhteiskunnallisen aseman. Kapitalistisessa kulttuurissa korostui Oittisen mukaan yksilön henkilökohtainen vapaus, mikä tuli sosialistisessa kulttuurissa korvata solidaarisuudella. Samoin kilpailu tuli vaihtaa yhteistyöhön.⁷⁷ Tässäkin siis toisaalta korostui lahjakkuuspuhe, vaikka toisaalta samalla kritisoitiin kilpailua.

Työväestön sivistyskysymysten erityisyys ja työväestön aseman korostus ei rajautunut vain keskusteluun kansan kulttuuritahdosta, vaan sama näkyi myös kouluohjelmissa. Kuten edellä on esitetty, uudistuvan koulun tuli taata erityisesti työväestön lahjakkaille oppilaille aiemmin heiltä puuttuneita mahdollisuuksia edetä opintitiellään. Lisäksi sivistyksellinen demokratian toteuttaminen ja koulun demokratisointi sisälsivät paljon piirteitä, joiden

tarkoitus oli paitsi muokata koulua vähemmän työväestölle vihamieliseksi, myös sisällyttää siihen aiempaa enemmän työväestön elämänpäiriin kuuluva teemoja, kuten käytännöllisiä ja yhteiskunnallisia aiheita. Lisäksi koulun tuli kannustaa opiskelijoita työväen omaehtoisen sivistystyön pariin. Ylipäänsä koulutuksen tasa-arvoistamisessa ja koulun demokratiassa oli keskeisenä pyrkimys mahdollistaa työväestön pääsy osalliseksi koulutuksen kentästä.

Samalla keskustelussa oppivelvollisuuskoulutuksen uudistamisesta korostettiin koko ajan myös työväen oman sivistystyön merkitystä osana uudistustyötä. Toisaalta koululle annetut arvot mukailivat esimerkiksi edellä kuvattuja Oittisen esittämiä sosialismin peruspiirteitä, mutta toisaalta korostettiin, että koulun tuli olla neutraali kaikkia kansanryhmiä kohtaan. Aatteellisesta kasvatuksesta vastattiin vapaan kansansivistystyön piirissä. Oittinen kirjoitti vuonna 1954 Max Adlerin mukaillen sosialistisen kasvatuksen kaksijakoisuudesta: ”Siinä on - - kaksi puolta: toinen varsinaisen koulukasvatuksen uudistaminen nykyaikaisten psykologisten, pedagogisten ja demokraattisten periaatteiden mukaiseksi ja toinen voimakkaan aatteellisen kasvatustyön kehittäminen työväenliikkeen omassa piirissä.”⁷⁸

Näin ollen keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta oli keskeistä toisaalta työväestön aseman kohottaminen sekä työväestön erityisen sivistystarpeen ottaminen huomioon. Kettusen et al. mukaan tämä oli tyypillinen piirre paitsi sosiaalidemokraateilla, myös esimerkiksi kansandemokraattien ja maalaisliiton parissa. Kyseisten puolueiden koulutusajattelussa keskittyttiin tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään yhteiskunnallisen muutoksen primus motorina: koulutuksen piti parantaa tämän ryhmän asemaa ja samalla säilyttää sen itsetietoisuus ja erityinen elämäntapa.⁷⁹

Samalla sivistyselämän demokratisoiminen ja työväen aseman ja erityisyyden edistäminen sisälsi jännitteen sekä koulutuksen että kulttuurin kentällä. Odotushorisontissa ei näkynyt työväenluokan katoamista ja työväen omaehtoisen sivistystyön kysynnän laskua. Mutta kun sivistyksellinen demokratia olisi saavutettu,

mikä tekisi työläisistä yhä osan työväestöä ja työväenliikettä? Tätä ei juuri pohdittu. Etenkin Oittinen puhui kyllä porvarillistumisen vaarasta. Oittisen mielestä riski siitä, että työväestö vain integroituisi vallitsevaan kulttuurin muuttamatta sitä, olisi vältettävä nimenomaan koulutus uudistuksella. Sivistyksellisen demokration arvojen toteutuminen koulussa saisi aikaan sen, että oppilaat eivät olisi tyytyväisiä vallitseviin oloihin, vaan haluaisivat muuttaa yhteiskuntaa. Hän korosti, että työväestön ei tulisi tavoitella porvarillisen yhteiskunnan materiaalisia tai ”mukahenkisiä” puolia, koska silloin he pitäisivät kapitalistisen yhteiskunnan kulttuuria arvokkaana, eivätkä haluaisi kehittää sitä.⁸⁰

Sivistyksellisestä demokratiasta tasa-arvoon

Sosiaalidemokraattien uudistusvisiot kietoutuivat pitkään sivistyksellisen demokratian käsitteen ympärille, mutta 1960-luvun edetessä retoriikka alkoi muuttua. Lopulta sosiaalidemokraattien sivistyspuheessa sivistyksellinen demokratia vaihdettiin uusiin iskusanoihin: sivistyksen tasa-arvo ja koulutuksen tasa-arvo.

SDP:n aineistojen osalta viimeinen maininta sivistyksellisestä demokratiasta löytyy vuoden 1969 puoluekokouksesta, jonka poliittisen tilan puheessa Rafael Paasio puhuu sivistyksellisestä demokratiasta ja demokratian laajentamisesta kouluihin, kulttuurilaitoksiin ja yrityksiin.⁸¹ Saman kokouksen työsuhdem poliittisten tavoitteiden esityksessä puhuttiin yritysdemokratiaa käsittelevän luvun kohdalla demokratian viemisestä parlamentillisen ja poliittisen kansanvallan lisäksi myös taloudelliseen, sivistykselliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan.⁸² Tämän jälkeen käsitettä ei enää näy. TSL:n piirissä käsite säilyi käytössä pidempään. Se oli vielä 1970-luvulla keskeinen osa monen aktiivisen sivistystoimijan sanastoa, vaikkakin sivistyksellisen demokratian rinnalla myös sivistyksen tasa-arvosta puhuttiin paljon.⁸³

Muutoksen kulkua on kuitenkin hankala arvioida, sillä kaikki 1950–1960-luvuilla hyväksytyt kulttuuri- ja koulutuspoliittiset ohjelmat olivat vuoden 1949 ohjelmaa täydentäviä ohjelmia,

eli 1949 ohjelma oli yhä voimassa. Yleisesti ottaen retoriikassa tapahtui kuitenkin selkeä muutos 1960-luvun lopulla.

Ensimmäinen osa muutosta oli, että kokonaisvaltaisemman sivistyksellisen kansanvallan vision sijaan alettiin puhua pääasiallisesti koulutusjärjestelmän demokratiasta. Muutos oli hyvin nähtävissä jo vuoden 1969 ohjelmassa ”Uudistuva koulu”. Ohjelmassa puolueen tavoitteeksi kuvataan ”luoda yhtenäinen, oikeudenmukaisuuden pohjalle rakentuva demokraattinen koulutusjärjestelmä”, tosin samalla todetaan, ettei koulutusjärjestelmän demokraattisuus toteudu ilman ”riittäviä demokraattisia ja sosialistisia uudistuksia yhteiskunnan kaikilla aloilla”⁸⁴. Myös vuoden 1972 puoluekokouksen hyväksymässä koulutuspoliittisessa ohjelmassa⁸⁵ demokraattisuus kytkeytyi pääasiallisesti koulutusjärjestelmään.⁸⁶ Koulutusjärjestelmän lisäksi vuoden 1969 ja 1972 ohjelmissa demokratiasta puhuttiin erityisesti kouludemokratian osalta.⁸⁷ Vuoden 1975 koulutuspoliittiseen ohjelmaan mennessä muutos oli käynyt jo selkeäksi. Ohjelmassa puolueen koulutuspoliittisen tavoitteen sanotaan olevan yksinkertaisesti koulutuksellisen tasa-arvon saavuttaminen.⁸⁸

Sivistyksen merkitys ei kuitenkaan kadonnut yhtä nopeasti kuin sivistyksellisen demokratian käsite. Esimerkiksi vuoden 1972 ohjelmassa kulttuurin ja koulutuksen merkitys yhteiskuntaelämälle ja työväestölle korostui yhä, mutta työväestön nousun, demokratian ja ihmiskunnan suuren humanistisen edistyskertomuksen sijaan se kytkettiin sosialismiin.⁸⁹ Samalla ohjelma korosti edelleen koulutusta yhteiskunnallisena voimana, ja ohjelmassa muun muassa kehoitettiin uudistamaan opetussisältöjä työväenliikkeen näkemysten mukaisesti.⁹⁰ SDP:n 1960-luvun lopun 1970-luvun kulttuuripoliittiset ohjelmat sisälsivät myös samanlaisia visioita yhteiskunnan muuttamisesta taiteen ja kulttuurin keinoin kuten aiemmatkin. Enää tätä näkemystä ei liitetty demokratiaan.⁹¹

Sivistyksellisen demokratian käsitteen hiipuessa SDP:n koulutuspoliittisista ohjelmista tilalle nousivat tasa-arvokäsitteen mukana myös keskustelu eriarvoisuudesta. Keskustelu sisälsi myös kritiikkiä aiempaa lahjakkuuskeskustelua kohtaan. Ohjel-

miin tulivat mukaan myös erityisopetuksen kysymykset.⁹² Lisäksi on keskeistä huomata, että keskustelussa aikuiskoulutuksesta ei enää 1970-luvulle tultaessa korostettu vapaan kansansivistystyön ja erityisesti työväen sivistystyön tehtävää, vaan myös tältä osin ohjelmat korostivat tasa-arvonäkökulmaa: aikuiskoulutuksen keskeiseksi tehtäväksi nousi sukupolvien välille kasvaneen koulutuskulun paikkaaminen.⁹³ Tämän artikkelin teeman kannalta on riittävää todeta, että kehitys oli osa sivistyksellisen demokratian retoriikan hiipumista. Kysymykset erityisopetuksesta, työväen omaehtoisen sivistystyön roolista, samoin kuin esimerkiksi 1970-luvun työväenliikkeen uuden sukupolven suhtautuminen Oittisen ajatuksiin, ovat kuitenkin teemoja, jotka ansaitsevat jatkotutkimusta.

Sivistyksellisen demokratian katoamista sosiaalidemokraattisesta sivistyspolitiikasta voidaan selittää eri tavoin. Oittinen oli ollut keskeinen hahmo keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta, ja hänen jäämisensä pois sosiaalidemokraattisesta sivistysliikkeestä näkyi. Toisaalta SDP joutui koulutusjärjestelmän kokonaisuudistuksen edetessä tekemään kompromisseja omissa linjauksissaan, minkä myötä politiikan särmät hioutuivat. Sivistyksellinen demokratia tai kulttuurin demokratia olivat olleet lähinnä vasemmistoryhmien kieltä. Sen sijaan koulutuksen tasa-arvo oli käsite, jota kaikki poliittiset ryhmät tukivat. Esimerkiksi kokoomus ei ollut kannattanut koulu-uudistusta ja peruskoulua⁹⁴, mutta heidänkin koulutuspoliittisessa ohjelmassaan puhuttiin 1970-luvulla koulutuksen tasa-arvosta.⁹⁵

Taustalla saattoi vaikuttaa myös yleisempää muutosta tavassa hahmottaa koulutusta ja sivistystä. Samalla kun tasa-arvosta tuli yhteinen tavoite, toinenkin merkittävä muutos tapahtui koulutuspoliittisessa retoriikassa: koulutusaineistoissa alettiin puhua vähemmän koulutuksen ja yhteiskunnan suhteesta ja enemmän yksilöstä. Hannu Simola on kuvannut tätä kehitystä laajemmin: Simolan mukaan ensimmäinen opetussuunnitelma, jossa yksilö oli keskeisessä asemassa, on vuodelta 1952, mutta 1970-luvun jälkeen yksilöstä tuli yhteiskuntasuhteita merkittävämpi osa.⁹⁶

Kuten edellä kuvataan, tämä näkyy selvästi myös sosiaalidemokraattisessa sivistyskeskustelussa.

Lopuksi: sivistys- ja valistususko hyvinvointivaltiokehityksen osana

Tarkastellun ajanjakson ajan henkeen kuului vahva usko tieteesseen ja edistykseen sekä demokratian asema avainkäsitteenä. Tämä heijastui vahvasti myös sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen visioihin ja retoriikkaan. Työväen sivistysliikettä on kutsuttu työväenliikkeen ideologiseksi siiveksi, ja sivistyksellisen demokratian käsitteeseen kytkeytyy jopa sivistysliikkeessä pisimmälle viedyt visiot sivistyksen merkityksestä ja vaikutuksesta yhteiskuntaan ja sen kehitykseen. Sivistyksellisen demokratian ajatus ei kuitenkaan jäänyt yksinomaan taustahaaveiluksi, vaan siihen kytkeytyneet tavoitteet olivat osa sosiaalidemokraattista koulunuudistustyötä ja siten myös hyvinvointivaltion kehityksen ajanjakson ajattelua.

Sivistyksellisen demokratian käsitteen kaksi puolta olivat sivistyksen demokratisoiminen sekä demokratian kehittäminen sivistyksen keinoin. Sivistyksen demokratisoiminen merkitsi keskeisesti tasa-arvon toteuttamista mahdollisuuksien tasa-arvona sivistyksen, kulttuurin ja koulutuksen piirissä. Näkemyksissä mahdollisuuksien tasa-arvosta korostuivat taloudelliset aspektit. Demokratian kehittäminen sivistyksen keinoin puolestaan sisälsi käsityksen demokratiasta elämänasenteena. Sivistyksen piti kehittää yksilöitä, jotka olivat demokratian ydintä. Toisaalta myös demokratia nähtiin mahdollisuuksien tasa-arvona. Demokratia rinnastettiin myös kansanomaisuuden käsitteeseen.

Sivistys kuvataan usein yksilön sisäisenä prosessina ja henkisenä kasvuna. Osana sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen retoriikkaa sivistys käsitettiin kuitenkin hyvin eri tavalla. Yksilön kehitys oli kyllä keskeinen osa sivistyskäsitystä, mutta vielä keskeisempää oli sivistyksen merkitys yhteiskunnallisena kysymyksenä. Sivistyksen yhteiskunnallisuuden vuoksi sivistyksellisen

demokratian käsitehistoria on kuvaus siitä, millaista yhteiskuntaa sosiaalidemokraattisella sivistyspolitiikalla yritettiin rakentaa. Keskustelu sivistyksellisestä demokratiasta sisältää historiallisia kerroksia, jotka kertovat paljon olennaista hyvinvointivaltiokehityksen ajasta koulutuskehityksen kannalta. Keskeisinä osina kokemuksia ja odotuksia nousevat käsiteparit uudistus ja perinteet, valtiokeskeisyys ja yksilö sekä neutraalius ja poliittisuus.

Sivistyksellisessä demokratiassa oli kyse uudistuksesta. On kuitenkin tärkeää huomata, että työväen historiallinen tehtävä sekä kapitalismin tuleva murtuminen olivat yhä keskeinen osa edellä kuvattuja sivistysliikkeen kokemusavaruuksia ja odotushorisontteja. Esimerkiksi Oittisen ajatuksia väritti usko työväenluokan väistämättömään nousuun, jota sivistys joudutti. Myös uudistaminen sai merkityksensä tältä pohjalta. Tätä taustaa vasten on helpompi ymmärtää, miksi uudistamisen keinot olivat pohjimmiltaan niin perinteisiä. Sivistyksellisen demokratian ihanteeseen kytkeytynyt sivistyskäsitys, kuten kuvattua, oli peräisin 1900-luvun taitteesta. Visioihin sisältyneet valistususko ja ajatus ihmisten jalostamisesta tiettyyn sivistyneeseen muottiin noudattivat hyvin perinteistä linjaa, mikä vastasi osin jopa traditio-naalisia yläluokkaisia ihanteita sivistyksestä. Hyvinvointivaltiokehityksen taustaa vasten on ollut kiinnostavaa huomata, miten voimakas sivistys- ja valistususko ohjaili sosiaalidemokraattista koulutus- ja sivistysajattelua vielä tarkastellulla ajanjaksolla.

Toisena keskeisenä käsiteparina analyysissa nousee valtiokeskeisyys ja yksilö. Sivistyksellinen demokratia oli ohjelma valtiojohtoisuudesta ja universalismista. Kaikille tuli tarjota samaa opetusta. Valtion tehtävänä oli myös taata mahdollisuuksien tasatarvo sivistyksen kentällä: tämä merkitsi paitsi maksuttomuutta eri koulutusasteilla, myös muuta taloudellista erityistukea koulutuksen, kulttuurin ja taiteen piirissä. Samalla valistuksen hengessä valtiojohtoisuuden rinnalla vaikutti kuitenkin erittäin keskeisenä myös yksilö. Sivistyksellisen demokratian käsitteen odotushorisontissa siinsi uusi yhteiskunta, jonka keskeisiä rakennuspalikoita olivat sivistyksellisen demokratian tuottamat yksilöt, uudet ihmiset. Uuden yhteiskunnan piirteet määrittäyivät koulu- ja kult-

tuuriohjelmissa sekä keskusteluissa annetuissa demokraattisen uuden ihmisen piirteissä. Yksilö ei kuitenkaan ollut yksin, vaan sivistykselliseen demokratiaan sisältyi kasvaminen yhteistyöhön ja solidaarisuuteen. Keskeinen osa odotettua muutosta nähtiin tapahtuvaksi yksilön ja yhteiskunnan keskinäisessä suhteessa.

Yksilöiden keskeisyys osana uudistusohjelmaa kuvastaa sekín osaltaan valistusajattelun voimaa osana tarkastellun ajanjakson sosiaalidemokraattista sivistysajattelua. Usko valistuksen voimaan oli rajaton, ja siksi sivistyksellisen demokratian uudistusohjelmaan sisältyy yksinomaan visioita menestyksestä ja edistyksestä. Samalla koulutuspolun avautuminen oli kiinni lahjakkuudesta, ja demokratian laajeneminen nojasi yksilöiden sivistyksen, aktiivisuuden ja osallistumisen varaan. Sivistyksellisen demokratian retoriikassa ei käsitelty niitä, jotka eivät pysy sivistyksen ratilla eivätkä muodostu demokratian tukipuiksi.

Kolmas käsitepari on neutraalius ja poliittisuus. Sivistyksellisen demokratian käsite kuvattiin yhtäältä neutraalina demokraatiakehityksenä ja muun muassa koulun demokratisoisena. Tähän neutraalin kehityksen kertomukseen kytkeytyi myös yhteistyön korostaminen yksilöllisyyden sijaan. Sivistyksellinen demokratia oli kuitenkin samalla hyvinkin poliittinen ohjelma. Keskeinen osa sivistyksellisen demokratian odotushorisonttia oli, että kun sivistyksen keinoin jokaisesta työväestön jäsenestä kehittyisi aktiivinen uusi ihminen ja työväestöstä tulisi aktiivinen osa kaikkea yhteiskunnassa tapahtuvaa päätöksentekoa, työväenliikkeestä tulisi vielä aiempaa mahtavampi voima, joka pystyisi muuttamaan yhteiskuntaa liikkeen tavoitteiden mukaan. Toisin sanoen universaalit demokratian tavoitteet olivat samalla sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen tavoitteita. Näin ollen työväestö oli edelleen sosiaalidemokraateille keskeisin eturyhmä.

Sivistyksellisen demokratian käsite katosi sosiaalidemokraattisesta sivistyspuheesta 1970-luvulle tultaessa. Mitä hävisi käsitteen mukana? Sivistyksellinen demokratia oli poliittinen ohjelma, johon sisältyi aktiivista yhteiskunnallisen muutoksen tavoittelua ja uuden luomista. Sen sijaan ajatus tasa-arvosta on passiiv-

visempi: muuttamisen, kriittisyyden ja uuden luomisen sijaan se kytkee sisäänsä vastaanottamista.

Viitteet

- 1 Esim. Antikainen 2006; Ahonen 2003; Telhaug et al. 2006; Volckmar 2008.
- 2 Esim. Henttonen 2004; Kalela 1978; Kettunen 2015, 183–202; Volckmar 2008; Gustavsson 1991; Sundgren 2007, Andersson 2010; Lindensjö 1992.
- 3 Koselleck 2002; Koselleck 2004.
- 4 Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP:n vuoden 1949 puoluekokous (PK), 242.
- 5 SDP:n lyhyen ajan sivistyspoliittinen ohjelma (1957), SDP:n kulttuuriohjelma (1963), SDP:n Uudistuva koulu -ohjelma (1969).
- 6 SDP:n periaateohjelma 1952, 8.
- 7 Soikkanen 1961 19–21, Hakoniemi 2017, Hakoniemi 2018.
- 8 Kettunen & Simola 2012, 28–33.
- 9 Ruotsalaisen sosiaalidemokraattisen koulutuskeskustelun osalta ks. Sundgren 2007 sekä Lindensjö 1992.
- 10 Kettunen et al. 2012, 29–32; Maalaisliiton koulutuspoliittinen ohjelma 1950.
- 11 Esim. Ahonen & Rantala 2002.
- 12 Ks. esim. Haataja et al. 1976.
- 13 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 9.
- 14 Oittinen 1954, 67–68.
- 15 Esim. Voionmaa 1939, 5; *TO* 6/41: Oittisen 15.5.1941 pitämä radiopuhe, 161–162. Myös Oittinen 1954, 51–58. Ks. myös esim. Kallinen, Into: Työväen sivistystyöstä ennen ja nyt. *TO* 6/46, 113–114; *TO* 4/1949: TSL toiminnut kolme vuosikymmentä, 116–118; Valavaara, Oiva: Työväen sivistyspyrkimysten monihaaraiset juuret. *TO* 2/59, 34–36; Salo, Arvo: Työväenliike on kulttuuripoliittikkaa. *TO* 5–6/62, 132–134; *TO* 2/41, Henkiset voimat ja

- työväenliikkeen laajentuminen, 31–32; Kallio, Into: Työväen omatoiminen sivistystyö ja yhteiskunta, *TO* 3/38, 45; Hakulinen: Sivistys työväenluokan luokkavoimakehityksenä, *TO* 1/1932, 3–4; Kallinen, Yrjö: Puolivuosisataistail, *TO* 5/49, 89–90.
- 16 Esim. *TO* 5/42, Voionmaan puhe Helsingin työvänsivistysjärjestön 10v. juhlassa 12.4.42141–143, lainaus 143.
- 17 Voionmaa 1922, 7; Hautamäki, Arvi: Ihmisen kasvattaminen. *TO* 8–9/55, 195–196, 251–252; Kairamo, Aimo: Koulutuskilpailun maailma, *TO* 9–10/64, 251–252; *TO* 1/64: Tajuammeko kasvamisen vaatimukset, 3–4; *TO* 7/63: Väinö Linnan puhe Pohjoismaiden kansansivistyskonferenssissa 7.8.1963: Kansalaisten sivistyksestä, 183, 186–189; Hurri, Olavi: Jättiläistehävä. *TO* 9–10/65, 235–236; Oittinen, R.H.: Koulun kehityssuuntauksia. *TO* 7/1957, 170–171.
- 18 *TO* 1/64: Tajuammeko kasvamisen vaatimukset, 3–4.
- 19 Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP:n vuoden 1949 puoluekokous (PK), 242.
- 20 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, kouluohjelma, 11–30.
- 21 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 13–16; Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP pk 1949, 244.
- 22 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 30–34.
- 23 Esim. Ruutu, Väinö: Työväen sivistys- ja koulupolitiikka. *TO* 6/1943, 44–46. 45; Oittinen, R.H.: Koulun kehityssuuntauksi, Lyhennetty puhe WVII Pohjoismaisessa koulukokouksessa pidetty esitelmä, *TO* 7/1957, 170; Veilahti, V.O.: Sivistyksellinen demokratia edellyttää aktiivisia kansalaisia. *TO* 4/1965, 101; Oittinen 1954, 63–64.
- 24 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 12.
- 25 Ks. Hakoniemi 2017.
- 26 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 56.
- 27 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 50–53.
- 28 Oittinen R.H.: Koulu ja vapaa kansansivistystyö. *TO* 4/52, 72–73; Oittinen R. H.: Kansansivistystyö on kasvatuksen maailmaa. *TO* 7/52, 111–112; *TO* 1/55, Kirjeopiskelun puntarointia, 3–4; Oittinen R.H.: Opintokerhoto työkasvatusjärjestelmässämme, *TO* 1/57, 2; Valavaara, Oiva: Koulu-uudistus ja kansansivistystyö. *TO* 4/57, 83–84, 87, 97.
- 29 Oittisen alustus sivistyspoliittisesta ohjelmasta, SDP:n puoluekokous 1949, 242.
- 30 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 10.
- 31 Työväen sivistystyön sivistyskäsitteen yhteiskunnallisuudesta ks. Lähtenmäki 2014, Hakoniemi 2018.
- 32 Oittinen 1954, 61–63.

- 33 Esim. Oittinen 1954, 57–58, 62, 68–71, ks. myös SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma 8–11.
- 34 Oittinen 1954, 73.
- 35 Ks. Peltonen 1996.
- 36 Työryhmämuistio: Suhtautumisemme kulttuurin rikkaruohoihin: SDP:n vuoden 1955 aikuiskasvatuskonferenssi, SDP, HAD2, TA, 16–20, lainaus 16.
- 37 SDP:n vuoden 1952 periaateohjelma, 8.
- 38 Taloudellisesta demokratiasta ks. Kärrylä 2016.
- 39 Oittinen, R. H.: Sosialidemokratian perusteet. SA 5–6/1950, 114–115, 115.
- 40 Voionmaa, Väinö: Kansansivistys ja kansanvalta, puhe Helsingin työväen sivistysjärjestön 10-vuotisjuhlassa 12.4.42. *TO* 5/42, 141–143, 143.
- 41 Oittinen: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä, *TO* 4/43, 111, 111–113.
- 42 Sama, 112. Samat piirteet myös myöhemmin, esim.: Oittinen: Demokraattinen ”indoktrinaatio”. *Aikamerkki* 8/1970, 4–5.
- 43 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma 16.
- 44 Oittinen 1954, 73.
- 45 Oittinen 1954, 54–55, 67–68. Ks myös Hautamäki 1954, 87; Veilahti, V. O.: Työväen kasvatustyön arvofilosofisia perusteita. Aikuiskasvatuskonferenssi 1961, SDP, HAD2, TA, 5–6; Oittisen puhe Kalliselle; TSL:n toimintakertomus 1965, 5.
- 46 Oittinen R.H.: Koulun kehityssuuntauksia. Lyhennetty puhe WVII Pohjoismaisessa koulukokouksessa pidetty esitelmä, *TO* 7/1957, 171, 170–175.
- 47 Oittinen, R.H.: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä, *TO* 4/43, 112, 111–113.
- 48 *TO* 9–10/1963, 270. TSL:n kannanotto koulukysymykseen 15.11.1963.
- 49 Esim. SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 13–16; Veilahti, V. O.: Sivistyksellinen demokratia edellyttää aktiivisia kansalaisia. *TO* 4/1965, 101–103, 126.
- 50 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 10.
- 51 Oittinen 1954, 81.
- 52 *TO* 3/1945, Kulttuuripoliittikka demokratisoituu, 66.
- 53 SDP:n vuoden 1963 kulttuuripoliittinen ohjelma, 65.
- 54 *TO* 7/1974 Hyvää taidetta koteihin ja kokoussaleihin, 54.
- 55 SDP:n vuoden 1963 kulttuuripoliittinen ohjelma, 65.
- 56 SDP:n vuoden 1952 periaateohjelma, 17–18.
- 57 Oittinen, R.H.: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä. *TO* 4/43, 111–113, 113.
- 58 Kettunen ym. 2012, 26–27.

- 59 Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP:n PK 1949, 244; Oittinen 1954, 61–62.
- 60 Veilahti, V. O.: Sivistyksellinen demokratia edellyttää aktiivisia kansalaisia. *TO* 4/1965, 103, 101–103, 126. Myös Oittinen R. H.: Koulun kehityssuuntauksia. Lyhennetty puhe VII Pohjoismaisessa koulukokouksessa pidetty esitelmä. *TO* 7/1957, 173–174.
- 61 Juusela, Risto: Luoko koulu uusia luokkarajoja. *TO* 5–6/1963, 146–148.
- 62 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 9, 10.
- 63 Hautamäki 1954, 87.
- 64 Oittinen, R. H.: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä. *TO* 4/43, 113, 111–113.
- 65 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 39–40.
- 66 Sama.
- 67 Sundgren 2007.
- 68 SDP:n vuoden 1952 periaateohjelma, 10.
- 69 Kallio, Into: Aatteellinen juhlatointa työväenliikkeessä, *TO* 8/43, 222–223; Kilpi, Sylvi Kyllikki: Proletaarisivistys, *TO* 3/1933; 33–35; Kallio, Into: Ajatuksia työväen nykyisestä kulttuuritoiminnasta, *TO* 1/49, 16–17; myös esim. Nummelin: Mietteitä sivistyksestä, *TO* 6/47, 141–142.
- 70 Hakoniemi 2018.
- 71 *TO* 10/1969: Työväenkulttuuri – hämähäkki väärin päin? 6–7, 7.
- 72 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma 1949, 8–9.
- 73 Esim. Hurri, Olavi: Työväenkulttuuria – onko vai ei? *TO* 8/1969; Harva, Urpo: Työläiskulttuuri, sen luonne ja arvo, 10/1969; *TO* 10/1969: Työväenkulttuuri – hämähäkki väärin päin? 6–7.
- 74 Hurri, Olavi: Työväenkulttuuria – onko vai ei?
- 75 Oittinen 1954, 62.
- 76 Oittinen 1954, 67–68, 73–80.
- 77 Oittinen 1954, 71–80, ks. Voionmaa 1922, 5.
- 78 Oittinen 1954, 69.
- 79 Kettunen et al. 2012; 30.
- 80 Oittinen 1954, 71–73.
- 81 Rafael Paasio puhuu poliittisesta tilasta, SDP PK, 39.
- 82 Työsuhdetoliittiset tavoitteet, Esitykset, SDP PK 1969 172.
- 83 Esim. TSL kannanotto, TSL vuosikertomus 1969.
- 84 Uudistuva koulu, esitykset, SDP PK 1969, 2
- 85 1972 ohjelmaan ja sitä koskevaan keskusteluun liittyen ks. Henttonen 2004.

- 86 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 222–223.
- 87 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 224, 233–237; Uudistuva koulu, esitykset, SDP PK 1969: 237–238.
- 88 Esitykset, SDP PK 1975 197.
- 89 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 219–224.
- 90 Sama, 223.
- 91 Kulttuuritoimikunnan esitys, SDP PK 1966, 216; SDP:n vuoden 1966 ohjelma Tiede ja korkeakoulut, SDP PK 1966, 70–78; Esitys taidepolitiikasta, SDP PK 1969, 217; SDP:n vuoden 1975 tiedepoliittinen ohjelma, SDP:n vuoden 1975 koulutuspoliittinen ohjelma, 14.
- 92 Uudistuva koulu, esitykset, SDP PK 1969: 231–232; 243–244; 1972: 231–232.
- 93 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 222, 244–245.
- 94 Ks. Okkonen 2017.
- 95 Kettunen ym. 2012, 29.
- 96 Simola 2015, 22–25.

Lähteet

Arkistolähteet

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto

Kasvatustoimikunta

Työväen Sivistysliiton arkisto

Edustajiston kokoukset ja edustajakokoukset

Painetut lähteet

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen puoluekokouspöytäkirjat 1944–1969.

Työväen Sivistysliiton toimintakertomukset 1940–1970.

- Hautamäki, Arvi (1954): Työväen Sivistysliiton toimintaperiaatteista ja asemasta työväenliikkeessä. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 83–124.
- Oittinen, R. H. (1954): Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 49–82.
- Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto.
- Työväen sivistystyö II, 1939. Työväen Sivistysliitto, Helsinki.
- Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Työväen Sivistysliitto, Helsinki.
- Voionmaa, Väinö (1922): Mietteitä työväen sivistysliikkeestä. Teoksessa Työväen sivistystyö I, 1922. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 5–13.
- Voionmaa, Väinö (1939): Työväen sivistysliikkeen perusteita. Teoksessa Työväen sivistystyö II, 1939. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 3–16.

Lehdet

Sosialistinen Aikakauskirja (SA)

Työläisopiskelija / Aikamerkki (TO)

Kirjallisuus

- Adler, Max (1928): *Uusia ihmisiä. Ajatuksia sosialistisesta kasvatuksesta*. Kansanvalta, Helsinki.
- Ahonen, Sirkka (2003): *Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Snellmanista tähän päivään*. Vastapaino, Tampere.
- Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka (2002): *Education for Nation and Civic Society in the Nordic Countries, 1850–2000*. Studia Fennica, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Andersson, Jenny (2010): *The Library and the Workshop. Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*. Stanford University Press, Stanford.
- Antikainen, Ari (2006): In search of the Nordic model in education. *Scandinavian journal of educational research* 60 (3), 229–243.
- Gustavsson, Bengt (1991): *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. Wahlström & Widstrand, Tukholma.
- Haataja, Lauri, Hentilä, Seppo, Kalela, Jorma & Turtola, Jussi (1976): *Suomen työväenliikkeen historia*. Työväen sivistysliitto ry, Helsinki.
- Hakoniemi, Elina (2018): Sivistys yhteiskunnallisena voimana. Työväen sivistystyön sivistyskäsite. *Koulu ja menneisyys 2018*.

- Hakoniemi, Elina (2017): Työläiset ja kansalaiset matkalla peruskouluun. Työläisen ja kansalaisen käsitehistoriaa sosiaalidemokraattisessa koulutuspolitiikassa ja -toiminnassa n. 1890–1970. *Työväentutkimus* 2017, 14–21.
- Henttonen, Aleksi (2004): *Käytäntöä, tasa-arvoa ja kansanvaltaisuutta. Koulutus yhteiskunnan muuttajana SDP:n koulutuspoliittisessa tavoitteenasettelussa 1970-luvun alussa*. Poliittisen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, yhteiskuntahistorian laitos.
- Kalela, Jorma (1978): *Työväen Sivistysliitto 1919–1979, tutkimussuunnitelma*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (2015): *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.) (2012): *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli, Jalava, Marja, Simola, Hannu & Varjo, Janne (2012): Tasa-arvon ihanteesta erinomaisuuden eetokseen. Teoksessa Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koselleck, Reinhart (2002): *The practice of conceptual history. Timing history, spacing concepts*. Stanford University Press, Stanford.
- Koselleck, Reinhart (2004) [1979]: *Futures past. On the semantics of historical time*. Columbia University Press, New York.
- Käräylä, Ilkka (2016): Kansallinen etu demokratian rajoituksena: suomalaisten työnantajien retoriikka 1960- ja 1970-lukujen yritysdemokratiakeskustelussa. *Historiallinen Aikakauskirja* 2016 (4), 445–457.
- Lindensjö, Bo (1992): From liberal common school to state primary school. A main line in social democratic educational policy. Teoksessa Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark (toim.), *Creating social democracy. A century of the social democratic labor party in Sweden*. Pennsylvania State, University Press, 307–337.
- Lähteenmäki, Maria (2014): Holhotuista vapaiksi. Väinö Voionmaa työväestön sivistysliikkeen rakentajana. Teoksessa Kari Kantasalmi & Mauri Nest (toim.), *Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita: Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin*. Tampereen yliopistopaino, Tampere, 161–180.
- Okkonen, Ville (2017): *Peruskoulua vastaan. Yksityisoppikoulut ja yhteiskuntajärjestys 1968–1975*. Poliittisen historian väitöskirja. Turun yliopiston julkaisu, Turku.
- Peltonen, Matti (toim.) (1996): *Rillumarei ja valistu. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

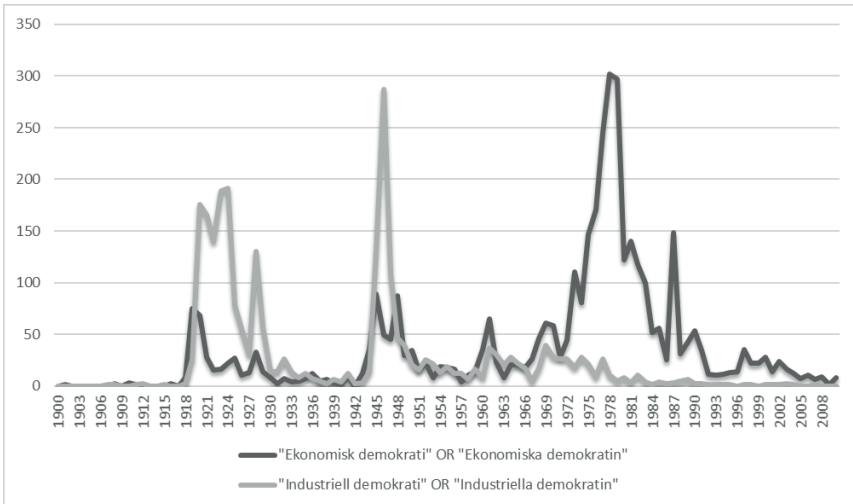
- Sundgren, Per (2007): *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Carlsson, Tukholma.
- Simola, Hannu (2015): *Koulutusihmeen paradoksit. Esseitä suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Vastapaino, Tampere.
- Telhaug, Alfred Oftedal, Mediås, Odd Asbjørn & Aasen, Petter (2006): The Nordic model in education: education as part of the political system in the past 50 years. *Scandinavian Journal of Educational Research* 50 (3), 245–283.
- Volckmar, Nina (2008): Knowledge and solidarity. The Norwegian social-democratic school project in a period of change 1945–2000. *Scandinavian journal of educational research* 52 (1), 1–15

Mihin katosi vaatimus taloudellisesta demokratiasta?

Käsite ”taloudellinen demokratia” ei luultavasti ole kovin tuttu 2000-luvun politiikkaa seuraaville. Sanapari saattaa tuntua omissa ja jopa ristiriitaiselta. Talouden ja työelämän demokratisointi olivat kuitenkin merkittäviä poliittisia tavoitteita länsimaissa läpi 1900-luvun. Erityisesti Pohjoismaissa taloudellinen demokratia oli pitkään näkyvästi esillä poliittisissa ohjelmissa ja keskusteluissa. Se oli keskeinen vasemmistopuolueille, mutta myös oikeisto ja keskusta kehittivät omia visioitaan demokraattisemmasta taloudesta ja työelämästä.

Viimeistään toisen maailmansodan jälkeen demokratiasta eli kansanvallasta tuli universaalisti hyväksytty hallitusmuoto ja poliittista valtaa legitimoiva käsite.¹ Demokratian laajentamista oli tämän jälkeen vaikea vastustaa, mutta sen sisältö oli määriteltävä kunkin ryhmän omaan ideologiaan ja ohjelmaan sopivaksi. Taloudellisen demokratian sekä sen naapurikäsitteiden, kuten ”teollisen demokratian” ja ”yritysdemokratian” sisältö oli siten äärimmäisen kiistanalainen ja jatkuva poliittisten kamppailujen kohde. Miten on tultu tilanteeseen, jossa ajatus demokratian soveltamisesta tai laajentamisesta talouselämään on marginalisoitunut eikä kuulu poliittiseen päiväjärjestykseen tai esiinny lehden palstoilla?

Historiantutkimuksessa on jo vuosikymmeniä sitten päädytty tulokseen, joka nykyään voidaan todentaa nopeasti digitaalisista tietokannoista. Talouselämän demokratisoimisesta on 1900-luvun aikana keskusteltu kolmessa aallossa: maailmansotien jälkeen 1920-luvulla ja 1940-luvulla sekä vasemmistoradikalismien

Kuvio 1. ‘Taloudellinen demokrati’ ja ‘teollinen demokrati’ suurimmissa ruotsalaisissa päivälehdissä 1900–2010. (Artikkelien lkm, joissa termit esiintyvät)

Lähde: *Digitala svenska dagstidningar*. <http://tidningar.kb.se>.

myötä 1960–70-luvuilla.² Teeman nousu poliittiselle agendalle liittyi yhteiskunnallisen epävarmuuden hetkiin, jolloin radikaalitkin muutosvaatimukset tulivat mahdollisiksi. Taloudellisella ja teollisella demokratialla tarkoitettiin näissä keskusteluissa monenlaisia asioita, kuten työntekijöiden päätösvalan lisäämistä yrityksissä ja edustusta niiden hallinnossa, voittojen ja omistuksen jakamista sekä kansantalouden demokraattista ohjailua.

Vasemmistopuolueiden, jotka tavallisesti olivat aiheen suhteen aloitteellisimpia, ajattelussa taloudellinen demokratia esiintyi olennaisena osana sosialistista yhteiskuntaa ja yhdistyi usein suunnitelmatalouden ja tuotantovälineiden sosialisoinnin ajatuksiin. Keskustalle ja oikeistolle se taas merkitsi yksityisomistuksen laajentamista kansan parissa sekä yritysten toiminnan tehostamista johdon ja työntekijöiden yhteistoiminnalla.

Tässä artikkelissa tarkastelen keskustelun viimeisintä aaltoa Suomessa ja Ruotsissa ja etsin syitä käsitteen katoamiselle sen

jälkeen. Näkökulma on aate- ja käsitehistoriallinen, ja tarkasteltavana ovat sosiaalidemokraattien ja ammattiyhdistysliikkeen sekä oikeistopuolueiden ja työnantajajärjestöjen näkemykset. 1960-luvulla taloudellisen demokratian tavoite sai voimaa vasemmistolaisesta opiskelija- ja ay-liikehännästä.³ Käsite esiintyi lähes kaikkien suomalaisten ja ruotsalaisten puolueiden ajattelussa ja retoriikassa, ja sen perusmerkityksestä vallitsi laaja yksimielisyys: taloudellinen demokratia tarkoitti taloudellisen vallan jakamista tasaisemmin kaikille kansalaisille ja/tai työntekijöille. Tätä perusteltiin vetoamalla ihmisten oikeuteen olla mukana omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa.⁴ Kuten aiemmissakin keskusteluvaiheissa, käsitteen tarkemmasta sisällöstä ja sitä käytännössä ilmentävistä uudistustavoitteista syntyi kuitenkin poliittinen kiista. Useimmat toteutuneet uudistukset olivat lähempänä oikeiston kuin vasemmiston tavoitteita, ja 1980-luvun jälkeen keskustelu käsitteestä on rajoittunut lähinnä akateemiseen maailmaan⁵ ja aktivistipiireihin⁶.

Taloudellisen demokratian käsitteeseen suoraan liittyvä suomalainen tutkimus on selvästi vähäisempää kuin ruotsalainen. Ruotsissa aatehistoriallinen ja erityisesti sosiaalidemokraattien ideologiseen kehitykseen liittyvä tutkimusperinne on vahva, joten tämä puolueelle keskeinen käsite on saanut paljon huomiota.⁷ Lisäksi taloudellinen demokratia liittyi 1970-luvulla Ruotsissa käytyyn keskusteluun palkansaajarahastoista, jota on yleisesti pidetty eräänä maan poliittisen historian käännekohdista. Ammattiyhdistysliikkeen radikaali reformivaatimus, joka olisi mahdollisesti tehnyt palkansaajakollektiivista suuryritysten enemmistöomistajan muutamassa vuosikymmenessä, edesauttoi useiden tulkitsijoiden mukaan poliittisen ilmapiirin ja työmarkkinasuhteiden kärjistymistä sekä ”Ruotsin mallin” murtumista.⁸

Suomessa taloudelliseen demokratiaan sitä vastoin ei juuri-kaan ole kiinnitetty huomiota edes vasemmistoa ja ammattiyhdistysliikettä koskevassa tutkimuksessa, joka on usein keskittynyt järjestölliseen toimintaan ja henkilöhistoriaan aatteellisen kehityksen sijaan.⁹ Tietyt käsitteeseen ja erityisesti ”yritysdemokratiaan” yhdistetyt poliittiset reformiprosessit, kuten 1940-luvun laki

tuotantokomiteoista ja 1970-luvun laki yhteistoiminnasta yrityksissä, on kuitenkin tutkittu varsin seikkaperäisesti.¹⁰

Taloudellisen demokratian ja sen sisäkäsitteiden katoamista poliittisesta keskustelusta on selitetty käynnissä olleella yhteiskunnallisella ja aatteellisella murroksella. Taloudellinen demokratia ei sopinut maailmaan, jossa talouden globalisaatio ja vapaat markkinat valtasivat alaa, ja poliittisessa ajattelussa voimistui näiden hyödyllisyyttä perustellut ”uusliberalismi”.¹¹ Aiempi tutkimus ei ole kuitenkaan eritellyt kovin tarkasti niitä käsitteellisiä elementtejä, jotka tekevät taloudellisesta demokratiasta ja uusliberalismista vaikeita sovittaa yhteen. Vaikka demokratia on kautta historian ollut erittäin kiistelty käsite, sillä on ollut varsin pysyviä merkityskerrostumia ja -komponentteja, kuten ”kansanvalta”, ”poliittinen tasa-arvo” ja ”kollektiivinen päätöksenteko”.¹² Niiden rooli näyttää olleen keskeinen myös taloudellisesta demokratiasta käydyissä kamppailuissa ja käsitteen muutoksissa.

Artikkelin aluksi käyn läpi, millaisia merkityksiä ja arvostuksia vasemmisto ja oikeisto antoivat taloudelliselle demokratialle 1950–1970-luvuilla. Sen jälkeen hahmottelen taloudellisen demokratian ja nousevan uusliberalismin suhdetta tarkastelemalla, miten eri ryhmien taloutta ja demokratiaa koskevat uskomukset muuttuivat 1970-luvulta lähtien. Poliitikantutkija Mark Bevirä soveltaen selitän muutosta ”dilemmoilla”, eli poliittisten toimijoiden käsityksillä muuttuneista olosuhteista ja niiden luomista ongelmista, jotka saivat heidät muokkaamaan ajatteluaan ja käsitteistöään.¹³ Lopuksi analysoin tarkemmin taloudellisen demokratian ja uusliberaalin yhteiskuntakuvan käsitteellisiä osatekijöitä sekä niiden yhteensopivuutta.

Demokratian laajentamisen portaat

Taloudellinen demokratia (suomeksi myös taloudellinen kansanvalta) oli keskeinen käsite suomalaisille ja ruotsalaisille sosiaalidemokraateille. Puolueet omaksuivat sen 1920-luvun alussa demokratian laajentamisen tunnukseksi. Taloudellinen demo-

kratia oli vahvasti tulevaisuuteen suuntautunut käsite ja elimellisessä yhteydessä kehityksen ja modernisaation aatteisiin. Etenkin Ruotsissa sosiaalidemokraatit esittivät demokratian laajentamisen lineaarisena kolmiportaisena prosessina. Poliittinen demokratia, eli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus sekä parlamentin luotamukseen perustuva hallitus, oli vasta kehityksen ensimmäinen askelma. Tämän jälkeen olisi toteutettava ”sosiaalinen demokratia” eli yhtäläiset sosiaaliset oikeudet ja julkiset palvelut koko kansalle. Kolmas askelma oli ”taloudellinen demokratia”, joka yleisimmin merkitsi demokraattista päätöksentekoa kansantaloudessa, työmarkkinoilla ja työpaikoilla.¹⁴

Sosiaalidemokraatit vaativat demokratisointia kaikille taloudellisen toiminnan tasoille. Kansantalouden tasolla se merkitsi demokraattisen valtion toteuttamaa talouden suunnittelua ja ohjailua, jonka edellytyksiä vahvistettaisiin tarvittaessa ottamalla tuotantovälineitä ja rahoituslaitoksia yhteiskunnan hallintaan. Kahden alemman tason demokratisointiin viitattiin usein myös käsitteellä ”teollinen demokratia”, johon ajateltiin yleensä kuuluvan myös työmarkkinoiden kollektiiviset sopimuskäytännöt.¹⁵ Suomi oli tunnetusti Ruotsia jäljessä kollektiivisten työmarkkinasuhteiden muotoutumisessa, joten niiden vahvistaminen oli vasemmiston ja ay-liikkeen demokratisointitavoitteiden olennaista sisältöä vielä toisen maailmansodan jälkeen.¹⁶ Yritys- ja työpaikkatasolla demokratisointia edustivat ennen kaikkea molemmissa maissa vuonna 1946 perustetut tuotanto- tai yrityskomiteat, joista tuli neuvoa-antavia työntekijöiden edustuselimiä. Työnantajapuolelle vahvempi työntekijöiden vaikutusvalta ei olisi tullut kysymykseen.¹⁷

1960-luvulla vanhat tavoitteet nousivat jälleen keskusteluun erityisesti vasemmiston aloitteesta. Ruotsissa sosiaalidemokratian vahvempi taloudellisen demokratian korostus oli vastaus nousevan uusvasemmiston¹⁸ kritiikkiin sekä vuosikymmenen loppua kohden lisääntyneisiin villeihin lakkoihin. Radikaalit ammattiyhdistystoimijat ja nuoret intellektuellit pitivät Ruotsia kapitalistisena, byrokraattisena ja eriarvoisena maana, jossa suuri osa työntekijöistä kärsi edelleen riistosta ja vieraantumisesta.

Aktiivinen valtiojohtoinen elinkeinopolitiikka ja demokratian tuominen työpaikoille nousivat sosiaalidemokraattien uusiksi keinoiksi saada kapitalismi vahvemmin demokraattiseen ohjaukseen.¹⁹

Suomessa sosiaalidemokraattien aloitteellisuus toi etenkin ”yrittäjädemokratian” käsitteen poliittiselle agendalle. Sitä valmistettiin puoluehajaannuksen aikana erityisesti uudessa ammattiliittojen keskusjärjestö SAJ:ssa. Vuoden 1966 suuren vaalivoiton ja vasemmistoenemmistöisen eduskunnan myötä pääministeriksi noussut Rafael Paasio edisti teemaa näkyvästi ja nimitti komitean sitä selvittämään.²⁰ Suomalaiset sosiaalidemokraatit pitivät myös elinkeinopolitiikkaa tärkeänä taloudellisen demokratian toteuttamisen keinona, mutta tällä saralla ei päästy yhtä selkeisiin uudistuksiin kuin Ruotsissa, jossa lisättiin pankkien demokraattista valvontaa sekä perustettiin uusia talouselämää seuraavia ja ohjailevia virastoja.²¹

Vasemmistolle taloudellinen demokratia oli käsitteellisesti lähellä sosialismia. SDP:n Sosialidemokratian suunta -ohjelma julkisti vielä vuonna 1978: ”Kansanvallan periaatteiden ulottaminen taloudelliseen elämään – tuotantotoimintaan ja ihmisten työyhteisöihin – on ehto sosialistisen yhteiskunnan kehittymiselle.”²² Demokratisoinnin eri sisällöille ja toteutustavoille annettiin kuitenkin erilaisia painotuksia. Kommunistit pitivät tuotantokomiteoiden kaltaista yhteistyötä vain luokkaristiriitaa uusintavana ja vaativat tuotantovälineiden sosialisointia sekä todellista työväen kontrollia talouselämässä.²³ Kansallisen tason, yritystason ja työpaikkatason demokratian keskinäinen työnjako ei ollut vasemmiston visioissa aina selkeä, ja puolueiden sisälläkin siitä oli erilaisia näkemyksiä. Ammattiyhdistysliike halusi säilyttää kollektiivisen valtansa, jota Suomessa edistivät 1960–1970-luvulla tulopolitiikka ja luottamusmiesjärjestelmän vahvistuminen. Tämä tarkoitti sekä Suomessa että Ruotsissa vaatimusta, että työpaikka- ja yritystason edustuksen tuli perustua ammattiliiton jäsenyyteen.²⁴

Ruotsissa vaatimukset työelämän uudistamisesta johtivat lopulta poikkeamiseen ”Saltsjöbadenin hengestä”, jossa valtio oli

puuttunut hyvin vähän työmarkkinasopimuksiin. Sopimuksiin nojaamisen sijaan sosiaalidemokraatit toteuttivat ammattiyhdistysliikkeen vaatimuksia tekemällä 1970-luvun alkupuoliskolla useita lainsäädännöllisiä reformeja. Näihin kuuluivat henkilöstön edustus yritysten hallinnossa, työympäristö-, työsuhdeturva- ja myötämääräislait. Vaikka työnantajajärjestöt olivat mukana lakeja valmistelleissa komiteoissa, ne kokivat jääneensä alakynteen ja sosiaalidemokraattien hylänneen 1930-luvulta asti voimassa olleen ”Ruotsin mallin”.²⁵

Kansantalouden demokraattisen ohjailun sekä yritys- ja työpaikkatason demokratian lisäksi vasemmisto nosti 1970-luvun aikana agendalle kysymyksen palkansaaajien kollektiivisen omistuksen vahvistamisesta yrityksissä. Sen ajateltiin edistävän taloudellista demokratiaa antamalla työntekijöille omistukseen perustuvaa valtaa. Tämäkään ajatus ei ollut uusi, vaan erilaisista kollektiivisista rahastoista suhdanteiden ja toimialakohtaisten kannattavuuserojen tasaajina oli keskusteltu ainakin 1950-luvulta alkaen.²⁶ Voitonjako ja työntekijöiden omistamat yritykset taas olivat jo 1800-luvulla syntyneitä ideoita, joita useat liberaalitkin kannattivat.²⁷

Harvassa maassa ajatukset olivat johtaneet merkittäviin reformeihin, mutta Ruotsissa ammattiliittojen keskusjärjestö LO:n ekonomistien vuonna 1975 tekemä ehdotus palkansaajarahastojen perustamisesta sai verrattain suuren kannatuksen ja otettiin myös sosiaalidemokraattisen puolueen agendalle. Rahastojen varat olisi kerätty velvoittamalla yritykset luovuttamaan niille vuosittain tietty, esimerkiksi 20 prosentin, osuus voitoistaan osakkeiden muodossa. Sosiaalidemokraattien puoluejohdon epäroinnin sekä oikeiston ja työnantajien ankaran vastustuksen herätti kuitenkin ensimmäisessä rahastoraportissa esitetty laskelma, jonka mukaan tietyn edellytyksin rahastoista olisi voinut muutamassa vuosikymmenessä tulla enemmistöomistajia ruotsalaisissa suuryrityksissä. Tämä sai ehdotuksen näyttämään sosialisoinnilta.²⁸

Ruotsalaisten sosiaalidemokraattien virallinen näkemys oli jo 1920-luvulta asti ollut, että yritysten omistusmuoto ei ollut rat-

kaiseva sosialistiseen yhteiskuntaan siirtymisen kannalta. Olen-
naista oli, miten omistukseen liittyviä oikeuksia tai ”funktioita”
rajoitettiin ja säänneltiin. Taloustieteilijä Gunnar Adler-Karlsso-
nin 1960-luvulla lanseeraaman käsitteen mukaisesti tätä sosiaa-
lidemokraattien peruslinjaa voi kutsua ”funktiososialismiksi”.²⁹
Ehdotus palkansaajarahastoista yritysten omistajina haastoi tätä
periaatetta, mikä teki kysymyksestä sosiaalidemokraateille sisäi-
sesti hankalan.³⁰ Ajatuksesta ei kuitenkaan luovuttu, mikä johti
Ruotsin lähihistorian suurimpaan poliittiseen kiistaan.

Oikeiston demokratiakäsitys: kansankapitalismia ja yhteistoimintaa

Taloudellisen demokratian käytännölliset toteutuskeinot olivat
avoimesti kiistanalaisia. Porvaripuolueet ja työnantajajärjestöt
eivät kannattaneet keskitetyn koordinoinnin ja valtion roolin
merkittävää kasvattamista taloudessa, vaikka olivatkin hyväksy-
neet aiempaa enemmän sääntelyä ja suunnittelua sodanjälkei-
sessä korporatismeissa ja keynesiläisessä talouspolitiikassa.³¹ Talo-
udellisen demokratian käsite oli kuitenkin toisen maailmansodan
jälkeen tullut niin vahvaksi retoriseksi tunnuksesi, että oikeisto
ja työnantajat kokivat tärkeäksi esittää omat keinonsa sen keskei-
sen periaatteen toteuttamiseksi: taloudellisen vallan jakamiseksi
kansalaisille.

Kaikkien porvarillisten puolueiden ratkaisuna niin Suomessa
kuin Ruotsissa oli korostaa demokratian toteutumista kansalais-
ten vapaiden yhteenliittymien eikä valtion kautta. Näkemys erosi
selvästi vasemmistosta, jonka ajattelussa demokraattinen valtio
toimi vastavoimana ”taloudelliselle harvainvallalle”. Kaikki por-
varipuolueet kannattivat ”hajautettua” demokratiaa, joka perus-
tui vapaaseen markkinatalouteen ja pohjoismaiseen paikallisen
itsehallinnon perinteeseen. Ne vastustivat tiukasti sosialismia ja
korostivat kansalaisten vastuuta oikeuksien ja vapauksien ohel-
la.³² 1950-luvulla oikeistopuolueet nimesivät demokratiaa talou-
teen laajentavat mallinsa angloamerikkalaisin termein. Ruotsissa

oikeistopuolue omaksui brittikonservatiivien käsitteen ”property-owning democracy” (egendomsägande demokrati) ja myöhemmin lyhensi sen ”omistajademokratiaksi” (ägardemokrati).³³ Suomessa kokoomus puolestaan otti käyttöön Yhdysvaltain republikaanien kehittämän kansankapitalismin (people’s capitalism) käsitteen.³⁴

Ruotsin oikeisto käytti taloudellisen demokratian käsitettä harvoin, mutta Suomessa kokoomus hyödynsi sitä kansankapitalismin synonyymina.³⁵ Puolueet esittivät oman liberaalikonservatiivisen vision tulevaisuudesta ja pyrkivät hyödyntämään samanlaista retoriikkaa ja käsitteistöä kuin vasemmisto demokratian laajentamisen vaatimuksineen. Oikeistolaisten käsitteiden keskeisin elementti oli ajatus, että kaikista kansalaisista tuli tehdä pääoman omistajia, mikä lisäisi heidän vapauttaan ja itsenäisyyttään. Yksinkertaisimmillaan pääoma tarkoitti taloja, autoja ja kodinkoneita, mutta myös yritysosakkeita. Niiden saatu vuutta kansalaisten keskuudessa tuli helpottaa osakesäästämiseen kannustavin verovähennyksin ja rahoitusmarkkinoiden sääntelyä purkamalla.³⁶

Hajautetun yksityisomistuksen lisäksi oikeisto kannatti muitakin taloudellisen ja teollisen demokratian muotoja. Puolueet ajoivat yritysten ja työpaikkojen demokratisointia, mutta lähinnä tuotantokomiteoiden edustaman neuvoa-antavan yhteistoiminnan muodossa. Tämä oli jatkumoa oikeiston ja työnantajien aiemmille kannoille yritysdemokratiasta.³⁷ 1960-luvulla työelämän demokratisoimisen ajatus sai voimaa myös kasvavasta kiinnostuksesta johtamisen ”ihmissuhdekoulukunnan” teorioihin. Ne korostivat työntekijöiden vaikutusvallan ja osallistumisen tärkeyttä ja jopa psykologista välttämättömyyttä. Laajalti jaetun uskomuksen mukaan modernit työntekijät vaativat autonomiaa, vastuuta ja osallistumismahdollisuuksia etenkin jokapäiväistä työtään koskeissa asioissa.³⁸ Työmotivaation ja tuottavuuden parantamiseksi vanhat hierarkkiset ja autoritaariset johtamismallit oli korvattava demokraattisemmilla. Monet teoreetikot ja yritysjohtajat esittivät vanhat käytännöt aikansa eläneiksi demo-

kratisoituvassa yhteiskunnassa, jossa ainoa tapa tehostaa organisaatioiden toimintaa oli työntekijöiden kuunteleminen.³⁹

Suomalaiset työnantajat käyttivät yritysdemokratiaa positiivisena käsitteenä, mutta suosivat termiä yhteistoiminta.⁴⁰ Ruotsissa kannanotot yhteistoiminnan (samarbete) puolesta olivat jyrkempiä. Vaikutusvaltaisen ruotsalaisen johtamisteoreetikon Eric Rhenmanin mukaan olisi ollut paras unohtaa epämääräinen yritysdemokratian käsite, joka oli ladattu äärimmilleen aikansa eläneitä tunteita ja arvostuksia.⁴¹ Työnantajat näyttävät vältelleen demokratian käsitettä tässä yhteydessä, koska siihen liittyi vallanjakoon ja johtajien tilivelvollisuuteen alamaisilleen viittaavia merkityskerrostumia. Työnantajat esittivät taloudellisen toiminnan mieluummin harmonisena ja epäpoliittisena, mihin yhteistoiminnan käsite soveltui hyvin.⁴²

Työnantajien näkemyksissä demokratisoinnin hyväksytty laajuus oli sovitettu yritysten ennalta määrättyihin tavoitteisiin, etenkin taloudelliseen tehokkuuteen. Työntekijöiden päätösvallan kasvattaminen sopi tähän huonosti. Roolien tuli sen sijaan pysyä ennallaan, eli työntekijöitä voitiin kuulla, mutta yritysjohdolle oli jätettävä lopullinen päätösvalta.⁴³ Johtajien katsottiin olevan yritystoiminnan parhaita asiantuntijoita ja tekevän päätöksensä tosiasioiden pohjalta. Työnantajat saattoivat todeta, ettei yrityksen tehokkuus ollut äänestys- vaan ammattitaitokysymys.⁴⁴ He esittivät erityisesti edustukselliset päätöksenteon mallit jäykkänä ja byrokraattisina. Ne saattoivat uhata tehokkuutta, kilpailukykyä ja lopulta kansallisen hyvinvoinnin kasvua.⁴⁵ Työnantajat esittivät yritysdemokratian siis lähinnä organisaatioteknisenä ongelmana, joka alistettiin tehokkuustavoitteille. Se ei tarkoittanut vallanjakoa tai johtajien vastuullisuutta alaisilleen, joita monet vasemmistolaiset ajoivat, vaan tehokasta johtamista yrityksen ja koko kansakunnan hyväksi.⁴⁶

Taloudellisen demokratian käsite alkoi saada myös negatiivista väritystä 1970-luvun jälkipuoliskolla. Ruotsissa oikeisto ja työnantajat tuomitsivat ehdotuksen palkansaajarahastoista sosialismina ja vastustivat sitä ehdottomasti. He käynnistivät suuren julkisen kampanjan rahastoja vastaan, mikä kärjisti poliittista

ilmapiiriä.⁴⁷ Liike-elämän poliittinen mobilisoituminen oli kansainvälinen trendi 1970-luvulla, eivätkä Suomi ja Ruotsi jääneet poikkeuksiksi. Liberaalimman talouspolitiikan ajaminen sai voimaa talouden taantumasta ja keynesiläisen talouspolitiikan kyseenalaistumisesta. Liike-elämä levitti sanomaansa uusliberalismille keskeisen organisaatiomuodon, ajatuspajojen, avulla. Suomessa perustettiin Elinkeinoelämän valtuuskunta 1974 ja Ruotsissa Timbro 1978.⁴⁸ Suomessa työnantajat ja liike-elämän edustajat olivat yhteistyöhenkisempiä, mutta pitivät kiinni näkemyksestään, jonka mukaan taloudellisen demokratian tuli aina perustua yhteistoimintaan sekä tähdätä vallan uusjaon sijasta työmotivaation ja tehokkuuden parantamiseen.⁴⁹

Kampanjassaan palkansaajarahastoja vastaan ruotsalaiset työnantajat eivät vedonneet ensisijaisesti tehokkuuteen, kuten yritysdemokratian kohdalla. Hallitsevampi strategia oli esiintyä demokratian ja yksilönvapauden puolustajina sosialismia vastaan.⁵⁰ 1970-luvulla työnantajat olivat huolissaan markkinataloudesta, jota pidettiin länsimaisen demokratian välttämättömänä edellytyksenä. Kuten yritysdemokratian kohdalla, työnantajat eivät kuitenkaan soveltaneet demokratian käsitettä suoraan talouteen. He eivät pyrkineet määrittelemään talousjärjestelmää demokraattiseksi, vaan liberaalin tradition mukaisesti demokratia kuului poliittiseen toimintaan, joka esiintyi taloudesta erillisenä alueena. Taloudellisen demokratian käsite oli entistä harvemmin positiivinen oikeiston ja työnantajien retoriikassa.

Työnantajat ja oikeisto saattoivat yhä puhua taloudellisesta demokratiasta ja yritysdemokratiasta positiiviseen sävyyn, jos ne määriteltiin yhteistoiminnaksi.⁵¹ Yleisesti käsitteiden käyttö jäi kuitenkin vähiin 1980-luvun alussa. Tämä oli tietoinen retorinen siirto sekä Suomessa että Ruotsissa. Työnantajat päättivät olla ruokkimatta keskustelua esittelemällä omia rahastomallejaan, vaikka olivatkin luonnostelleet sellaisia aiempiin kansankapitalismin ja yksityisomistuksen periaatteisiin nojaten.⁵² Tämä viittaa siihen, että työnantajien strategia talouden demokratisoimisen suhteen oli alkujaankin reaktiivinen. He omaksuivat ja pyrkivät määrittelemään uudelleen taloudellisen demokratian ja

yrittäjädemokratian käsitteet, koska ne olivat erittäin positiivisia ja koska vasemmisto käytti niitä esittääkseen vallitsevat talouden ja työelämän käytännöt epädemokraattisina. Kun työnantajien ja oikeiston asema vahvistui 1970-luvun lopulla ja kapitalismin kritiikki heikkeni, demokratiakäsitteet eivät vaikuttaneet enää yhtä tarpeellisilta omien tavoitteiden oikeuttamiselle. Muuttuneessa tilanteessa oli helpompi julistaa uskomusta, jonka mukaan politiikka ja talous ovat erillisiä elämänaloja, joilla pätevät eri logiikka ja säännöt.

Talouden ohjailusta sen vapauttamiseen

1980-luvun alussa keskustelu ja vaatimukset taloudellisesta demokratiasta vähenivät Suomessa ja Ruotsissa. Suurimman ja nopeimman muutoksen koki tavoite talouden demokraattisesta ohjailusta. Taloudellisen demokratian viittausala kapeni koskemaan pääasiassa työpaikkatasoa, joskin laajemmat kollektiivisen omistamisen muodotkin olivat edelleen esillä joko palkansaajarahastojen tai yksilöllisempien ja markkinaperustaisten mallien kautta.

Keskeinen tekijä käsitteellisen muutoksen taustalla oli se, miten poliittiset toimijat ja erityisesti sosiaalidemokraatit tulkitsivat ja käsitteellisivät kohtaamansa taloudelliset haasteet. Bretton Woodsin valuuttajärjestelmän purkamisen ja vuoden 1973 öljykriisin jälkivaikutuksina Suomi ja Ruotsi kärsivät viimeistään vuonna 1975 samanaikaisesti korkeasta inflaatiosta ja työttömyydestä, jotka alkoivat kasvattaa myös vaihtotaseen ja valtion budjetin alijäämiä. Suomessa Mieltä laajapohjainen ”hätätilahallitus” yritti vastata kriisiin työllistämistoimilla ja verotusta kiristämällä, mikä vain heikensi tilannetta.⁵³ Jouduttuaan oppositioon vuosiksi 1976–77 sosiaalidemokraatit siirtyivät uudelle talouspoliittiselle linjalle, joka perustui inflaation hillitsemiseen tiukalla taloudenpidolla ja yksityisen sektorin kilpailukyvyn tukemiseen.⁵⁴ Tätä politiikkaa alkoi toteuttaa Kalevi Sorsan toinen hallitus huhtikuusta 1977 eteenpäin. Eräänä uuden lin-

jan ilmentymänä on pidetty saman vuoden syksyllä järjestettyä Korpilammen konferenssia ja sen konsensushenkeä.⁵⁵ Poliitiikan taustalla vaikutti vahvasti uskomus Suomesta ulkoisten voimien viettävänä: pääministeri Sorsan mukaan Suomi joutui yhdentyvässä maailmassa kilpailemaan itseään vahvempien kanssa näiden asettamin ehdoin.⁵⁶

Ruotsissa taantumaa vastattiin aluksi perinteisin keynesiläisin keinoin, ja vuonna 1976 valtaan noussut porvarihallitus jatkoi samaa linjaa esimerkiksi tukemalla vaikeuksiin joutuneita teollisuudenaloja.⁵⁷ Kriisin pitkittyessä ja muiden maiden siirtyessä inflaationvastaiselle linjalle uudet talousopit alkoivat saada vastakaikua myös ruotsalaisissa puolueissa. Kärsittyään toisen perättäisen vaalitappion 1979, sosiaalidemokraatit perustivat ekonomistityöryhmän talouspolitiikkansa uudelleenarvioimiseksi.⁵⁸ Vuonna 1981 julkaistu tulevaisuusohjelma *Framtid för Sverige* sisälsi samat peruselementit kuin suomalaisen sisarpuolueen talouspolitiikka: inflaation hillitsemisen, yksityisen sektorin tukemisen, valtion menojen ja julkisen sektorin kasvun rajoittamisen. Keskeiset ainekset sosiaalidemokraattiseen ”kolmannen tien” politiikkaan alkoivat olla koossa.⁵⁹

Sosiaalidemokraattien kolmannesta tiestä on esitetty monenlaisia arvioita. Usein sitä on pidetty varsin uusliberaalina, tai vähintäänkin selvänä siirtymänä oikealle.⁶⁰ Historiantutkija Lars Ekdahlin mukaan ruotsalaiset sosiaalidemokraatit olivat aiemmin etsineet kolmatta tietä länsimaisen kapitalismin ja neuvostokommunismin välissä, mutta 1980-luvulla tie löytyi kapeammasta uomasta aiemman keynesiläisen hyvinvointipolitiikan ja uusliberalismin välistä.⁶¹ Tulkinta vaikuttaa uskottavalta, sillä aiemmin taloudellisen demokratian keskeisenä elementtinä toiminut talouden demokraattinen ohjailu ja suunnittelu jätettiin taka-alalle sosiaalidemokraattien ajattelussa ja politiikassa. Sen sijaan puolueet hyväksyivät markkinoiden kasvavan roolin talouden ohjausmekanismina ja korostivat yksityisen sektorin roolia talouskasvun veturina. Vanhoja sääntelyn muotoja heikennettiin tai purettiin kokonaan. Sosiaalidemokraattisten hallitusten sekä Suomessa että Ruotsissa toteuttama pääomaliikkeiden, luottojen

ja korkojen vapauttaminen 1980-luvun loppuun mennessä oli merkittävä muutosprosessi, joka siirsi taloudellista valtaa valtioilta markkinoille ja poliitikoilta managereille.⁶²

Kuten historian tutkija Jenny Andersson on tulkinut, aiempi ajatus julkisesta sektorista ja sosiaalipolitiikasta tuottavina ja kasvua tukevinä investointeina alkoi korvautua näkemyksellä niistä lähinnä kuluina ja kansantaloudellisenä jakojäännöksenä.⁶³ Uutena proaktiivisena ”kolmannen tien” strategiana sosiaalidemokraatit alkoivat niin Ruotsissa kuin Suomessa korostaa osaaamista ja inhimillistä pääomaa kansallisina kilpailukykytekijöinä. Valtioiden yksityistäessä omaisuuttaan ja luopuessa suurista teollisuushankkeista ne ottivat kasvavaa roolia yksityisen sektorin tutkimuksen ja kehityksen tukijoina.⁶⁴

Muutosten taustalla vaikutti sosiaalidemokraattien käsitys globaaleista taloudellisista keskinäisriippuvuuksista, jotka rajoittivat kansallista talouspolitiikkaa ja pääomien kontrollia aiempaa enemmän. Talouden taantuma ja pääoman vapaa liikkuvuus kasvattivat julkista velkaa ja pakottivat valtiot houkuttelemaan ylikansallisia sijoituksia tukemalla yritystoimintaa, laskemalla veroja ja lieventämällä sääntelyä. Tämä rajoitti erityisesti finanssipolitiikan käyttöä kansantalouden ohjailuun.⁶⁵ Toisaalta sosiaalidemokraatit pyrkivät lieventämään politiikkansa sosialistista imagoa tavoitellakseen äänestäjiä kasvavasta keskiluokasta. Toimihenkilöistymisen myötä puolueet alkoivat yleisestikin liikkua kohti poliittista keskustaa.⁶⁶ Vapaan markkinatalouden ajateltiin sopivan paremmin yhteen yksilöllisen vapauden ja vastuun kanssa, joista oli tulossa solidaarisuutta ja tasa-arvoa vahvempia poliittisia arvoja.

1960-luvun vasemmistoradikaalien esittämä kritiikki byrokratiaa ja keskittämistä kohtaan oli 1980-luvulle tultaessa saanut laajaa kaikupohjaa, mutta hieman yllättävältä suunnalta uusliberalista hyvinvointivaltion kritiikistä.⁶⁷ Sosiaalidemokraatit sopeutuivat uusiin ajattelutapoihin korostamalla ”itsehallinnon”, ”lähidemokratian” ja ”valinnanvapauden” kaltaisia käsitteitä ja jättämällä valtiojohtoisen sääntelyn ajatukset taka-alalle.⁶⁸ Vapautunut markkinatalous nojasi kuitenkin uudenlaiseen kes-

kitettyyn hallintaan, jota eivät toteuttaneet demokraattisesti valitut poliitikot vaan virkamiehet keskuspankeissa ja valtiovarainministeriöissä. Heidän tehtävänsä oli valvoa ”kansallista etua” ja markkinataloudelle sovittujen pelisääntöjen toteutumista pitämällä kiinni inflaatio-, valuuttakurssi- ja budjettitavoitteista.⁶⁹ Uusliberaalissa kapitalismissa tulo- ja varallisuuserot ovat jälleen kasvaneet selvästi useimmissa länsimaissa, ja taloudellinen valta näyttää keskittyneen vahvemmin ylikansalliselle pääomalle.⁷⁰

Yritysdemokratiasta yhteistoimintaan ja osallistumiseen

Työelämän demokratisointi ja yritysdemokratian käsite olivat 1960–1970-lukujen vahvimpia demokratian laajentamisen tunnuksia. Niistä käytiin laajasti keskustelua ympäri Eurooppaa, mikä johti myös uudistuksiin monissa maissa, kuten Ranskassa ja Länsi-Saksassa.⁷¹ Ruotsissa sosiaalidemokraattien johtoon ja pääministeriksi vuonna 1969 noussut Olof Palme piti yritysdemokratiaa jopa tärkeimpänä taloudellisen demokratian toteuttamiskeinona. Se tarjosi keinon vahvistaa demokraattista osallistumista jokapäiväisessä elämässä ja toimi siten vastavoimana keskittämislle ja byrokratialle.⁷² 1970-luvun lainsäädännön uudistukset olivat kuitenkin pettymys monille vasemmiston ja ammattiyhdistysliikkeen edustajille. Sekä Ruotsin myötämääräyslaki 1976 että Suomen yhteistoimintalaki 1978 olivat lopulta lähempänä työnantajien yhteistoiminta-ajattelua. Ne lisäsivät työnantajan neuvotteluvaroja ja työntekijöiden osallistumismahdollisuuksia, mutta todellista päätösvaltaa työntekijät saivat harvoissa asioissa. Lait paransivat tiedonkulkua sekä työntekijöiden vaikutusvaltaa työympäristöön ja -turvallisuuteen, mutta strategiset päätökset investoinneista, irtisanomisista ja toimipaikkojen sulkemisista olivat edelleen työnantajan yksinoikeus. Merkittävä uudistus oli kuitenkin tuotanto- ja yrityskomiteoiden poistaminen lainsäädännöstä ja mahdollisuus järjestää osallistuminen ay-liikkeen vahvan asean, luottamusmiesjärjestelmän puitteissa.⁷³

Ruotsissa lainsäädäntö meni pidemmälle sikäli, että työntekijät saivat edustuksen yritysten korkeimpaan hallintoon jo vuonna 1972, kun taas Suomessa vastaava laki säädettiin 1991 ja silloinkin rajoitettuna.⁷⁴ Ruotsin myötämäärämis- ja työympäristölakeihin kuului myös laajempia työntekijöiden oikeuksia, kuten lakien ja sopimusten tulkintaetuoikeus riitatilanteissa ennen tuomioistuimen päätöstä, oikeus vaarallisen työn keskeyttämiseen sekä oikeus vaatia sopimusta työnjohdollisista kysymyksistä lakon uhallla myös työehtosopimuksen ollessa voimassa. Viimeksi mainittuun oikeuteen turvautuminen jäi tosin erittäin harvinaiseksi.⁷⁵

Sosiaalidemokraatit ja ammattiyhdistysliike pitivät sekä Suomessa että Ruotsissa saavutettua lainsäädäntöä lähinnä ensimmäisenä askelena kohti yritysdemokratiaa. Vaikka työntekijöiden vaikutusvalta oli kasvanut monien 1970-luvun uudistusten myötä, lakien ei ajateltu vielä täyttäneen todellisia demokratian kriteerejä – siksi sana demokratia ei esiintynyt niiden nimissäkään.⁷⁶ Yritysdemokratian kehittämistä vaadittiin vielä 1980-luvulla vahvasti⁷⁷, mutta vähitellen ajatukset radikaalista vallan uudelleenjaosta jäivät syrjään. Vasemmisto pyrki esittämään visioita demokratian laajentamisesta esimerkiksi ranskalaisilta sosialisteilta omaksutun mutta vaille konkretiaa jääneen itsehallinnon käsitteen avulla.⁷⁸ Demokratia työelämässä vakiintui kattamaan työntekijöiden osallistumisen operatiiviseen toimintaan jättäen strategiset kysymykset yritysjohtoon päätettäväksi.⁷⁹ Luc Boltanskia ja Ève Chiapelloa lainaten voidaan tulkita, että kapitalismi oli tässä vaiheessa omaksunut 1960-luvulla nousseen ”taiteellisen kritiikin” osaksi käytäntöjään. Tämä merkitsi sitä, että työntekijöille voitiin luvata lisää autonomiaa omassa työssään, esimerkiksi työtapoihin ja työaikaan liittyen, puuttumatta perimmäisiin valtasuhteisiin. Samalla tehokkuudesta ja uudesta avainkäsitteestä, joustavuudesta, tuli työelämän keskeisimpiä toiminta- ja legitiimaatioperiaatteita.⁸⁰

1980-luvun aikana monissa Euroopan maissa alettiin jo siirtää keskitetyistä ja kollektiivisista työmarkkinajärjestelmistä hajaauttumiin ja yksilöllisempiin. Tätä perusteltiin vapautuneiden pää-

omaliikkeiden kiristämällä kilpailulla. Ruotsi oli kärkijoukoissa keskitetyn sopimisen ja kolmikantaisten instituutioiden alajossa, ja Suomessakin elinkeinoelämän kritiikki niitä kohtaan kasvoi, vaikka lopullinen irtautuminen keskitetystä sopimisesta tapahtui vasta vuonna 2016.⁸¹ Demokratian käsitteen yhdistäminen työelämään kävi harvinaiseksi viimeistään reaalisosialismin romahdettua 1980- ja 1990-lukujen taitteessa. Työntekijöiden osallistumisesta puhuttiin niin oikealla kuin vasemmalla edelleen organisaatioiden tehostamisen keinona, mutta ajatukset kollektiivisen vaikutusvallan kasvattamisesta katosivat lähes tyystin.⁸² Sen sijaan korostettiin työntekijöiden mahdollisuuksia oman osaamisensa kehittämiseen sekä kuluttajan rooliin kuuluvaa kasvavaa taloudellista vapautta, mikä saattoi edellyttää työntekijöiden vallan rajoittamista.⁸³

Kollektiivista omistusta markkinoiden ehdoilla

Yritysdemokratian tavoin myös ajatus palkansaajarahastoista sai maltillisemman muodon useiden vuosien debatin ja valmistelun aikana. Sekä Ruotsissa että Suomessa sosiaalidemokraatit pitivät uusia kollektiivisen omistamisen muotoja tavoiteltavina, mutta suuren mittakaavan omistuksen siirrosta ammattiliitoille tai muille kollektiiveille luovuttiin. Ruotsissa valtaan palanneet sosiaalidemokraatit perustivat vuonna 1984 viisi alueellista palkansaajarahastoa, mutta ne eivät tuoneet palkansaajille merkittävää taloudellista valtaa. Rahastoja kartutettiin osittain yritysten voitoista, mutta niiden omistusosuus yksittäisissä yrityksissä oli rajoitettu ja niiden tuli maksaa osa vuosituotoistaan työeläkejärjestelmään. Palkansaajarahastot toimivat lopulta eläkerahastojen tavoin varsin passiivisina omistajina, jotka tavoittelivat lähinnä mahdollisimman korkeaa tuottoa pääomalleen.⁸⁴

Rahastojen lopulliseen muotoon oli vaikuttanut moni seikka, kuten sosiaalidemokraattien epäluulo alkuperäisen suunnitelman radikaaliutta kohtaan sekä oppositiovuodet 1976–1982. Kansan enemmistö ei näyttänyt kannattavan rahastoja, ja oikeis-

ton ja työnantajien kampanjointi levitti negatiivista kuvaa erityisesti vaalien alla. Uudistuksesta ei silti haluttu luopua kokonaan, koska sillä oli puolueessa ja ay-liikkeessä paljon kannatusta. Sosiaalidemokraatit alkoivat kuitenkin perustella rahastojen hyötyjä pikemminkin kansantalouden ja pääomanmuodostuksen kuin taloudellisen demokratian kannalta. Vuoden 1981 tulevaisuusohjelmassa rahastot esitettiin osana talouden tervehdyttämisohjelmaa ja palkkamaltin takeena.⁸⁵ Ohjelma auttoi sosiaalidemokraatit lopulta takaisin valtaan vuoden 1982 vaaleissa.

Suomessa sosiaalidemokraatit olivat vieläkin varovaisempia palkansaajarahastojen suhteen, etenkin seurattuaan Ruotsissa puhjennutta poliittista konfliktia. Muutaman vuoden pohdinnan jälkeen SDP päätyi 1981 kannattamaan yrityskohtaisia mutta työntekijöiden kollektiivisesti omistamia ”yhteistoimintarahastoja”, joiden varoja voisi käyttää esimerkiksi koulutukseen.⁸⁶ Ay-liikkeessä eläteltiin vielä toiveita Ruotsin mallin mukaisista laajemmista rahastoista, mutta komiteatyössä sekä neuvotteluissa uuden hallituskumppanin kokoomuksen kanssa ajatus muuttui vapaaehtoisiksi ja yksilöllisiksi ”henkilöstörahastoiksi”, mikä käytännössä tarkoitti palkanlisää ja edullista osakesäästämisen mahdollisuutta voittoa tekevien yritysten työntekijöille.⁸⁷ Uudistus oli lähempänä oikeiston aiempia omistajademokratian ja kansankapitalismin ajatuksia kuin Ruotsin toteutuneita tai suunniteltuja palkansaajarahastoja.

1980-luvun aikana myös kollektiivisen omistuksen näkeminen taloudellisen demokratian muotona näyttää siis laimentuneen. Ruotsissa porvaripuolueet ja liike-elämä jatkoivat palkansaajarahastojen vastaista kampanjointia niiden perustamisen jälkeen. Vuonna 1991 valtaan noussut Carl Bildtin porvarihallitus toteutti lopulta lupauksen rahastojen purkamisesta.⁸⁸ Kollektiivisten omistusmuotojen käyttö muuhun kuin pääoman tuoton maksimointiin ei tämän jälkeen ole ollut erityisen varteenotettava poliittinen tavoite. Ruotsissa on aika ajoin keskusteltu eläkerahastojen aktiivisesta käytöstä sosiaaliin tarkoituksiin, mutta pohdinnat ovat kilpistyneet pelkoon eläkesäästöjen vaarantumisesta.⁸⁹ Vasemmisto on yleisesti alkanut korostaa pienimuotoisem-

paa työntekijäomistusta, kuten osuuskuntia, jotka tarjoavat solidaarisemman vaihtoehdon osakeyhtiöille mutta eivät ole tähänastisen historiansa aikana toimineet merkittävänä kapitalismin ja markkinatalouden muutosvoimana.⁹⁰ Yritystoiminnassa on toki ryhdytty korostamaan entistä vahvemmin kaikkien sidosryhmien (stakeholders) vaatimusten huomioimista osakkeenomistajien (shareholders) ohella. ”Yritysvastuun ja ”yrityskansalaisen” kaltaisten käsitteiden nousu on kuitenkin liittynyt enimmäkseen vapaaehtoiisiin liike-elämän itsesääntelyn muotoihin.⁹¹

Miksi taloudellinen demokratia menetti relevanssinsa?

Taloudellisen demokratian ja yritysdemokratian käsitteet pysyivät poliittisella agendalla 1990-luvun alkuun asti, mutta jo 1980-luvun aikana niiden merkitys alkoi myös vasemmiston ajattelussa kääntyä kansantalouden ohjailusta ja kollektiivisesta edunvalvonnasta yksilölliseen osallistumiseen. Työelämän uudet johtamis- ja organisaatiomuodot legitimoitiin demokratian sijaan tehokkuuden ja joustavuuden käsitteillä. Nämä esitettiin kilpailukyvyyn, talouskasvuun ja yhteisen hyvän takeina. Talouden ja työelämän uudistukset sovitettiin vapaan markkinatalouden ja globaalin kilpailun vaatimuksiin, jotka muuttivat työelämää selvästi lainsäädäntöä enemmän.⁹² Työnantajat ja oikeisto eivät enää luoneet suoraa käsitteellistä yhteyttä talouden ja demokratian välille. Vasemmisto ja ammattiyhdistysliike seurasivat suurelta osin tätä muutosta, vaikkakin Ruotsissa sosiaalidemokraatit pitivät puolueen historiallisiin avainkäsitteisiin kuuluneen taloudellisen demokratian ohjelmissaan.⁹³ Käsite oli kuitenkin muuttunut sisällöltään ontoksi, eikä se osoittanut enää tietä uuteen talous- ja yhteiskuntajärjestelmään tai edes merkittäviin reformeihin. Talous ja yritykset eivät enää näyttäneet relevantteina demokratisoinnin kohteina. Demokratisointi-käsitteen viittausala kapeni käsittämään ”poliittisiksi” ja ”julkisiksi” mielletyt alueet, kuten julkishallinnon, julkiset palvelut, kunnat, poliittiset puo-

lueet ja ammattiliitot, joita edelleen syytettiin liiasta byrokraattisuudesta ja vallan keskittämisestä.⁹⁴

Mark Bevirin näkemys ”dilemmoista” sopii hyvin taloudellisen demokratian hiipuneen käytön, kuten myös laajemman aatteellisen ja käsitteellisen muutoksen selittämiseen. Käsitykset muuttuvista olosuhteista – erityisesti taloudellisista kriiseistä – kyseenalaistivat vallitsevia uskomuksia. Tämän myötä politiikan toimijat ja etenkin ’valtionhoitajina’ toimineet sosiaalidemokraatit muokkasivat käsitteitään ja uskomuksiaan. Globalisoituvan kapitalismin koettiin luovan kansallisvaltioille uudenlaisia rajoitteita ja välttämättömyyksiä, jotka kaikkien oli hyväksyttävä. Uusliberaalin ajattelun vallattua alaa puoluekentän molemmilla laidoilla omaksuttiin samansuuntaisia uskomuksia. Todettiin, että 1970-luvun taantumana myötä kasvaneet valtionvelat ja vaihtotasevajeet oli paikattava vapauttamalla markkinoita ja panostamalla yksityisen sektorin kannattavuuteen. Kansallisista kahleistaan vapautuneen pääoman tiedettiin etsivän helposti muita kohteita, jos valtiot eivät keventäneet verotusta ja talouden sääntelyä. Työväenliike tiedosti vapaiden pääomaliikkeiden ja äänestäjäkunnan keskiluokkaistumisen myös heikentävän sen omia valtaresursseja.⁹⁵ Usein sosiaalidemokraatitkin esittivät, että työn, pääoman ja kansakunnan intressit voisivat olla yhteneviä rakennemuutoksen ja globalisoituvan talouden maailmassa, jossa vain tehokkaimmat ja kannattavimmat toimialat, työntekijät ja kansakunnat tulivat selviytymään voittajina. Uusi käsitys kansallisesta yhteishyvästä edellytti huolehtimista kilpailukykyä, osaamisesta ja innovatiivisuudesta.⁹⁶

Vaikka suuri osa vasemmistosta hyväksyi kilpailuvaltioajattelun, kenties pitkin hampain, taloudellisen demokratian käsitteestä luopuminen ei näytä olleen täysin tietoinen valinta. Se oli vain yksi uhri vasemmiston kielen ja ajattelun rajussa muutoksessa, joka oli käynnistynyt jo 1970-luvulla ja johti lopulta sosialismin käsitteen kyseenalaistumiseen reaalisosialismin romahdettua. Sosialismi ei enää viitannut mahdolliseen talousjärjestelmään vaan lähinnä arvojärjestelmään, johon kuuluivat yhä tasa-arvon ja solidaarisuuden ihanteet. Luokkataistelun kaltaiset

käsitteet katosivat vasemmiston retoriikasta lopullisesti.⁹⁷ Taloudellisen demokratian kohtalo oli sikäli looginen, että se oli usein vasemmiston retoriikassa ollut lähellä sosialismin käsitteen keskeisimpiä sisältöjä. Voidaan kuitenkin pohtia, onko demokratian merkityksen ja viittausalan kaventuminen toivottavaa kehitystä yhteiskunnassa, joka edelleen julistautuu demokraattiseksi. Ajatus demokratian laajentamisesta talouteen tuli vasemmistolle hankalaksi puolustaa eikä ehkä ollut oikeistolle enää tarpeellinen. Olisiko uusliberaali tai uusi vasemmistolainen määritelmä taloudellisesta demokratiasta silti ollut mahdollinen?

Taloudellinen demokratia ja uusliberaali yhteiskuntakäsitys

Oikeiston ja työnantajien epäluulo demokratian ja talouden käsitteellistä yhdistämistä kohtaan vaatii vielä tarkemman analyysin. Kapitalistinen talous ja vapaat markkinathan esitetään usein pohjimmitaan demokraattisina tai ainakin välttämättöminä edellytyksinä poliittiselle demokratialle.⁹⁸ Miksi ajatus demokratian soveltamisesta taloudellisissa instituutioissa ei siis sovi tähän ajattelutapaan?

Nykyisen finansialisoituneen kapitalismin keskeisintä aateperustaa, uusliberalismia, on usein moitittu epädemokraattiseksi opiksi.⁹⁹ Tunnetuimmat uusliberaalit ajattelijat, kuten Friedrich Hayek ja Milton Friedman, kannattivat vahvoilla perustuslaeilla rajoitettua demokratiaa. Heidän mukaansa demokratia ja etenkin enemmistövalta oli pidettävä aisoissa, jotta se ei voisi päätöksillään rajoittaa markkinoita ja yksilönvapautta.¹⁰⁰ Hayek on tullut tunnetuksi selkeästä liberalismista ja demokratian erottelusta sekä edellisen suosimisesta. Hänen mukaansa demokraattinen hallinto saattoi olla totalitaarista, ja autoritaarinen taas liberaalia.¹⁰¹ Uusliberaalien mielestä demokratian käsitteellä näyttää siis olevan vaarallisia merkityskerrostumia, kuten ”kansan valta” ja ”kollektiivinen päätöksenteko”. Nämä periaatteet muodostavat uhan yksilönvapaudelle ja yksityisomistukselle.

Uusliberaaleissa ideoissa ja käytännöissä, kuten myös vanhemmissa kapitalistisissa ajattelutavoissa, demokratian laajentamista talouteen rajoittaa demokratian määrittely ”poliittiseen sfääriin” kuuluvaksi hallintatavaksi. Yhteiskunnan kokonaisuutta voidaan kyllä kutsua demokratiaksi, mutta se jaetaan siitä huolimatta tiukasti poliittisen demokratian ja vapaiden markkinoiden sfääreihin. Esittämällä markkinat demokratian välttämättömänä edellytyksenä ne saavat käsitteellisen etulyöntiaseman ja niiden sisältämä vapaus nousee demokratiaa keskeisemmäksi arvoksi. Taloudellista demokratiaa vaatineesta vasemmistosta poiketen oikeisto on yksimielisemmin esittänyt taloudellisen sfäärin hallinnan objektiiviseen tietoon perustuvaksi ja vaihtoehdottomaksi toiminnaksi, jolla tavoitellaan yhteistä etua.¹⁰² Tällainen talouden epäpolitisointi näkyy vähintäänkin oikeutusperusteena monissa uusliberaaleissa käytännöissä ja instituutioissa, kuten itsenäisissä keskuspankeissa ja talouspolitiikkaa rajoittavissa ylikansallisissa sopimuksissa. Niissä asiantuntijuus on ensisijainen taloudellisen hallinnan muoto demokratian sijaan.¹⁰³ Asiantuntijoiden kansalle välittämät taloudelliset välttämättömyydet ja globaalin kilpailun imperatiivi eivät juuri jätä sijaa demokratialle ja eturistiriidoille talouden alueella. Siten demokratia ei ole taloudessa samanlainen valtasuhteita legitimoiva käsite kuin politiikassa.

On toki mahdollista, että uusliberaalit uskovat Hayekin tavoin markkinoiden olevan pohjimmiltaan rationaalisen tiedon ja hallinnan ulkopuolella.¹⁰⁴ Markkinat on luotava tietoisesti, mutta asiantuntijavalta on kenties vain välivaihe matkalla kohti täydellisen vapaata markkinautopiaa. Markkinoiden ja kulutusvalintojen esittäminen itsessään demokraattisina on myös mahdollista, mutta tällöin demokratia ei perustu henkilö ja ääni- vaan euro ja ääni -periaatteeseen.¹⁰⁵ Suomessa ja Ruotsissa tällaisia näkemyksiä ovat esittäneet vain kaikkein radikaaleimmat markkina-liberaalit.¹⁰⁶ Talouden valtasuhteet on ollut huomattavasti tavallisempaa oikeuttaa välttämättömyyksillä, jolloin talous näyttäytyy pikemminkin rajoitteiden ja pakkojen kuin vapauksien alueena.¹⁰⁷

Miten näkemys vahvoista taloudellisista välttämättömyyksistä sitten sopii yhteen uusliberaalin yksilönvapauden eetoksen kanssa? Näyttää siltä, että uusliberaaleissa narratiiveissa kuluttajat ovat ainoita vapaita talouden toimijoita ja ideologian perustelujen kannalta jopa keskeisempiä kuin usein korostetut yrittäjät.¹⁰⁸ Uusliberaalissa yhteiskuntakuvassa yrittäjien ja työntekijöiden on sopeuduttava kilpailuun sekä hankittava osaamista ja tuotettava hyödykkeitä, jotka sopivat maksavien kuluttajien mieltymyksiin. Työntekijät esitetään toisinaan rajattoman vapaina osaamisensa kehittäjinä ja työpaikkojen shoppailijoina, mutta työskennellessään yhdessä yrityksessä heidän on mukauduttava kuluttajien toiveisiin. Valtioiden taas on kilpailtava saadakseen menestyviä yrityksiä ja niiden työntekijöitä omiksi veronmaksajikseen ja sopeutettava talouspolitiikkansa sen mukaiseksi.¹⁰⁹ Tällaisen yhteiskuntakäsityksen totuudenmukaisuus on kokonaan oma keskustelunaiheensa. Näyttää kuitenkin selvältä, että uusliberaali vapauden ja välttämättömyyksien dualismi ei jätä talouden sfäärissä paljoa tilaa kansan vallaksi tai kollektiivisiksi päätöksiksi ymmärretylle demokratialle.

Edellä kuvattu ajattelutapa ei ole yksinomaan uusliberaali vaan yleinen jo varhaisemmissa liberaaleissa ja konservatiivisissa perinteissä. Menneissä debateissa demokratian keskeiset merkityskerrokset, kuten ”kansan valta”, ”henkilö ja ääni” tai ”hallitsijoiden vastuunalaisuus” ovat olleet olennaisia syitä oikeiston ja työnantajien kritiikille taloudellisen ja teollisen demokratian vaatimuksia vastaan. Vaikka nämä ryhmät käyttivät talouteen liitettyjä demokratiakäsitetä ja onnistuivat luomaan niille omia määritelmiä, ne esittivät myös suuria varauksia demokratian soveltamiselle taloudellisessa sfäärissä. Työnantajat saattoivat todeta, että yritykset eivät erilaisen luonteensa vuoksi olleet sopivia ympäristöjä demokratialle – ainakaan, jos se määriteltiin poliittisen demokratian kaltaiseksi. Talous esitettiin yksilöllisten valintojen ja objektiivisen tiedon, ei kollektiivisten päätösten ja poliittisten mielipiteiden valtakuntana. Oikeiston käyttämät ”omistajademokratian” ja ”kansankapitalismin” käsitteet viittasivat kollektiivisen vallankäytön sijasta yksityisomistuksen laajene-

miseen. 1980-luvun jälkeen näidenkin käsitteiden käyttö on käynyt vähiin. Vahvan vastadiskurssin puutteessa oikeistolla ei kenties ole enää tarvetta ja halua vaatia omistuksen hajauttamista, koska silloin myönnettäisiin omistuksen nykyinen keskittyminen ja tuotaisiin esiin vallitsevan järjestelmän ongelmia.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että oikeistolla ja työnantaja-järjestöillä on ollut ongelmia tiettyjen käsitteellisten elementtien kanssa, jotka ovat lähes väistämättä läsnä demokratiasta puhuttaessa. Näihin kuuluvat erityisesti valta ja kollektiivinen päätöksenteko. Jos demokratiaa sovelletaan taloudellisissa instituutioissa ja se ymmärretään kansan tai työntekijöiden vallaksi, se ajautuu konfliktiin kapitalismin historiallisten ydinkomponenttien, kuten yksityisomistuksen ja vapaiden markkinoiden kanssa. Kollektiivinen päätöksenteko on tavallisesti ollut vaikea sovittaa yhteen kapitalistisia instituutioita legitimoivan yksilönvapauden kanssa. Edellisen nähdään usein rajoittavan jälkimmäistä, johon kuuluu olennaisesti oikeus käyttää omaisuuttaan parhaaksi katsomallaan tavalla.

Nämä ristiriidat näyttävät selittävän, miksi oikeisto ja työnantajat ovat mieluummin vaienneet ”taloudellisesta demokratiasta” ja ”yritysdemokratiasta” kuin pyrkineet määrittelemään käsitteitä omien tavoitteidensa mukaisiksi. Samasta syystä mitään uusliberaalia määritelmää taloudellisesta demokratiasta ei ole tehty. Talouteen sovellettuna demokratian käsite kantaa aina mukanaan mahdollisuutta immanentiin kritiikkiin, joka perustuu vertaamiseen poliittisen demokratian periaatteisiin. Vaikka demokratia onnistuttaisiin samaistamaan yksilönvapauteen, kulutusvalintoihin ja sopimusvapauteen, tai yhteistoimintaan ja osallistumiseen työpaikoilla, riskinä on aina, että valtaan, konfliktiin ja kollektiiviseen päätöksentekoon viittaavat merkityskerrostumat aktualisoituvat uusina reformivaatimuksina. On siten turvallisempaa hakea nykyiselle yhteiskuntajärjestykselle demokraattista oikeutusta liberaalidemokraattisen yhtälön ”poliittinen demokratia + vapaat markkinat” kautta sen sijaan, että kaikki elämänalat pyritäisiin tekemään demokraattisiksi itsessään.

Taloudellisen demokratian tulevaisuus

Taloudellisen demokratian käsitteen ja vaatimuksen katoamiselle on löydettävissä selkeitä historiallisia ja käsitteellisiä syitä. Edellä on tuotu esiin tekijöitä, joiden vuoksi käsite on vaikea sovittaa vallitseviin tapoihin käsittää talous, demokratia ja yhteiskunta. Myös taloudellista demokratiaa usein voimakkaasti ajanut vasemmisto on pitkälti sopeutunut vallitsevaan ajatuskehikkoon ja keskittynyt etsimään keinoja hyvinvointivaltion säilyttämiseksi globaalissa kilpailutaloudessa.¹¹⁰ Tavallaan on siis jääty puolustustaisteluun sosiaalidemokraattien vanhojen demokratian portaiden toiselle askelmalle. ”Kolmannen askeleen” eli taloudellisen demokratian mahdollisuus on tullut yhä kaukaisemmaksi, sillä kapitalismin kritiikin kykyyn saada laajaa kannatusta ei luoteta. Vasemmisto myös tiedostaa sen, että toimiakseen globaalissa taloudessa myös taloudellisen demokratian tulisi olla globaalia, eivätkä ylikansallisen demokratian mahdollisuudet ylipäätään näytä järin lupaavilta.

1990-luvulta alkaen taloudellisen demokratian käsite näyttää hautautuneen syvemmälle kuin aiempien keskusteluaaltojen jälkeen. Kapitalismin kritiikki on toki voimissaan esimerkiksi akateemisessa ympäristössä, mutta sen on ollut vaikea murtautua poliittiselle agendalle. Viime vuosien keskustelua tulo- ja varallisuuseroista on käyty myös demokratian laajentamisen tunnuksin¹¹¹, mutta se ei ole toistaiseksi johtanut merkittäviin poliittisiin aloitteisiin tai uudistuksiin. Uudet, uskottavat tulkinnat taloudellisesta demokratiasta odottavat laatimistaan. Välttääkseen keskitetyn byrokratian jäykkyyden ja tehottomuuden sekä paikalliseksi jäävän osallistumisen voimattomuuden laajoihin muutoksiin, niiden olisi jollain tavoin huomioitava demokratia kaikilla taloudellisen toiminnan tasoilla, mikä oli aiempien sosiaalidemokraattisten visioiden tavoite. Tämä on ollut talouden demokratisoinnin suurimpia ongelmakohtia, johon ei ole historian saatossa löytynyt täysin tyydyttäviä ratkaisuja. Ylikansallisen tason ottaminen mukaan vaikeuttaa niiden löytämistä entisestään. Ilmastomuutoksen ja globaalin eriarvoisuuden muodostu-

essa yhä polttavammiksi ongelmiksi kasvaa kuitenkin myös tarve etsiä uusia keinoja, joilla kansalaiset voisivat osallistua taloudellisten resurssien käyttöä ja jakamista koskevaan keskusteluun ja päätöksentekoon.

Viitteet

- 1 Müller 2011, 3–5; Dunn 2005, 15–20.
- 2 Mansner 1990, 431; Bruun & Kettunen & Turunen 1990, 120–121; Schiller 1988, 17–19; Simonson 1988, 9–12.
- 3 Streeck 2014, 12–18; Boltanski & Chiapello 2005 [1999], 169–172; Östberg 2002; Stråth 1998, 104–107, 130–136; Sassoon 1996, 362–380.
- 4 Arrhenius 2012, 71–77; Dahl 1989, 119, 207.
- 5 Esim. Rothstein 2012; Hahnel 2012; Schweickart 2002.
- 6 Esim. Talousdemokratia ry. <www.talousdemokratia.fi>
- 7 Esim. Friberg 2012; Ekdahl 2005; Stråth 1998; Pontusson 1992; Tilton 1990; Lewin 1967.
- 8 Esim. Viktorov 2006; Ekdahl 2005; Blyth 2002; Ryner 2002; Nycander 2002; Stråth 1998; Pontusson 1992.
- 9 Poikkeuksena trendiin ovat erityisesti Pauli Kettusen (1986; 1994; 2018) tutkimukset. Sen sijaan Hannu Soikkasen (1975; 1991) ja Tapio Bergholmin (2005; 2007; 2012; 2018) mittavissa SDP:n ja SAK:n historiateoksissa aatteellinen tarkastelu jää ainakin taloudellisen demokratian osalta vähäiseksi.
- 10 Tuotantokomiteoista ks. Bergholm 2005, 77–82; Turunen 1990, 197–217; Mansner 1984, 250–267. Yritysdemokratiasta ja yhteistoiminnasta ks.

- Bergholm 2018, 19–49; Kärrylä 2016; Kärrylä 2012; Malinen 2008; Mansner 2005, 316–345; Mansner 1990, 431–446.
- 11 Andersson 2006, 20–21; Boréus 1994, 321–324. Uusliberalismi on hyvin kiistelty käsite, mutta tutkimuskirjallisuudessa sillä tarkoitetaan tavallisesti poliittista ja taloudellista oppia, joka klassisesta liberalismista poiketen ei pyri minimoimaan valtion roolia taloudessa vaan hyödyntää valtiota markkinamekanismin ulottamiseksi mahdollisimman monille elämäntilanteille. Ks. Mirowski 2013; Stedman Jones 2012; Mirowski & Plehwe 2009; Harvey 2005.
 - 12 Demokratiasta ks. esim. Christiano 2015; Bobbio 1989, 133–135; Dryzek 1996, 4. Merkityskerrostumista ks. Koselleck 2018 [2000].
 - 13 Bevir 1999, 221–234.
 - 14 Esim. Friberg 2012, 256–265.
 - 15 Rothstein 2012, 26–27; Sassoon 1996, 481, 706–707; Simonson 1988, 15–17; Lundh 1987, 26; aikalaisesimerkkeinä ks. Statens offentliga utredningar (SOU) 1923: 29. *Den industriella demokratiens problem I*. Stockholm 1923, 17–18; Childs 1938; Wigforss 1948.
 - 16 Esim. Bruun, Kettunen & Turunen 1990, 126–127.
 - 17 Bergholm 2005, 77–82; Turunen 1990, 197–217; Simonson 1988, 29–31; Mansner 1984, 250–267.
 - 18 Uusvasemmistolla viitataan 1960-luvun liikehdintään, jonka avainryhmät olivat usein nuoria ja akateemisia sekä sosiaalidemokraateista vasemmalla. Ks. esim. Östberg 2002.
 - 19 Esim. Stråth 1998, 118–122; Pontusson 1992, 16.
 - 20 Bergholm 2018, 20–32; Mansner 1990, 431–434; Komiteanmietintö 1970: A3.
 - 21 Esim. Pontusson 1992, 131–137.
 - 22 SDP 1978.
 - 23 Esim. SKP 1966.
 - 24 Simonson 1988, 197–199; Schiller 1988, 28–30; Kalela 1981, 402–405.
 - 25 Nycander 2002, 337–353; Stråth 1998, 104–107.
 - 26 Ekdahl 2005, 101–104.
 - 27 Knudsen 1995, 14–21; Schiller 1991, 111–112; Lundh 1987, 47–54.
 - 28 Meidner, Hedborg & Fond 1975, 78–79. Palkansaajarahastokeskustelua ovat tarkastelleet seikkaperäisesti esim. Viktorov 2006; Ekdahl 2005; Sjöberg 2003; Ryner 2002; Blyth 2002; Nycander 2002; Stråth 1998; Pontusson 1992; Åsard 1985 & 1978.
 - 29 Adler-Karlsson 1967; Ekdahl 2005, 13–14.
 - 30 Ekdahl 2005, 304–306.

- 31 Berman 2006, 5–8, 177–187; Judt 2005, 67–77; Magnusson 2010, 374–378, 418–422.
- 32 Högerpartiet 1956; Centerpartiet 1959; Folkpartiet 1962; itsehallinnosta ks. Sejersted 2011, 314–315; Stråth 1998, 37–39.
- 33 Högerpartiet 1956; Högerpartiet 1962; Stedman Jones 2012, 297–298; Nilsson 2004, 193–194; Smolander 2000, 150; Stråth 1998, 37–40; Ljunggren 1992, 130–132.
- 34 Castillo 2010, 122–130; Smolander 2000, 118–119; Marttila 2016, 63–65; Mickelsson 1999, 43.
- 35 Kokoomus 1956; Kokoomus 1966.
- 36 Ljunggren 1992, 130–132, 136–143.
- 37 Streeck 1995, 313–316; Knudsen 1995, 31–50; Sassoon 1996, 200–201; Schiller 1991, 114–115; Simonson 1988, 29–31; Lundh 1987, 493–495.
- 38 Seeck 2008, 103–105, 151–153; Kuokkanen 2015, 13–16; Schiller 1991, 111–112.
- 39 Esim. Leinonen 1967, 14; Heikkerö 1973, 17; Yritystalous 13/1969, 36; Yritystalous 13/1970, 29.
- 40 Esim. Voutilainen 1974, 15–16. Tämäkin painotus oli tuttu aiemmista keskusteluvaiheista. Ks. Lundh 1987, 479–481.
- 41 Rhenman 1964, 136.
- 42 Vrt. Kettunen 1994, 294–300; Knudsen 1995, 14–18.
- 43 Esim. SAF 1965, 194.
- 44 Pärnänen 1969, 166.
- 45 Esim. *Tehostaja* 8/1968, 50–51; Pekkanen 1973, 18.
- 46 Ks. Kettunen 2015, 107–109; Kärriylä 2016.
- 47 Viktorov 2006, 220–224; Ryner 2002, 169–170; Stråth 1998, 173, 233–235. Ajatuspajoista ks. myös Mirowski 2013, 43–49; Stedman Jones 2012, 10–11, 134–138, 152–173.
- 48 Wuokko 2016; Viktorov 2006, 220–229; Blyth 2002, 213–219.
- 49 Esim. *Teollisuus* 6/1978, 30; *Teollisuus* 9/1978, 12–13.
- 50 Nordling 1977; SAF 1978, 12–13; Lindbeck 1979, 7–8, 15–19, 35–36, 44–45; Ks. myös Stråth 1998, 221–223.
- 51 Esim. SAF 1978, 50–51, 79–82.
- 52 STK:n hallituksen kokous 14.12.1978. Hallituksen pöytäkirjat 1978–1980. STK:n arkisto, ELKA; STK:n johtoryhmän kokous 25.2.1982. Johtoryhmän pöytäkirjat 1981–1983. STK:n arkisto, ELKA; Sjöberg 2003, 146–148, 230–235.
- 53 Outinen 2015, 60–68.

- 54 Outinen 2015, 72–80; Bergholm 2018, 51–52.
- 55 Outinen 2015, 85–90; Saari 2010, 472–474.
- 56 Elvytyksen linjat. Talouspoliittinen konferenssi 5.–6.9.1977. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1977, 10–15.
- 57 Pontusson 1992, 138–142.
- 58 Andersson 2006, 105–109; Lindberg & Ljunggren 2014, 63–73.
- 59 SAP 1981; Andersson 2006, 112–113.
- 60 Esim. Ryner 2002, 148–153.
- 61 Ekdahl 2005, 287–289, 295–297, 304–306.
- 62 Outinen 2015, 164–171; Lindvall 2004, 78–80; Blyth 2002, 223–225; Ryner 2002, 161–162.
- 63 Andersson 2006, 14–21, 105–114.
- 64 Andersson 2010, 12–13, 28–30; Outinen 2015, 124–127.
- 65 Streeck 2014, 4–6, 76–96; Crouch 2004, 1–28.
- 66 Outinen 2015, 72–75; Moschonas 2002, 296–299.
- 67 Boltanski & Chiapello 2005, 324–327, 503–506.
- 68 Esim. Carlsson 1985, 486–490; SAP 1990, 45–57.
- 69 Yliaska 2014, 518–520, 526–527; Kantola & Kananen 2013, 816–818; Östberg 2014, 152–157; Lindvall 2004, 131–134.
- 70 Piketty 2016; Streeck 2014; Crouch 2004. Suomessa tuloterot kasvoivat merkittävästi vain 1990-luvun ajan ja ovat pysyneet sen jälkeen varsin vakaina. Ks. Roikonen 2015, 160–164.
- 71 Sassoon 1996, 375–380, 563–565; Knudsen 1995, 33–50.
- 72 Ptk SAP:n puoluekokouksesta 1972, 17–19, 22.
- 73 Johansson & Magnusson 2012, 170–179; Pontusson 1992, 183–185; Simonson 1988, 132–137, 151–157, 187–189; Schiller 1988, 128–133; Bergholm 2018, 39–49; Mansner 1990, 446–448.
- 74 Mansner 2005, 323–327; Simonson 1988, 91–103; Schiller 1988, 67–87.
- 75 Schiller 1988, 128–133, 219–222; Simonson 1988, 132–137, 195–196.
- 76 Lappalainen 1978, 8–9.
- 77 Esim. Tiden 8/1979, 418–420; LO 1981, 110–122; Louekoski 1982, 34–37; KK 155/1980 Surakka ym: Yhteistoiminnasta yrityksissä annetun lain soveltaminen käytännössä. Valtiopäivät 1980, asiakirjat.
- 78 Esim. Von Sydow 1984; SAK 1985, 3, 33–40; SDP 1987.
- 79 Vrt. Yliaska 2014, 174–177, 524–525.
- 80 Boltanski & Chiapello 2005, 32–41, 169–172, 191–195.

- 81 Bergholm 2018, 516–520; Lundh 2002, 237–245, 256–260, 266–270; Moschonas 2002, 182–188; Thörnqvist 1998, 271–273.
- 82 Esim. Komiteanmietintö 1987:40.
- 83 Esim. Lindgren 1988, 39–43; Tiden 9/1987, 456–458.
- 84 Viktorov 2006, 108–109; Ekdahl 2005, 304–306, 313–314; Sjöberg 2003, 125–127; Pontusson & Kuruvilla 1992, 283–285.
- 85 SAP 1981, 124–128.
- 86 SDP:n puoluekokous 1981, aloitteet, 74–75.
- 87 Komiteanmietintö 1987:40; Yliaska 2014, 222–228; Mansner 2005, 327–334.
- 88 Sjöberg 2003, 187–189.
- 89 Esim. LO 2006; Johansson & Magnusson 2012, 374–378.
- 90 Osuuskunnista ks. Hilson 2018; Torngren Wartin 2012.
- 91 Teivainen 2013; Kettunen 2008, 183–208. Edellä mainittua johtamisteoreetikko Eric Rhenmania pidetään yhtenä stakeholder-ajattelun ensimmäisistä kehittäjistä. Ks. Rhenman 1964; Vandekerckhove 2009.
- 92 Esim. Boltanski & Chiapello 2005, 217–233; Sassoon 1996, 733–746.
- 93 Esim. SAP 2001, 1–4, 16–19.
- 94 Esim. SAP 1990, 18, 34–35, 44, 51–57.
- 95 Outinen 2015, 72–75, 128–129; Yliaska 2014, 90–91, 134–135; aikalaisesi-merkkeinä ks. Aarnio 1984; Sorsa 1991.
- 96 Kettunen 2008, 11–12, 121–127; Boltanski & Chiapello 2005, 365–372.
- 97 Majander 2014, 42–43; Sassoon 1996, 733–735, 753–754.
- 98 Stedman Jones 2012, 56–59; Rodgers 2011, 75.
- 99 Ks. esim. Brown 2015.
- 100 Stedman Jones 2012, 62–65; Harvey 2005, 64–66; Przeworski 1985, 218–221.
- 101 Hayek 1967, 161; Mirowski 2013, 56–58; Mirowski 2009, 443–446,
- 102 Polanyi 1971 [1944], 71–72, 254–255; Boltanski & Chiapello, 12–16.
- 103 Esim. Kantola 2002, 45–50.
- 104 Mirowski 2013, 78–82.
- 105 Ks. erityisesti Olsen 2019, 7–11, 260–264; Schwarzkopf 2011.
- 106 Esim. *Dagens Nyheter* (DN) 6.5.1990, 2. Demokratiserad ekonomi. (nimim. ”Sander”)
- 107 Tätä on etenkin Suomessa pidetty poliittisen kulttuurin tunnuspiirteenä. Ks. esim. Kettunen 2008, 88–92, 145–149, 168–169; Kantola 2002, 292–295; Pekkarinen & Vartiainen 1993, 51–57.

108 Olsen 2019, 7–11.

109 Esim. Kettunen 2008, 121–127; Boltanski & Chiapello 2005, 365–372.

110 Kettunen 2015, 38–44.

111 Esim. Piketty 2016; Atkinson 2015; Stiglitz 2012.

Lähteet

Arkistolähteet

Elinkeinoelämän keskusarkisto, Mikkeli

Suomen työnantajain keskusliiton (STK) arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1978–1980

Johtokunnan pöytäkirjat 1981–1983

Lehdet

Dagens Nyheter

Tehostaja

Teollisuus

Tiden

Yritystalous

Digitaaliset lähteet

Centerpartiets program. Fastställt av centerpartiets riksstämman den 30 juni 1959, <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/c/program/1959>.

Digitala svenska dagstidningar, <http://tidningar.kb.se>.

Folkpartiets program. Antaget vid landsmötet i Göteborg 1962, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/fp/program/1962>.

- Högerpartiets principprogram. Fastställt av Högerpartiets riksstämman den 4 juni 1956, <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/m/program/1956>.
- Kohti huomispäivän yhteiskuntaa. Kansallisen kokoomuksen poliittinen toimintaohjelma 1966, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=koktoiminta1966>.
- Me luotamme ihmiseen ja vapauteen. Kansallinen kokoomus, Helsinki 1956, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmat/KOK/kokvapaus1956>.
- Partiprogram för Socialdemokraterna. Antaget vid partikongressen 2001. Sveriges Socialdemokratiska arbetareparti (SAP) 2001, <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/p/2001>.
- Sosialdemokratian suunta. SDP:n tienviitat 1980-luvulle. SDP, Helsinki 1978, <https://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SDP/462>.
- Sosialdemokraattisen puolueen periaateohjelma. SDP, Helsinki 1987, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=sdpperiaate1987>.
- Suomen kommunistisen puolueen lähiajan talouspoliittinen ohjelma. Hyväksytty SKP:n 14. edustajakokouksessa 29.1.–1.2.1966, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmat/SKP/skptalous1966>.
- Talousdemokratia ry, www.talousdemokratia.fi.

Painetut lähteet

- Egendomsägande demokrati*. Högerpartiet, Tukholma 1962.
- Elvytyksen linjat. Talouspoliittinen konferenssi 5.–6.9.1977. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1977.
- Framtid för Sverige*. SAP, Tukholma 1981.
- Komiteamietintö 1970: A3. Yritysdemokratiakomitean mietintö. Helsinki 1970.
- Komiteamietintö 1987: 40. Tuottava osallistuminen uudistuvassa työelämässä. Helsinki 1987.
- Meidner, Rudolf & Hedborg, Anna & Fond, Gunnar (1975): *Löntagarfonder*. Landsorganisationen (LO), Tukholma.
- Riktlinjer för nittiotalet*. SAP, Stockholm 1990.
- Samarbetet i framtidens företag*. Svenska Arbetsgivareförening (SAF), Tukholma 1965.
- SAF-kongressen sammanfattad. SAF, Tukholma 1978.
- SAP:n puoluekokous 1972, pöytäkirja.
- SDP:n puoluekokous 1981, aloitteet.
- Solidarisk personalpolitik*. LO, Tukholma 1981.

- Statens offentliga utredningar (SOU) 1923: 29. *Den industriella demokratiens problem I*. Tukholma 1923.
- Taloudellinen demokratia ja palkansaajarahastot*. SAK, Helsinki 1985.
- Valtiopäivät 1980, Asiakirjat.
- Ägaransvar och ägarmakt*. LO, Tukholma 2006.

Aikalaiskirjallisuus

- Aarnio, Aulis (1984): SDP:n periaateohjelma ja yhteiskunnan haasteet. *Sosialistinen aikakauslehti* 3/1984, 43–48.
- Carlsson, Ingvar (1985): Ett nytt uppdrag för socialdemokratin! *Tiden* 9/1985.
- Childs, Marquis W. (1938): *This is Democracy. Collective bargaining in Scandinavia*. Yale University Press, New Haven.
- Hayek, Friedrich (1967): *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. Simon & Schuster, New York.
- Heikkerö, Topi E. (1973): Yritysdemokratia = yritysyhteistyö. *Yritystalous* 6/1973.
- Leinonen, J. (1967): Työpaikkademokratia ja yrityksen sisäiset suhteet. *Tehostaja* 5/1967.
- Lappalainen, Heikki (1978): Mitä ”yritysdemokratia uudistus” merkitsee? *Ahjo* 27.9.1978, 8–9.
- Lindbeck, Assar (1979): *Fondfrågan*. Alba, Tukholma.
- Lindgren, Anne-Marie (1988): På många plan och i flera former. Teoksessa *Mitt i steget – Om ägande och inflytande inför 90-talet*. Tidens förlag, Tukholma.
- Louekoski, Matti (1982): Halutaanko päätösvaltaa todella, kokemuksia ja näkemyksiä yt-lain soveltamisesta. *Sosialistinen aikakauslehti* 2/1982, 34–37.
- Nordling, Danne (1977): *Fritt näringsliv eller fondsocialism*. SAF, Tukholma.
- Pekkanen, Matti (1973): Mitä on yhteistyö yrityksessä? *Yritystalous* 6/1973.
- Pärnänen, Heikki (1969): Yritysdemokratia. *Teollisuuslehti* 6–7/1969.
- Rhenman, Eric (1964): *Företagsdemokrati och företagsorganisation*. P. A. Norstedt & Söners Förlag, Tukholma.
- Sorsa, Kalevi (1991): Luottavasti tulevaisuuteen – kunhan eväät uusitaan. *Sosialistinen aikakauslehti* 1/1991, 8–12.
- Von Sydow, Björn (1984): Jämlikheten och närdemokratin. *Tiden* 3/1984.
- Voutilainen, Eero (1974): *Yritysdemokratia – yhteistoimintaa yrityksessä*. Tietomies, Helsinki.
- Wigforss, Ernst (1948): *Ekonomisk demokrati*. Natur och kultur, Tukholma.

Kirjallisuus

- Adler-Karlsson, Gunnar (1967): *Funktionssocialism. Ett alternativ till kommunism och kapitalism*. Prisma, Tukholma.
- Andersson, Jenny (2006): *Between growth and security: Swedish social democracy from a strong society to a third way*. Manchester University Press, Manchester.
- Andersson, Jenny (2010): *The Library and the Workshop. Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*. Stanford University Press, Stanford.
- Arrhenius, Gustaf (2012): Politisk och ekonomisk demokrati. Teoksessa Bo Rothstein (toim.): *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Atkinson, Anthony (2015): *Inequality: What can be done?* Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Bergholm, Tapio (2005): *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1956*. Otava, Helsinki.
- Bergholm, Tapio (2007): *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. SAK 1956–1969*. Otava, Helsinki.
- Bergholm, Tapio (2012): *Kohti tasa-arvoa. Tulopolitiikan aika I*. Otava, Helsinki.
- Bergholm, Tapio (2018): *Laatua ja vapaa-aikaa. Tulopolitiikan aika II. Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö vuodesta 1977*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Berman, Sheri (2006): *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bevir, Mark (1999): *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Blyth, Mark (2002): *Great Transformations. Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bobbio, Norberto (1989): *Democracy and Dictatorship. The Nature and Limits of State Power*. Polity Press, Cambridge.
- Boltanski, Luc & Chiapello, Ève (2005): *The New Spirit of Capitalism*. Verso, Lontoo & New York.
- Boréus, Kristina (1994): *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969–1989*. Tidens Förlag, Tukholma.
- Brown, Wendy (2015): *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Zone Books, New York.
- Bruun, Niklas, Kettunen, Pauli & Turunen, Ilkka (1990): Industriell demokrati i Norden. Introduktion till det finska delprojektet. Teoksessa Daniel Fleming (toim.), *Industriell demokrati i Norden*. Arkiv Förlag, Lund.

- Castillo, Greg (2010): *Cold War on the Home Front. The Soft Power of Midcentury Design*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Christiano, Tom (2015): Democracy. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/democracy/>.
- Crouch, Colin (2004): *Post-Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Dryzek, John S. (1996): *Democracy in Capitalist Times*. Oxford University Press, New York & Oxford.
- Dunn, John (2005): *Setting the People Free. The Story of Democracy*. Atlantic Books, Lontoo.
- Ekdahl, Lars (2005): *Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner - II. Facklig expert och demokratisk socialist*. Arkiv förlag, Lund.
- Friberg, Anna (2012): *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*. Atlas, Tukholma.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Hahnel, Robin (2012): *Kilpailusta yhteistyöhön: kohti oikeudenmukaista talousjärjestelmää*. Like, Helsinki.
- Hilson, Mary (2018): *The International Co-operative Alliance and the consumer co-operative movement in Northern Europe, c. 1860–1939*. Manchester University Press, Manchester.
- Johansson, Anders L. & Magnusson, Lars (2012): *LO – 1900-talet och ett nytt millennium*. Atlas, Tukholma.
- Judt, Tony (2005): *Postwar. A History of Europe since 1945*. Penguin, Lontoo.
- Kalela, Jorma (1981): *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981*. Paperiliitto ry, Helsinki.
- Kantola, Anu (2002): *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Loki-kirjat, Helsinki.
- Kantola, Anu & Kananen, Johannes (2013): Seize the Moment: Financial Crisis and the Making of the Finnish Competition State. *New Political Economy* 18 (6), 811–826.
- Kettunen, Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (1994): *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

- Kettunen, Pauli (2008): *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere.
- Kettunen, Pauli (2015): *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (2018): *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus – tapaus Partek*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Knudsen, Herman (1995): *Employee Participation in Europe*. Sage Publications, Lontoo.
- Koselleck, Reinhart (2018) [2000]: *Sediments of time: On possible histories*. Stanford University Press, Stanford.
- Kuokkanen, Anna (2015): *Johtamisen ihmissuhdekoulukunta Suomessa. Työntekijäkeskeiset johtamisopit suomalaisen työelämän muutoksessa*. Työterveyslaitos, Helsinki.
- Käräylä, Ilkka (2012): *Yritysdemokratia vai yhteistoiminta. Kamppailu työelämän demokratisoinnin käsitteistä 1960- ja 1970-lukujen Suomessa*. Poliittisen historian julkaisematron pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.
- Käräylä, Ilkka (2016): *Kansallinen etu demokratian rajoituksena: suomalaisten työnantajien retoriikka 1960- ja 1970-lukujen yritysdemokratiakeskustelussa*. *Historiallinen aikakauskirja* 114 (4), 445–457.
- Lewin, Leif (1967): *Planhushållningsdebatten*. Almqvist & Wiksell, Tukholma.
- Lindberg, Henrik Malm & Ljunggren, Stig-Björn (2014): *Från jämlikhet till effektivitet – om lärande socialdemokrati under 1980-talet*. Hjalmarson & Högerberg, Tukholma.
- Lindvall, Johannes (2004): *The Politics of Purpose. Swedish Macroeconomic policy after the Golden Age*. Department of Political Science, Göteborg University, Göteborg.
- Ljunggren, Stig-Björn (1992): *Folkhemskapitalismen. Högerns programutveckling under efterkrigstiden*. Tidens förlag, Tukholma.
- Lundh, Christer (1987): *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919–1924. 1. Debatten i Sverige*. Studentlitteratur, Lund.
- Lundh, Christer (2002): *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000*. SNS förlag, Tukholma.
- Magnusson, Lars (2010): *Sveriges ekonomiska historia*. Norstedts, Tukholma.
- Majander, Mikko (2014): *SDP:n ensimmäinen periaate- ja puolueohjelma Forsan ohjelman merkitys Suomen kehittämisessä*. Teoksessa Pirjo Alijärvi, Hildur Boldt, Ismo Kainulainen & Katri Söder (toim.), *Vasemmiston tulevaisuus*. Into kustannus, Helsinki.

- Malinen, Antti (2008): Työelämän toteutumaton murroskohta? Tarkastelussa 1960- ja 1970-luujen yritysdemokratiavisiot. *Työelämän tutkimus* 6 (1), 82–93.
- Mansner, Markku (1984): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1940–1956*. Teollisuuden kustannus, Helsinki.
- Mansner, Markku (1990): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*. Teollisuuden kustannus, Helsinki.
- Mansner, Markku (2005): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen työnantajain keskusliitto 1980–1992*. Elinkeinoelämän keskusliitto EK, Helsinki.
- Marttila, Jouko (2016): *Hillitty markkinatalous. Kokoomuksen ja SDP:n talouspoliittinen lähentyminen ja hallitusyhteistyö 1980-luvulla*. Docendo, Jyväskylä.
- Mickelsson, Rauli (1999): *Samanlaiset ja erilaiset puolueet. Retoriikka- ja diskurssianalyttinen tutkimus kokoomuslaisten ja sosiaalidemokraattien jäsenlehdissä ilmaisemista käsityksistä omista puolueistaan vuosina 1965–1995*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- Mirowski, Philip (2009): Postface: Defining Neoliberalism. Teoksessa Dieter Plehwe & Philip Mirowski (toim.), *The Road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective*. Harvard University Press, Cambridge & Lontoo.
- Mirowski, Philip (2013): *Never Let a Serious Crisis Go to Waste. How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. Verso, Lontoo & New York.
- Müller, Jan-Werner (2011): *Contesting Democracy. Political Ideas in Twentieth Century Europe*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Moschonas, Gerassimos (2002): *In the Name of Social Democracy. The Great Transformation: 1945 to present*. Verso, Lontoo & New York.
- Nilsson, Torbjörn (2004): *Mellan arv och utopi - moderata vägval under hundra år, 1904–2004*. Santérus förlag, Tukholma.
- Nycander, Svante (2002): *Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. SNS Förlag, Tukholma.
- Olsen, Niklas (2019): *The Sovereign Consumer. A New Intellectual History of Neoliberalism*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Outinen, Sami (2015): *Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkina-reaktioiden ennakkointiin. Työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998*. Into kustannus, Helsinki.
- Piketty, Thomas (2016): *Pääoma 2000-luvulla*. Into kustannus, Helsinki.
- Plehwe, Dieter & Mirowski, Philip (2009) (toim.): *The Road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective*. Harvard University Press, Cambridge & Lontoo.

- Polanyi, Karl (1971) [1944]: *The Great Transformation. The political and economic origins of our time*. Beacon Press, Boston.
- Pontusson, Jonas (1992): *The Limits of Social Democracy. Investment Politics in Sweden*. Cornell University Press, Ithaca.
- Pontusson, Jonas & Kuruvilla, Sarosh (1992): Swedish wage-earner funds: An experiment in economic democracy. *Industrial and Labour Relations Review* 45 (4), 779–791.
- Przeworski, Adam (1985): *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rodgers, Daniel T. (2011): *Age of Fracture*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (MA) & Lontoo.
- Roikonen, Petri (2015): *Suomen tuloerot aikavälillä 1865–2013: Tulojakauman, Gini-kertoimen ja ylimpien tulo-osuuksien kehitys*. Talous- ja sosiaalishistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.
- Rothstein, Bo (2012): Ekonomisk demokrati? Reflexioner kring en borttappad diskussion. Teoksessa Bo Rothstein (toim.), *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Ryner, J. Magnus (2002): *Capitalist restructuring, globalisation and the third way. Lessons from the Swedish model*. Routledge, Lontoo & New York.
- Saari, Juho (2010): Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (-77) käännekohtana. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (5), 469–485.
- Sassoon, Donald (1996): *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. Fontana Press, Lontoo.
- Schiller, Bernt (1988): "Det förödande 70-talet". *SAF och medbestämmandet 1965–1982*. Arbetsmiljöfonden, Tukholma.
- Schiller, Bernt (1991): Workplace Democracy: The Dual Roots of Worker Participation. Teoksessa M. Donald Hancock, John Logue & Bernt Schiller (toim.), *Managing Modern Capitalism. Industrial Renewal and Workplace Democracy in the United States and Western Europe*. Praeger, New York.
- Schwarzkopf, Stefan (2011): The Political Theology of Consumer Sovereignty. Towards an Ontology of Consumer Society. *Theory, Culture & Society* 28 (3), 106–129.
- Schweickart, David (2002): *After Capitalism*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Seeck, Hannele (2008): *Johtamisopit Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Sejersted, Francis (2011): *The Age of Social Democracy. Norway and Sweden in the Twentieth Century*. Princeton University Press, Princeton.
- Simonson, Birger (1988): *Arbetarmakt och näringspolitik. LO och inflytandefrågor 1961–1982*. Arbetsmiljöfonden, Stockholm.

- Sjöberg, Stefan (2003): *Löntagarfondsfrågan – En hegemonisk vändpunkt. En marxistisk analys*. Universitetstryckeriet, Uppsala.
- Smolander, Jyrki (2000): *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”*. Kansallisen Kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälleenrakennuskaudelta konsensusajan alkuun. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta, 1899–1937*. Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1991): *Kohti kansanvaltaa 3. SDP 1944–1952*. Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Helsinki.
- Stedman Jones, Daniel (2012): *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*. Princeton University Press, Princeton.
- Stiglitz, Joseph (2012): *The Price of Inequality*. W.W. Norton, New York & Lontoo.
- Streeck, Wolfgang (1995): *Works Councils in Western Europe: From Consultation to Participation*. Teoksessa Joel Rogers & Wolfgang Streeck (toim.), *Works Councils. Consultation, Representation, and Cooperation in Industrial Relations*. University of Chicago Press, Chicago & Lontoo.
- Streeck, Wolfgang (2014): *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. Verso. Lontoo & New York.
- Stråth, Bo (1998): *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*. Atlas, Tukholma.
- Teivainen, Teivo (2013): *Yritysvastuun umpikuja*. Kalevi Sorsa -säätio, Helsinki.
- Thörnqvist, Christer (1998): *The Swedish Discourse on Decentralisation of Labour Relations*. Teoksessa Daniel Fleming, Pauli Kettunen, Henrik Soborg & Christer Thörnqvist (toim.), *Global Redefining of Working Life. A New Nordic Agenda for Competence and Participation?* Pohjoismaiden ministerineuvosto, Kööpenhamina.
- Tilton, Tim (1990): *The Political Theory of Swedish Social Democracy*. Oxford University Press, Oxford.
- Torngren Wartin, August (2012): *Att kartlägga terrängen – medarbetarägandets olika skepnader*. Teoksessa Bo Rothstein (toim.), *Tillsammans: En fungerande ekonomisk demokrati*. SNS förlag, Tukholma.
- Turunen, Ilkka (1990): *Arbete, produktion och demokrati. De finländska produktionskommittéernas historia*. Teoksessa Daniel Fleming (toim.), *Industriell demokrati i Norden*. Arkiv Förlag, Lund.
- Vandekerckhove, Wim (2009): *What Managers Do: Comparing Rhenman and Freeman*. *Philosophy of Management*. 8 (3), 25–35.
- Viktorov, Ilja (2006): *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige*. Doktorsavhandling i ekonomisk historia, Stockholms universitet, Tukholma.

- Wuokko, Maiju (2016): *Markkinatalouden etujoukot. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskusliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970–1980-lukujen Suomessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Yliaska, Ville (2014): *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into kustannus, Helsinki.
- Åsard, Erik (1978): *LO och löntagarfondsfrågan. En studie i facklig politik och strategi*. Rabén & Sjögren, Tukholma.
- Åsard, Erik (1985): *Kampen om löntagarfonderna. Fondutredningen från samtal till sammanbrott*. Norstedt, Tukholma.
- Östberg, Kjell (2002): *1968 – när allting var i rörelse*. Prisma, Tukholma.
- Östberg, Kjell (2014): Politikens förändrade villkor. Teoksessa Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson & Kjell Östberg (toim.), *Det långa 1990-talet. När Sverige förändrades*. Boréa, Uumaja.

Kirjoittajat

VTM **Elina Hakoniemi** on väitöskirjatutkija Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa. Hänen väitöskirjansa käsittelee sosiaalidemokraattista koulutuspolitiikkaa ja -toimintaa osana hyvinvointivaltiokehitystä 1900-1970. Hakoniemen tutkimusintressejä ovat hyvinvointivaltion historia, käsitehistoria, kasvatuksen ja koulutuksen historia sekä työväen historia.

FT dosentti **Pasi Ihalainen** toimii yleisen historian, erityisesti vertailevan Euroopan historian professorina Jyväskylän yliopistossa. Ihalainen on tutkinut poliittisen keskustelun historiaa vertailevasta ja yllirajaisesta näkökulmasta etenkin pitkällä 1700-luvulla ja 1900-luvun alussa. Hänelle Suomi on usein kiinnostava tapaus eurooppalaisten poliittisen keskustelun virtausten risteyksessä.

VTM **Ilkka Kärriä** on poliittisen historian väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimusintressejään ovat talouden, talouspolitiikan ja työelämän historia, käsitehistoria sekä poliittisten aatteiden historia. Tuleva väitöskirja käsittelee taloudellisen demokratian käsitettä Suomessa ja Ruotsissa.

FT **Ilkka Levä** on Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistossa, kiinnostunut työelämän historiasta ja tunteiden historiasta.

FT **Sami Suodenjoki** työskentelee yliopistotutkijana Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistolla. Suodenjoki tutkii muun muassa kuntademokratian läpimurtoa ja poliittista järjestäytymistä Suomen maaseudulla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

FM **Petteri Systä** toimii väitöskirjatutkijana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. Hänen väitöskirjansa *Teollisuuseliitin jäsen modernisoituvassa työväenkaupungissa – tamperelaisen Yrjö Raevuoren maailmankuva, toiminta ja verkostot*

1917–1944 yksi pääteemoista on tarkastella kuntademokratian rakentumista Tampereella.

FT **Kari Teräs** on eläkkeellä oleva Tampereen yliopiston Suomen historian professori. Hän on viimeaikaisissa tutkimuksissaan paneutunut muistitiedon käyttöön historian tutkimuksessa.

FM **Ville Vahosalmi** on tohtorikoulutettava Tampereen yliopistosta. Väitöskirjassaan hän tutkii Suomen poliittista historiaa ja populismia.

FT **Pekka Valtonen**, dosentti (Helsingin ja Tampereen yliopistot), tietokirjailija. Erityisalueita Euroopan varhaismoderni aika, kolonialismin historia, Suomen sotienvälinen aika.

Väki Voimakas -sarjassa aiemmin ilmestyneet

Väki Voimakas 31: *Sisällissodan jäljet*. Toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018, 354 s.

Väki Voimakas 30: *Työväki kumouksessa*. Toim. Sami Suodenjoki ja Risto Turunen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2017, 274 s.

Väki Voimakas 29: *Työväki ja sivistys*. Toim. Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2016, 440 s.

Väki Voimakas 28: *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigren. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2015, 275 s.

Väki Voimakas 27: *Työväestö ja hyvinvointi*. Toim. Matti Hanikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2014, 272 s.

Väki Voimakas 26: *Työväki ja liikunta*. Toim. Erkki Vasara. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2013, 205 s.

Väki Voimakas 25: *Työväki maahanmuuttajana*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kirsi Hänninen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2012, 252 s.

Väki Voimakas 24: *Työtä tekee mies, nainen*. Toim. Eerika Koskinen-Koivisto ja Kirsi-Maria Hytönen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2011, 229 s.

Väki Voimakas 23: *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Toim. Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki ja Taina Uusitalo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2010, 298 s.

Väki Voimakas 22: *Työväki ja kokemus*. Toim. Kati Launis ja Marko Tikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2009, 198 s.

Väki Voimakas 21: *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Toim. Matti Hannikainen ja Pia Lohikoski. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2008. 228 s.

Väki Voimakas 20: *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt.* Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2007. 245 s.

Väki Voimakas 19: *Kansalaisvaikuttaminen ajassa.* Toim. Inkeri Ahvenisto ja Kirsi Mäki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2006. 300 s.

Väki Voimakas 18: *Työväestön rajat.* Toim. Matti Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2005. 216 s.

Väki Voimakas 17: *Ruumiita ja mustelmia – Näkökulmia väkivallan historiaan.* Toim. Ulla Aatsinki ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2004. 218 s.

Väki Voimakas 16: *Työväen verkostot.* Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003. 266 s.

Väki Voimakas 15: *Työväki ja tunteet.* Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2002. 295 s.

Väki Voimakas 14: *Ammattia oppimassa.* Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2001. 289 s.

Väki Voimakas 13: *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin.* Toim. Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2000. 219 s.

Väki Voimakas 12: *Koti kaupungin laidalla – työväestön asumisen pitkä linja.* Toim. Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1999. 204 s.

Väki Voimakas 11: *Aave vai haave?* Toim. Tauno Saarela, Joni Krekola, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1998. 364 s.

Väki Voimakas 10: *Työväestö ja kansakunta.* Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 281 s.

Väki Voimakas 9: *Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana.* Toim. Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 139 s.

Väki Voimakas 8: *Äänekäs kansa.* Toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1996. 152 s.

Väki Voimakas 7: *Työ ja työttömyys.* Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1994. 368 s.

Väki Voimakas 6: *Hyvinvointivaltio ja historian oikut.* Toim. Pertti Haapala. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1993. 154 s.

Väki Voimakas 5: *Myytit ja symbolit.* Toim. Ulla-Maija Peltonen ja Kirsti Stenvall. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1991. 144 s.

Väki Voimakas 4: *Suomi 1917–1918.* Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen ja Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1990. 388 s.

Väki Voimakas 3: *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan.* Toim. Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen ja Juha Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1987. 213 s.

Väki Voimakas 2: *Tutkimus ja työväenkulttuuri.* Toim. Kirsti Stenvall ja Timo Holmalahti. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1986. 141 s.

Väki Voimakas 1: *Työväen historiaa ja perinnettä.* Toim. Jouko Jaakkola ja Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1985. 159 s.

